

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ

(1850-1422 թթ.)

ՅԱՂԱԳՍ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՄԱՌԱԻՏ ԼՈՒՇՄՈՒՆՔ

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻԻՆԵՑԻ
(1850-1422 թթ.)

**ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՄԱՌԱԻՏ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ**

2239

Աշխատասիրությամբ՝
Բանասիրական Գիտությունների Դոկտոր,
Փրոֆէսոր Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆԻ

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼՈՍ
1982 թ.

Printed by ALCO PRINTING CO. (213) 240-1412
Glendale, California

ԿՆՈՋՄ՝
ՀՈԳՈՒ
ՇՌԱՅԼՈՒԹԵԱՄԲ
ԱԼԻՍԱՅԻՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ուրախութեամբ կ'ողջունենք Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեանի աշխատասիրութեամբ իրականացած այս հատորը: Ուրախութեամբ՝ որովհետեւ ԺԳ. եւ ԺԵ. դարերուն ապրող եւ գործող անմահն Առաքել Սիւնեցիի կեանքն ու վաստակը իր պատգամներով եւ փայլատակող իմացութեամբ կը յանձնուի մեր սերունդին ընթերցանութեան: Եւ ուրախութեամբ՝ որովհետեւ հմուտ բանասէրի եւ վաերական հաշագէտի տարիներու տքնաջան աշխատանքի պտուղը կը պսակուի հրատարակչական բարիքով:

Առաքել Սիւնեցի՝ միջնադարեան անյուսադրիչ հաշկական պաշտաններու մէջ՝ եղած է մանկավարժական, քերականագիտական թէ բանաստեղծական կարկառումներով նոտրագործուած փայլուն դէմք մը, որ կը յայտնուի Տաթևի համալսարանի փառքի օրերուն եւ իր մոմը կը վառէ անոր առաել շողարձակումին: Աշակերտն ու քնորդին ըլլալով Գրիգոր Տաթևացիին, կը ժառանգէ կարծէք անոր տաղանդը եւ ստեղծագործելու արժանիքները: Առաքել Սիւնեցի տիրապետած է գրչութեան եւ անոր չարակից արուեստներու եւ իր ամբողջ կեանքին իմաստը դարձուցած է իմաստասիրական, մանկավարժական եւ քերականական մեկնաբանութիւններն ու տաղերը եւ վերջապէս Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեանին կողմէ ուսումնասիրուած եւ ընդարձակ ներածակնով մը ներկայացուցած «Յաղագս քերականութեան համառոտ լուծումը» աշխատանքը:

Բանասիրական լուրջ պրպտումներով, բաղդատութիւններով եւ պատմագիտական տուեալներով մեկնաբանուած քերականութեան այս ձեռնարկը, հպարտ ժառանգութիւն մըն է եւ վկայութիւն մը մեր տխուր ու դժնդակ ընկերային եւ քաղաքական պարագաներու տակ իսկ հաշարժէքներու հարստացման, հաշերէնի քննարկման եւ անոր գիտական կառոյցներու բժախնդրութեամբ ներկայացման:

Եւ Սիւնեցիներ՝ կրկնակիօրէն երանելի կը դառնան երբ ի հե-

նույն հաշվառության և առհասարակ ընկերա-մարդկային գիտություններում հանդէպ աճող ընդհանուր անտարբերության և հասկացողության ոգիի պակասին, հայության անցեալի ժառանգության խոր գիտակցութեամբ և իմացութեամբ վճռում վաստակատրներ՝ տժգունութեան մէջ կորսուած մեր դիմագիծը կը վերագտնեն ու կը յանձնեն մեզի: Այդ վաստակատրներէն է հաւատարմ հայ գիտնական Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեան որ իր կեանքին իմաստը կը փնտռէ հաշվառական և բանասիրական պրպտումներու մէջ, մէկ առ մէկ հրատարակութեան յանձնելով մատենագրական արժէքներու վրայ սեւեռուող իր ուսումնասիրութիւնները:

Իսկ ի՞նչ է վաստակը անոր:

Շուրջ 85 տարիներ աշխատած է մանկավարժական և բանասիրական մարզերուն մէջ, Գիտություններու Ակադեմիայի Հրաչեայ Աճառեանի անուան լեզուի հիմնարկին, Մաշտոցի անուան մատենադարանին, Երեւանի Պետական Համալսարանին և Կիրովականի մանկավարժական հիմնարկին մէջ: Մասնակցած է միջազգային գիտության համաժողովներու, 1961-ին Մոսկուա գումարուած Արեւելագէտներու 25-րդ միջազգային համագումարին և 1975-ին, Երեւանի մէջ գումարուած սովետ-ֆրանսական պատմաբաններու համագումարին, որ ֆրանսերէնով զեկուցած է «Հայ-ֆրանսական մշակութային հնագոյն կապերի ցոլացումը հայ ձեռագրական աղբիւրներուն մէջ» նիւթին շուրջ: 1962-ին, հրատարակած է ծաւալուն աշխատութիւն մը «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում» վերնագրով, 1966-ին, «Եսայի Նչեցի, վերլուծութիւն քերականութեան»-ը, 1972-ին, «Վարդան Արեւելցի, մեկնութիւն քերականի», իսկ 1973-ին, «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ» աշխատասիրութիւնները: Տակաւին ունի բազմաթիւ յօդուածներ և հաշվառական բնոյթի մենագրութիւններ որոնք լոյս տեսած են Հայաստանի պարբերականներուն մէջ:

Ունի հաշվառական անտիպ աշխատութիւններ պատրաստ տպագրութեան, որոնցմէ կարելի է յիշել հետևեալները.-

- 1.- Յովհաննէս Երզնկացի, հաւաքումն մեկնութեան քերականի:
- 2.- Յովհաննէս Ծործորեցի, համառատ տեսութիւն քերականի:
- 3.- Միջնադարի հայ քերականագիտական մտքի պատմութիւնը Ե-ժԵ դարերում:
- 4.- Միջնադարի հայ ձեռագրագիտութեան պատմութիւն:
- 5.- Հայ հեթանոսական պանթէոնը:
- 6.- Ուսումնագիտական կենտրոնների պատմութիւնը միջնադարեան Հայաստանում:
- 7.- Հայ դպրութեան տեսութիւնը:
- 8.- Պատմութիւն Դաւիթ Բէկի և պատերազմացն Ղափանու:

Ահաւասիկ այն միտքը որ մեզի կը ներկայացնէ Առաքել Սիւնեցին, մասնատրաբար անոր քերականական աշխատանքը:

Հայ լեզուն, որ ԺԵ. դարուն կ'ենթարկուէր տժգունացման, իբրև հետեանք մեր քաղաքական և ազգային կեանքի անփառունակ կացութեան, կը դառնայ խորաքնին ուսումնասիրութեան նիւթ. անմահ մատենագիրը ոչ միայն կը վերլուծէ, այլ անոր համապատասխան մանկավարժական և ուսուցողական առաջադրութեամբ կը պատրաստէ քերականական դասագիրք մը, որպէսզի գալիք սերունդները գիտականօրէն ծանօթանան մեր լեզուի կառուցին, ոգիին, առանձնաչատկութիւններուն և հրամայականներուն:

Երկար առէն ուրիշի վերագրուելէ յետոյ, վերջապէս ճշմարտութիւնը երեւան կու գայ և Սիւնեցիի անուան կապուած կը մնան իր բոլոր գործերը, որոնցմէ «Յաղագս քերականութեան համառատ լուծմունք»-ը գրի առած է իրեն ժամանակակից և պաշտօնակից ուսուցչապետին և ուսումնականներու թախանձանքներուն ընդառաջելով:

Իր ծառայողականութեամբ նուիրագործուող իբրև հայ հոգեւորական, Առաքել Սիւնեցի իմաստասիրական խոհերով կը հարստացնէ մեր եկեղեցական գրականութիւնը: Ոչ միայն կը յօրինէ գողորիկ, վեհաշուք, պերճմաստ տաղեր, այլև զանոնք կ'օժտէ եղանակներով, հանդիսանալով ոչ միայն մեծագոյն բանաստեղծը Տաթևեան Դըպրոցին, այլև միակը ստորաբաժաւ «Աղամգիրք» խորագրով ծանօթ վիպագրութեան մը, անոր բառերու և երաժշտութեան հեղինակութեամբ:

Այս գործը կը հասնէր այնպիսի ժամանակ, երբ հայ ժողովուրդը կ'ապրէր հոգեկան տուայտանքներու մէջ, կորսնցուցած պետականութիւն, օտարի լուծին տակ կըսած, վերականգնելու երազը սրտին: Առաքել Սիւնեցի այդ վերապրումի վիճակը ներդրեց իր ժամանակակիցներու երակներուն մէջ և զանոնք մղեց կառչելու կեանքին:

Դժբախտութիւններով, տխուր շուշերով, կոտորածի և նահատակութեան բազում օրինակներով լեցուն մեր պատմութիւնը ան կը վկայագրէ լուսափողփ և խորաթափանց դէմքերով որոնք իրենց էութիւնը մատենաներու վերածած և հոգիները մագաղաթի, արհամարհած են թալանի, կողոպուտի և սպաննութեան ամէնօրեայ սպառնալիքները, արհամարհած են բնութեան և ընկերային պայմաններու դաժանութիւնը և ստեղծագործած են հարստացնելով այն ժառանգութիւնը որ գիր ու դպրութիւն դարձաւ ոսկեղարէն սկսեալ և որ անխախտ շարունակուեցաւ հակառակ կործանիչ ուժերուն:

Առաքել Սիւնեցիներու ֆիզիքական կեանքը արդէն այսօր կը վաչելէ երկնային թագաւորութեան օրհնութիւնը, իսկ հայ ժողովուրդը

կը վայելէ անոր հոգեմտաորական վաստակին ճանճնշող բարիքը: Եւ ի՞նչ կայ աւելի հպարտացուցիչ՝ քան ունենալ գիտակցութիւնը նման փառաւոր ժառանգութեան մը, տէր կանգնիլ անկողողպտելի թողոններու, որոնք մեր մութ ու յուսալիկիչ օրերուն իսկ եղան մխիթարութեան օթեւաններ, եղան հոգեկան հաչրենիքներ, կրթական դարբնոցներ եւ ազգային ինքնագիտակցութեան փարոսներ, լուսաւորելով մեր դարաւոր երթի ուղիները:

Այս հաստատ համոզումով կ'ողջունենք այս հատորը, շնորհաւորելով անոր բազմաշխատ եւ հմուտ հեղինակը եւ անգամ մը եւս օրհնելով արդար յիշատակը մեր սրբազան մատենագորին:

ԵՓՐԵՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԱՊԱԳԵԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ

Առաքել Սիւնեցու քերականական սոյն Մեկնութիւնը եղել է Տաթևի ուսումնագիտական բարձրագոյն կաճատի լեզուի եւ քերականութեան համալսարանական դասագիրքը, որը հեղինակուել է, ամենայն հաւանականութեամբ, 14-րդ դարի վերջերին: Այն գիտական շրջանառութեան մէջ է դրուում առաջին անգամ իբրեւ բնական բնագիր՝ ուսումնասիրութեամբ ու ծանօթագրութիւններով հանդերձ: Քննական բնագրի վերականգնողական աշխատանքների հիմքում են դրուած ինը ձեռագիր ընդօրինակութիւններ՝ իրենց տարընթերցումների համադրմամբ:

Աշխատասիրութիւնը կատարուել է Երեւանում, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Գիտահետազոտական ինստիտուտ - Մատենադարանում: Ձեռագիր վիճակում ծանօթացել են ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Է. Աղայանը եւ բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու Ա. Մուրադեանը, որոնք իրենց զբաւոր կարծիքներում բարձր գնահատելով մեր աշխատասիրութիւնը հայագիտութեան համար ներկայացրած կարեւորութեան ու ներդրումի տեսակէտից, դեռեւս 1974 թուականին յանձնարարել էին այն հրատարակութեան: Տարիների մեր քրտնաջան այս վաստակը ընդունուեց եւ ՀՍՍՀ Գիտութիւնների ակադեմիայի Հրատարակչական Մրագրով նախատեսուեց զիտական շրջանառութեան մէջ դնել 1975 թուականին, որը, տարաբախտաբար, հանգամանքների բերումով, չիրագործուեց:

Այս առթիւ մեր խորին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում Գերաշնորհ Տ. Եփրեմ Ս. Եպսկ. Թապաղեանին, Պրն. Հրանդ Սիմոնեանին, Հայ Կրթական Հիմնարկութեանը եւ բոլոր այն բարերարներին, որոնք նախանձախնդիր լինելով հայ մշակոյթի մնայուն արժէքների ուսումնասիրման եւ հրատարակման նկատմամբ՝ սրտացաւ ջերմութեամբ ստանձնեցին հողածութիւնը եւ հովանաւորութիւնը սոյն աշխատասիրութեան լոյս բնծայման:

Բնադրական այս Յուշարձանը կը հետաքրքրի ինչպէս քերականագէտներին, փիլիսոփաներին, լեզուի ու գրականութեան ուսուցիչներին եւ ասպիրանտներին, արուեստի տեսարաններին, այնպէս էլ հայագէտներին առհասարակ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Առաքել Միւնեցիին հայ մշակոյթի միջնադարեան ժամանակաշրջանի կարկառուն դէմքերից է: Լինելով 14-15-րդ դարերի հասարակական ակա-նաւոր ներկայացուցիչներից մէկը, նա միաժամանակ ծաւալել է ինչպէս դիտա-մանկավարժական, այնպէս եւ մատենագրական բեղուն գործունէու-թիւն:

Պէտք է նշել, սակայն, որ չափազանց կցկտուր են Առաքել Միւնեցու կենսագրական տուեալները ձեռագրական աղբիւրներում: Հնարաւոր է են-թադրել, որ նա ծնուած լինի 1350-ական թուականներին¹: Հէնց Առաքել Միւնեցու հեղինակած նշանաւոր «Աղամգրքից» յայտնի է դառնում, որ նրա հայրը եղել է Դաւիթը, մայրը՝ Մելիքը, մեծ մայրը՝ Մարիամը, եղ-բայրը՝ Բարսեղը,

«...Ձձեզ աղաչեմ սուրբ ընթերցողք

Եւ ամնախանձ օրինակողք,

Ձեռք իմ Դաւիթ յիշէմ մըտօք,

.....

Այլեւ ըզմայրն իմ ըզՄելիք,

Եւ զՄարիամ համն իմ քարիք...»²:

Տաթևի համալսարանի «Ռեկտոր», Երախտաշատ գիտնական եւ իմաս-տասէր Գրիգոր Տաթևացու վկայութիւնից պարզուած է նմանապէս, որ Առաքել Միւնեցին նրա մերձաւոր ազգականներից է եղել, հէնց քեռորդին.

«Նախ քեռորդույն իմոյ ըստ մարմնի,

.....

Առաքելոյ առաքիմի...»³:

Առաքել Միւնեցու իսկ հաւաստումներից ակներեւ է դառնում նաեւ, որ նա իր փայլուն ուսումնասիրութիւնը անց է կացրել Տաթևի համալսարա-նում՝ ունկնդրելով «ղասասաց» եւ «մեծ վարդապետ» նոյնինքն Գրիգոր Տաթևացուն.

«Ձմեծ վարդապետն իմ դասասաց,

Գրիգոր անուն՝ պատմառ քարեաց.

Յիշէմ յաղօսս ձեր առ Աստուած...»⁴:

1 Զ. Մ. Պոտուրեանը այս առնչութեամբ գրում է. Առաքել Միւնեցու «ծնունդը 1350-էն առաջ չենք կարող համարել» (տես «Առաքել Միւնեցի եւ իր քերթուածները», Վենետիկ, 1914, Վենետիկ, էջ ԺԴ):

2 Առաքել Միւնեցիի, Աղամգրք, Հրատարակեց Զ. Մկրտիչ Պոտուրեանը, Վենետիկ, 1907, էջ 229:

3 Ժեզարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Սաչիկեան, Երեւան, մասն Ա, 1955, էջ 73:

4 Աղամգրք, էջ 329:

Միւնեցիւն այլուր վկայում է նաեւ․

«Ձիւմ մեծ րարունապետն յոյժ իմաստնաւեր,
ՁԳրիգոր մեծ նրգնագրեաց աղբրսէք առ Տէր»⁵։

Տաթևի Համալսարանում Առաքել Միւնեցիւն Հմտացել է նաև «գրչութեան արուեստի» մէջ. նրա վաստակի արդիւնքն են մեզ հասած մի շարք գրչագրեր՝ մանրանկարներով զարդարուած։

Այս Համալսարանում էլ նա ստանում է «վարդապետական աստիճան» եւ իր հերթին դառնում նրա տաղանդաւոր գիտնական-դասասացներից մէկը՝ Հասնելով մինչև իսկ «րարունապետի» (իմա՝ «ուսուցչապետի») գերագոյն ճանաչման։

Ձեռագրական աղբիւրների հաւաստմամբ՝ Առաքել Միւնեցիւն յիշատակուում է միջնադարի հայ դպրութեան ամենականաւոր ու երախտաշատ ուսուցչապետների շարքում․ «(Յիշեսջիթ) քնդ սոցին զվարժապետն մեր վասն Գոշայ, Վարդանայ, Ներսէսի, Սարգսի, Եսայեայ, Տիրատու, Առաքելոյն, Գրիգորի․․․»⁶։

Առաքել Միւնեցու գիտա-մանկավարժական գործունէութեան արգասիքն են հէնց փիլիսոփայութեան, քերականութեան եւ մանկավարժութեան վերաբերեալ նրա հեղինակած ձեռնարկ-դասագրքերը, մեկնութիւնները եւ ուսումնասիրութիւնները։ Նրա հմուտ գրչին են պատկանում «Համառոտ լուծմունք Սահմանաց՝ գրոցն Դաւթի Անյաղթի», «Տեսութիւն բանիցն Դաւթի Անյաղթի» եւ, վերջապէս, ընթերցող հասարակայնութեանը ներկայացրած մեր սոյն «Յաղագս քերականութեան. համառոտ լուծմունք» աշխատութիւնները։

Յարակից փաստերի քննութիւնից հետեւում է, որ Տաթևի Համալսարանի վերջին «ռեկտորը», Մաթէոս Զուղայեցուց յետոյ, հանդիսացել է Առաքել Միւնեցիւն։

Գրիգոր Տաթևացիւն իր հեղինակած մեծարժէք «Քարոզգրքի» յիշատակարանում Առաքել Միւնեցուն բնութագրում է որպէս «ծննդամիտ երգարանի»․

«Նախ քնորդոյն իմոյ ըստ մարմնի,
Մընդամիտ երգարանի,
Առաքելոյ առաքինի»⁷։

Նշանակում է՝ Առաքել Միւնեցիւն երգահան-երաժշտի ստեղծագործական վաստակով ճանաչում գտած հեղինակութիւն է եղել, միաժամանակ յայտնի դարձել իբրև բանաստեղծ-տաղասաց։ Ասուածի առհաւատչեան են նրանից իբրև գրական ժառանգութիւն մեզ հասած բազմաթիւ գորտրիկ տաղերն ու ներբողները եւ դրանց պակը Հանդիսացող «Աղամգրքը», որը 1740 տողից բաղկացած ստուարածաւալ մի պոէմ է։ Առաքել Միւնեցու բանաստեղծական տաղանդի եւ տաղաչափական հմտութեան մասին բազմավաստակ գրականագէտ Մանուկ Աբեղեանը գրում է․ «Տաթևեան դպրոցի առաջնակարգ եկեղեցական բանաստեղծն է Առաքել Միւնեցիւն»⁸։ Մասնաւորելով «Աղամգրքի»

5 Անդ, էջ 229։
6 Ժե դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 297։
7 Անդ, էջ 73։
8 Մ. Աբեղեան, Երկեր, Հ. Դ., Երևան, 1970, էջ 421։

մասին իր գնահատականը, հետագոտողը միաժամանակ նշում է․ «Իսկ Առաքելի գործը մի առարկայական բանաստեղծութիւն է։ Այդ էր ժամանակի պահանջը։ Կրօնական ոգին շէր մեռած, բայց սառած էր․ մարդկանց հարկաւոր էին կրօնական բանաստեղծական գրուածներ, ոչ թէ նրանց վրայ ազդեցիկ են իրենց մեղքերն ողբալու համար, այլ գուարձութեամբ կարգալու եւ սովորելու»⁹։ Ձեռագրական աղբիւրներում նրա մի շարք տաղերը շփոթուել եւ վերագրուել են նոյն ժամանակաշրջանի տաղասաց-բանաստեղծ Առաքել Բաղիշեցուն¹⁰։

Համաժամանակեայ այս երկու բանաստեղծ-տաղասացների գրական ժառանգութիւնը զիտական գնահատութեան ենթարկելիս, Ղ. Ալիշանը գրում է․ «Այս Առաքել երիցագոյն է եւ հռչակաւոր քան դԲաղիշեցին՝ թէ՛ իբրև աղնուական եւ թէ՛ աւելի կոկիկ գրող․․․»¹¹։

Իսկ Առաքել Միւնեցու տաղերի ու քերթուածների հրատարակիչ, բանասէր Հ. Մ. Պոտուրեանը, փորձելով բացատրել այն իրողութիւնը, թէ ինչու՞ն քննական գրականագիտութիւնը երկար ժամանակ առհասարակ յանդգնութիւն չի ցուցաբերել նրա գրական ժառանգութեամբ զբաղուելու, նշում է․ «Առաքել Միւնեցի, որքան որ նշանաւոր բարձրաստիճան եկեղեցական մեղած է եւ բեզուն մատենագիր մը եւ քերթող մը, իր արժանաց համեմատ որոշ դէմքով մը ներկայացած չէ ո՛չ մեր դարուն եւ ո՛չ նախորդանուն․ ըստ իս, այս գրկանքը, որ կրած է Առաքել Միւնեցիւն՝ իր պատնետն ունի, այն է՝ որ գրեթէ իրեն ժամանակակից ուրիշ համեմուն մտեմնագիր մը եւ ֆերրող մը՝ կու գայ իր նախորդին դէմքի լոյսէն բան մը պակսեցնելու»¹²։

Առաքել Միւնեցիւն, դեռևս Գրիգոր Տաթևացու դպրապետութեան ժամանակ, տարիներ շարունակ Հանգիսացել է Տաթևի հոգեւոր-ուսումնադիտական կենտրոնի առաջնորդը․ այդ մասին Թովմա Մեծոփեցիւն վկայելիս նշում է նաև նրա «մեծ իմաստասէր» լինելու հանդամանքը, խօսքի վարպետ հանդիսանալու՝ հետորութեան բանարուեստում «հրեղէն» մտքով ճարելու նրա բացառիկ ընդունակութիւնը․ «Եւ էր սուրբ ուխտին (իմա՝ Տաթևի - Լ.Ս.) առաջնորդ հեգաոնդին եւ ընտրեալ յորովայնէ սուրբ եպիսկոպոսն Տէր Առաքել եւ մեծ իմաստասէրն Բուրորդին մեծ վարժապետին, որ ունէր զմիտն իբրև հրեղինաց, եւ էր սիրող ամենայն առաքինուքեանց»¹³։ Դրա վկայութիւնն են անշուշտ վերը մեր յիշատակած փիլիսոփայական մեկնողական երկերը՝ Դաւթի Անյաղթի աշխատութիւնների տեսական վերլուծութեանը նուիրուած։ Այլուր՝ նա կոչուել է նաև «հետոր»։

Առաքել Միւնեցու մահուան ստոյգ թուականի մասին տեղեկութիւն-

9 Անդ։
10 «Կիրք աստուածարանական, որ կոչի Դրախտ ցանկալի, շարագրեալ ի Ղազարու աստուածարան վարդապետէ ձահեցոյ», Կ. Պոլիս, էջ 643, Մ. Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1786, Հ. Գ, էջ 452, Գ. Զարրիսաբեկեան, Պատմութիւն հայերէն դպրութեան, Բ. Նոր մատենագրութիւն, Վենետիկ, 1878, էջ 249, Ղ. Ալիշան, Հայագրութեամբ, Ա. Բնիկ պատմիչը Հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 126, Ե. Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց, Վիեննա, 1895, էջ 1062 եւ ուրիշներ։
11 Ղ. Ալիշան, Հայագրութեամբ, Ա. մասն, էջ 126։
12 «Առաքել Միւնեցի եւ իր քերթուածները», Վենետիկ, 1914, էջ Ե։
13 «Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ եւ յաջորդաց իւրոց արարեալ Թովմա վարդապետի Մեծորեցոյ», Փարիզ, 1860, էջ 51։

Ինչպէս բնագրի հեղինակային «Առաջարան-Յիշատակարանից» ակնյայտորէն պարզուում է, Տաթևի համալսարանական այս ձեռնարկի անհրաժեշտութիւնը եւ կարեւորութիւնը խորապէս զգացել են Հէնց նոյն կրթական բարձրագոյն հաստատութեան ուսուցչապետ Եղեկիէլ Կապանեցիի եւ Շմաւոն ուսումնականը, որոնք եւ թախանձազին խնդրել են Առաքել Միւնեցուն՝ իրագործելու այն:

Այս աշխատասիրութեանը ձեռնարկելիս, Առաքել Միւնեցու նպատակն է եղել՝ ամբողջական ու համակողմանի պատկերացում տալ քերականութեան, իրբու գիտակարգի, մասին՝ ուսումնականներին մատչելի դարձնելու համար նրա գիտական խորութիւնն ու լեզուական իրակութիւնների բարդութիւնը՝ առանձնաշատութիւնների բացայայտումով: «Եւ մեք ըստ ջերմեռանդ խնդրոց նոցին արարաք լուծումն Քերականութեանս, - գրում է հեղինակը, - ի յորդորումն ուսումնականաց բանաւոր արհեստից, մատուակել բանաւոր մտաց զանազան հանճարս՝ ի մեկնութիւն Քերականութեանս պէսպէս յատկութեամբ պարզեալ, վասն զիրարալուր հասկանալոյ զխորութիւն քանից Բերականիմ»¹⁵:

Հարկ է նշել, որ քննարկուող երկի քննադատային կառոյցի տեսակետից Առաքել Միւնեցին, իրեն նախորդած քերական մեկնիչների նոյնաբնոյթ ձեռնարկների համեմատութեամբ, որոշակի ինքնուրոյնութիւն է հանդէս բերել: Քերականական բարդ դասերից մատուցումը առաւել զուրբնկալ եւ հեշտամարս դարձնելու համար հեղինակը հարց ու պատասխանի ձևով է շարադրել ամբողջ նիւթը, ըստ որում թրակացու ասոյթները ներկայացնելով իրբու քերականական հարցադրումներ, իսկ սեփական մեկնաբանումները՝ իրբու պատասխաններ: Նման մտեցումը, բնականաբար, թելադրուած է հեղինակի բաղամասայ մանկավարժական փորձով¹⁶:

Պօսելով քերականութեան լուրթեան ու քննութի մասին, Միւնեցին իր մեկնաբանութիւններում զարգացնում է հայնացքներ, որոնք ընդլայնում եւ խորացնում են քերականութեան բովանդակութեան ըմբռնման ու դերի բացայայտումը: Նա, որպէսզի առարկայական ձևով ըմբռնել տայ ուսումնականներին քերականութեան նպատակադրումն ու նշանակութիւնը, համեմատական զուգահեռ է անցկացնում բժշկութեան բնոյթի ու բժշկի դերի հետ: Եթէ բժշկութիւնը, յանձին բժշկի, քննում է մարդկային մարմինը եւ

ամէն կերպ պահպանում է նրա ներկայ առողջութիւնը՝ բուժելիս վերադարձնելով հիւանդ մարդուն իր նախկին կայտառութիւնը, այդպէս եւ քերականութիւնը «հոգու հիւանդութիւն» հանդիսացող մեր ներկայ տգիտութիւնը ուղղախօսութեան եւ ուղղագրութեան քննազատում բուժում է՝ վերադարձնելով մեզ «անցեալի մեր նախնիքի իմաստութիւնը», որով նրանք օժտուած են եղել, քրիստոնէական ուսմունքի պնդմամբ՝ դեռեւս «զբախտում» գտնուած ժամանակ: Տուեալ ղէպրում, ճիշդ է, Միւնեցին չի ըմբռնել լեզուի զարգացման բնապատմականութիւնը, սակայն որ ընդդուում է քերականութեան գործաւորի՝ լեզուի նկատմամբ կարգաւորիչ եւ ուղղիչ հանդիսանալու համեմատմանը բժշկութեան հետ զուգահեռի իր անցկացումով, դրանով իսկ արժէքաւոր տեսակէտ է յայտնած լինում: Այդ իսկ պատճառով, անկախ դարաշրջանի տուրքը հանդիսացող բերիական խառնուրդից՝ հարկ է նշել, որ Միւնեցու ընդհանուր հարցադրումը, ըստ էութեան, ընդունելի է¹⁷:

Իսկ քերականութեան, իրբու ուսումնակարգի, անհրաժեշտութեան եւ օգտակարութեան մասին իր տեսակէտը զարգացնելիս Առաքել Միւնեցին կարեւոր մի ընդհանրացում է կատարում, որ նախորդների մօտ չենք գտնում. եթէ իրենից առաջ հանդէս եկած հեղինակները քերականութեան քննութեան առարկան համարում էին միայն գրաւոր խօսքը, ապա Միւնեցին նկատի ունի ե՛ւ գրաւոր խօսքը, ե՛ւ, որ կարեւորն է, բանաւոր խօսքը: «զի քերականութիւնս է, որ գրանց ԲՆԳԵ՛ եւ գմատունս քանիմ եւ գգիրս»¹⁸: Ըստ որում նշենք, որ Միւնեցու մօտ պատահական հարցադրում չէ սա, այլ՝ սկզբունքային նկատառում, այդ պատճառով էլ տարբեր առիթներով նա մի քանի անգամ կրկնում է նոյն միտքը՝ սանելով. «Եւ քերականութիւնը - Լ.Պ» է, որ գրանց ուսուցանէ եւ գգիրն...»¹⁹: «Եւ սա (իմա՝ քերականութիւնը - Լ.Պ) է, որ գրանց ուսուցանէ եւ գգիրն...»²⁰: Նման համապարփակ ըմբռնողութեամբ՝ քերականութեան, որպէս գիտակարգի, ուսումնասիրած ոլորտը դառնում է ամբողջական ու սպառիչ:

Այս ընդհանուր տեսական բնութագրումից բացի, Միւնեցին մատնանում է նաեւ քերականութեան մասնաւոր միտուածութիւնը: Միւնեցու նման Միւնեցին գտնում է, որ քերականութիւնը քննում է հնչարտաբերումը («ձայնը») եւ գրաւոր լեզուն իր խօսքամասային միաւորներով, իսկ նպատակադրումով քերականութիւնը հետամուտ է բանասիրական վերլուծութեամբ բացայայտելու բառաձևերի ճշգրտութիւնը: Այս խնդրում Եսայի Նչեցին եւ Առաքել Միւնեցին միասնական տեսակէտ են պաշտպանում եւ ո՛չ թէ, ինչպէս ենթադրում է Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը, «Առաքել Միւնեցին ծառանում է Նչեցու յայտնած այն կարծիքի ղէմ, թէ «քերականութիւն է արհեստ յարագս գրոյ եւ ձայնի եղեալ՝ ենթակա[յ] ունելով զմատուես բանի»²¹: Բայց ի տարբերութիւն Նչեցու, Միւնեցին յայտնում է այն կարեւոր միտքը, որ քերականութիւնը, վերջին հաշուով, ելակէտ ունի գրաւոր խօսքը. քերականութեան, իրբու գիտակարգի, այս միտուածութիւնը ակնբախ է Միւնեցու համար՝ հաշուի առնելով նրա գործնական նշանա-

14 Ամենայն հասանակութեամբ՝ Առաքել Միւնեցին վախճանուած պէտք է լինի 1420-22 թուականներին: Հ. Մ. Պոստոլեանին յայտնի տուեալի համաձայն՝ «Երուսաղէմու մէջ թիւ 1248 Ոսկեփորիկի մը յիշատակարանը կ'ըսէ թէ Միւնեաց եպիսկոպոսն սէր Ստեփանոս որդի Պր. Սմբատի 1422-ին կը վախճանի» (Տե՛ս «Առաքել Միւնեցի եւ իր բերթուածները», Վննակի, 1914, էջ 4-2, ծանոթ. 1):

15 Առաքել Միւնեցու «Համառատ լուծմունք քերականութեան» երկից արուած քաղաւածքների յիման համար մատնացող ենք անում ամենուրեք մեր սոյն աշխատասիրութեան մէջ ներկայացուած քննական բնագիրը: Տուեալ ղէպրում ես՝ տե՛ս էջ 67):

16 Բնագրային նոյնաբնոյթ կառուցուածքը բնաւ էլ նորոյթ չէր անշուշտ մեր մատենագրութեան մէջ, այն կիրառութիւն էր գտել մեր զարթութեան դեռեւս ամենամոլոջ շրջանում՝ ամենաբազմազան ժանրերում: Սակայն քերականական մեկնողական երկերում առջինը Առաքել Միւնեցին է կիրառել կատիփոգիային այդ եղանակը:

17 Տե՛ս սոյն աշխատ., էջ 70:
18 Անց, էջ 73-74:
19 Անց, էջ 74:
20 Անց:
21. Գ. Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 1954, էջ 302: Ընդգծումը մերն է:

կուժիւնը առանձնապէս զրջութեան արուեստի զարգացման առումով՝ զուգադրենք այս երկու քերականների ստոյժները:

Առաքել Սիւնեցի

«Զի՞նչ է քերականութիւն կամ դիտումն մտրին, այսինքն՝ գրոյ եւ ձայնի: Զի քերականութիւնն սկզբն գգիրն ունի, եւ կատարումն՝ գուրդութիւնն (Սոյն աշխատ., էջ 70):

Նսայի Նչեցի

«...Զի՞նչ է քերականութիւն. քերականութիւն է արիստ յաղագս գրոյ եւ ձայնի եղեալ՝ եմբակայ ունելով գմտունն քանի իսկ կատարումն՝ գուրդութիւնն մոցին» (Նսայի Նչեցի, Վերլուծութիւն քերականութեան, 1966, էջ 55):

Վերը բերուած զուգադիր հատուածների քննական համեմատութիւնից չի ըլտում նաեւ այն գիտողութիւնը Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի, որ, իբր, «Առաքելը դէն է նետում Նչեցու սահմանման այն մասը, որտեղ քերականութեան բնութեանն ճիշտ էին համարում գիրը եւ ձայնը՝ քերականութեան բուն բնագաւառը համարելով խօսքի մասերը»²²: Ընդհակառակն, այս հարցում եւս Սիւնեցին միանշանակն համաձայն է Նչեցու յայտնած տեսակէտին, քանի որ ինքը եւս քերականութեան նպատակը («գիտումն նորին») համարում է գիրը եւ «ձայնը», միայն թէ առաւել ընդարձակելով քերականութեան ուսումնասիրած ոլորտը՝ ընդգրկում է նաեւ բանաւոր խօսքը, ինչպէս վերը ցոյց տուցինք:

Սիւնեցին պարզութիւն է մտցնում նաեւ Մովսէս Քերթոզի առջ քաշած այն դրոյթում, ըստ որի «քերդողութիւն է առասպելավարժութիւն»²³: Թէեւ իր սկզբնաղբերը չի յիշատակում Սիւնեցին, բայց պէտք է ենթադրել, որ ձեռքի տակ է ունեցել կամ Մովսէս Քերթոզի Մեկնութիւնը, կամ էլ միջնորդաւորուած ձեւով է օգտուել Մագիստրոսի կամ Յովհաննէս Երզնկացու (Պլուզի) աշխատութիւններից: Ասուածը ապացուցելու համար զուգադրենք համապատասխան հատուածները.

Առաքել Սիւնեցի

«...Պարտ է գիտել, թէ վասն է՞ր առասպելաբանութիւն կոչի սա... Զի որպէս հիւսնութիւնն բաժանի ըստ տեսակաց՝ է՛, որ արտ գործէ, եւ է՛, որ սամար շիճէ, եւ է՛ որ սայի կունդ, եւ է՛, որ ջրաղացի կունդ եւ այլն, այսպէս եւ սա ըստ մասին բաժանի ըստ գանգան իրաց ինչ եւ ձայնն ձայնն ընդունի անուանակոչութեան» (Սոյն աշխատ., էջ 74):

Մովսէս Քերթոզ

«Քերդողութիւն է առասպելավարժութիւն, զի որպէս հիւսնութիւն բաժանի ըստ տեսակաց, է՛, որ արտագործ է, է՛, որ սամար շիճէ, այսպէս եւ սա ըստ մասին բաժանի, ըստ գանգան իրաց ինչ, եւ ձայնն ձայնն ընդունի անուանակոչութեան» (Ն. Աղոնց, էջ 159):

Ինչպէս նկատելի է, սկզբնաղբեր ծառայած Մովսէս Քերթոզի ձեւակերպումից հետեւում է, որ քերականութիւնը նոյնն է, ինչ առասպելավարժութիւնը կամ առասպելաբանութիւնը, որպիսի ըմբռնումը, սակայն, տեղիք կը տար թիրաքմանների անշուշտ: Միայն Սիւնեցու հետագայ ճշգրտամար արդէն հասկանալի է դառնում, որ «քերդողութիւն է առասպելա-

22 Անդ, էջ 303: Ընդգծումը մերն է - Լ. Պ.:
23 Н.Джонц, Дионисия Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915г., էջ 159:

վարժութիւն» ձեւակերպումը ոչ թէ սահմանման արժէք ունի, այլ՝ քերականութեան ուսումնասիրած առարկայի որոշման: Այդ պատճառով էլ Սիւնեցին զգուշացնում է՝ «ո՛չ թէ առասպելաբանութիւն է քերականութիւն...»²⁴ Չէ՞ որ ինչպէս ստուգապատում, այնպէս էլ առասպելապատում հաղորդումները, ասում է Սիւնեցին, կարող են իրացուել կամ բանաւոր, կամ գրաւոր եղանակներով, իսկ բանաւոր եւ գրաւոր խօսքը, իբրեւ հետազոտման առարկայ, ամբողջութեամբ քերականութիւնն է ընդգրկում, ուստի եւ միայն ա՛յն իմաստով քերականութիւնը «առասպելավարժութիւն» կամ «առասպելաբանութիւն» է: Այլ կերպ ասած՝ քերականութեան առարկայով էլ մարմնաւորում կամ կերպաւորում է առասպելը: Սիւնեցին այդպէս էլ գրում է. «...Ամենայն բան՝ եթէ՛ ճշմարիտ պատմութիւն է եւ եթէ՛ առասպելաց պատմութիւն՝ գրով եւ բանի լինի: Եւ քերականութիւնն է, որ գրանն եւ գգիրն բնէ, վասն որոյ եւ առասպելաբանութիւն սորին բանի լինի, եւ վասն ա՛յն սսեմ առասպելաբանութիւն»²⁵:

Բայց կայ եւ ընդհանուր հարցադրում՝ ինչպէս Մովսէս Քերթոզի, այնպէս եւ Առաքել Սիւնեցու մօտ, որ տրուած է «հիւսնութեան» հետ զուգահեռի անցկացմամբ. եթէ հիւսնութիւնը, նայած մշակած առարկայի, տեսակների է բաժանուած՝ ընդունելով առաւել նեղ մասնագիտութիւնների գանազան անուանումներ, ինչպէս՝ «աթոռագործ», «տաճարագործ» եւ այլն, ապա քերականութիւնը եւս «տարբեր տեսակների» է բաժանուած համաձայն հետազոտած առարկայի. եթէ առասպելաբանութիւնն է քննում՝ քերականութիւնը կը շուրջում է «առասպելաբանութիւն», եթէ գրականութիւնը կամ վիպասանութիւնն է ուսումնասիրում՝ «գրականութիւն» կամ «վիպասանութիւն» է համարուած եւ այլն: Հէնց այս նկատումով էլ գրում է Սիւնեցին. «...եւ ի գանգան տեսակաց սորա (ի՞մա՝ քերականութեան - Լ.Պ.) մին մասն է առասպելաբանութիւնն»²⁶, քանի որ այլ քերականներ եւս (ինչպէս՝ Գրիգոր Մագիստրոսը²⁷) ընդունում են, որ «միեւնոյն է գրականութիւն եւ քերականութիւն»²⁸:

Նկատենք, սակայն, քերականութեան եւ նրա հետազոտած առարկայի նոյնացումը տեսական լուրջ սխալ է, որ բացատրելի է անշուշտ պատմական տուեալ ժամանակաշրջանի գիտական ըմբռնողութեան մակարդակով: Բայց եւ այնպէս Սիւնեցին յաղթահարում է այս խոցելի հայեցակէտը եւս: Այդ առումով քննութազրական է նրա հետեւեալ արժէքաւոր միտքը: «...Ամենայն ինչ, որ բանի պատմի՛ թէ՛ ճշմարիտ խօսք, թէ՛ առասպելք, այն ամենայն քերականութեան կոչին, եւ ո՛չ թէ միայն առասպելաբանութիւն է սա»²⁹: Այն հանգամանքը որ «քերականութեան» բառածեր սեռական հոլովով է կիրառել այստեղ հեղինակը, բնաւ էլ պատահական չէ: Սիւնեցին դրանով ոչ թէ հաւասարութեան նշան է դնում քերականութեան եւ առասպելաբանութեան, քերականութեան եւ գրականութեան միջեւ՝ որպէս համարժէքների, այլ պարզապէս վերաբերութեան կամ պատկանելութեան գաղափարն է ընդգծում. այսինքն առասպելաբանութիւնը, գրականութիւնը,

2239

24 Սոյն աշխատ., էջ 77:
25 Անդ, էջ 74:
26 Անդ, էջ 77:
27 «Անուն իսկ քերականութիւն գրականութիւն ասի ըստ Հովներոսի», տե՛ս Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 293:
28 Սոյն աշխատ., էջ 75:
29 Անդ, էջ 77:

վիպասանութիւնը եւ այլն «քերականութեան արուեստին» վերաբերողներ են դիտուում: Սա սկզբունքային նոր մտեցում է անշուշտ, որ ճշգրտութիւն է մտցնում Հարցարժան մէջ:

Այս Հարցի շուրջ Միւնեցու Հայեացքների Համադրումից ու քննութիւնից պարզուում է նաեւ, որ հեղինակը քերականութեան հետազոտած աւարկայի մասին ունի երկակի ըմբռնում՝ լայն եւ նեղ առումներով. ըստ այդմ, լայն առումով՝ քերականութեան հետազոտած աւարկան է լծգում ամբողջութեամբ՝ իր դրսեւորման ինչպէս բանաւոր, այնպէս եւ գրաւոր իրացումով. նեղ առումով՝ խօսքի մասերի բնութիւնը՝ խօսքի շղթայում զրանց ստուգադոյն եւ անթերի կիրառման հմտութեամբ:

Այս բոլորից հետեւում է, որ վերը բերուած փաստարկներում Միւնեցին բացառապէս նկատի է ունեցել քերականութեան հետազոտութեան աւարկան իր ամենալայն ոլորտով, որ հանդիսանում էր ինչպէս գրականութիւնը, այնպէս էլ առասպելաբանութիւնը:

Իսկ նեղ առումի մասին Միւնեցին գրում է. «Դարձեալ՝ քերականութիւն է արհեստ՝ ենթակայ ունելով գմատուն քանիւ, որ ի կատարումն եւ յուղղութիւն ամէ զլծգու»³⁰: Նեղ առման ղէպքում, ինչպէս տեսնում ենք, քերականութիւնը սահմանուում է միաժամանակ իրրեւ զիտութիւն («արհեստ»):

Հէնց այս նեղ առման առնչութեամբ է, որ Միւնեցին յաղթահարում է քերականութեան եւ նրա աւարկային նոյնացման խոտելի տեսակէտը, միանգամայն ճիշտ կերպով պնդելով, որ քերականութիւնը հմտութիւն է՝ գիտական նախադրութեան վրայ խարսխուած: Այս առթիւ Միւնեցին, համաձայնելով Դաւթի հետ³¹, քննադատում է այն Հայեացքը, ըստ որի բանականութեան «նրիւն» ու երակէտը մարդկային յօգաբաշխ ձայնն է, քանի որ զրա միջոցով է իրացում խօսքը, հաղորդում գրոյցն ու պատմութիւնը. «Ոմանք ասացին, թէ նրիւն եւ սկիզբն բանականութեանս ձայնն է, – գրում է Միւնեցին, – զի նովաւ լինին վայելչութիւնք ամենայն աշխարհիս, այսինքն՝ խաւք եւ քան եւ զրոյց եւ պատմութիւն եւ այլն»³²: Այս տեսակէտի ջատագովները, ըստ հրեւոյթին, նոյնացրել են «բանականութեան» դրսեւորման լեզուական ձեւը՝ նրա բովանդակութեան հետ, որ տարբեր է անշուշտ մտածողութեան ձեւաւորման ու արտայայտման լեզուական թաղանթից-ձայնը, կամ աւելի ստոյգ՝ յօգաբաշխ հնչիւնն ու հնչիւնախումբը մտածութեան դրսեւորման նրիւնական տարրն է, որով հնարաւոր է դառնում մտքերի փոխանակութիւնը կամ հասարակական հաղորդակցումը: Միւնեցու լեզուաբանական միանգամայն ճիշտ ըմբռնողութեամբ՝ չի կարելի չգիտել ու նոյնացնել մտածողութեան ձեւաւորման ու դրսեւորման դեր կատարող լեզուաթաղանթը՝ «բանականութեան» հետ, որը պարփակուած է նրանում:

Միւս կողմից՝ Միւնեցին տարբերում է ընդհանրապէս ձայնը յօգաբաշխ հնչիւնից: Միւնեցու համոզմամբ՝ քերականութեան այն սեսաբաններն են ճիշդ, որոնք զտնում են, որ ամէն արտաբերուող ձայն զեռես բառակն արժէք ունենալ չի կարող, այլ միայն ու բացառապէս՝ յօգաբաշխ հնչիւնը կամ հնչիւնների համակցութիւնը, որը որեւէ իմաստ է արտայայտում: Միւնեցին բաժանում է նրանց այն տեսակէտը, որ եթէ քերականութեան

նրիւն եւ երակէտը գիրն է (նաեւ բանաւոր խօսքը), ապա բանականութեան նրիւն եւ երակէտը ոչ գիրն է, ոչ էլ ձայնը. «Իսկ այլք ասեն, թէ ի լոճեւ նոյն է գրականութիւն եւ քերականութիւն, բայց ոչ՝ ձայնն է նրիւն եւ գրականութիւն, եւ ոչ՝ գիրն»³³: Բնականաբար հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ: Եւ Միւնեցին բաւարարում է պատասխանելով, թէ ձայնի տեսութիւնը բնափիլիսոփայի քննութեան ոլորտին է պատկանում, իսկ գիրը՝ ստանձին բնոյթ ունի, ուստի եւ երկուսն էլ բանականութեան «նրիւն» լինել չեն կարող. «Ջի ձայնն բնական իմաստասիրացն է քննելի, իսկ գիրն ստանձին քննութիւն ունի յիրում տեղոյն...»³⁴: Իսկ եթէ այդ այդպէս է, ապա ո՞րն է, ըստ Միւնեցու, բանականութեան «նրիւն»: Նա տուեալ ղէպքում, տարբարատարբար, շրջանցում է այս հարցը եւ զրա փոխարէն քննում է քերականութեան «նրիւն»՝ յայտնելով այն Հայեացքը, որ քերականութեան առաջացման հիմքը եւ նրա էութիւնը լեզուական իրակութիւնների «Հմտութիւնն» է. «Ապա ուրեմն ձայնն եւ գիրն ոչ է նրիւն քերականութեանս, այլ հմտութիւնն է նրիւն»³⁵: Սակայն այս «Հմտութիւնը» նման չէ միջնադարում տեսութեան բնագաւառում ընդունուած կամ ճանաչուած «Հմտութեան», այլ նոր բովանդակութեամբ վերաիմաստաւորման է ենթարկուել այն Միւնեցու, իսկ նրանից առաջ՝ այլ քերական մեկնիչների կողմից:

Բանն այն է, որ «Հմտութիւնը» ճանաչողութեան բոլոր տեսակների մէջ, որ ընդունուած էր միջնադարի հայ դպրութեան տեսութեան մէջ, ամենատարիներն ու նախնականն է համարուում: Ըստ այդմ ճանաչողութեան առաջին տեսակը հանդիսացող «Հմտութիւնը» մասնուկի հրեւոյթներին անպատճառական ապրիորի իմացութիւնն է: Այդպէս էլ գրում է Միւնեցին. «զի Հմտութիւնն ոչ է ընդհանուր գիտութիւն, այլ՝ մասնաւոր եւ առանց պատճառի»³⁶: Նման ճանաչողութիւնը չափազանց մակերեսային է՝ հիմնուած լինելով եզակի փաստի իմացութեան փորձի վրայ: Աւելին. նոյնիսկ առանձին տեսաբաններ «Հմտութիւնը» հասկացել են իրրեւ բնագոյնի զգայութեամբ ձեռք բերուած սովորութային ընկալում եւ վերարտագրում, հետեւաբար եւ «անբան»՝ ոչ իմացական, անգիտակցական բնոյթի. «Ջի անբան կենդանիքն Հմտու են բնութեամբ իրաց ինչ, զի որպէս ուղտն զգազն ուտ է եւ զմաղձն ձգէ, այսինքն՝ զհոսն, եւ կատուն՝ խոտ, եւ շունն՝ սէզ, եւ առիւծն՝ կապիկ, եւ կապիկն՝ զգորտն, եւ ոչխարն՝ գաւձն եւ այլն, ապա ուրեմն Հմտութիւնն զմեզ յանբանութիւն տանի, – ասեն ոմանք»³⁷, – գրում է Միւնեցին: Բայց մեր հեղինակը վճռականորէն մերժում է «Հմտութեան» նման ըմբռնումը քերականութեան նկատմամբ տարածելիս՝ արգարացիորէն պնդելով, որ քերականութեան համար թրակացու կիրառած «Հմտութիւն» (εμπειρία) եղբ-հասկացութիւնը «քանական»՝ իմացական-գիտակցական նշանակութիւն ունի. «Այլ աստ Հմտութիւնն զբանաւոր իմաստն ասէ»³⁸, – աներկմիտ որոշակիութեամբ յայտարարում է նա:

Երբ Միւնեցին անզրպառնում է թրակացու այն կանխադրոյթին, ըստ որի քերականութեան բաղկացուցիչ վեց բաժիններից մէկը «զատումն քեր-

30 Անդ, էջ 76:

31 Տե՛ս ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 82:

32 Սոյն աշխատ., էջ 75:

33 Անդ:

34 Անդ:

35 Անդ:

36 Անդ, էջ 76:

37 Անդ:

38 Անդ:

թածաց» է, չափազանց ուշադրաւ մտքեր է զարգացնում քերականութեան գիտական բնոյթը բացայայտելու առումով: Միւնեցին առաջին հերթին մեկնաբանում է «դատել» բառի քերականական ըմբռնումը՝ համարժէք համարելով այն «քննել» բայի իմաստային բովանդակութեանը, որից էլ հետեցրելով է՝ առհասարակ լեզուա-քերականական իրականութիւնների բնական վերլուծութեան օգտակարութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը քերականութեան բաղկացուցիչ բոլոր վեց բաժինների համար էլ. «Նախ՝ զի դատելն «քննել» սակ, եւ քննութիւն պիտանացու է յամենայն մատունսն»³⁹: Աւելին. բնական մտեցումը բանական էակներին է յատուկ, բնորոշ, եւ ո՛չ՝ «անբան» արարածներին, այդ իսկ պատճառով ոչ միայն քերականութեան, այլեւ միջնադարում ընդունուած բոլոր չորս գիտակարգերի («ի չորս արհեստ») առաջացումը աներեւակայելի է, իրաւացիորէն պնդում է Միւնեցին, առանց հետազոտութիւնների քննական ըմբռնողութեան, հետեւաբար՝ գիտութիւնների բնական ըմբռնողութիւնը, ըստ այդմ, ընդհանրական եւ բացարձակ պահանջ է. «Երկրորդ՝ զի բնական բանականացս է, եւ ո՛չ՝ անբանից: Իսկ չորս բանական արհեստս ամենայն քննութեամբ կատարի, եւ ո՛չ՝ անբանաբար, վասն որոյ սակ «դատումն քերթածաց», այսինքն բնութիւն իմաստաւիրացն»⁴⁰: Միւնեցին այնքան բարձր է գնահատում երեւոյթների քննական ըմբռնողութիւնը, որ այն բնութագրում է մինչեւ անգամ իբրեւ «ստուտածային շնորհ», ուստի եւ քերականութեան ամենակարեւոր առանձնայատկութիւնը բաղկացուցիչ միւս բոլոր բաժիններից՝ նրա քննականութիւնն է համարում. «Ձի միայն զքննելն եզ առաջի մեզ Տէր, սակելով՝ «Քննեցէ՛ք զզիրս եւ տեսէ՛ք», վասն որոյ սա առուել է, Քամ զայլ հինգ մատունս»⁴¹:

Ներածութեան վերջին տեսական հարցադրումը այն է, թէ՛ ինչ փոխյարաբերութեան մէջ է քերականութիւնը, իր հետազոտած առարկայի ենթակայութեան կամ ստորադասման տեսակէտից, այլ գիտութիւնների նկատմամբ: Արդեօ՞ք միւս գիտութիւններն են ստորադասուում իրենց «նրեթով» քերականութեանը, թէ՞, ընդհակառակն, քերականութիւնը իր «նրեթով» ստորադասուում է միւս գիտութիւններին՝ դրանք պարուրելու, կերպաւորելու կամ առարկայացնելու համար: Տուեալ դէպքում «նրեթ» հասկացութիւնը ըմբռնում է ոչ թէ՛ առաջացման հիմքի կամ բաղկացութեան առումով, այլ հետազոտած առարկայի իմաստով: Ժամանակին տեսական կարեւորութիւն ունեցող այս խնդիրը Միւնեցին լուծում է յօգուտ այն բանի, որ քերականութիւնը իր հետազոտած առարկայով նիւթ է ծառայում միւս բոլոր գիտութիւնների համար. ըստ որում հարցի նման հանդուցալուծման համար Միւնեցին ելնում է այն բացայայտ իրողութիւնից, որ քերականութիւնը իր քննութեան տեսադաշտում ունի ինչպէս բանաւոր, այնպէս եւ գրաւոր բոլոր մտածութիւնները, այն է՝ լեզուն իր բոլոր զրսեւորումներով: Այս առնչութեամբ նա գրում է. «[Պարտ] է զիտել, թէ սա՞ (իմա՞ քերականութիւնը - Լ.Խ.) է նրեթ եւ ենթակայ այլ իմաստասիրութեանցն, թէ՞ նոքա են ենթակայ քերականութեանս, - ա՛յս է. զի սա՛ է նիւթ եւ ենթակայ ամենայն իմաստասիրութիւն բանիւ լինի եւ գրով. եւ սա՛ է, որ ունի գրանն եւ գգիքն, վասն որոյ սանն՝ քերականութիւն է նիւթ եւ ենթակայ ամենայն իմաստասիրութեան»⁴²:

Առաքել Միւնեցին խօսում է նաեւ իր օգտագործած սկզբնաղբիւրների մասին, բայց ոչ լրիւ: Նա գրում է. «Արդ, երկու մեկնիչ կայ ի գիրքս յայս. առաջինն Դաւթի մեկնածն է, եւ երկրորդն՝ Ստեփանոսին Միւնեաց, որ ի վայոյ ձորն նահատակեցաւ»⁴³: Սակայն բնագրագիտական մեր քննութիւնից ակնյայտորէն պարզում է, որ հեղինակը, բացի զբանից, աներկբայորէն օգտուել է Դաւթի Անյաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկից, այլեւ Եսայի Նչեցու աշխատասիրութիւնից, ինչպէս վերը մի քանի առիթներով ցոյց տուցինք, եւ այլ աղբիւրներից:

Ինչ վերաբերում է քերականութեան հիմնաղբիւրների եւ նրանց ապրած ժամանակաշրջանի որոշմանը, ապա Միւնեցին լիովին համաձայն է Դաւթի Անյաղթի⁴⁴ եւ մասնաւորապէս Եսայի Նչեցու⁴⁵ հաղորդած տեղեկութիւններին՝ առանց նոր բան աւելացնելու իրենից առաջ արդէն ստուածին:

Իսկ քերականութեան առաջացման ու ձեւաւորման գործում այլ գիտութիւնների հետ ունեցած դերի ու նպաստի մասին իր շարադրանքում Միւնեցին յենուում է Դաւթի յիշեալ աշխատութեան վրայ՝ իբրեւ հիմնաղբոյթի: Ինքը եւս գտնում է, որ քերականութիւնը առաջացել է երաժշտութիւնից, քանի որ քերականութեան, ինչպէս եւ երաժշտութեան, նիւթը ձայնն է: Սակայն հարկ է նշել, որ «ձայն» սակով մի դէպքում Միւնեցին ըմբռնում է հնչոյթականագիտութիւններով արտայայտուող յօդաբաշխ բառը, միւս դէպքում առուել ընդհանուր՝ ձայնաեղիւժումների յարաձիգ հատուածների ալիքաւորումը մեղեդիական երանգաւորմամբ: Բայց եւ բնութագրականն այն է, որ եւ Դաւթին, եւ Միւնեցուն ոչ այնքան քերականութեան եւ երաժշտութեան միջեւ եղած տարբերութիւնն է յուզում, որքան՝ ընդհանրութիւնը, այլ կերպ սասած՝ այն, որ երկուսի էլ՝ քերականութեան եւ երաժշտութեան ուսումնասիրութեան նիւթը, վերջին հաշուով, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ «ձայնը», այդ իսկ պատճառով ձայնը «սեռ»-ի յատկանիշով օժտուած կարգ (կատեգորիա) է դիտում: «Ձի միայն է ենթակայ եւ նիւթ բանի, - գրում է Առաքել Միւնեցին, - վասն որոյ որպէս ձայնն սեռ է... այսպէս եւ քերականն յալթ մատունս»⁴⁶:

Ի տարբերութիւն Դաւթի, սակայն, Միւնեցին մասնանշում է քերականութեան եւ երաժշտութեան միջեւ մի ընդհանրութիւն եւս. եթէ երաժշտութիւնը ութ տեսակ ձայնաիշխեր բաղկացումով է ընդունուում, ապա քերականութիւնը եւս ութ խօսքի մասերով: Այս համեմատութիւնը, ակնբերեալաբար, ոչ այնքան խորքային եւ էութեանական է, որքան մակերեսային ու, մանաւանդ, ձեւական մտեցման արդիւնք է: Նա գրում է այդ առիթիւ. «...Որպէս երաժիշտն ութ ձայնիւ վարի, այսպէս եւ քերականն յալթ մատունս բաժանեաց զբանն»⁴⁷:

Քերականութեան՝ այլ գիտութիւնների հետ ունեցած աղբիւրների հարցը քննելիս Միւնեցին մեկնակէտ է ընդունում Դաւթի հիմնաղբոյթը՝ միայն մանրամասնելով առուել փաստարկելով եւ երբեմն էլ զարգացնելով այն. «բանական» գիտութիւնների եւ «անբան» մասնաղբիւրների վերաբերեալ

43 Անդ, էջ 73:

44 Տե՛ս Գ. Ջառուկեան, «Դաւթի քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը», «Քանոն Մատենադարանի», Երևան, 1956, No. 3, էջ 246:

45 Տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. վերլուծութիւն քերականութեան», Երևան, 1986, էջ 57:

46 Մոյն աշխատ., էջ 72:

47 Անդ:

39 Անդ, էջ 85:
40 Անդ:
41 Անդ:
42 Անդ, էջ 74:

չորսական արուեստների ըմբռնումը, որ ամբողջական մշակումով Դաւիթ Անյաղիբը ներկայացնում է ինչպէս իր «Մեկնութիւն քերականին», այնպէս եւ «Սահմանք իմաստասիրութեան» աշխատութիւններում⁴⁸, Միւնեցին նոյն-նութեամբ ընդունում է: Սակայն արուեստների բանական այդ «որոշա-կիութիւնը» նա մեխանիկաբար բխեցնում է միջնադարի փիլիսոփայական այն կանխադրողից, ըստ որի նրաական աշխարհի բաղկացութիւնն են կազմում հանրայայտ «չորս տարրերը», հետեւաբար եւ հասարակական՝ հոգեկան աշխարհի երեւոյթների բաղկացութիւնն էլ, պնդում է Միւնեցին, կազմում է նմանութեամբ «չորս տարրերի»: Բայց կարեւորն այն է տուեալ դէպ-քում, որ ի տարբերութիւն Դաւիթ Անյաղիբի, որն արուեստները բաժանում է «ըստ բանական եւ անբան արուեստների» հակադրութեան, Միւնեցին արուեստների բաժանումը կատարում է առաւել ճիշդ հիմունքով. արտա-դրութեան առնչուող մասնագիտութիւնները իբրեւ «նրաական» արհեստներ է բնորոշում, իսկ գիտութիւնները՝ «բանական»: Սա հարցի տեւական մշակման լուրջ առաջնութեան է, որ երեւոյթի նուրբ գիտարկման եւ ամէնքա-ւոր ընդհանրացման արդիւնք է անշուշտ: Իսկ թուերի խորհրդապաշտու-թիւնը, անսարակոյտ, առկայ է Առաքել Միւնեցու ձեւակերպումներում, որն ամբողջ միջնադարում բնութագրական է եղել համարեալ բոլոր ու-սումնականների աշխատութիւնների համար՝ «գիտականութեան» պատրանքի խարուսիկութեամբ. «Զի արհեստ չորս է ըստ չորից տարեց»՝ եթէ՛ նիւթական արհեստ եւ եթէ՛ քանակակ, - գրում է Միւնեցին, - զի որպէս նրաական արհեստ չորս է՝ դարբնութիւն, հիւսնութիւն, ոստայնանկութիւն եւ երկրագործութիւն, այսպէս եւ քանակակ արհեստն ի չորս բաժանի, ա-յնքն՝՝ յիմաստասիրութիւն, ի բժշկութիւն եւ ի քերականութիւն եւ ի ճարտասանութիւն»⁴⁹:

Բացի այդ, «անբան իրողութիւնների» ըմբռնումը ընդարձակում է Միւնեցին՝ նշելով, որ ոչ միայն «նրաական»՝ արտադրութեան առնչուող մասնագիտութիւններն են «անբան արուեստներ», այլեւ բնութեան իսկ տարբերային գործողութիւններն ու դրանցից առաջացած երեւոյթները ըստ էութեան «անբան» են, այսինքն տեղի են ունենում իբրեւ պրոցես: Սա չափազանց ուշադրաւ հարցադրում է, որովհետեւ բնութիւնը եւս գիտում է «արարչագործ», ինչպէս եւ մարդը: Ըստ որում սկզբունքային նշանակու-թիւն ունի այն, որ եւ բնութեան կողմից իրացուող տարբերային վերափո-խութիւնները, եւ մարդու կողմից ձեռք բերուած մասնագիտութիւնները ինքնընթացիկաբար եւ հայեցողաբար կատարուող ու ընկալուող ընթացակ-ցական (պրոցեսային) երեւոյթներ են, այդ պատճառով էլ կոչւում են «անբան», այսինքն սուկ գործնականապէս կատարուող իրողութիւններ: Դրանց երկուսի էլ՝ ինչպէս տարբերային, այնպէս եւ նրաական արտա-դրանքների վերակերտումները ոչ թէ բացատրական խօսքով են ուսուցւում ու փոխանցւում սերունդներին, այլ՝ համապատասխան գործողութիւնների կատարմամբ, փորձով ու հմտութեամբ. «...Անբան արհեստն ոչ է ասելով, այլ միայն առնելով ուսանիմ եւ առնելով ուսուցանիմ: Եւ երկու եւ ան-բան արհեստք, այսինքն մայն՝ բնութեան գործն, եւ երկրորդ՝ նիւթական արհեստք. եւ երկուքն անբան ասին, զի առանց խաւսելոյ լինիմ»⁵⁰:

Բայց «նրաական» համարուող մասնագիտութիւնները, ասում է Առա-քել Միւնեցին, ընդհանրութիւն ունենալով հանդերձ բնութեան արարչագոր-ծութեան հետ, վերջինիցս սահմանադատուած ու տարբերուած են մի էական յատկութեամբ. եթէ «բնութեան արհեստը» իրացւում է առանց նախատե-սումների ու երեւակայութեան, այլ կերպ ասած՝ ինքնբնութեան, «կուր-սութիւն», ապա «նրաական» կոչուող մասնագիտութիւնները՝ նախատեսումնե-րով ու երեւակայութեամբ: Սա միանգամայն ծանրակշիռ ու ճիշդ հարցա-դրում է, որ եւ մէջ ենք բերում ամբողջութեամբ. «Բայց այսու զանազանին, զի նիւթական արհեստն թէպէտ ըստ այսմ անբան է, զի ասելով ոչ առնեն, սակայն ըստ այսմ բանաւոր է, զի հանդերձ երեւակայութեամբ առնէ, որպէս յայտ է ի սահմանէ նորա, որ ասէ՝ «Արհեստ է ճանապարհորդել»՝ հանդերձ երեւակայութեամբ: Իսկ բնութեան արհեստն «անբան» ասի, զի գիտութեամբ ոչ գործէ, այլ բնութեամբ, որպէս յայտ է ի սահմանէ նորա, որ ասէ՝ բնութիւն է մեծապարիորդել առանց երեւակայութեան, վասն այնորիկ այս երկու արհեստս առանց ասելոյ լինիմ»⁵¹:

Մինչդեռ «բանական արհեստները» անխոր ուսուցում եւ զարգացում են տեսական մտածողութեամբ ու գիտական բացատրական խօսքով՝ հիմնու-ով ունենալով անշուշտ համապատասխան օրյեկտիվ ուսուցումներ: Հետեւա-բար՝ իւրաքանչիւր գիտակարգ մատուցւում է ուսումնական կենտրոններում սովորողներին դասընթացային շարադրանքով, որով հնարաւոր է դառնում դրանցից իւրաքանչիւրի ըստ ամենայնի իւրացումն ու հմտացումը: Այդպէս էլ գրում է Առաքել Միւնեցին. «Իսկ բանական արհեստք ամենայն՝ ուսա-նելով է, այսինքն՝ ասելով ուսանիմ»⁵²: Նոյն արժէքաւոր մտքի մի այլ ամ-բողջական ձեւակերպումը հեղինակի մօտ հետեւեալ կերպ է. «Ամենայն քանակակ արհեստ ասացութեամբ լինի, այսինքն՝ երկուսսան մասունք իմաստասիրութեան եւ այլ ամենայն պատմութիւն՝ ասելով ուսանիմ եւ ասելով ուսուցանիմ»⁵³:

Հարկ է արձանագրել, որ այս հարցադրման խորաքննի մշակումը տե-սական կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել տուեալ ժամանակաշրջանի հա-մար՝ ընդհանրապէս գիտական մտածողութեան զարգացման առումով, որի անդրազարձ անհրաժեշտութիւնը նուազ էական չէր նաեւ քերականագիտու-թեան համար:

Լեզուաբանական ոչ պակաս հետաքրքրութիւն է ներկայացրել միջնա-դարի մեր քերական մեկնիչների համար եւ այն հարցադրումը, թէ լեզուն, իբրեւ «բանական արուեստ», նշուած չորս գիտութիւններից որի⁵⁴ է առաւել մերձ եւ հաղորդակից: Առաքել Միւնեցին, ընդունելով հանդերձ Դաւիթի այն հարցադրումը, որ քերականութիւնն իր անմիջական եւ ընդհանուր ազդեաներով առնչւում է յիշեալ «բանական արուեստներից» յատկապէս ճարտասանութեան հետ, բայց եւ միաժամանակ քերականին բնութագրում է իբրեւ խօսքի վարպետի ու լեզուի զազանարանները բացայայտողի, իսկ ճարտասանին՝ պերճախօսութեան տրիբունի. «Իսկ քերականութիւնն եւ ճար-տասանութիւնն այնպէս, - գրում է նա, - զի քերականութիւնն կարաւտանայ ճարտասանին պայծառ բանից, այսինքն՝ զի թէպէտ քանիք գիտութիւնն փրկական է, այլ պայծառութիւն եւ զարդարանք եւ պաճուճանք եւ պեր-ճացուցանել զբանն՝ մարտասանացն է»⁵⁵: Այստեղ հարեանցի նշենք, որ

48 Տե՛ս այս հարցի առաւել հանգամանայից լուսարանում մեր «Արուեստի ըմբռնումը վաղ միջնադարի Հայ տեսական մտածողութեամբ (5-7-րդ դդ.)» աշխատութիւնում, «Սովետական արուեստ» ամսագիր, 1971, No. 2:
49 Մոյն աշխատ., էջ 72:
50 Անդ, էջ 182:

51ա Անդ:
51բ Անդ, էջ 182-183:
52 Անդ, էջ 182:
53 Անդ, էջ 72:

հեղինակը անուժ է մի ուշադրաւ ընդհանրացում եւս, որ չունեն իր նախորդ քերական մեկնիչները. նա միանգամայն ճիշդ գիտարկմամբ գտնում է, որ իրականում իւրաքանչիւր երևույթ գեղեցիկ ձեւով դրսևորուելու ներքին մղում ունի, որպիսի իրողութիւնը վերաբերում է նաեւ քերականութեանը՝ իբրեւ գիտահամակարգի, Հետեւաբար քերականը իր գիտական խօսքը ներդրածու ու արտայայտիչ դարձնելու համար պէտք է դիմի ճարտասանութեանը՝ ձեւակերպումներու ու սամանումները ճշգրիտ ու անթերի դարձնելու պահանջի թելադրանքով. «Եւ որպէս ամենայն միւր կարաւոր զարդարման, այսպէս եւ բերականն՝ նարտասանին»⁵⁴:

Առաքել Միւնեցիին բանասիրական ճիշդ լուծում է առաջադրում նաեւ քերականագիտութեան սկզբնաւորման ու զարգացման մասին. անդրադառնալով Դիոնիսիոս Թրակացու աշխատութեան հայ թարգմանչի եւ առաջին քերական մեկնիչի անձնաւորութեան խնդրին, Միւնեցիին իրաւացիորէն գտնում է, որ Դաւիթ Ամյաղթն է ե՛ւ թարգմանիչը, ե՛ւ առաջին մեկնիչը: Նա այս կապակցութեամբ գրում է. «Ութերորդ՝ թէ յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ էր, որ մեկնութիւն արար սորա, այսինքն՝ զի Դաւիթ փիլիսոփայն թարգմանեաց եւ մեկնեաց գաս»⁵⁵: Սակայն, տարաբարտարաբ, Միւնեցիին ոչ մի տեղեկութիւն չի հաղորդում այն մասին, թէ Դաւիթը յետոյ մինչեւ Գրիգոր Մագիստրոսն ընկած ժամանակաշրջանը ո՞վքեր են հանդէս եկել մեր մատենագրութեան մէջ իբրեւ քերականներ՝ իրենց մեկնութիւններով: Զարմանալիորէն նա անգիտանում է ինչպէս Անանուն մեկնիչին, այնպէս եւ Մովսէս Քերթովին, իսկ Ստեփանոս Միւնեցու մասին խօսում է միայն իր աշխատութեան սկզբնադրելիքների մատնանշման կապակցութեամբ. բայց որ նա եւս քերականական Մեկնութիւն է գրել, որից օգտուել են Մագիստրոսը, Յովհաննէս Երզնկացիին, Եսայի Նչեցիին ու Մործորեցիին, ընդգրկելով այն իրենց աշխատութիւններում՝ լուծութեան է մատնել: Առաքել Միւնեցու մօտ կարդում ենք. «Իսկ յետ նորա (իմա՝ Դաւիթ - Լ. Խ.) Գրիգոր Մագիստրոս այլ ընդարձակ մեկնեաց զԴաւիթ մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յովհաննէս վարդապետն մականուն Պրուզ համառատեաց զնոյն վասն դիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի վարդապետն Գլածորոյ այլ համառատեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի, այսպէս եւ Մործորեցիին է համառատեալ»⁵⁶: Քերականական մեկնութիւնների թուարկումը թերի է նաեւ նրանով, որ աշքթիոյ են արուած նրանում վարդան Արեւելցու եւ Յովհան Քանեցու քերականական աշխատութիւնները, որոնցից առաջինը պէտք է յիշատակուէր Յովհաննէս Պրուզի մեկնութիւնից, երկրորդը՝ անմիջապէս Մործորեցուց յետոյ:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թէ քերականութիւնը բոլոր միւս ուսումնականագրերից առաջ, թէ յետո՞յ պէտք է սովորել, ապա Մագիստրոսի, Նչեցու եւ միւս քերականների հետեւողութեամբ Միւնեցիին նոյնպէս պնդում է, որ ուսումնականները վարդապետարաններում առաջին հերթին պէտք է անցնեն քերականութիւն, յետոյ միւս գիտութիւնները, «զի որպէս դուռն

է սա եւ անբաժնութիւն այլոցն»⁵⁷:

Բայց այս հարցադրման առնչութեամբ առաւել ուշադրաւ եւ իւրովի մեկնարանութիւն է Միւնեցու այն ճիշդ հաւաստումը, որ եթէ քերականութիւնը քննում է, իբրեւ իր առարկան, ինչպէս բանաւոր, այնպէս եւ գրաւոր խօսքը, իսկ բոլոր գիտութիւններն ու պատմութիւնները դրսևորում են կա՛մ բանաւոր խօսքով, կա՛մ էլ գրութեամբ, ապա ինքնըստինքեան հետեւում է, որ դասընթացքների մէջ առաջնային ուսումնառութիւնը քերականութիւնը պէտք է լինի, իսկ նրա միջոցով էլ՝ միւս գիտութիւնների ուսուցումը. «Իսկ ամենայն իմաստասիրութիւն եւ պատմութիւն քանի եւ գրով լինի, - միանգամայն ճիշդ նկատում է Միւնեցիին, - վասն որոյ հարկ է մայ ժոյս ուսանիլ եւ ապա սովա՛ր՝ գայլսն...»⁵⁸:

Դժուար է առաւել սպառիչ ընութագրումով ներկայացնել քերականութեան նշանակութեան գիտակցումը, քան այն, ինչ գտնում ենք Միւնեցու մօտ. երևելով այն խոր ըմբռնումից, որ բոլոր գիտութիւններն ու պատմողական առարկաները, իբրեւ դրսևորման ձեւ, հնարաւոր է հաղորդել բանաւոր կամ գրաւոր եղանակներով, իսկ բանաւոր կամ գրաւոր խօսքի օրինաչափութիւններն ուսուցող միակ գիտութիւնը քերականութիւնն է, այստեղից էլ ինքնըստինքեան հետեւում է, որ առհասարակ մարդկային մտաւոր գործունէութիւնն ու գիտութիւնների զարգացումը անհնարին է ենթարդել՝ առանց քերականութեան իմացման. «Առ ի՞նչ աւգտակարութիւն է սա (իմա՝ քերականութիւնը - Լ. Խ.) պիտանացու» իր առաջադրած հարցումին Միւնեցիին ինքն էլ պատասխանում է. «...Զի ամենայն իմաստասիրութիւն եւ պատմութիւն քանի եւ գրով լինի, եւ սա՛ է, որ գրանն ուսուցանէ եւ զգիրն»⁵⁹:

Քերականութեան երրորդ բաղկացուցիչ մասի՝ լեզուներին եւ հնագոյն պատմաներին քերականի իրազեկ լինելու Թրակացու պահանջը Միւնեցիին մեկնարանում է հիմնականում Եսայի Նչեցու հետեւողութեամբ⁶⁰, բայց մանրամասնորէն է կապէս տարբերում է նրանից: Այս հարցադրումը, ասում է Միւնեցիին, ժամանակին տեղիք է տուել «բազում» տարակարծութիւններին⁶¹. Ըստ որում որոշ քերականներ ենթարդել են, թէ թրակացի իր այս պահանջը ձեւակերպելիս նկատի է ունեցել ընդհանրապէս օտար լեզուների եւ ժողովուրդների պատմութեան իմացումը. լեզուներ, որոնք միջնադարի մեր դարութեան պատկերացմամբ՝ իբր 72-ն են եղել ամբողջ աշխարհում. մի պնդում, որ շատ թերի եւ պայմանական է անշուշտ⁶²: Այս սեսակէտն ունեցող քերականների երակէտն այն է, ըստ երեւոյթին, որ բոլոր լեզուները ցեղակից են իրար, եւ եթէ ստուգաբանել հարկ լինի

57 Անդ, էջ 74-75:

58 Անդ, էջ 74:

59 Անդ:

60 Հմմտ. մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», Երևան, 1966, էջ 65:

61 Տե՛ս այն աշխատութիւնը, էջ 81-83:

62 Այն բնում է բարեւոյնեան աշտարակաշինութեանը մասնակցած 72 նահապետների բանակային ենթազբաւ որոշակիութիւնից, որոնք, իբր, հետագայում առանձին ժողովուրդների լեզուատեղեկոյններն են հանդիսացել: Դեռեւ 8-րդ դարում Ստեփանոս Միւնեցիին այս ստեղծութեամբ գրել է: «Իւրաքանչիւր ոք ի նահապետացն ի բաժանման լեզուացն եղեն իբրեւ ստեղծիչ լեզուաց եւ եզաւ այն արկնք եւ սահմանք նոցա չիւրաքանչիւր զուստս: Իսկ յառաջնոցն ոչ ունելով գիր տակաւին եւ երկարակցութեամբ զմիմեան աւանդութեամբ ուսուցանելին ուղղաբաւել» (Ն. Արմնց, նշուած աշխատ., էջ 183):

54 Անդ:

55 Այս հարցի շուրջ հաշտագիտութեան մէջ արժարծուած տարակարծութիւնների, ինչպէս եւ մեր՝ տարիների ընթացքում կատարած քննարկատական եւ լեզուաբանական ուսումնասիրութիւններից բխեցած եզրակացութեան մասին հանգամանօրէն խօսել ենք մեր մի այլ աշխատութեան մէջ, ուստի եւ չենք անդրադառնում այստեղ դրան. տե՛ս «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», Երևան, 1966, էջ 12-13, ծան. 18:

56 Սոյն աշխատ., էջ 73:

և ի շարագրածաց իբրու բազում անգամ ասացելոց»⁷¹ա:

Բաժանման երկրորդ տեսակն այն է, որ ստացուում է երկատմամբ կատարուած ընդհանուր բաժանումից. այսինքն՝ երբ գրանցից իւրաքանչիւրը իր Հերթին Համապատասխանաբար մասերի է բաժանուում, որը կոչուում է «մակրաժանումն»։ «Իսկ մակրաժանումն՝ որ իւրաքանչիւր մասունս բաժանելն»⁷¹բ: Այս իմաստով «մակրաժանումը», քերականութեան դիոնիսիոսեան Համակարգի առնչութեամբ՝ ա՛յն է, երբ լեզուն ուսումնասիրող գիտութիւնը իր ընդհանուր բաղկացութեան ուղղութիւնների տեսակէտից բաժանուում է վեց մասերի, դրանք են՝ ա) հմուտ ընթերցանութիւն՝ առողանութեան կանոնների համաձայն, բ) բանաստեղծների ու արձակագիրների ստեղծագործութիւնների վերարտադրում՝ պատմողական պերճ խօսքի կիրառմամբ, գ) լեզուների եւ վիպասանութեան իրազեկութիւն, դ) բառագիտութիւն՝ «ստուգաբանութեամբ» հանդերձ, ե) բառերի քերականական ձեւոյթների ու նրանց իմաստների հմտութիւն, եւ զ) գրական երկերի վերլուծութիւն՝ լրակազոյն երկերի արժանիքների բացայայտումով: Այս բոլորով է, ահա, համարուում քերականութիւնը իբրեւ գիտութիւն:

Իսկ բաժանման երրորդ տեսակը, որում տեսական բարդ առարկայի մնացած ստուար մասը ընդգրկուում եւ տեղաբաշխուում է, կոչուում է «ստորաբաժանումն»: Այս դէպքում բաղկացուցիչ մասերը, իրենց հերթին, ենթաբաժանուում են մինչեւ նուազագոյն առանձինների՝ անտրոհելի մասերի («անհատս»), որոնցում առարկայի ընդգրկուումն ու տեղաբաշխուումը դառնում են սպառիչ, հետեւաբար եւ դրա մատուցումն էլ՝ ամբողջական. «Իսկ ստորաբաժանումն՝ որ գմասունս յանհատս բաժանելն»⁷²: Մասնաւորելով խօսքը քերականութեան նկատմամբ, պէտք է սասել, որ նրա բաղկացուցիչ մասերից հինգերորդի՝ բառոյթի ստացած հնարաւոր ձեւոյթների «ստորաբաժանումը»՝ յանգում է խօսքի մասերի առանձնացմանն ու խմբաւորմանը, որոնց եւ վերաբերում է քերականութեան, իբրեւ գիտակարգի, հիմնական ու գերակշիռ բովանդակութիւնը:

Հարկ է նշել, որ գիտակարգի տեղաբաշխման եւ մատուցման տեսական հիմնաւորման ու փաստարկման անհրաժեշտութիւնը միջնադարի քերականական մեկնութիւններում առաջին անգամ լրացնում է Սիւնեցին: Նա, բւտ երեւոյթին, պատասխանում է Դաւիթ Անյաղթին, որը «զարմանք» է արտայայտում Թրակացու քերականութեան համակարգում կիրառուած նման մտացման առթիւ. «Բայց զարմանալ գոյ ընդ արուեստիս, - գրում է Դաւիթ Անյաղթը, - զի յոռով ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է գմասանց մասունս մինչեւ տարեալ հասուցէ յանհատն, ուստի առաւելապէս շահիցն մատակարարիցի աւուտս»⁷³: Իր միանգամայն ճիշդ բացատրութեամբ Սիւնեցին փաստօրէն բացայայտում է Թրակացու քերականութեան համակարգի նաեւ բնագրափառական ամենակարեւոր առանձնայատկութիւնը, որն իր արժէքն ու հետաքրքրականութիւնը, անտարակոյս, պահպանում է ընդհանրապէս գրքատեսակների բնագրական կառոյցների տեսութեան համար:

Բացի նշուածից, բնագրագիտական այդ սկզբունքի ըմբռնումը մեծապէս օգնել է Սիւնեցուն՝ Թրակացու քերականական համակարգը ինչպէս

ճիշդ եւ ամբողջական մեկնելու, այնպէս էլ նրանում արժարժուած հարցադրումների փոխադարձ աղերսն ու ներքին պայմանաւորուածութիւնը բացայայտելու առումով:

Այսպէս, ի տարբերութիւն նախորդ քերականների, Սիւնեցին առաջին հեղինակն է, որ ցոյց է տուել, թէ ինչպիսի յարաբերակցութիւններ են առկայ քերականութեան՝ դիոնիսիոսեան ըմբռնմամբ բաղկացուցիչ «վեց մասերի»՝ բարձրաձայն ընթերցանութեան («վերձանութեան») երեք բաժինների, «ենթադասութեան» (տեքստի իմաստի համաձայն ստուգանութեան երանգի ու շարուձեւերի համապատասխանութեան) եւ գրական սեպերի վեց տեսակների միջեւ: Ընդ որում սրանցից իւրաքանչիւրի մասին Սիւնեցին հազորում է առաւել հանգամանալից տեղեկութիւններ, քան իր նախորդները (տե՛ս սոյն աշխատութեան 86-92 էջերը):

Նշենք նաեւ, որ թուարանական իրողութիւնների համեմատաբար լայն չափով մեկնողական քերականութեան մէջ ներմուծողը զարձեւալ Առաքել Սիւնեցին է, իսկ զբնութեան արուեստի տեսական աշխատութիւններում՝ Գրիգոր Տաթեւացին⁷⁴: Յատկապէս լեզուա-քերականական իրակութիւնների թուային բաղկացութիւնների մասին ամէն անգամ խօսք լինելիս, Սիւնեցին ծաւալուն մեկնաբանմամբ անդրադառնում է նշուած այս կամ այն թուի առանձնայատկութիւններին ու դերին, որ ունի այն թուարանական գործողութիւններում: Աւելին. նա յաճախ իր ծայրայեղ դիտումով յանգում է թուերի խորհրդապաշտութեանը, որով եւ կորչում են բացատրութիւնների առարկայականութիւնն ու դրանց անմիջական պերսոնալիզմը:

Քերականութեան, իբրեւ դասընթացքի, առանձնայատկութիւնների ու աղերսակցութիւնների տեսական ընդհանուր բնութագրումից յետոյ, հեղինակը անցնում է դիոնիսիոսեան քերականութեան համակարգի յաջորդական պարբերութիւնների մեկնաբանմանը, որտեղ քիչ չեն նաեւ իրովի ընդհանրացումներն ու տեսական մշակումները լեզուի եւ քերականագիտութեան հարցադրումների առնչութեամբ:

Հայերէնի գրաբանակարգի մասին խօսելիս, Սիւնեցին համեմատական գուգահեռներ է անցկացնում, մի կողմից՝ Հայերէնի, միւս կողմից՝ այլալեզու գրահամակարգերի հետ, որով իր ճանաչողական բովանդակութեամբ ընդլայնում եւ հարստացում է տուեալ հարցադրումը քերականական մեկնութեան մէջ: Այսպէս, նա գրում է. «Հարցումն. Վասն է՞ր ԼԶ (36) է՞ գիրս Հայոց եւ քան զամենայն ազգաց յուրով. զի ո՛չ է, որպէս հնդկացն՝ Թ (Պ), կամ որպէս եբրայեցոցն՝ ԻԲ (22), կամ որպէս տաճկացն՝ ԻԸ (28), կամ որպէս յունացն, այսինքն հոռոմին՝ ԻՁ (26), կամ որպէս վրաց, աղուսիցն՝ ԻԼ (28), այլ քան զամենայն ազգաց յուրով է՞ մեր գիրս» :

Մատոցեան գրահամակարգի քանակային շատութիւնը հիմնաւորելու եւ փաստարկելու իր ջանքերում Սիւնեցին, սակայն, բացայայտում է միաժամանակ հայոց լեզուի ընդհանուր բնոյթը որոշող մի առանձնայատկութիւն եւս, որ ուշագրաւ է եւ ճշմարտապատում՝ իր հարցադրմամբ: Սիւնեցին իրաւացիօրէն նշում է, որ լեզուների մի մասի համար բնորոշ է բառարտասանումը «լեզուածայրով», միւսի համար՝ «լեզուամիջով» կամ լեզուակենտրոնով, մի շարք լեզուների համար էլ՝ «լեզուատակով», մինչդեռ Հայերէնի համար՝ այս բոլորի համադրմամբ՝ եւ լեզուածայրով, եւ լեզու-

71ա Անդ, էջ 75:

71բ Անդ, էջ 85:

72 Անդ:

73 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 87:

74 Տե՛ս մեր աշխատութիւնը՝ «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում», 1962, Երեւան, էջ 330-365:

ուամիջով, ե՛լ լեզուատակով: Այդպէս էլ նա գրում է: «...Ոմն՝ լեզուի ծայրին խաւսին, եւ ոմն՝ միջան, եւ ոմն՝ տակովն, իսկ մերս՝ տակովն եւ միջամն եւ ծայրիւն»⁷⁵: Սրանից լուեկայն հետեւում է, որ հեղինակը գրահամակարգերի տառային միաւորների յարաբերական քանակը իրաւացիօրէն պայմանաւորուած է համարում բառա-արտաբերութեանը լեզուի տարրեր մասերի ունեցած մասնակցութեամբ: Մի հանգամանք, որ զիտական հնչիւնաբանութեան տեսակէտից միանգամայն ճիշդ դիտում է, թէ եւ միակ պատճառը չէ: Այս առթիւ Միւնեցիւն կարեւոր հաստատում է կատարում, որն ունի պատմական արժէք եւ բնորոշում է հայոց լեզուի ընդհանուր նկարագիրը: Նրա պնդմամբ՝ այլալեզու մարդիկ չեն կարողանում հայերէնն այնպէս արտաբերել, ինչպէս այդ լեզուն կրող ժողովուրդը: Բայց հայերը կարողանում են բոլոր օտար լեզուներով ազատ ու անկաշկանդ խօսել՝ իրենց լեզուի հնչոյթային համակարգի հարատւութեան եւ դրանով պայմանաւորուած նրա ճկունութեան շնորհիւ: «Վասն որոյ, - գրում է նա, - այլալեզուներ յորժամ ուսանին գմբ լեզուս, ոչ կարնն ուղղակի խաւսի որպէս մեք: Իսկ մեք գամնեցում խաւսիմ որպէս նոքայն, զի կարող եմք խաւսել երբեմն թաւ, երբեմն սոսկ, երկայն եւ սուղ, վասն որոյ կայ ի գիրս մեր երկայն եւ սուղ, թաւ եւ սոսկ. եւ վասն այն է յոյով գիրս մեր»⁷⁶: Սակայն այս ճիշդ հարցադրումից Միւնեցիւն բխեցնում է մի հետեւութիւն եւս, որն ընդհանրապէս ճշմարտացի լինելով հանդերձ, վճռական իր պնդմամբ՝ թերի է: Հեղինակը գրում է: «...գի մեր լեզուս ընդարձակ է, Բան զայլ ամենայն ազգացն»⁷⁷: Այսպիսի հաստատման արդարացիութիւնը երաշխաւորուած կը լինէր այն դէպքում միայն, երբ գիտակցութիւնն ուսումնասիրուած լինէին այդ ժամանակաշրջանում գոյութիւն ունեցող բոլոր ժողովուրդների լեզուները եւ Միւնեցիւն իրագրել լինէր այդ հետազոտութիւններից բխեցուած հետեւութիւններին: Սակայն նման հնարաւորութիւնը պատմականօրէն դեռեւս չէր ստեղծուած Միւնեցու օրօք:

Ընդունելով Դաւթի այն ճիշդ սահմանազատումն ու բնորոշումը, որ տառը հնչոյթն է՝ իմաստային արժէքը («բանի նշանակ»), իսկ գիրը՝ հընչոյթային արժէքի իմանձրացական արտայայտութիւնը, Միւնեցիւն այս բնութեան երկփեղկուածութիւնը առաւել ամբողջական եւ սպառիչ է ձեւակերպում: Այսպէս, Դաւթը գրում է. «Տաղ անմարմին իբր թէ քանկ նշանակ, զի գիտելի կացուցանէ գրոյն գրանն, որպէս զայրիւն զայրն. իսկ նախադասեալ տառին աւրինակ իմն ըստ պատուոյ, իբր ոգին քան զմարմին լաւագոն»⁷⁸: Սակայն Միւնեցիւն այս հիմնադրոյթից ելնելով գիրը համարում է արդէն հնչոյթի շօշափելի «ձեւը», իսկ տառը՝ «ձեւի» մէջ պարփակուած բովանդակութեան բացատրութիւնը, որը «մեկնութիւն» տեղամասով է բնորոշում, այն է՝ հնչոյթային արժէքը: «...Գիր գճեւ գրոյն ասէ, որպէս այրն, իսկ տառ՝ զեղգեղ, այսինքն՝ զմեկնութիւնն, որպէս սակն ա. գի որպէս մարդս հոգի է եւ մարմին, այսպէս ձեւ գրոյն՝ մարմին, եւ մեկնութիւնն՝ հոգի նորա»⁷⁹:

Ի ղէպ, հարկ է նշել, որ Առաքել Միւնեցիւն հայ քերական մեկնիչների մէջ առաջինն է, որ հնչիւնների արտաբերմանը մասնակցող ֆիզիքական

օրգանների ամբողջական նկարագրութիւնն է տալիս: «տասն են գործարանք ձայնից, - գրում է նա, - այսինքն նախ՝ մկունքն, որ յողնաշարն, երկրորդ՝ մէջ կողիցն, երրորդ՝ կցուածք կողիցն, որ յողնաշարն է, չորրորդ՝ ախոնդանքն, այսինքն՝ վերին երես քաղթին, որ է մերձ կողիցն, հինգերորդ՝ թոքն, վեցերորդ՝ խոչափոզն, եւթներորդ՝ շնչերակքն, ութերորդ՝ գանկիկն, որ է կատիկն, իններորդ՝ առաստաղ բերանոյն, տասներորդ՝ քիմքն, որ է աւշական ձայնին»⁸⁰: Ի պատիւ հեղինակի պէտք է ասել, որ այս հարցադրմամբ առաւել համակողմանի եւ ամբողջական է դառնում միջնադարի հայերէն լեզուի ու քերականութեան դասընթացը:

Այս կապակցութեամբ Միւնեցիւն անդրադառնում է նաեւ տառի եւ գրի՝ իւրաքանչիւրն իր միաւորների հանդէս բերած հնարաւոր գուգորական ստանձնաշարտութիւններին՝ բացառապատկառ միաժամանակ մի շարք ուշագրաւ կողմեր, որոնք կարեւոր են ժամանակի հնչիւնաբանական պատկերացումներն ըմբռնելու ու քննադատելու տեսակէտից:

Բնութագրական է նշել, որ իր բոլոր համեմատութիւններում Միւնեցիւն հիմք է ընդունում բնութիւնը եւ նրա տարբերային երեւոյթները: Այսպէս, «տառ» տերմինը (իսմ՝ հնչոյթը) Միւնեցիւն բաղգատում է բնութեան «տարր» (element) եզրի հետ՝ ցոյց տալով դրանց ընդհանրութիւնները: Ինչպէս բնութեան «տարրերը» որոշակի եւ առանձին գոյածեւերի բարակարգով («դասութեամբ») իրենց ինքնութիւնն են դրսեւորում տարածութեան մէջ, ասում է նա, այնպէս էլ հնչոյթները, որոնք առանձինների որոշակի շարակարգ են կազմում իրենց բոլոր միաւորներով. «...որպէս տարրն դասութիւն ունի՝ այսինքն՝ երկիր, ջուր, աւղ, հուր, այսպէս եւ տառն դասութիւն ունի՝ յայրէն մինչեւ ցգէն»⁸¹: Ի ղէպ, նկատենք, այս ըմբռնումը թէ եւ զայլիս է դեռեւս Դիոնիսիոս Թրակացուց եւ մեր հեղինակին նախորդած հայ քերական մեկնիչներից, սակայն Միւնեցու մօտ այն առաւել կոնկրետացում է ստացել:

Այնուհետեւ. հնչոյթները բառակազմութիւններում միմեանց հետ յարակցման նոյն յատկութեամբ են օժտուած, դիտում է Միւնեցիւն, ինչ բնութեան տարբերը. «... Որպէս տարբերքն տարեալք են ի միմեանս, այսպէս եւ ձայնաւորքն՝ յանձայնսն»⁸²:

Ըստ միջնադարի աշխարհաճանաչողութեան, արգասաբերութիւնը առհասարակ հնարաւոր չէ այլ կերպ պատկերացնել, քան անխտիր բոլոր՝ ինչպէս շնչաւոր, այնպէս եւ անչունչ երեւոյթներում՝ «արուի» եւ «էգի» պարտադիր առկայութեամբ եւ նրանց փոխներգործմամբ. այստեղից եւ ընդհանրութեան մասնաշուրջ՝ բոլորովին անյարիր երեւոյթների ձեւակամ՝ արտաքին մեմենցման հիմքի վրայ. եթէ բնութեան տարրերից ջուրը, հողը բերքատուութեան բացարձակ պայմաններ լինելով դիտուում են «իգականներ», իսկ օդը եւ հուրը՝ «արականներ», այդպէս էլ, Միւնեցու պնդմամբ՝ հնչոյթները բաժանուած են «արականների» եւ «իգականների»: Որքան էլ արտառոց է թուում՝ «արական» են համարուած ձայնաւորները, իգականներ՝ բաղաձայնները, քանի որ, ըստ նրա տրամաբանութեան, բոլոր բառերն ու խօսքերը առաջանում են վերջիններիս միջոցով. «...ի տարբերցն ոմանք արականք են, որպէս աւղն եւ հուրն, - գրում է Միւնեցիւն, - եւ ոմանք իգականք՝ վասն ծննդական գոլոյն, որպէս ջուրն եւ հողն, այսպէս եւ տառն»:

75 Սոյն աշխատ., էջ 99:
76 Անդ:
77 Անդ:
78 «Բաների Մատենադարանի», No. 3, էջ 250:
79 Սոյն աշխատ., էջ 101:

80 Անդ, էջ 181:
81 Անդ, էջ 101:
82 Անդ:

ձայնաւորքն՝ արականք, եւ անձայնքն՝ իգականք, եւ ի սոցանէ ծնանին ամենայն խաւք եւ բանք»⁸³: Այս «ընդհանրութեան» հաւաստումը, սակայն, պարզապէս պատմական արժէք ունի՝ իբրեւ հնչիւնաբանական պատկերացումների անցած փուլ, ո՛չ աւելի:

Գրի իմացական-մշակութային դերի բացատիկ նշանակութիւնը քերականական մեկնութիւններում առաջին անգամ տուել է ոչ այլ ոք, քան Սիւնեցին: Նա նմանեցնում է, փոխարեքական իմաստով, գիրը՝ արեգակի՝ իբրեւ լոյսի աղբիւրի հետ: Ժիշդ այնպէս, ինչպէս հուրն իր ծագմամբ լուսաւորում է մթնոլորտը եւ օդի միջոցով՝ բոլոր նիւթական առարկաները, այդպէս էլ մարդկային յօդաբաշխ հնչոյթը նուիրական ու վեհ օրինապատգամներն արտաբերմամբ լուսաւորում է գրութիւնները, իսկ գրանց միջոցով՝ նաեւ ընթերցողներին: «Որպէս հուրն տարր զոլով լուսաւորէ զաւրն ծագմամբ եւ ի ձեռն աւդոյն զայս ամենայն, - հաւաստում է Սիւնեցին, - այսպէս եւ տառն լուսով աւրիւնացն լուսաւորէ զգրքայսն եւ նոճաւ զընթերցաւորսն...»⁸⁴: Բնաւ զարմանալի չէ, որ պատկերաւոր համեմատութիւնն ու ընդհանրացումը գրի մշակութային դերի՝ հեղինակը, վերջին հաշուով, ծառայեցնում է իր աշխարհայեացքային նկրտումներին՝ քրիստոնէական ուսմունքի համար նրա ունեցած կարեւոր նշանակութեան ընդգծումով: «բոս այսմ պատուիրանք Տեառն լոյս եւ եւ լոյս տան աչաց - շարունակում է նա: - Վասն որոյ ասէ Տէրն՝ «Ո՛չ գիտէք զգիրս եւ զգաւրութիւնն Աստուծոյ՝ որ ի նմա»⁸⁵:

Հնչոյթների՝ ձայնաւորների եւ բաղաձայնների բաժանումը հեղինակը զարձակ «հիմնաւորում» եւ «փաստարկում» է բնութեան տարրերի համանման երեւոյթների հետ գրեւեւորած հնարաւոր ընդհանրութեամբ: «...որպէս տարրն, այսինքն՝ ջուրն եւ աւրն հնչումն արձակեն, այսպէս եւ ձայնաւորքն՝ ի տառն: ... Որպէս տարրն, այսինքն՝ երկիր եւ վէճք անձայն գոլով, բայց ի հարկանելն հնչիւն արձակեն, այսպէս եւ անձայնքն բախմամբ ձայնաւորացն ձայնս արձակեն»⁸⁶: Նկատենք, որ այս կարգի ընդհանրութիւնների մասնանշումը չպէտք է պարզապէս հեղինակի բռնադրօսիկ համեմատութիւնների արդիւնք համարել, այլ՝ ժամանակի հնչիւնաբանական ըմբռնումների ու պատկերացումների հաւաստում միայն, որ պայմանաւորուած է զարաշրջանի ընդհանուր գիտական մակարդակով:

Ինչ վերաբերում է հայերէնի ձայնաւորների քանակի որոշմանը, սպա պէտք է ասել, որ այս հարցում թոյլ է տրուել փոքր-ինչ շեղում՝ նախորդ քերական մեկնիչների համեմատութեամբ: Թրակացու երկի հայ թարգմանիչը, ինչպէս յայտնի է, յունարէն օ-ի համապատասխան հայերէն հնչոյթը ներկայացրել է նոյնութեամբ, բանի որ հայերէնը չի ունեցել եւ չունի հնչոյթային երկու առանձին արժէքներով օ (ὀ μικρόν եւ ὦ μέγα) յաջորդ քերական մեկնիչները մերթ վարուել են նոյն ձեւով, մերթ էլ այդ հնչոյթի տառադարձուած արժէքով՝ իբրեւ ով: Մինչդեռ Սիւնեցին գրանց փոխարէն 12-րդ դարում փոխառուած օ տառով է ներկայացրել այդ ձայնաւորը, որով ստացուել են երկու դրային արտայայտութիւններ (ո եւ օ) միեւնոյն հնչոյթի համար, որոնք, սակայն, Սիւնեցու ըմբռնմամբ համար-

ւում են առանձին երկու տարրեր հնչոյթներ...: Սա անշուշտ Հայերէնի ձայնաւորների բնութագրման մէջ թոյլ տրուած վրիպումներին մի նոր սխալանք է աւելացնում: Վրիպումներ, որոնք յաղթահարուեցին հայ քերականագիտութեան զարգացման հետագայ փուլերում:

Բայց տեսական առումով կարեւոր հարց է լուծում Սիւնեցին՝ ձայնաւորների հոլթեան բացայայտման առնչութեամբ: արդեօք ձայնաւորները «ստացմամբ»՝ ձեռքբերովի եղանակով են ունենում ձայն, թէ՞ իրենց բնոյթով են հէնց այդպիսին: Հեղինակը հիմնաւոր փաստարկմամբ աներկբայորէն ապացուցում է, որ ձայնաւորների ձայն-արտաբերումը ոչ թէ ստացովի է, այլ՝ ներուցակութիւն, ուստի եւ նրանց ձայն արտաբերելու յատկանիշը «բոս բնոյթի» է: Բանն այն է, բացատրում է նա, ձայնաւորները իրականացնում են ձայնի արտաբերումը անընդհատութեամբ՝ շարունակաբար, ասանց նուագումի, այն է՝ ներուցակութեամբ, մինչդեռ ընդհանրապէս ձեռքբերովին կամ ստացականք, իբրեւ կանոն, չի կարող յարակալութեամբ օժտուած լինել, այլ ենթադրում է նուագում եւ ընդհատում: «Ոչ թէ ստացմամբ ունին զձայնն, այլ՝ բնութեամբ, զի ասէ, թէ ուր ձայնաւորքն զձայնն յինքեանց անպակաս ելուզանեն, այսինքն՝ անհատ յառաջ բերին յինքեանց բնութեամբ, եւ ոչ՝ ստացմամբ: զի թէ ստացմամբ էր՝ գոյր ինքն անուգելոյ, այլ բնութեամբ են ձայնաւորք»⁸⁷:

Ընդունելով քերականական մեկնութիւններում դասական Հայերէնի հնչոյթային համակարգի աւանդական դասակարգումը, Սիւնեցին զգալի տուրք է տուել աստուածաբանութեանը: փաստորէն հնչիւնաբանական իրողութիւններին մեկնաբանումը Սիւնեցին յաջգրել է աստուածաբանական բնագիտական դատողութիւններով ու բռնադրօսիկ համեմատութիւններով, որոնք զուրկ են գիտական օրելէ արժէքից»⁸⁸:

«Յաղագս հասարակ շաղաշարաց» պարբերոյթը, որը դիօնիստիսեան քերականական համակարգի Περί κοινῆς συλλαβῆς («Առհասարակ վանկերի մասին») հաստուածի թարգմանութիւնն է, Սիւնեցին իւրովի ըմբռնմամբ է մեկնաբանում: Եթէ իրեն նախորդած քերականները, հաւաստարիմ մտայով թարգմանուած բնագրին, «Յաղագս հասարակ շաղաշարաց» բառակապակցութիւնը մեկնում են, Հայերէնի վանկային իրողութիւններին հիման վրայ, բացառապէս իբրեւ այդպիսին, ապա Սիւնեցին այն ըմբռնում եւ քննում է որպէս առհասարակ լեզուամիւտարների կապակցելիութիւն՝ ո՛չ միայն վանկերի, այլ՛եւ բառերի եւ նախադասութիւնների: Այս առնչութեամբ շարադրանք կարեւոր տեսութիւն է զարգացնում Սիւնեցին՝ հէնց լեզուի իսկ ենթաստորադարձուող մակարդակների⁸⁹ բազալիչների բացալայտումով: Այսպէս, «Ձի՞նչ է շարագրութիւն» իր հարցադրմամբ Սիւնեցին պատասխանում է. «Նախ՝ որ բազում վանգ շաղաշարի եւ մի բառ կազմի, եւ բազում բառ շաղաշարի եւ մի բան կազմի, եւ բազում վանգ եւ բառ եւ բան շաղաշարին եւ խաւս եւ գրոյց առնեն»⁹⁰: Այս ձեւակերպ-

87 Անդ, էջ 103:

88 Տե՛ս անդ, էջ 103, 104, 105 եւ այլուր:

89 Մեր սույն աշխատանքում մէջ օգտագործում ենք Փրոֆ. Է. Բ. Աղայեանի «Ժամանակից Հայերէնի հոլովումն ու խոնարհումը» (Երեւան, 1967) արժէքաւոր աշխատութեան մէջ կատարուած քննարկ լեզուաբանական վերլուծութեան համար կիրառուած եզր-հասկացութիւնները, որոնք քերականագիտական առաւել ամբողջական եւ խոր հետազոտման հնարաւորութիւն են ընձեռնում՝ լեզուական իրականութիւնները պարզի կերպով իմաստաւորելու տեսակետից:

90 Սույն աշխատ., էջ 124:

83 Անդ:
84 Անդ:
85 Անդ:
86 Անդ, էջ 102:

մամբ ոչ միայն ընդարձակում է «չաղաչարութիւն» տերմինի քերականական իմաստը՝ համարժէք դառնալով լեզուական առհասարակ բոլոր միաւորների ենթաստորագասութեամբ փոխադարձաբար իրար յաջորդող մակարդակների բաղադրիչների կապակցելու քիմիան, այլև ընդունում է լեզուի իսկ առթիւնը: Ինչպէս վանկերը յարակցուելով ու բաղադրուելով բառ են կազմում, իր միտքը առաւել յստակութեամբ ընդգծում է Միւնեցին, այնպէս էլ բառերը որոշակի կանոններով յարակցուելով ու բաղադրուելով նախադասութիւն են կազմում:

Ի դէպ, պէտք է ասել, որ լեզուական միաւորների տարբեր մակարդակների առանձին համակարգայնութիւն հանդիսանալը դիպուկ բացատրում է Միւնեցին. բառը դերադաս մակարդակ է համարում վանկի նկատմամբ, այդ պատճառով էլ իր բնոյթով «սեռ» է եւ «տեսակ», նրա յօդաւորիչները անմիջապէս իրեն ստորադաս լեզուական մակարդակի միաւորներն են՝ վանկերը. «...Ձի բառն սեռ է եւ տեսակ՝ ունի զբազում վանգս, - գրում է Միւնեցին, - այսինքն՝ զի այն բառ է յորժամ սասն՝ արկայութիւն՝ եւ արկայութիւն ասելն չորս վանգ է. եւ յայս չորս վանգից մի բառ կատարեցաւ, վասն որոյ բառն սեռ է եւ տեսակ՝ ունի զբազում վանգս»⁹¹: Բայց նախադասութիւնն («բանն») էլ իր հերթին անմիջապէս զերադաս մակարդակ է բառի համար, ուստի եւ «սեռ» է եւ «տեսակ»՝ ընդգրկելով իր մէջ անմիջապէս իրեն ստորադասուող մակարդակի յօդաւորիչները՝ բառերը, որոնք այս դէպքում, «բան»-ի յարաբերութեամբ, առանձին միաւորներ են հանդիսանում. «...Ի բազում բառից կցկցելոյ մի բան կատարի, - միանգամայն ճիշդ կերպով հաստատում է նա, - զի բառն մասն է բանի...: Այսպէս եւ բանն սեռ է եւ տեսակ՝ ունի զբազում բառս, զի ի բազում բառից մի բան կատարի»⁹²: Իրրեւ ենթակայ հանդէս եկող գոյականի («անուան») եւ ստորոգեալ-բայի կապակցմամբ, ասում է Միւնեցին, կազմուում է խօսքը կամ «ըրոյցը». «Դարձեալ՝ անունն ընդ բայի շաղաչարի եւ բանն ցուցանէ, որպէս սակ|ն|՝ Պետրոս գրեաց»⁹³: Սա շատ որոշակի բնութում է պարզ համոզուող նախադասութեան: Այս առթիւ կարելու է նշել, որ Միւնեցին մտածութեան դրսեւորման եռակի ձևեր է ընդունում, որոնք միանգամայն համապատասխանում են իրականութեանը. համաձայն նրա ճիշդ դիտումի, «բան»-ը ունի ներքին մէկ դրսեւորման գոյաձեւ, իսկ արտաքին՝ երկու: Ըստ որում ներքին դրսեւորման գոյաձեւն այն է, երբ «բան»-ը, իրրեւ մտածութիւն, առկայ է միայն մտածողութեան մէջ, իսկ «բան»-ի արտաքին դրսեւորման գոյաձեւերից մէկն այն է, երբ նոյն մտածութիւնը արտաբերուում է կնիդանի խօսքի գործընթացում՝ արտասանական հոսքի հնչերանգային հատուկների ձեւով, միւսը՝ երբ գրաւոր հաղորդակցութեան մէջ հանգէս է գալիս բառերի յարաբերումով կազմուած նախադասութիւնը. «Ի յերիս բաժանի բանն, - գրում է Միւնեցին, - այսինքն նախ՝ ի ներարմարեալն (իմա՝ լուս խորհրդագծութիւնը - Լ. Ն.), երկրորդ՝ ի յաւաջմարեալն, որ է ներխուսեցեալն (բանաւոր արտաբերուող ամփոփ միտքը - Լ. Ն.), երրորդ՝ ներգրեցեալն (գրաւոր արտայայտուած նախադասութիւնը - Լ. Ն.)»⁹⁴:

Յատկանշական է եւ այն իրողութիւնը, որ Միւնեցին «բան»-ի տեսակ-

ները քննում է նաեւ հնչերանգութեան առումով, դադարի նշանների՝ կէտաղբութեան միջոցով որոշելով «անաւարտ», «կիսաւարտ» եւ «աւարտուն» նախադասութիւնները, թէ եւ, հարկ է նշել, հեղինակը չի կիրառել «հնչերանգութիւն» տերմինը, որ լեզուա-քերականագիտական աշխատութիւններում միայն վերջերս է մուտք գործել: Այս առնչութեամբ Միւնեցին գրում է. «Բանն յերիս բաժանի, այսինքն՝ յանկատարն, ի կիսակատարն եւ ի կատարեալն, այսինքն՝ ի ստորակէտն, ի միջակէտն եւ յաւարտակէտն, զի միցնի ի ստորակէտն անկատար է բանն, եւ միցնի ի միջակէտն՝ կիսակատար, եւ այպա միցնի յաւարտակէտն՝ կատարեալ»⁹⁵: Այս հարցադրումը իրօք ունի լեզուա-քերականական տեսական կարեւոր նշանակութիւն, որն իրրեւ նախադրոյթ պէտք է իր հետագայ զարգացումը գտնէր (եւ իրօք դասւ)՝ հայ քերականագիտութեան մէջ:

Բայց Միւնեցին «բան»-ի տեսակները քննում է նաեւ րովանդակութեան առումով, որը որքան տրամաբանական ուսմունքի, մասամբ եւ շարահիւսազրիտութեան համար ակնառու նշանակութիւն ունի: Ըստ այսմ՝ չորս բնոյթի իմաստային հանդիպակադրումներ («հակակայք») արտայայտող նախադասութիւններ են լինում. ա) վերաբերական («առինչական»), բ) ներհակական, գ) մի բանով օժտուած եւ կամ մի բանից զրկուած լինելու յարաբերութիւն ցոյց տուող («պակասական»), դ) հաստատական (ստորաստիւթիւն) եւ ժխտական («բացասութիւն») նախադասութիւնների հանդիպակադրումներ («հակասական»)՝ Այս հարցադրումը, անտարակոյս, կարեւոր նախադրոյթ հանդիսացաւ շարահիւսազրիտութեան մէջ բարդ նախադասութիւնների հանդիպակադրուած մասերի փոխադարձ յարաբերութիւններն ու դերը որոշելու առումով, թէ եւ Միւնեցու ներկայ ձեւակերպմամբ այն աւելի տրամաբանական ուսմունքի համար նշանակութիւն ունի, քան շարահիւսազրիտութեան:

Այս բոլորից Միւնեցին հետեւցնում է, որ «չաղաչարել» տերմինը երկակի իմաստ է արտայայտում. ա) նախադասութիւնների կապակցելուութիւն, ըստ որում լեզուական այնպիսի միաւորների, որոնցով «խօսքն» է բաղադրուում. բ) ենթաստորադաս միւս լեզուական մակարդակների բաղադրիչների կապակցելուութիւն. «Արդ՝ շաղաչարելն երկու բան ցուցանէ, - գրում է նա, - այսինքն՝ որպէս շաղաչարել զբազում բանս ընդ իր|ե|ար, զի բազում վանգ ի մի շաղաչարի եւ այսպէս մին բառ կազմի, որպէս սակ|ն|՝ խաղաղութիւն, - այս մին բառ է, որ ի չորս վանգից շաղաչարմանէ կազմեցաւ, այսպէս անուն եւ բայ շաղաչիւն եւ խաւս՝ եւ զրոյց կազմեց: Երկրորդ՝ «չաղաչարել», այսինքն՝ շաղաչել եւ շարել, այսինքն բազում վանգ շաղաչիւն եւ մի բառ կազմել եւ բազում բառ շարել եւ բան՝ խաւս կազմել. - գալս ցուցանէ շաղաչարելն»⁹⁷: Ինչպէս նկատելի է, Միւնեցու մօտ «խօսք»-ի բնութում լեզուական ամենագերադաս մակարդակն է, որին ստորադասուում է նախադասութիւնը («բան») իր բազմատեսակ միաւորների կապակցելուութեամբ, սրան էլ ստորադասուում է բառը իր տարաբնոյթ միաւորների կապակցելուութեամբ, որին, իր հերթին, ստորադասուում է վանկը իր բոլոր միաւորների կապակցելուութեամբ, վերջինիս էլ ստորադասուում է, ինչպէս այլուր նշել է հեղինակը, տառ-հնչոյթը իր միաւորների ամենաբազմազան դիրքային կապակցելուութեամբ: Ըստ որում հէնց

91 Անդ, էջ 127:

92 Անդ:

93 Անդ, էջ 124:

94 Անդ, էջ 127:

95 Անդ, էջ 127-128:

96 Անդ, էջ 128:

97 Անդ, էջ 124:

կապակցելու փուլում էլ այն ընդհանրությունն է լեզուական տարրեր մակարդակների բաղադրիչների միջև, որ բացայայտում է Միւնեցին:

Ի դեպ, մեր հեղինակը միանգամայն գիտական ճիշդ բացատրություն է տալիս Դիոնիսիոսի քերականական համակարգում «Յազազս հասարակ շաղաշարաց» պարբերոյթի նաեւ անհրաժեշտութեան մասին: Իսկապէս, ընթերցողին տարակուսանք կարող է յարուցել այն իրողութիւնը, որ Դիոնիսիոսը առանձնաբար վանկերի տեսակների մասին արդէն խօսել է առանձին պարբերոյթներով, հետեւաբար ի՞նչ արդարացում կարող էր ունենալ այն, որ «Յազազս հասարակ շաղաշարաց»-ում նորից անդադառնար վանկերի կապակցելութեան խնդրին: Հակասութիւնը, սակայն, միայն երեւութական է, ասում է Միւնեցին. վանկերի տեսակների մասին առանձին պարբերոյթներով Դիոնիսիոսի անդադառնալը թիւադրուած էր այն պահանջով, որ ցոյց տրուի, թէ ի՞նչ առանձնայատկութիւններով տարբերում են առանձին տեսակի վանկերը միւսներից՝ նրանց տարբերութիւնների բացայայտման նպատակով: Այդպէս էլ գրում է Միւնեցին. «Ձի անդ զնոցա զանազանութիւնն ասաց, թէ ի՞նչ զանազանիմ ի միմեանց»⁹⁸: Միւս կողմից՝ «Յազազս հասարակ շաղաշարաց» պարբերոյթի անհրաժեշտութիւնը դիոնիսիոսեան քերականական համակարգում արդարացում է նաեւ նրանով, համոզիչ կերպով փաստարկում է Միւնեցին, որ վանկատեսակների առանձնայատկութիւնների տարբերութիւնները բացայայտելուց յետոյ անխուսափելիորէն կարեւորութիւն է ստանում դրանց ընդհանրութիւնների որոշումը, որին եւ նուիրուած է խնդրոյ առարկայ պարբերոյթը. «Իսկ ասա զհասարակութիւնն ասէ, թէ որպէս հաղորդութիւն ունին առ միմեանս, վասն որոյ շաղաշարութիւնն ասէ»⁹⁹: Ասենք, սակայն, յայտին հիմնադրուած մեկնաբանութիւնը, որ Դիոնիսիոսի քերականական համակարգի խոր ըմբռնման արդիւնք է անշուշտ, գտնում ենք միայն Միւնեցու մօտ, հետեւաբար այն կարեւոր նշանակութիւն է ձեռք բերում, ի դեպ, նաեւ դիոնիսիոսեան քերականական համակարգի ճիշդ ըմբռնման ու բացայայտման իմաստով:

Այնուհետեւ. «Յաղազս քառի» պարբերոյթը մեկնաբանելիս, ի տարբերութիւն նախորդ քերականների, Միւնեցին դարձեալ իւրովի մօտեցում է ցուցաբերում, մօտեցում, որը լեզուի տեսութեան զարգացման առումով, անտարակոյս, ակնբախ նշանակութիւն ունի:

Սկզբիցեւեթ ասենք, որ Միւնեցին այս պարբերոյթում ոչ թէ բառի սահմանումը կամ առանձնայատկութիւնների բնոյթն է քննում, ինչպէս նախորդ քերական մեկնիչները, այլ լեզուական բոլոր մակարդակների յօդաւորիչ միաւորների զբաղումը՝ առանձին ի եւ ընդհանուրի փոխադարձ կապն ու պայմանաւորութեան ընդ որում ակնբախ հմտութեամբ:

Այսպէս, յայտնի է, որ միջնադարի քերականագիտական ըմբռնումներում տարբեր հասկացութիւններ են արտայայտում «վանդ» եւ «փաղապարակ» իրրեւ տարատեսակներ ընդհանրապէս արդի տերմինաբանութեամբ կիրառուող վանկ ընդհանուր հասկացութեան. ըստ որում միջնադարի մեկնողական երկերում «վանկ»-ը համարում է մեր գրչութեան արուեստում ընդունուած վանկաբաժանման այն սկզբունքը, ըստ որի հատուղ տառակապակցութեան սկզբը կամ վերջը ձայնաւոր է, իսկ ձայնաւորի

յաջորդը կամ նախորդը՝ բաղաձայն. «Վանդ է, որ ի մի կողմանէ ունի զձայնաւորն՝ յառաջոյ կամ յետոյ, որպէս ասելիք»՝ աւ-աց-ան կամ սա-տա-նայ»¹⁰⁰

Միւնեցու «փաղապարակ» է կոչուած հատուղ այն տառակապակցութիւնը, որի վանկաբար ձայնաւորը երկու կողմերից եզրափակուած է բաղաձայններով, ներկայ տերմինաբանութեամբ՝ փակ վանկը հէնց փաղապարակութիւնն է. «Իսկ փաղապարակութիւն» որ զձայնաւորն յերկու բաղաձայնիցն ի մէջն ունի, որպէս՝ Սաւ-սոն»¹⁰¹:

Բայց այս իրողութիւններից Միւնեցին միանգամայն իրաւացիորէն հետեցնում է, որ դրանք միեւնոյն ընդհանուր երեւոյթի («փաղապարակութեան») առանձին կամ մասնակի դրսեւորումներն են՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս բանական եւ անբան արարածները առանձին դրսեւորումներն են առաւել ընդհանուր՝ կենդանի հասկացութեան: Այդպէս էլ նա գրում է. «... որպէս կենդանի սեռն ընդհանուր է, եւ փաղապարակ՝ զբանականան եւ զանբանին, այսպէս եւ փաղապարակն հանրական է...»¹⁰²: Այստեղից Միւնեցին եզրակացնում է, որ «փաղապարակ»-ը առհասարակ վանկային ընդհանուր երեւոյթն է, որի մասնաւոր կամ առանձին դրսեւորումները «վանդ»-ն է եւ «փաղապարակ»-ը: Ըստ որում կարեւոր է նկատել, յուշում է Միւնեցին, որ եթէ «վանդ»-ը եւ «փաղապարակ»-ը իրրեւ ուրոյն իրակութիւններ հակադրուած են միմեանց իրենց տարբերակիչ առանձնայատկութիւններով, ապա եւ միաւորում են իրենց ընդհանրութեամբ, այն է՝ երկուսն էլ, վերջին հաշուով, վանկ են հանդիսանում: «Դարձեալ՝ զանապարակութիւնն (իմա՝ տարբերութիւն - Լ. Խ.) սոցա, զի վանդ է, որպէս ասելիք»՝ աւ-աֆի-նու, իսկ փաղապարակն, յորժամ ասես՝ քիւն...: Իսկ հասարակութիւնն (իմա՝ ընդհանրութիւնը - Լ. Խ.), զի յորժամ փաղապարակութիւնն իսկապէս վանդ է, - շարունակում է ամբողջանել իր միտքը Միւնեցին. - ապա ուրեմն միեւնոյն է վանկն եւ փաղապարակն»¹⁰³: Եթէ ժամանակակից գիտական տերմինաբանութեամբ արտայայտուենք, ապա պէտք է ասել, որ սա արդէն ընդհանուրի եւ մասնաւորի հակադրամիասնութեան¹⁰⁴ ըմբռնումն է, թէեւ սաղմնային պատկերացմամբ, որ հետեւողականորէն պաշտպանում է Միւնեցին ոչ միայն վանկի հարցում, այլեւ, որ կարեւորն է, լեզուական միւս մակարդակների յօդաւորիչ միաւորների էական առանձնայատկութիւնները բացայայտելիս:

Այսպէս, բառը ընդհանուր հասկացութիւն է, ասում է նա, որն իր մասնակի դրսեւորումներն ունի յանձինն «անուան», բայի եւ այլ խօսքի մասերի: Ակնարկելով այն մասին, որ մասնակիները անխուսափելիորէն յանգում են ընդհանրոյն, Միւնեցին գրում է. «Իսկ բառն եւ բայն միեւնոյն է, որպէս ասէ ի սահման բային, թէ բայ է բառ անհարկով, ապա ուրեմն բայն եւ բառն միեւնոյն են»¹⁰⁵: Նոյն իրողութիւնն հաւաստելով

98 Անդ,
99 Անդ, էջ 124-125:

100 Անդ, էջ 125:

101 Անդ:

102 Անդ:

103 Անդ, էջ 125-126:

104 Այս տերմինը կիրառուած ենք ոչ փիլիսոփայական առումով, այլ՝ բացառապէս լեզուական իրակութիւնների կապի ու փոխադարձ պայմանաւորութեան նշուած երեւոյթների բնութագրման իմաստով:

105 Անդ, էջ 126:

«անուան» նկատմամբ, հեղինակը գրում է. «Իսկ բառն եւ անունն միեւնոյն են»¹⁰⁶:

Առաւել մեծ ընդհանրացման յանգելով՝ Միւնեցիին իրաւացորէն նշում է, որ խօսքի մասերի փոխարարերութիւնը նոյնպէս հակադրամիասնութեան ընդոյթ ունի ընդհանուր՝ բառի (արդի տերմինով՝ բառոյթի) նկատմամբ. «...թէ ասէ ոք, թէ յորժամ բառն եւ բայն եւ անունն միեւնոյն են, ի՞նչ զանազանին անունն եւ բայն: Պատասխանի, գրում է Միւնեցիին. «գիտելի է, զի ունիմ զանազանութիւն եւ հասարակութիւն...»¹⁰⁷: Այսպէս, բացայայտելով «անունը» եւ բայի տարբերիչ առանձնայատկութիւնը, Միւնեցիին հաւաստում է, որ եթէ անունը առարկայի էութիւնն է ակնարկում, ապա բայը՝ առարկայի փոփոխային յատկանիշը («պատահումն»): «Իսկ որ անունն զէութիւնն ցուցանէ, եւ բայն զպատահումն՝ այսու զանազանին»¹⁰⁸: Բայց եւ միաժամանակ այս երկուսի ընդհանրութիւնն այն է, շարունակում է նա, որ յիշեալ խօսքի մասերը, վերջին հաշուով, հանդէս են գալիս առարկայի ամուսնողական կամ նշանողական դերով. առաջինի դէպքում՝ ակնարկում է առարկան իր էութեամբ, երկրորդի դէպքում՝ նրա գործողութեան ընդոյթը. «... զի որպէս անունն իրին է անուն, նոյնպէս եւ բայն, որ է գործել, գնալ, այսինքն՝ գործելոյն եւ գնալոյն է անուն, այս հասարակութիւն է»¹⁰⁹:

Սակայն նկատենք, որ նախադասութեան եւ նրա տեսակների փոխարարերութիւնը՝ մի կողմից, միւս կողմից՝ առաւել զերազաս մակարդակի՝ խօսքի եւ նախադասութեան փոխարարերութիւնը հեղինակը չի քննում մասնաւորի եւ ընդհանուրի հակադրամիասնութեան տեսակետից: Նա չի քննում նաեւ ամենատարադաս մակարդակի՝ հնչոյթների եւ հնչիւնների փոխարարերութիւնը յիշեալ առումով: Եւ դա ինքնըստինքեան հասկանալի է: Բանն այն է, որ միանգամայն պիտական ճիշդ այդ մտեցման տարածումը նաեւ լեզուական նշուած իրողութիւնների նկատմամբ պահանջում է առաւել մեծ եւ համապարփակ վերացարկման (արստրահման) ներուսկայութիւն, որին դեռեւս չէր յանգել (եւ չէ՛ր կարող յանգել այն ժամանակ) զիտական մտածողութիւնը:

Այնուամենայնիւ, հարկ է նշել, որ առանձինի եւ ընդհանուրի հակադրամիասնութեան ըմբռնումը քերականական մեկնողական գրականութեան մէջ, թէեւ ոչ ամբողջական, այնուամենայնիւ արժէքաւոր նուաճում էր Առաքել Միւնեցու կողմից: Բնականաբար՝ այդ ըմբռնման հետեւողական տարածումը լեզուական միաւորների բոլոր մակարդակների նկատմամբ՝ չափազանց բեղմնավոր արդիւնքներ կը տար լեզուի համակողմանի եւ խորաբնի ուսումնասիրման առումով՝ հնարաւոր դարձնելով բացայայտումը բուն իսկ լեզուի, իբրեւ մտածողութեան ձեւաւորման թաղանթի եւ հասարակական հաղորդակցման միջոցի, էութիւնը: Սակայն, ժամանակի գիտական մտածողութեան սահմանները չափազանց նեղ էին՝ յանգելու համար նման վերացարկման համապարփակութեանը, որ ընտրոջ դարձաւ միայն 20-րդ դարին:

Միջնագրի լեզուա-քերականական տեսութեան զարգացման իմաստով Միւնեցիին պաշտպանում է կարեւոր մի գրոյթ եւս՝ ամբողջական քննութեան

ենթարկելով առաջադրուած հայեացքի բոլոր ելակէտները: Դա խօսքի մասերի («մասունք բանի») քերականական կարգի տեսական հիմնաւորումն է, որ նախորդ քերականներից մասնակի քննութեամբ առաջ էր քաշել գեռեւս վարպետ Արեւելցիին¹¹⁰: Ըստ որում պէտք է նկատել, որ սոյն եզր-բառակապակցութեան քննութեամբ, տուեալ դէպքում, ոչ թէ սոսկ բառական ճշգրտման նշանակութիւն ունի, այլ, հիմնականում, լեզուա-քերականական տեսական փաստարկման արժէք եւ իմաստաւորում:

Այսպէս, այն հարցին, թէ ինչո՞ւ Դիոնիսիոսի հայ թարգմանիչը, հետեւելով ընազրին, «մասունք» տերմինն է գործածել, եւ ոչ՝ «տեսակ», Միւնեցիին պատասխանում է մի շարք լուրջ փաստարկների առաջբաշմարտաւիճ հերթին՝ «մաս»-ը, միջնագրի տեսական ըմբռնմամբ, առաւել մեծ, նոյնիսկ «զերազաս» ընդհանրութիւն ունի, քան «տեսակ»-ը: Բացի դրանից, «մաս»-ը հասկացութեան ծաւալային ընդգրկման բնոյթով եւ «սեռ» է, եւ «տեսակ», քանի որ այն օժտուած է յատկանիշներ («զհետեւեալան») ունենալու իրողութեամբ. նման հաւաստման համար հեղինակը ելնում է «խօսքի մասերի» եւ «քերականութեան մասերի» տարբերակում ըմբռնումից: Նա գրում է. «Նախ՝ զի մասն գերագոյն է բան գտեսակն: Զի մասն սեռն է եւ տեսակ, ունի գիտեսակն իր, վասն որոյ ի սկզբանն ասաց քերականիս, թէ վեց են մասունք քերականութեան»¹¹¹: Ըստ որում քերականութեան վեց մասերից իւրաքանչիւրը, միջնագրեան քերականագիտութեան ըմբռնմամբ, հաւասարարժէք նշանակութիւն ունի լեզուաբան-քերականագէտի ճանաչման համար, քանի որ անխուսափելի անհրաժեշտութեան է գիտում քերականութեան վեց մասերի կէ միաժամանակեայ եւ հաւասարաչափ իմացումը յիշեալ ուսումնական կողմից, այսպէս՝ թէկուզեւ դրանցից միայն մէկի նկատմամբ թոյլ տրուած թերացումը զրկում է նրան իբրեւ այգլպիսին ճանաչուելուց, ուստի եւ նա «կատարեալ քերթող» չի կարող համարուել. «...թէ ի վեց մասանցն միով պակաս գտանի քերթողն, գրում է Միւնեցիին, ոչ ասի քերթող կատարեալ»¹¹²: Այս կէտում քերականութիւնը, իր բոլոր բաղկացուցիչ մասերի պարտադիր իւրացման եւ հմտութեան պահանջով, հասկաց տարբերում է, ըստ մեր դպրութեան, ճարտասանութիւնից. վերջինիս ընագուստում բաւական է նրա բաղկացուցիչ երեք «տեսակներից» միայն մէկի լիովին տիրապետումը, որ ենթական ճանաչուի որպէս «կատարեալ ճարտասան»: Այդպէս էլ գրում է Միւնեցիին. «Իսկ ճարտասանն՝ ոչ այսպէս, զի յերից տեսակաց ճարտասանութեանն՝ ի յատնականէն եւ ի բաղոտականէն միայն զկացողականն (իմաս՝ տոնահանդէսային-հրապարակախօսային բնոյթի հետորութիւնը - Լ. Ս.) գիտէ՝ ճարտասան է»¹¹³:

Այնուհետեւ. «մաս»-ը, ի տարբերութիւն «տեսակ»-ի, տրոհում է իր յատկանիշների, որոնցից իւրաքանչիւրը միւսի նկատմամբ նախամեծարութեամբ չի հակադրուում միւսին, այսինքն՝ չունի ստորադասութեամբ պայմանաւորուած յաջորդականութիւն: Այս իմաստով նա նոյնական է «սեռ»-ին եւ ոչ թէ «տեսակ»-ին, որի բաղադրիչները ստորադասութեամբ պայմանաւորուած յաջորդականութիւն են ճանաչում. «Մասն գիտեսակն իր երեք

110 Տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Վարդան Արեւելցի, Մեկնութիւն քերականի», ՀՍՍՀ 9-Ա Հրատարակչութիւն, 1972 թ.:

111 Սոյն աշխատ., էջ 128:

112 Անդ.:

113 Անդ., էջ 128-129:

106 Անդ.:

107 Անդ.:

108 Անդ.:

109 Անդ.:

եւ կրսեր ոչ ունի... իսկ ճարտասանն երէց եւ կրսեր ունի, զի յա-
տենականն նախ ամբաստանեն է, եւ ապա՝ պատասխանեն»¹¹⁴: Այստեղից
ինքնին հետեւում է, որ սեռը տեսակների տրոհուելիս, տեսակները հա-
ւասար յարաբերութեամբ են աւելում սեռի նկատմամբ, բայց իրար նկատ-
մամբ՝ անհավասար: Այլ կերպ ասած՝ տեսակներից իրաքանակները սեռի
հանդէպ նոյն արժէքն ունի՝ առանց նախամեծարութեան որեւէ նշոյլի,
իսկ տեսակները իրար հանդէպ՝ օժտուած են նախամեծարութեան քնակամ
կամ քարոյշակամ հիմունքով:

Մասերի եւ տեսակների մի կարեւոր տարբերութիւնն էլ այն է, ասում
է Միւնեցին, որ մասերից մէկը կամ մի քանիսը եթէ հեռացուեն, ապա
տուեալ առարկան իրրեւ այդպիսին դեռեւս գոյութիւն կարող է ունենալ,
մինչդեռ եթէ տեսակի գոյահիմքերից մէկնումէկը՝ հեռացուի, տեսակն իրրեւ
այդպիսին այլեւս ի չիք կը դառնայ, կը դադարի գոյութիւն ունենալուց:
«զի գոտանակ յորժամ բաժանեմք՝ չքաւորի, որպէս մարդ՝ յորժամ բաժա-
նեմք ի հոգի ի մարմին եւ ի միտք, ոչինչ մնայ ի տեղն: Իսկ գմատուքն
թէպէտ բաժանեմք՝ բոլորն մնայ, որպէս գձառն բաժանեմք ի ճիւղ, ի տե-
րեւ, ի ծաղիկ եւ ի պտուղ՝ դեռեւս բոլորն մնայ, այսինքն՝ թէպէտ մի
ճիւղ ի ծառէն հատանի՝ եւ տերեւն, եւ պտուղն, դեռ ծառն ի տեղն է: Իսկ
մարդն՝ թէ մին մասն յերիցն, այսինքն՝ կամ հոգին, կամ մարմինն, (կամ
միտքն) պակասի, այլ ոչ մնայ մարդն բոլոր»¹¹⁵: Բնականաբար շատ արժէ-
քաւոր կը լինէր այս դրոյթի պաշտպանութիւնը իր համեմատութիւննե-
րով, եթէ այն կրնարեացուէր նաեւ լեզուի նկատմամբ, որով բացայայտ
կը լինէր հեղինակի շափազանց ուշադրաւ հայեացքը: Սակայն մեկնիչը
բաւարարում է սոսկ յայտարարելով, իրրեւ եզրակացութիւն, թէ «վասն
որոյ մասունք ասէ քանիք, եւ ոչ՝ տեսակ»¹¹⁶: Բայց ենթատեքստից ինքն-
բարեբան քննող հետեւութիւնն այն է, որ խօսքի մասերից մէկնումէկի
բացակայելու դէպքում էլ լեզուն չի չքանայ, գոյութիւն ունենալուց չի
դադարի: Իսկ դա նշանակում է, որ խօսքի մասերը ոչ թէ հոմոթեանական
անբաժանելիութիւն են, այլ՝ պայմանական բնոյթի, որոնցից մէկի կամ մի
քանիսի բացակայութիւնը ճակատագրական նշանակութիւն ունենալ չի կա-
րող այս կամ այն լեզուի գոյութեան եւ յարատեւման համար: Սա այն-
պիսի բեղմնաւոր մի հետեւութիւն է, որ արդի լեզուաբանական տեսութեան
համար ունի ելակէտային նշանակութիւն:

Հեղինակի միւս փաստարկը՝ խօսքի մասեր եւ ո՛չ թէ խօսքի տեսակներ
ընդունելու օգտին՝ այն է, որ ամբողջը («բոլոր»), ինչպէս եւ սեռը, մասե-
րից է բաղկացած լինում, եւ ո՛չ թէ տեսակներից, մինչդեռ տեսակները
անբաժանելի միաւորներից՝ «անհատներից», հետեւաբար՝ ամբողջի «պատ-
ճառը» կամ բաղադրիչը մասն է, որովհետեւ եթէ չլինի մասը, չի լինի
նաեւ ամբողջը: Այստեղից էլ եզրակացութիւնը միանշանակաբար ակնբայն է՝
պատճառը (որ մասն է) առանց նախամեծար է, քան պատճառի արդիւնքը
(որ ամբողջն է): Միւս կողմից՝ «անհատ»-ը այն «նուազագոյն» տեսակն է
(«տեսակագոյն») կամ առանձինը, որից կազմուած է տեսակը: «...Ձմասն
սեռն զնէ, զի բոլորն ի մասանցն բաղկանայ, եւ տեսակն՝ յանհատից,
մասն է պատճառ բոլորին, - գրում է նա: - Եւ մեծ է պատճառն, քան

114 Անդ, էջ 129:

115 Անդ:

116 Անդ:

զպատճառելին, վասն որոյ Արիստոտէլ զանհատն ասէ տեսակագոյն, եւ
զտեսակն՝ ի նմանէ»¹¹⁷:

Նշենք, սակայն, որ քննարկուող հարցադրումը հայ քերականական
մեկնողական գրականութեան մէջ առաջին անգամ, հիմնադրոյթային բնոյ-
թով, առաջ է քաշել դեռեւս Դաւիթ Անյաղթը, բայց Միւնեցին առաւել
հիմնաւորմամբ փաստարկելով զարգացնում ու ամբողջացնում է: Իհարկէ,
իր այս դատողութիւններում Միւնեցին մասամբ յենում է նաեւ Արիստո-
տէլի վրայ, որը եւ չի թաքցնում ինքը: Բայց Միւնեցու ծառայութիւնն
այն է, Վարդան Արեւելցու հետ միասին, որ տեսական այս կանխադրոյթ-
ները փորձ է անում տարածել լեզուի ուսումնասիրութեան քնազատը՝
քերականութեան գիտակարգի փիլիսոփայական ընդհանուր տեսական մա-
կարդակը առանց քարձր հիմքերի վրայ դնելու սեւեռում նպատակով¹¹⁸:

«Յաղագս քաղի», մասամբ էլ «Յաղագս քանի» պարբերոյթները մեկնաբա-
նելիս Առաքել Միւնեցին առանձին դէպքերում իրրեւ ելակէտ ընդունում է
Դաւիթի եւ Ստեփանոս Միւնեցու նկատառումները, սակայն խորացնելով եւ
ընդլայնելով դրանք՝ յանդում ուշադրաւ ընդհանրացումների:

«Հողովի» ըմբռնումը Առաքել Միւնեցու մօտ, պէտք է ասել, դեռեւս
առաձգական է եւ միայն հակասութիւններն ու տարտամութիւնների յաղթա-
հարման ճանապարհով հասնում գիտական բիրեղացման. մի դէպքում՝
«հողով»-ի քերականական կարգը գիտում է լայն առումով՝ իրրեւ առհասարակ
քաղի բեմում՝ ինչպէս գոյականի, այնպէս եւ քաղի, միւս դէպքում՝
նեղ առումով՝ իրրեւ գոյականի (նաեւ ածականի, թուականի, զերանուան)
բեմում: Այս երկուութիւնը, սակայն, դեռեւս պայիս է թրակացուց եւ
Առաքել Միւնեցուն նախորդող հայ քերական մեկնիչներից: Ըստ որում
յատկանշական է, որ թէ՛ քաղի եւ թէ՛ գոյականի միավանկ բառաձևերը
մեր հեղինակի կողմից համարում են «անհողով» դրսեւորումներ: «Որ-
պէ՞ս է քաղն անհողով քառ» իր հարցադրմանը Առաքել Միւնեցին պատաս-
խանում է՝ որոշելով իր ըմբռնումը «անհողով» քերականական հակացու-
թեան մասին. «...միավանկի բառն է անհողով, որպէս ասել ին»՝ ե՛լ, ե՛րբ,
նի՛ստ, գո՛րծ, քե՛ր, տա՛ր...»¹¹⁹: Սա դասական հայերէնի համար քերական-
նագիտական արժէք չնեղակայցնող պնդում է, որովհետեւ, ինչպէս յայտնի
է, «անհողով» հակացութիւնը ամենեւին պայմանադրուած չէ քաղի «միա-
վանկութեան» հանգամանքով, ոչ էլ քաղի հրամայական բնոյթով: Միւս
կողմից՝ «հողովի»-ի ըմբռնումը նոյնպէս չի արգարացում այն փաս-
տարկմամբ, որ երկավանկ «զնա՛», «զորձեա՛» հրամայական բառաձևերը
միասամանակ նկարկում են «զնացողին» ու «զորձողին», այդ պատճառով

117 Անդ:

118 Նկատենք, որ Միւնեցու աշխատութիւնը քննելիս Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը շեշտը դե-
բաղանջապէս դրել է ոչ թէ այն քանի վրայ, թէ իր նախորդների նկատմամբ ինչ նոր հայեացք-
ներ է զարգացրել լեզուի ու քերականութեան տեսութեան հարցերում, այլ՝ թէ ինչ չի կարո-
ղացել լուծել արդի լեզուաբանական եւ քերականագիտական ըմբռնումների յարաբերութեամբ:
Այդ պատճառով էլ ստուշայպէս քայտական բնութագրումների է արժանացել Միւնեցին, քան
դրական զնահատականի ընդհանրապէս: Հէնց այդ տրամադրութեամբ էլ Փրոֆ. Ջահուկեանը
զարձեղ փոստական տեսակելիւնով է ներկայացրել նախազատութեան եւ խօսքի մասերի տեսա-
կան հիմնարկման բոլոր այն արժէքաւոր գիտողութիւններն ու հետեւութիւնները, որ Միւ-
նեցու անտարակուսելի ներդրումն են անշուշտ միջնադարի քերականագիտական մտքի զար-
գացման պատմութեան մէջ (տե՛ս նշուած աշխատութիւնը, էջ 298-321):

119 Սոյն աշխատ., էջ 130:

էլ զրանք, իբր, «բայանուն» պէտք է համարուեն. «Իսկ ասելն գնա՛, գործնա՛ եւ այլն՝ հոլով ցուցանեն,- գրուած է նա,- զի ցուցանէ զպնացաւըն եւ որ գործեալն ի նմանէ հոլովեալ»¹²⁰:

Երբեմն էլ բայիմաստ Առաքել Միւնեցիին նոյնացնում է «բայանուն» հետ, որպիսի ըմբռնումը նոյնպէս ընդունելի չէ: Իհարկէ՝ Միւնեցու հարցադրումն այն մասին, որ «է՛լ ուրեք, զի բայն անուն ցուցանէ» միանգամայն ճիշդ է, եթէ այն վերաբերի միայն իսկական բայանուններին (ինչպէս՝ շարժումն, խոստումն, դեգերումն եւ այլն), սակայն բերած լեզուանմուշներէից եւ դրանցից բնեցրած հետեւութիւններից պարզուած է, որ հետզհետեւ շարաշար վրիպել է: Չկարողանալով տարբերակել բայանունն ու բայիմաստը՝ Միւնեցիին նոյնացնում է դրանք վերջինիս առումով. «...զի յորժամ ասեմք՝ գնաց կամ գրեաց կամ խաւսեցաւ կամ գործեաց,- զանունն զնախնայն եւ զգրելոյն եւ զխաւսելոյն եւ զգործոյն յայտնէ, ըստ այսմ բայն անունն է»¹²¹:

Սակայն այս սայթաբումների ու խորխափումների յաղթահարման ճանապարհով Առաքել Միւնեցիին ի վերջոյ յանգում է ճիշդ հետեւութիւնների՝ սուհասարակ «հոլովի» ըմբռնման հարցում. «հոլովի» հակացութիւնը, իբրեւ քերականական կարգ, վերջնականապէս վերադրուած է անուանը, եւ կարականապէս մերժուած բայական համակարգի համար էլ նրա բնորոշ լինելը՝ գրելով. «Դարձեալ ընդհանուր անուն ուղղական, որպէս ասելն՝ անուանիսկ հոլով, որպէս ասելն՝ անուանց կամ անուանի կամ անուանելոյ: Իսկ բայն ոչ հոլովի, զի թէ ասես՝ գրեմի, նստեմի կամ նստեմոյ, կամ գրեմոյ,- այս ոչինչ նշանակէ»¹²² Յստակ այս դիրքորոշումը անտարակուսելի է դառնում նաեւ նրա այն ճիշդ պնդումով, որ «հոլովական» միակ դէպքը եթէ վերաբերում է «բային», ապա դա միայն իբրեւ գոյական բառ հանդէս եկող «բայ» բառոյթն է. այս դէպքում, սակայն, իբրեւ «անուան» համակարգին պատկանող բառ, ասում է Միւնեցիին, բնականաբար «հոլովում» է. «Դարձեալ՝ կերպիւ ինչ ասի ուղղական եւ հոլով բայի ուղղական, որպէս ասելն քայլ, իսկ հոլովական, որպէս ասելն՝ քայլոյ կամ քայլի»¹²³:

Տեսական առումով շատ կարեւոր հարցադրում է խօսքի մասերի եւ նախադասութեան անդամների գատորշման խնդիրը, որ Առաքել Միւնեցիին արժարծում է «Յազգաւ բառի» պարբերոյթում:

Ի դէպ, նախորդ քերական մեկնիչներից միայն Ստեփանոս Միւնեցիին է, որ առաջադրել է խօսքի մասերի եւ նախադասութեան անդամների տարբերակումը ըմբռնումը, որը եւ անվերապահօրէն ընդունել է մեր հեղինակը: Ստեփանոսի մօտ կարգում ենք. «...զի որոշողութեամբ... յուրամասանց քանի մի առ կատարելն մակացութիւն եւ որ միացուցանեն յաւղիք անդամ լինել քանի...»¹²⁴: Այս ձեւակերպումը զարգացուած է առաւել ճշգրտութեամբ ընդհանրացուած է Առաքել Միւնեցու երկում. խօսքի մասերից իւրաքանչիւրը բառ լինելով հանդերձ, ասում է նա, միաժամանակ հանդիսանում է նախադասութեան անդամ իր կապակցելիութեամբ միւս բա-

ռերի հետ, որով զրսեւորում է մտածութիւնը («զտրամախոհութիւնն») սպառիչ ամբողջութեամբ («ինքնակատար» կերպով). «...զի ուր մասանց քանի իւրաքանչիւրք բառ կոչին,- հաւաստում է նա,- զի բառ առ բառ շարագրին եւ միմեայ յաղիւք եւ անդամք կազմի քանին եւ յայտնէ զտրամախոհութիւնն իմնակատար»¹²⁵:

Բնականաբար՝ այս առնչութեամբ տեսական նախադրոյթային նշանակութիւն ունի թրակացու հարցադրումն այն մասին, որ «բան է հետեւակ բառի շարագրութիւն՝ զտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով»¹²⁶: Իսկապէս՝ առաջին հայեացքից ժամանակակից լեզուաբան-քերականագէտի համար տարօրինակ կը թուայ այն, թէ ինչո՞ւ բառը բնութագրուած է նախադասութեան մէջ իբրեւ «հետեւակ»՝ համեմատուելով բանակային զօրամիաւորումների այդ տեսակի հետ, որը ենթադրում է նաեւ «հեծեալների» համար «կառավարի» առկայութիւնը: Նախորդ քերականներից զարձակ Ստեփանոս Միւնեցիին է միայն, որ բառը մեկնում է պատկերաբար ձեւով՝ իբրեւ «խորհրդոց կառավար», որով եւ բացայայտում է լեզուի իսկ էութեան երկու գլխաւոր գործառոյթներից մէկը՝ առաջնայինն ու եկակէտայինը, այն է՝ լեզուի՝ մտածութեան զրսեւորման ձեւաւորումն հանդիսանալու իրողութիւնը: Դիոնիսիոսեան նշուած կանխադրոյթի այս կարեւոր ընդհանրացման յանգելը լեզուաբանութեան տեսութեան բնագաւառում՝ պատիւ է բերում միջնադարի մեր հայ քերականագիտութեանը:

Բառը նաեւ «հեծեալ է», շարունակում է պարզաբանել Ստեփանոս Միւնեցիին, «այլեւ սղալութեանց ինչ ուղղիչ եւ դատաւոր»¹²⁷ քերականութեան յայտնի վեց բաժինների նկատմամբ՝ գիտական ամենաճշգրիտ ձեւակերպումներ արձանագրելու իր դերի շնորհիւ («բոստ վեց մասանց լաւագունին յամենեցունց արուեստական ասիցն»¹²⁸): Ասուածից հնարաւոր է հետեւեցունել, որ բառը, եւ նրա միջոցով ընդհանրապէս լեզուն՝ հակադարձ մեր-գործմամբ նպաստում է ճիշդ գատորշութիւններ կազմելուն եւ մտածողութեան վրիպումները վերացնելուն: Եթէ այդ աշրպէս է, ապա տեսական կարեւոր ընդհանրացման արգասիք պէտք է համարել բառի այս կարգի բնութագրումն ու մեկնարանումները:

Պատահական չէ, որ մեր հեղինակը եւս հէնց Ստեփանոս Միւնեցու այս դրոյթները իր քննական տեսազաւտում ունենալով առաւել մանրամասնում ու հանգամանօրէն մեկնարանում է դրանք:

Գրաւոր խօսքում, ասում է նա, բառը «կառավար» է այն իմաստով, որ նախադասութեան ամբողջականութիւնն է ապահովում այլ բառերի հետ կապակցուելու իր ներքին մղումով, միաժամանակ «հեծեալ» է, որովհետեւ ստորոգեալ հանդիսացող բառի՝ քայլի միջոցով աւարտի է հասցում մախաղասութիւնը. «Եւ է՛ բառն կառավար եւ հեծեալ, այսինքն՝ զի շարագրեալ բառն կառավար է, եւ հեծեալ՝ քայլին, զի ժամանեաց առ քանն»¹²⁹, - հաստատում է Առաքել Միւնեցիին:

Ելնելով այն ըմբռնումից, որ բառոյթը ստորաբաժանում է խօսքի

120 Անդ: 121 Անդ, էջ 136: 122 Անդ: 123 Անդ: 124 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 201:

125 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 130: 126 Տե՛ս, Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 12: 127 Ն. Աղոնցի հրատարակած քննարկում «անդատար» աղճատուած բառաձեւն է ոգտագործուած՝ «եւ գատաւոր» ընթերցման փոխարէն. ուղղում ենք ըստ Առաքել Միւնեցու սոյն աշխատութեան, էջ 130: 128 Ն. Աղոնց, էջ 12: 129 Սոյն աշխատ., էջ 130:

մասերի եւ միաժամանակ այն յանգեցում է «հետեւակին», Առաքել Սիւնեցին նոյն այդ հիմունքով «հետեւակը» համարում է «սեռ»։ «Հետեւակն սեռ դնէ, զի բաժանումն ունի»¹³⁰, - գրում է նա։ Իսկ «հետեւակ» է համարում բառոյթը այն պատճառով, որ ընթերցման ժամանակ շարակարգային յաջորդականութեամբ միմեանց հետեւող բառերն ենք ընկալում մենք եւ գրեցին էլ բազմաթիւ բառեր իրար ետեւից շարայարում ենք՝ նախադասութիւն կազմելու համար. «Նախ՝ հետեւակ գայն ասէ, - պարզաբանում է Առաքել Սիւնեցին, - յորժամ մեք հետեւիմք բառից եւ գրագում բառն շարադրեմք, յորմէ կատարի բանն»¹³¹։ Բացի այդ, բառի «հետեւակ» լինելու երկրորդ հիմքն այն է, որ «հեծեալի» առկայութիւնը ինքնըստինքեան է ենթադրուում։ Այսպէս, նախադասութիւնը քերականութեան եւ ընդհանրապէս գրականութեան մէջ հետեւակի նման խիստ յաջորդական շարքով ստղանցում է իր նախորդին, իսկ իր յաջորդն էլ՝ իրեն. այս դէպքում՝ քերականը կամ գրողն էլ «հեծեալ» է համարում, որովհետեւ նա իր տրամադրութեան տակ պոտենցեալ ձեւով ունենում է բազմաթիւ նախադասութիւններ. այլ կերպ ասած՝ բազմաթիւ վանկերից ու բառերից նախադասութեան անդամներ կազմելով նա իր մտածողութիւնը առաջ է շարժում՝ ինչպէս հեծեալը հետեւակայիններին։ Այդպէս էլ գրում է Առաքել Սիւնեցին. «Երկրորդ՝ զի հետեւակն զհեծեալն ցուցանէ, այսինքն՝ զի բանն ի քերականն հետեւակն է. իսկ քերականն՝ հեծեալ, որ գրագում բանն ունի, այսինքն՝ ի բազում վանկից եւ կաղ ի կաղ բառիցն ժողովէ եւ անդամք բանին կազմէ...»¹³²։ Խնդիրն այն է, որ իրարից անկախ՝ անկապակցուած սուանձին բառերը ոչ մի մտածութիւն արտայայտել չեն կարող, այլ միայն շարակարգային կապակցութեամբ հանդէս եկող բառերի յարադրումը ի վիճակի է «ձածկուած» մտածութիւնը ի յայտ բերել. «Զի առանձին-առանձին բառերն, առանց շարագրութեան, - իրաւացիորէն պնդում է Առաքել Սիւնեցին, - ոչինչ յայտնէ ի ներտրամադրեալ բանիցն, ... զի շարագրութիւն բառիցն գծածկեալ բանն, որ կայ ի միտքն մարդոյ՝ յայտնի ցուցանէ»¹³³։

Անդրադառնալով լեզուի եւ մտածողութեան պրոբլեմին, Սիւնեցին զարմանալի ճշմարտացիութեամբ պնդում է, որ «ձայնի» (որ նրա մօտ նոյնն է թէ՛ յօդարաչիս հնչիւնների) յարակցումը կամ պարուրումը մտածութեանը կամ իդէական բովանդակութեանը հնարաւորութիւն է ստեղծում «ներքին խօսքի» դրսեւորմանը՝ վեր ածելով այն ոչալութեան նաեւ ուրիշներ համար. «Լծորդեալ լինի ձայն ընդ բանին, որով ներարմադրեալ բանն արտաբերեալ լինի ի լուր բազմաց»¹³⁴։

Այլուր առաւել համակողմանիորէն քննելով ու զարգացնելով լեզուի եւ մտածողութեան փոխյարաբերութեան իր այս ճիշդ հարցարումը, հեղինակը գտնում է, որ յօդարաչիս հնչիւնները պարուրելով մտածութեանը՝ այն արտաբերում եւ «խօսք» են կազմում. «զի ձայն ընդ բանին ոլորեալ միաւորի եւ արտաբերեալ իսաւր կազմի»,¹³⁵ կարողւմ ենք նրա մօտ։ Յատկանշական է եւ այն, որ Առաքել Սիւնեցին լեզուի եւ մտածութեան փոխ-

130 Անդ, էջ 131:
131 Անդ:
132 Անդ:
133 Անդ:
134 Անդ, էջ 155:
135 Անդ, էջ 189:

յարաբերութիւնը դիտում է, որքան էլ անհաւանական թուայ այդ ժամանակի համար, տարբերակման ու միասնութեան մէջ. «ներքին խօսքը» որքան էլ արտաբերում է յօդարաչիս հնչիւնների միջոցով, այնուամենայնիւ մտածութիւնն ու լեզուն երբեք նոյնական չեն, ասում է Առաքել Սիւնեցին, քանի որ առանց յօդարաչիս հնչիւնների արտաբերման մտածութիւնը սակայ է իբրեւ «ներքին խորհրդածութիւն»։ Այս առթիւ նա քննում է մտածութեան գոյածեւերը. մտածութիւնը կամ իմաստային բովանդակութիւնը երկու կարգի ընդհանուր գոյածեւեր կարող է ունենալ, ասում է Առաքել Սիւնեցին. մէկը՝ իբրեւ ներքին խորհրդածութիւն, իսկ միւրը՝ լեզուականօրէն արտաբերուածը Հէնց խօսքի միջոցով. «... Բանն յերկուս բաժանի, այսինքն՝ ի ներտրամադրեալ բանն եւ յարտաբերեալին. իսկ յարտաբերեալ բանն ի ձեռն իսաւր յայտնի»¹³⁶։ Ընդ սին՝ եթէ առանց լեզուականօրէն արտաբերուածի այնուամենայնիւ մտածութիւնը կամ իդէական բովանդակութիւնը առկայ է իբրեւ «ներքին խորհրդածութիւն», ապա առանց մտածութեան էլ՝ բառիմաստից զուրկ ձայնը, իր հերթին, ասում է Սիւնեցին, նման է «անիմաստ շունչի», որ յատուկ է կենդանիների բացակայութեան հետեւին։ Այդպէս էլ գրում է նա. «Զի առանց ձայնի բան ի ներտրամադրեալն է, եւ առանց բանի ձայն անբան շնչոյն է, որպէս անբանիցն է»¹³⁷։ Հարցադրման այս տեսանկիւնից ինքնըստինքեան հետեւում է, որ ամէն անգամ լեզուական համակարգի վերարտադրումը պայմանաւորուած է իր քովանդակութեան առկայութեամբ՝ մտածութիւնների դրսեւորմամբ. ըստ որում բառական շեշտը (իր տերմինով՝ «շեշտուոր») այն միջոցն է, որով մտածութիւնը «ձայնի» հետ միահիւստելով կամ պարուրելով արտաբերում է. «Իսկ շեշտուոր է՝ որ բանն ձայնիւ միաւորեալ, հիւսեալ եւ ոլորեալ հնչի»¹³⁸։ Այստեղից ուղղակի բխում է լեզուաբանական տեսական այն կարեւոր հետեւութիւնը, որ բառական շեշտը մարդկային իւրաքանչիւր լեզուում ունի վնտական նշանակութիւն՝ իմաստ ու հնչիւնների միասնութիւնը ապահովելու եւ երաշխաւորելու խնդրում։ Սա այնպիսի արժեքաւոր ընդհանրացում է, որին նախորդ քերական մեկնիչներից եւ ոչ մէկի մօտ չենք հանդիպում։

Այնուհետեւ-հայ քերականագիտութեան մէջ առաջին անգամ Առաքել Սիւնեցին է, որ մտածութեան («անմարմին բան») դրսեւորման երեք գլխաւոր ձեւերի մասին է խօսում, այն է՝ մտացի տեսողութեամբ պատկերների, օդի արտաբերմամբ «նիւթական ձայների», եւ թանձրացական՝ «զգալի նիւթ» հանդիսացող զրի մասին, որոնցից իւրաքանչիւրով առարկայանում է մտածութիւնը. «... Լծորդի անմարմին բանն ընդ երիս ենթակայ, - գրում է Առաքել Սիւնեցին, - այսինքն՝ ընդ տեսութիւն մտաց մեքոց եւ ընդ նիւթական ձայնից, որ ընդ շնչոց, ընդ զգալի նիւթ գոյոյն, որով երեք անուանակալութիւն առնու բանն, այսինքն՝ ներտրամադրեալ, ներխուսեցեալ, ներգրեցեալ»¹³⁹։ Հարկ է նշել, որ նման ճշմարտութեան յանգումը լեզուի տեսութեան այնպիսի հետեւութիւն է, որ դժուար է մինչեւ անգամ գերագնահատել։ Արձանագրենք նաեւ, որ ժամանակակից գիտական լեզուաբանութեան տեսութիւնը մտածութեան կամ իդէական բովանդակութեան դրո-

136 Անդ, էջ 181:
137 Անդ, էջ 189:
138 Անդ:
139 Անդ, էջ 155:

ւորման հէնց նոյն երեք ձեւերն է ընդունում¹⁴⁰, որ մտանշնում է Առաքել Միւնեցիին: Ի դէպ, արդարացի է Փրոֆ. Գ. Զահուկեանը իր գնահատականում, երբ գրում է. «Ձկարգոյանալով հասնել մտքի եւ խօսքի, մտածողութեան եւ լեզուի գիտելիտիկական յարաբերութեան ըմբռնմանը՝ Առաքելը միտքը կտրում է խօսքից եւ նրան նախորդել տալիս, մտքի ձեւաւորումը արտայայտութեանը հաղորդում է կամային հիմք, կարծում, որ մարդիկ նախ մտքի մէջ պատրաստում են խօսքը, ապա արտայայտում»¹⁴¹: Միւնեցուն հասցէագրուած դիտողութիւնը, կարծում ենք, անտեղի է: Ինչպէս վերը ցոյց տուցինք, Միւնեցին միանգամայն իրաւացի է, երբ պարզապէս տարբերում է մտածութիւնը եւ նրա ձեւաւորումը կերպաւորող ու հաղորդումը հնարաւոր դարձնող լեզուական համակարգից, որն իր հերթին դրսեւորման տարբեր եղանակներ ունի: Հէնց այն հանգամանքը, որ Միւնեցին չի նոյնացնում մտածութիւնը նրա արտայայտչաձեւի՝ լեզուական թաղանթի հետ, հեղինակի տեսական խոր ըմբռնողութեան արգասիք պէտք է համարել: չէ՛ որ մտածութիւնը օբյեկտիվ իրականութեան եւ նրա յարաբերութիւնների արտացոլքը լինելով՝ լեզուականորէն արտայայտուած իւրաքանչիւր նախադասութեան բովանդակութիւնն է կազմում, իսկ այդ յստակ պատկերացնելը հեղինակի անտարակուսելի ներդրումն է անշուշտ: Բացի այդ, որ կարեւորն է՝ Միւնեցին միանգամայն գիտական ճիշդ հայեացք է զարգացնում այն մասին, որ մարդկային մտածողութիւնը իր կերպաւորմամբ աղբւրում է ոչ միայն լեզուին (ըստ որում՝ բանաւոր եւ գրաւոր), այլեւ մտապատկերներին:

Եւ, վերջապէս, Առաքել Միւնեցին արդարացիորէն եզրակացնում է, որ լեզուն, իրականում, միջոցն է մտածողութեան ձեւաւորման՝ մի կողմից, միւս կողմից՝ հէնց դրա շնորհիւ էլ օբյեկտիվ ռեալութիւնների հաղորդիչը: Նա գրում է. «Դարձեալ առաստիւթիւն, զի գոր ինչ առեալ է գործով եւ կատարեալ, գոյնը սանն՝ ըստ այսմ, թէ որ արասցէ եւ ուսուցցէ»¹⁴²: Բայց երեք էլ մտանում Առաքել Միւնեցին նշելու, որ, այնուամենայնիւ, առաջին հերթին օբյեկտիվ ռեալութիւնները ընկալուած են մտածողութեան միջոցով, յետոյ նոր հաղորդուած լեզուի օգնութեամբ՝ յար եւ նման աշակերտի թուարանական խնդիր լուծելու առթիւ պատասխան տալուն: «...Ձի գամնայն րան նախ ի միտ առնուն եւ ապա սանն, որպէս տղայն գեամար տայն»¹⁴³:

Առաքել Միւնեցին այս կապակցութեամբ ամբողջացնելով մտածութեան ու լեզուի փոխյարաբերութեան տեսական բարդ ու նրբահիւս խնդիրը, հաւաստում է, որ մտածութիւնների փոփոխութիւնը նախադասութեան կառուցումը իրացնում է բառերի փոփոխմամբ՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս աչքի բբի փոփոխութիւնը տեղի է ունենում առարկաների անդրադարձումով: Ուշագրաւ այս դիտումը նա ձեւակերպում է հէնց այսպէս. «...Ձի ըստ բառիցն գամնագմութեան փոփոխի միտքն ի ձեւ րանին, որպէս աչքն ի գամնագմ հայեցումուս փոփոխի»¹⁴⁴: Իսկ բառը նրա համար է, ճիշդ կերպով մեկնարանում է Առաքել Միւնեցին, որ մտածողութեան մէջ ամրապնդի իմաստային բովանդակութիւնը, որպէսզի մտածութիւնը ներթափանցի թա-

ղանթով պարուրելով պահպանի այն: Իսկ այդ նշանակում է՝ մտածութեան կեցութիւնը, գոյածելը ընդհանրապէս (բայց ոչ միակը), ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ լեզուն: Նա գրում է. «...հաստատարութիւն սախ՝ զի հաստատ պահէ գրանն ի միտքն, վասն որոյ աւէ ներարամարեալ, այսիցնք ի ներքս՝ ի միտքն հաստատեալ»¹⁴⁵:

Նկատենք, սակայն, որ լեզուի շարակարգայնութեան ըմբռնումը Առաքել Միւնեցին բխեցնում է «քանակի» տեսութիւնից, որի համակողմանի քննութիւնը տուել է դեռեւս Արիստոտէլը իր «Κατηγοριῶν» («Ստորոգութիւնք») մեծարժէք աշխատութեան մէջ¹⁴⁶: Բայց Միւնեցու ծառայութիւնը տուեալ դէպքում այն է, որ նա առաջին անգամ «քանակի տեսութիւնը» կիրառում է նաեւ լեզուի նկատմամբ՝ բացայայտելով վերջինիս հոսքային, ընդ որում նրա շարակարգային բնոյթը. առանցքային մի հարցադրում է սա լեզուի տեսութեան մէջ, որի ընդունումն ու յատուկ շեշտումը իրաւացի հիմքով լայն տարածում է գտնում միայն վերջերս՝ կառուցուածքային լեզուաբանութեան կողմից:

Այսպէս, ուրեմն, ըստ Առաքել Միւնեցու տեսական քննարկման, «լծորդութիւնը» վերաբերում է նաեւ քանակային յարաբերութիւններին: Եւ քանի որ քանակը իր դրսեւորմամբ իրաւամբ դիտուած է իբրեւ տրոհուող իրողութիւն, այդ պատճառով էլ նա «սեռ» է համարում, ըստ որում դրսեւորման երկակի բնոյթի տրոհում ունենալով, մէկը՝ իբրեւ «տարրոշ», այն է՝ սահմանազատ միաւորների դրսեւորում, միւսը՝ իբրեւ «շարունակական»՝ յարձիգ քանակ. «Դարձեալ լծորդութիւն սախ քանակի, - գրում է Առաքել Միւնեցին: - Եւ քանակ սեռ գոյով երկակի տեսակս գործէ, զի է՛, որ տարրոշ է, եւ է՛, որ շարունակ»¹⁴⁷: Այս հարցադրման համաձայն, «տարրոշ քանակ» են դիտուած թուական բոլոր միաւորները, որով դրանցից իւրաքանչիւրն արտայայտած քանակային իմաստը ոչ մի չփման յարաբերութեամբ չի ընդգնդուել կամ միախառնուած թուական միւս հասկացութիւնների հետ՝ դրսեւորելով բացարձակորէն միայն իբրեւ ինքնայատուկ թուական ըմբռնումը, այն էլ՝ խիստ տարրոշ ձեւով: Մինչդեռ «շարունակ քանակը» իրար հետ կէտային ամենաներտ չփման յարաբերութեամբ պայմանաւորուած յարձիգ գիծն է կամ մակերեսային կամ մարմինը: Այդպէս էլ գրում է Առաքել Միւնեցին. «Արդ՝ տարրոշ քանակ սախ թիւն, իսկ շարունակ՝ անյայտ նիշն, զիծն, մակերեսային, մարմինն»¹⁴⁸: Իւրայատուկութիւնների այս բնութագրումից Առաքել Միւնեցին յանգում է այն ճիշդ հետեւութեանը, որ լեզուի մէջ վանկերի յարահոս դրսեւորումը խօսքային կամ գրային հաղորդակցման ժամանակ տեղի է ունենում «զգային շարունակականութեամբ», իբրեւ յարկցողութիւն՝ առանց յետադարձ նշանակութեան. ըստ որում այդ «զգային շարունակականութիւնը» բնորոշ է նաեւ բառերին, որոնք միտուած են նախադասութիւն կազմելուն, ինչպէս եւ նախադասութիւններին է առանձնայատուկ, որոնք միտուած են խօսք կազմելուն. իսկ ամէն մի իմաստութիւն, վերջին հաշուով, դրսեւորում է նախադասութեան միջոցով. «Դարձեալ՝ շարունակ լծորդութիւն սախ

140 Տե՛ս Փրոֆ. Է. Բ. Աղայան, «Լեզուաբանութեան ներածութիւն», Երևան, 1963, էջ 54, 55 եւ այլուր:
 141 Փրոֆ. Գ. Զահուկեան, նշումը աշխատ., էջ 313: Ընդգծումը մերն է - Լ. Խ.:
 142 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 182:
 143 Անդ:
 144 Անդ, էջ 131:

145 Անդ:
 146 «Անտուն մեկնութիւն «Ստորոգութեանց» Արիստոտէլի», համահասարակ բնագիրը Ս. Պ. Լապարսիանի եւ Վ. Կ. Չալոյանի, առաջարկը եւ խմբագրութիւնը Վ. Կ. Չալոյանի, Թարգմանութիւնը զարարելից ուսանող Ս. Ս. Արեւշատեանի, Երևան, 1961, էջ 72-116:
 147 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 134:
 148 Անդ, էջ 134-135:

զանազան դժաց առ մի վանդ, - գրում է Առաքել Միւնեցին, - եւ զանազան վանդ՝ առ մի բառ, եւ զանազան բառ՝ առ մի բան, եւ բանիւ լինի ամենայն զիւտք իմաստութեան»¹⁴⁹: Հարկ է արձանագրել, որ տեսական կարեւոր այս հարցադրումը, որ մշակուել է Տաթևի համալսարանի «սեկտորի» կողմից, պատիւ է բերում միջնադարի հայ քերականագիտութեանը:

Այնուհետեւ լեզուի նշանակողական գործառոյթը, պէտք է խոստովանել, ճիշդ է ըմբռնել Առաքել Միւնեցին, որպիսի տեսական կարեւոր խընդիրը, սակայն, նախորդ քերական մեկնիչներէց եւ ոչ մէկի կողմից քննութեան առարկայ չի դարձել:

Անուանումը, իր բնոյթով, սահմանափակում չի ճանաչում՝ իրաւացիորէն նկատում է Առաքել Միւնեցին. այսինքն՝ այն կարող է վերագրուել բնութեան, հասարակութեան եւ հոգեւոր աշխարհի բոլոր երեւոյթներին, որ ըմբռնում եւ ճանաչում է մարդու կողմից. ըստ որում իր այդ բնոյթի պատճառով, շարունակում է զարգացնել իր միտքը Առաքել Միւնեցին, անուրբ քերականական կոնկրետացման չի ենթարկուում ո՛չ ժամանակի, ո՛չ տեղի եւ ո՛չ էլ դիմային առնչութիւնների կողմից. «... Գիտելի է, զի անունն անսահման իր է, - գրում է նա, - զի ժամանակ եւ տեղիք եւ դէմք զնա ոչ կարէ ըմբռնել...»¹⁵⁰: Չնայած «անսահմանութեան» այս իրողութեանը, ստում է Առաքել Միւնեցին, անուրբ իր գործառոյթով միաժամանակ իրերը բնութագրող, սահմանող արժէք ունի, ըստ որում՝ անկախ այդ իրերի տեսակից ու առանձնայատկութիւններից. այդ իսկ պատճառով իւրաքանչիւր անուն «համառօտ սահման» է, որն իր ընդգրկմամբ ընդհանրական է միատեսակ կամ նոյնարնոյթ առարկաների նկատմամբ: Ի դէպ, դա այնքան բացարձակ իրողութիւն է անուան հոլմեան համար, նշում է Առաքել Միւնեցին, որ ինքը անուրբ ընդգրկում է նոյնասեռ ու նոյնատեսակ «բերբեր» իր նշանակողական դերով, բայց եւ չի ընդգրկում ոչ մի բանի կողմից. ըստ որում նոյնիսկ ոչ մի անհատ իր կրած թէկուզեւ անձնանունը կրողներին: Այդպէս էլ նա գրում է. «... Բայց անունն սահման է իրի՝ զի՛նչ եւ իցէ, ըստ այսմ թէ՛ անուն է սահման կարճատատ, զի զբազումս ի ներքոյ իւր ըմբռնէ, բայց ինքն ոչ ըմբռնի յումեքէ, զի մին Պետրոս անունն զբազում անհատս ի ներքոյ իւր ենթադրէ, բայց անկար է միոյ անհատի գՊետրոս անունն ի ներքոյ իւր դնել, զի մի՛ այլ ումեմբ համդիպեցի»¹⁵¹:

Առաքել Միւնեցին «Յաղագս առասանութեան» վերնագրով առանձին պարբերոյթ է դարձրել հասարակ անուան մեկնաբանութիւնը, որ չունեն նախորդ քերական մեկնիչները: Սպասելի էր, որ հեղինակը այս պարբերոյթում քննէր վերնագրից բխող հարցերը: Բայց այդպէս չի վարուել: Մահմանափակուելով ընդհանուր հարցադրման քննութեամբ՝ ընդհանրապէս հասարակ անուան («առասանութեան») եւ նրա ենթատեսակը հանդիսացող յատուկ անուան աղբրակցութեան վերաբերեալ, հեղինակը այս պարբերոյթում, հիմնականում, արժարժում է ընդունուած խօսքի մասերի դասակարգման «հիմունքները» ըստ ժամանակի գիտական ըմբռնողութեան: Սակայն իբրեւ զրական ակնբոխ արժանիք պէտք է նշել, որ Առաքել Միւնեցին առաջին քերական մեկնիչն է, որ համեմատական մեքողով՝ ընդհանրու-

թիւնների եւ տարբերութիւնների բացայայտմամբ փաստարկում եւ «հիմնաւորում» է խօսքի մասերի այն յաջորդականութիւնը, որ առաջին անգամ մշակել է Թրակացի իր "Τέχνη γραμματικῆ" («Արուեստ քերականութեան») երկում, որին եւ հետեւել են հայ քերական մեկնիչները իրենց աշխատասիրութիւններում¹⁵²:

Ի տարբերութիւն նախորդ քերական մեկնիչների, Առաքել Միւնեցին առանձին ծաւարուն պարբերոյթ է յատկացրել անուան քերականական յատկանիչների քննութեանը՝ «Յաղագս հետեւումն անուան» վերնագրի առանձնացումով (տե՛ս էջ 143): Բայց հարկ է նշել այս կապակցութեամբ, որ քերականագիտական իր հայեացքներում Առաքել Միւնեցին մտում է, հիմնականում, արդէն իսկ յայտնի տեսակէտների շրջանակում՝ միայն թէ մեկնարանելով դրանք հարցադրումների առաւել փոխտոփայական ձեւակերպումներով եւ, մասնաւոր, թուրքի շեշտուած խորհրդապատկերութեամբ:

Սակայն «Յաղագս լծորդութեան» պարբերոյթում հեղինակը առաւել խորը ընդհանրացմամբ է քննում քերականական այդ եմբռնումը իրենից առաջ հանդէս եկած մեկնիչների համեմատութեամբ: Եթէ վերջիններիս երկերում «լծորդութիւնը» վերաբերում է բացառապէս լծորդ հնչոյթների քննութեանը, ապա Առաքել Միւնեցու սոյն երկում՝ ե՛ւ լծորդ հնչոյթներին, ե՛ւ վանկերին, ե՛ւ խօսքի մասերի ու նախադասութիւնների յարաբերութիւններին ընդհանրապէս: Պարզում է, որ «լծորդութիւն» քերականական տերմինը Առաքել Միւնեցին ըմբռնել է մի քանի առումներով: Նախ՝ ամէն մի անմիջական մեքծութիւն լեզուական միաւորների միջեւ դիտում է իբրեւ «լծորդութիւն»: «Լծորդն կրկին է իմանալ, - գրում է նա, - այսինքն՝ նախ վասն մերձաւորութեան ասին լծորդ»¹⁵³: Երկրորդ՝ «լծորդութիւն» ասելով Առաքել Միւնեցին հասկացել է առհասարակ լեզուական միաւորների յարաբերակցութիւն, առաւել ստոյգ՝ յարակցութիւն կամ կապակցելիութիւն՝ զիրքային առումով: «Այսպէս ըստ մերձաւորութեան դրութեանն լծորդք են տարեմբ միմեանց, - պնդում է նա, - վասն որոյ տարր ասին, այսինքն՝ լծորդութեամբ տարեմբ ի միմեանց»¹⁵⁴:

Նշուած առումով առաւել բնութագրական է նրա ստուգաբանութիւնը «լծորդութիւն» տերմինի՝ իբրեւ «կցորդութիւն» կամ «յարակցութիւն», ըստ որում յարակցութիւնն էլ կարող է լինել ինչպէս դիրքային անմիջական մերձութեամբ, այնպէս էլ յատկանիչի նմանութեամբ: Այսպէս, Առաքել Միւնեցին գրում է. «... Պարտ է գիտել, թէ զի՞նչ ստուգաբանի լծորդութիւնն. որպէս ասելն՝ ճանապարհորդ, կցորդ, այսպէս եւ լծորդութիւնն ընդ իւր յարակցին՝ թէ՛ մերձաւորին եւ թէ՛ նմանոյն»¹⁵⁵: Յատկանիչի նմանութեամբ «լծորդութիւն» է համարում «երկիր եւ ջուր» վասն բանձնարութեան. իսկ աղ եւ հուր՝ վասն պարզութեան... այլեւ բանական տեսակ ընդ բանականի, եւ անբան՝ ընդ անբանի»¹⁵⁶: «Լծորդութիւն» են դիտում նաեւ մարմնի զոյգ օրգանները՝ այս դէպքում գործառոյթների ընդհանրականութեան հիման վրայ, ինչպէս՝ «երկու աչքն, երկու սկանջն, երկու պինչն, երկու շրթունքն, երկու ձեռքն եւ երկու ոտքն»¹⁵⁷:

152 Անդ, էջ 142:

153 Անդ, էջ 152:

154 Անդ:

155 Անդ, էջ 155:

156 Անդ, էջ 152:

157 Անդ, էջ 153:

149 Անդ, էջ 135:

150 Անդ, էջ 132:

151 Անդ:

Սակայն լեզուական իրակութիւններում «չծորդութիւնը» ըստ մեր-
ձուլեան է, եւ ոչ՝ ըստ նմանութեան: Այդ պատճառով էլ Առաքել Սիւնե-
ցին այն ճիշդ հաւաստումն է անում, որ բազմաթիւ վանկերի յարակցու-
թեամբ է բառ կազմւում, իսկ բառերի յարակցութեամբ էլ «Ներքին խօսքը»
կամ մտածութիւնը («Ներտրամադրեալ բանն») «յայտնի» է դառնում: «Զի
ի բազում վանգից մի բառ կազմի, - գրուած է նա, - որպէս ասել [ն]՝ արբա-
յուրիւն, եւ ի բազում բառից լծորդութիւն»¹⁵⁸:

Բառակապակցութիւնների ձևով արտայայտուող խօսքային հատածներ
յարակցումները, որոնք գրութեան մէջ սահմանազատում են կետադրու-
թեան երեք տարբեր նշաններով՝ համապատասխան իրենց զբաղարած շա-
րահուական յարաբերութիւնների, նոյնպէս «լծորդութիւն» է համարուած
Առաքել Սիւնեցին¹⁵⁹:

Բայց նա մտանշուած է «լծորդութեան» մի այլ իմաստ եւս, որը թէեւ
ընդհանուր հարցադրման առումով ունեն նաեւ նախորդ քերական մեկ-
նիչները, սակայն մասնաւորութեամբ տարամիտում են:

Այսպէս, Թրակացու երկում՝ «ՏՄՆՄԻՆ»-ն («լծորդութիւնը») վերաբերում
է յունարէն բայերի խոնարհման վերջաւորութիւնից առաջ բաղաձայնայնոյ
հնչիւնների հերթագայութիւններին միայն, որոնք իրենց բնոյթով մեր-
ձակցութիւն ունեն ըստ արտաբերութեան տեղի, ինչպէս լէւթ-օ, րթօ-օ,
թթօ-օ, կօթօ-օ եւ այլն: Հայ քերական մեկնիչները այս իրողութիւնը, մի
ղէպքով՝ տարածելով նաեւ հայերէնի բայերի մասնաորակէս նոյնբնոյթ
երկուսիները միայ, փորձել են մեկնարանել այն իրրեւ բառերի ելուարու-
թիւն, որ արտայայտել են «ստուգաբանութիւն» տերմինով, միւս զէպքով՝
վերագրել են զբան յանգարանական հերթագայութիւնների արժէք տալա-
յափութեան մէջ՝ կշռոյթի պահպանման համար: Այս երկու պահանջ-
ները միասնաբար նշել է զեռես Անանուն մեկնիչը: «Լծորդութիւնը դատեալ
եղեւ ի տաղաբախական կշռոց ուսումնաւարժից ոմանց, որք ի մակացու-
թեան զեղբանս կացին հանապազ, զի գահամանաչափութիւն բանի լծորդոյն
շինէին տեղի: Այլ է՛ր իսկ ճշմարտապէս եւ ի տեսակի խաւիցն, որպէս
բազուկ, պագուկ, փագուկ»¹⁶⁰: Այս ասոյթները ընդգրկելով հանդերձ իր
երկում, Առաքել Սիւնեցին ընդհանրացնում է՝ «լծորդութեան» մի իմաստն
էլ ըմբռնելով որպէս առհասարակ բառերի ստոյգ գրութիւն: «...Այսպէս եւ
սարն, թէ՛ ուրիւ ասես՝ ստոն լինի, այսպէս եւ մարդն, թէ՛ մարտ ասես՝
զդուին ցուցանէ, այսպէս եւ ձորն թէ՛ ծայր ասես՝ ձոր լինի: Վասն այնո-
րիկ սահմանեցաւ լծորդութիւնս, - վերջում եզրակացնում է նա, - որ զսեմ-
նայն բառ ուղղէ»¹⁶¹:

Մի այլ զէպքում էլ Առաքել Սիւնեցին «լծորդութիւն» ասելով հասկա-
ցել է զբարբառի ամբողջ հնչոյթային համակարգի դասակարգումը ըստ միջ-
նադարում ընդունուած դասադասումների, ընդ որում իւրաքանչիւր դասում
խմբաւորուած գրահնչոյթները միմեանց նկատմամբ համարելով իրրեւ
լծորդ (տե՛ս սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 155-157):

«Յաղագս ընդունելութեան» պարբերութեամբ Առաքել Սիւնեցին առանձ-
նապէս նոր ըմբռնումներ չի առաջարկում իր նախորդների ասոյթներին ու

մեկնարանումներին:

Ընդհանրապէս պէտք է ասել, որ «ընդունելութեան» ընկալումը հայ
մեկնիչների կողմից՝ Բերականակա իմաստ արտայայտող հասկացութիւն
չէ եւ մեր քերականական մեկնութիւններում ստացել է գերազանցապէս
բառաբանական բնոյթ՝ վերաբերելով «ունենալու» կամ որեւէ բանով օժ-
տուած լինելու իմաստ արտայայտող բառերին, ինչպէս «ձիւտը», «աղեղ-
նաւոր», «կարմրաւոր» եւ այլն: Դիցուք՝ «ձիւտը» բառը «ընդունելութիւն»
է կոչուած տրամաբանական այն հիմունքով, որ նրանում առկայ է միայն
«ձի» ստարկան, բայց միաժամանակ «ծածկարար» ակնարկում է նաեւ այն
մարդը, որ տէրն է այդ ձիուն: Այդպէս էլ մեկնարանում է Առաքել Սիւնե-
ցին: «Դարձեալ ասել [ն] ձիւտը՝ ընդունելութիւն է, այսինքն ձիւն անուն,
աւորն՝ բայ: Իսկ այն, որ ծածկարար գմարդն յայտնէ, որ ունի զձին, այն
ընդունելութիւն է, քանզի զայն, որ զիրն ունի՝ գաղտնաբար ցուցանէ, եւ
զիրն յայտնապէս յանուանէ կոչէ, որ է առ ունողին, վասն այն կոչի ըն-
դունելութիւն»¹⁶²: Տուեալ զէպքում եւս երկէտն այն է, որ եթէ որեւէ բառ
իր բառմաստային աղբրակցութիւններով վերաբերութիւն ունի անուան
կամ բայի հետ, բայց ուղղակիորէն չի արտայայտուած նրա բաղադրիչնե-
րում, զիտուած է իրրեւ «ընդունելութիւն»: Հէնց այս նկատուածով էլ
Առաքել Սիւնեցին լրացնում է իր նախորդներին՝ Արիստոտէլի առաջա-
դրած եւ նրա կողմից «սեռականագոյն սեռ» զիտուած «Ունեն» տրամաբա-
նական կատեգորիայի քննութեամբ: «Բայց ասէ «ունեն», այլ ո՛չ յայտնէ
զունողն եւ ո՛չ զունլին, բայց ծածկարար ծանուցանէ զունողն եւ զունե-
լին, վասնզի ոմն է՛, որ ունի այդի, զբախտ, զեղ եւ քաղաք»¹⁶³: Փաստօ-
րէն սրանով իր տրամաբանական վերջնակէտին է հասցնում Առաքել Սիւնե-
ցին զիտուած սեռական քերականական համակարգի այս հարցադրման հայ
մեկնիչների ըմբռնումը՝ զբերով. եթէ որեւէ բառ «զարութեամբ եւ թաք-
նաբար ցուցանէ զանուն եւ զգիրն, այսպէս եւ զընդունելութիւնս իմա-
ցիր»¹⁶⁴: Դիցուք՝ «չինելութիւն» բառը, որ կազմուած է անորոշ զերբայից
իրրեւ մտովի վերառուած՝ առարկայացուած գոյական, թէեւ անձի, գոյա-
ցութեան եւ ժամանակի կոնկրետացում չունի իր բաղադրիչների հաւաստ-
մամբ, բայց զբանք բոլորն էլ ենթադրում են, իրր, «զօրութեամբ»... «Զի
չինելութիւնն ընդունելութիւն է, - գրում է Առաքել Սիւնեցին, - բայց ոչ
յայտնէ զիրն եւ գծամանկն եւ զգէմս շինողին: Բայց ընդունելութիւնն
զանունն զարութեամբ ունի, եւ զբայն ներգործութեամբ, այսինքն՝ զի
չինելն բայ է, բայց զարութեամբ «զչինողն» ցուցանէ, զի յունեբէ չինեալ
է: Զի այս փոքր բառս երեք իր ցուցանէ՝ զիրն, եւ զչինողն, եւ գծամա-
նական, բայց զգէմս ոչ յայտնէ զիրիցն»¹⁶⁵:

Գիտական առանձին արժէք չի ներկայացնում նաեւ «Յաղագս յաղի»
պարբերութիւնը, որում ճիշդ զիտումների հետ մէկտեղ կան նաեւ հարցա-
դրման ըմբռնման ճապարկութիւն եւ շփոթութիւն, որոնք բնորոշ են նաեւ
նախորդ քերական մեկնիչներին: Նման աղաղակող թերմացութիւն է հա-
յերէնի ով եւ ո կոչական բառերի ընդունումը իրրեւ «ստաղաղիբ յօղ»՝
մի կողմից, միւս կողմից զբանց «յետաղաս յօղ» համարումը՝ բառի հոլո-
փակագում կամ պարզապէս բառակազմում հանդիպելու պատճառով (օր.

158 Անոյ, էջ 158:
159 Անոյ, էջ 155:
160 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 149:
161 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 154:

162 Անոյ, էջ 158:
163 Անոյ, էջ 159:
164 Անոյ:
165 Անոյ, էջ 158:

հոգևով, լուսով, համով, կամ՝ երկնաւոր, թագաւոր, դատաւոր): Որքան էլ տարօրինակ թուայ, մինչեւ անգամ բառակազմի իւ կամ եւ երկարբառները առանձին ուսումնականների կողմից դիտուել են իրրեւ «Նախագահ յօդեր», որոնք վկայակոչուում են նաեւ մեր հեղինակի քննախօսուող երկում. «Իսկ որ ասեն, թէ իւն է նախագահ, որպէս ասելն՝ թեւաւոր, թիւնաւոր»¹⁶⁶: Նմանապէս գիտական նշանակութիւն չունի Առաքել Միւնեցու պնդումն այն մասին, որ եթէ յունարէնում յօդը գրուում է բառի առաջամասում՝ անջատարար, ապա դա հետեւանք է այդ լեզուի այբուբենի բանաւկային նուազութեան, իսկ եթէ հայերէնում վերջագուս է՝ արդիւնք է մեր լեզուի այբուբենի բանաւկային շատութեան. «...Իսկ թէ վասն է՞ր ի լեզուս մեր ի վերջն գնեմք գյաւղն, իսկ յոյնք՝ յառաջն: զի նոցա լեզուն տառ է եւ նուրբ, զի նոցա գիրն ԻԶ (26) է, իսկ մեր լեզուս տառ է, զի մեր գիրն ԼԶ (36) է...»¹⁶⁷:

«Յաղագս դերանունութեան» պարբերոյթում Առաքել Միւնեցին թէեւ հետաքրքրական մտքեր զարգացնում է, բայց եւ միանգամայն թոյլ է տալիս լուրջ վրիպումներ:

Անշուշտ ուշագրաւ գիտումների արգասիք է դերանուն կիրառական յատկանիշների բացայայտումը յատուկ անունն հետ համեմատութիւններ ու գուլաճեաներ անցկացնելիս:

Դերանունը իր կիրառական գործառոյթով լինելով փոխարինող անուն (մեկնիչների տերմինով՝ «փոխանուն»), համարուում է միաժամանակ «խուկական» անուն («տիրանուն»), քանի որ նախքան որեւէ անուն վերագրելը որեւէ առարկայի՝ այն կարելի է կոչել (եւ կոչուում է) դերանունում. «Իսկ փոխանունն տիրանուն լսի, որ է իսկապէս անուն»¹⁶⁸: Այդ իսկ պատճառով Առաքել Միւնեցին դերանունը «բնական» է համարում, իսկ առարկային վերագրուած անունը՝ «պատահական»: Կենցաղի իրապաշտ գիտումով Միւնեցին այս առնչութեամբ գրում է. «Զի յորժամ ծնանի մանուկն, դերանունումը կոչեն զնա՝ սա, դա, նա: Իսկ յետ ամսոյ ապա կոչի Պետրոս: Ապա ուրեմն դերանունն նախագասեցաւ քան զանունն»¹⁶⁹: Սակայն հարկ է արձանագրել, որ անուն վերագրայից բնոյթի ընդունումը տեսական մեկնակէտային ճիշդ հայեցակէտ է ընդհանուր լեզուաբանութեան մէջ: Սրանից ինքնին բխում է այն հատկանիշը, որ ոչ թէ անուններն են առաջնային, այլ՝ առարկաները, որոնց եւ վերագրուում են դրանք, այդ պատճառով էլ իրերի անուանումները «պատահական» են կոչուում Առաքել Միւնեցու կողմից. ըստ որում նա առաջադրում է երակէտային զրոյթ այն մասին, որ «բնական իրն պատուական է, բան զպատահական»¹⁷⁰: Իսկ քանի որ ամէն մի նախնականը, առաջնայինը, Առաքել Միւնեցու խորին համոզմամբ, «բնական» է, այդ պատճառով էլ դերանունը «բնական» է համարում, մինչդեռ անունը՝ «պատահական»: Նա այդպէս էլ գրում է. «Իսկ դերանունն բնական է, որ նախ քան զանունն դնելն ասեմք՝ սա, նա: Իսկ անունն պատահական՝ յետոյ եղեալ»¹⁷¹: Այստեղ վրիպումը, սակայն, ոչ թէ հարցադրման փրկափառական, այլ՝ լեզուաբանական կողմին է վերաբերում:

166 Անդ, էջ 160-161:
167 Անդ, էջ 161:
168 Անդ, էջ 163:
169 Անդ:
170 Անդ:
171 Անդ:

Բանն այն է, որ դերանունը նոյնպէս, վերջին հաշուով, իբրեւ լեզուական միաւոր, վերագրային նշանակութիւն ունի, ինչպէս եւ անունը, հետեւաբար այն եւս նշանողական է, կամ, Միւնեցու արտայայտութեամբ՝ «յետոյ եղեալ»:

Անտարակոյս, նոյն այս սխալ պնդումից է բխում եւ այն պատկերացումը, որ դերանունը (յատկապէս՝ ցուցական), իբր, առանձին առարկայի էութիւնը եւ կամ առկայութիւնն է նշում, իսկ անունը (բացառապէս յատուկ անունը) դեռեւս չեղածի («անեղ»), մահկանացուի («ապականելոցն») եւ ծնունդ առնողի. «զի անունն ի վերայ անեղիցն է, այսինքն՝ ապականելոցն եւ կամ դեռեւս լինելոցն, զի յորժամ ասեմք՝ Մովսէս, Արարեալ, իր ոչ ցուցանէ, այլ սոսկ անուն միայն: Իսկ ասելն՝ սա, դա, նա, զէութիւն անհատին յայտնապէս ցուցանէ»¹⁷²: Նման պնդումը, անշուշտ, մոլորութիւն է. ինչպէ՞ս թէ յատուկ անունը «իր ոչ ցուցանէ», այլ «սոսկ անուն միայն»: յատուկ անունները հէնց նրա համար են կիրառուում, որ նշեն դրանք կրող համապատասխանաբար իւրաքանչիւր կոնկրետ առարկայ, աշխարհագրական վայր կամ անձնատրութիւն իրրեւ օրյեկտիվ ռեալութիւն: Տեսական այս վրիպանքի հիմքը, անտարակոյս, այն է, որ հեղինակը յիշեալ անունները ըմբռնել է ոչ թէ իրրեւ կենդանի կամ որոշակի անձնատրութիւնների յորջորջումներ, այլ՝ որպէս սոսկ վերացական անուններ՝ իրենց բառարանային արժէքով: Մինչդեռ դերանունները քննելիս նա բնութագրել է դրանք ոչ թէ բառարանային արժէքով՝ որպէս բովանդակազուրկ վերացարկումներով, այլ կիրառական իմաստով: Հետեւաբար ամբողջ այս թիրաբնումը արդիւնք է մտեցման ոչ միասնական սկզբունքի, որից խուսափել հնարաւոր էր անշուշտ:

Նոյն այս հարցադրումը, շատ մասնակի առումով սակայն, աւելի վաղ եղել է Ստեփանոս Միւնեցու երկում, բայց բոլորովին այլ մեկնաբանմամբ. վերջինս գրում է. «Իսկ Պաւղոս եւ Պետրոս եւ Մովսէս եւ Աբրահամ եւ ամենեքին սոքա ոչ կարեն յանձնել յայտնել իրանքն անձնական եւ անդէմ եւ անտեղի է անունն»¹⁷³:

Դերանուն միւս առաւելութիւնը անունն նկատմամբ այն է, միանգամայն իրաւացի հիմքով նշում է հեղինակը, որ նա կիրառական շատ աւելի լայն ոլորտ ունի, քան անունը. ընդ ամեն՝ եթէ յաճախ դժուարանում ենք անուանային վերագրում տալ առաջին անգամ հանդիպած առարկային, ապա հեշտութեամբ զլուխ ենք հանում անունն փոխարէն դերանուն գործածելով. «...դերանունութիւն է փոխանակ անունն առեալ, այսինքն՝ թէ զո՞ր անունն ոչ կարէ յայտնել՝ սա յայտնէ, եւ զպակասութիւն անունն լնու, ստելով՝ սա, դա եւ այլն»¹⁷⁴: Առաքել Միւնեցին պատկերաւոր կերպով համեմատում է դերանունը արտադրութիւնից վերցրած օրինակով՝ նշելով, որ եթէ հրաշէկ երկաթը փոխանակ ձեռքով բռնելու՝ աքցանով ենք վերցնում, այդպէս եւ դերանունը իր նշանակողական դերը իրացնում է բոլոր այն դեպքերում, երբ անուամբ այն հնարաւոր չէ զրոյսելու. «Զի որպէս աքցանն զհրացեալ երկաթն ըմբռնէ փոխանակ ձեռաց, զոր ձեռն ոչ կարէ բմբռնել, այսպէս եւ դերանունն առնէ, զոր անունն ոչ կարէ առնել»¹⁷⁵:

172 Անդ, էջ 164:
173 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 215:
174 Մոյն աշխատութիւնը, էջ 163-164:
175 Անդ, էջ 164:

Ի տարբերություն անուան նշանակողական գործառնություն, որը գուրկ է իր բառիմաստին գուրգահեռ միաժամանակ տարածական յարաբերություններ ակնարկելուց, դերանունը հենց օժտուած է նման առանձնայատկութեամբ՝ «գի դերանունն գհեռաւորն եւ գմերձաւորն ցուցանէ, զի ասեմք՝ սա, դա, նա, իսկ Պետրոսն եւ Պաղոսն ո՛չ գհեռաւորն ցուցանեն, եւ ո՛չ գմերձաւորն»¹⁷⁶:

Գերանունն եւ անուան սահմանագատիչ միւս իւրայատկութիւններէ մէկն էլ այն է, ասուծ է Առաքել Սիւնեցին, որ դերանունը բառական իր կազմով լինելով կայուն ու անփոփոխ՝ «պարզ» է եւ «անխախտ», մինչդեռ անունը անձնացուելու եւ բարդուելու, ինչպէս եւ հոմանիշներով փոխարինուելու պատճառով՝ «բաղադրեալ» է եւ «այլայլական»: Բայց Առաքել Սիւնեցին լեզուանմուշներ մատնանշելիս աւելի շատ նկատի է ունեցել յատուկ անուան փոխարինումը Հասարակ անունների՝ համապատասխան տուեալ անձնաւորութեան զրազեցրած Հասարակական դիրքի ու պաշտօնի: Այդպէս էլ նա գրում է. «Զի դերանունն ան[խ]ախտ է վասն պարզութեանն եւ անփոփոխութեանն, այսինքն՝ զի սայլն պարզ է եւ միակ է անփոփոխ եւ միշտ նոյն մնայ. իսկ անունն՝ փոփոխական եւ բաղադրեալ եւ այլայլական, այսինքն՝ զի Պետրոսն կարէ փոխիլ եւ ասիլ՝ առաքեալ, իշխան, քահանայ եւ այլն, եւ լինի բաղադրեալ եւ այլայլական, այսինքն՝ զի Պետրոսն կարէ փոխիլ եւ ասիլ անուն եւ բազմանուն եւ փոփոխական»¹⁷⁷: Բայց հարկ է արձանագրել, որ սրանից արուող հետեւութիւնը ոչ թէ լեզուաբանական բնոյթի է, այլ՝ աստուածաբանական, ուստի եւ զուրկ է գիտական՝ ճանաչողական ընդհանրացումից: Այս առիթի Առաքել Սիւնեցին գրում է. «Իսկ պարզն եւ միակն եւ անփոփոխն պատուական է, քան զբաղադրեալն, եւ զբազմաւորականն, եւ զփոփոխականն»¹⁷⁸:

Գերանունն (անձնական եւ ցուցական) մի այլ առանձնայատկութիւնը Առաքել Սիւնեցին համարում է այն, որ նա զիմային յարաբերութիւններ է նշում, մինչդեռ անունը (ըստ որում յատուկ անունը) գուրկ է զրանից: Այս հարցադրումը, սոսկ յայտարարութեան կարգով, առկայ է նաեւ Ստեփանոս Սիւնեցու երկում, մինչդեռ մեր հեղինակի աշխատասիրութեան մէջ այն մեկնաբանուած է իբրեւ դերանունն առանձնայատկութիւն. նրա պնդմամբ՝ այն, որ անունը, վերագրուելով անձնաւորութեանը՝ նշում է պարզապէս նրա անհատ լինելը՝ առանց յարաբերութեան ցոյց տալու, միանգամայն ճիշդ է. իսկ «ես» եւ «դու» դերանունները իրօք միայն զիմային յարաբերութիւն են նշում: Բայց Առաքել Սիւնեցին այդ բնոյթի դերանուններ է համարում նաեւ սա, դա, նա ցուցական դերանունները, որոնք, իրականում, միայն երկրորդաբար՝ այն էլ շատ ազոտ կերպով, կարող են ակնարկել զիմային յարաբերութիւններ: Ընդհանուր մօտեցման տեսակէտից, սակայն, իրաւացի է հեղինակը, երբ գրում է. «...անունն անհատին է յատկացուցիչ, եւ ո՛չ՝ զիմացն, զի ասեին Պաղոսն՝ զղէմն ո՛չ նշանակէ, իսկ դերանունն զղէմն նշանակէ, որպէս ասելն՝ սա, դա, նա, դու»¹⁷⁹: Իր տեսակէտի հիմնաւորման համար Առաքել Սիւնեցին առաջ է բերում նաեւ զիպուկ մի հանգամանք, որ շատ հագուազէպ, գուցէ եւ անիրական երեւակայութիւն. «զի յորժամ բազում Պետրոս անուն մարդ է մի տեղ

լինին ժողովեալ եւ յորժամ կոչես յանուանէ գումն Պետրոսն՝ ոչ որոշի յայլոցն, - գրում է նա: - Իսկ յորժամ դերանունամբ ասես սա, դա, նա, դու՝ յայնժամ որոշեցաւ յայլոցն, զոր ոք եւ կոչէ իրն»¹⁸⁰:

Ելնելով սա, դա ցուցական դերանունների երկրորդաբար տարածային յարաբերութիւն արտայայտելու իրողութիւնից, որ Առաքել Սիւնեցին վերագրում է նաեւ «ես», «դու» անձնական դերանուններին, հեղինակը բացայայտում է անուան եւ դերանունն սահմանագատիչ մի առանձնայատկութիւնը եւս. «զի անունն զտեղին ոչ յայտնէ... իսկ դերանունն ցուցանէ զտեղին, որպէս՝ ես, դու, սա, դա, զի յասելն սա, դա՝ զէմքն եւ զտեղին ցուցանէ»¹⁸¹: Սակայն առանց մեկնաբանման, իբրեւ ընդհանուր բնոյթի հաւաստում, այս նոյն միտքը առկայ է նաեւ Ստեփանոս Սիւնեցու մօտ՝ միայն անուան կապակցութեամբ. «...քանզի անձամանակ եւ անդէմ եւ անտեղի է անունն»¹⁸²:

Անշուշտ գիտական արժէք չի ներկայացնում «դերանուն» քերականական տերմինի կապակցութեամբ Առաքել Սիւնեցու տուած ժողովրդական ստուգաբանութիւնները՝ ելնելով դերանունն սոսկ կիրառական իմաստներէ: Այսպէս, մի դէպքում, «դերանուն» տերմինը մեկնաբանում է իբրեւ «դեռ այլ անուն» նշանակութեամբ, երբ այդ տերմինի առաջին բաղադրիչը («դեր») ոչ մի կապ չունի «դեռ» մակրայի հետ. «Իսկ աստ ասէ դերանուն, այսինքն՝ թէ դեռ այլ անուն գոյ՝ զատ յառաջնոյն, որ զանգանի յայտմանէ, զի նա մի անուն էր, իսկ սա յերիս բաժանի...»¹⁸³: Մի այլ դէպքում «դերանուն» տերմինը իբրեւ «գերանուն» է բացատրում այն պատճառաբանութեամբ, որ նախադրութեան համեմատ դերանունը զիտում է «իշխան», իսկ նախադրութիւնը՝ «աթոռ», որի վրայ «նստում է» դերանունը, հետեւաբար դերանունն աճելու հանգամանքի շնորհիւ «գերանուն» լինելն է պնդում. «Նախ՝ զի (նախադրութիւնն - Լ.Պ.) յետ դերանունն եղաւ, զի սա որպէս աթոռ է, որ զնի, եւ նա՝ որպէս իշխան. դերանունն, այսինքն՝ գերանունն, որ նստի ի վերայ»¹⁸⁴: Իհարկէ, հարցադրումն ինքնին արհեստական ու մտացածին է, որովհետեւ այն չի բխում հայերէնի դերանունների բառակազմական առանձնայատկութիւններից. ոչ մի դերանուն «նախադրութեամբ» բաղադրուած չի հանդիպում:

Դերանունն մասին մնացած բմբունմներուն Առաքել Սիւնեցին համաձայն լինելով նախորդ քերական մեկնիչների զրոյթների եւ ստոյթների հետ, ինքնուրոյնութիւն հանդէս չի բերում:

Յաջորդ՝ «Յաղագս նախադրութեամբ» պարբերութեամբ Առաքել Սիւնեցին տեսական ոչ մի նոր մեկնաբանութիւն չի առաջադրում, ուստի եւ կանգ չենք առնում զրա վրայ:

Բայց առանձնապէս խճճուած եւ հակասական բնոյթ ունի «Յաղագս մակրային» պարբերութիւնը: Սրա խօսքամասային էութիւնը համարեա թէ չի բմբունում հեղինակի կողմից: Սկզբից եւեթ ասելք, որ Առաքել Սիւնեցու տարտուած պատկերացումները մակրայի մասին մեծ մասամբ դալիս են դեռեւ թրակացուց եւ առհասարակ իրեն նախորդած հայ քերական մեկնիչներից:

176 Անդ. :
177 Անդ. :
178 Անդ. :
179 Անդ. :

180 Անդ, էջ 165:
181 Անդ. :
182 Ն. Աղոնց, նշում աշխատ. :
183 Սոյն աշխատ., էջ 161:
184 Անդ, էջ 167:

Կարեւոր է նշել, որ Հեղինակը այս պարբերության շարադրանքը սկսում է Անանուն մեկնիչի առաջադրած դրոյթով ու նրա մեկնաբանմամբ: Անանունի մաս կարողւմ ենք. «...նաեւ մակբայս թէպէտ եւ ըստ երկրորդիս ինչ ձեւանայ, այլ սակայն զանուան ունի զտեղի»¹⁸⁵: Բայց այս ոչ ճիշդ դրոյթը ընդհանրացնելով՝ Առաքել Միւնեցիին գրում է. «Այս երեքեանս զանուան տեղին ընուն, այսինքն՝ ընդունելութիւնն, զերանունն եւ մակբայն»¹⁸⁶: Իրականում՝ մակբայը երբեք էլ անուան փոխարէն Հանդէս եկող խօսքի մաս չէ, ինչպէս դերանունը: Բայց խնդիրն այն է, որ ո՛չ Անանուն մեկնիչը, ո՛չ էլ Առաքել Միւնեցիին ճիշդ պատկերացում չունեն մակբայի խօսքամասային արժէքի եւ էութեան մասին: Փորձելով «հիմնաւորել» Անանուն մեկնիչի առաջ քաշած դրոյթը մակբայի՝ անուանը փոխարինելու մասին, Առաքել Միւնեցիին մատնանշում է այդ «առանձնայատկութեան» դրսեւորման «չորս կերպերը», որոնցից ակնյայտօրէն երեւում է այն չփոխելը, որ տեղի է տուել անհիմն պնդումների: Ըստ այսմ՝ եթէ մակբայը «կրկնաբայ» է Համարում, իսկ քանի որ «կրկնաբայը» անուն է, ապա Հէնց այդ Հանգամանքի շնորհիւ մակբայը «փոխարինում է» յատուկ անուանը. «Նախ՝ դի մակբայն կրկին բայի ասի, եւ կրկին բայն անուն է, որպէս ասելն՝ Դաւիթ, Թումայ, Թամար»:¹⁸⁷ Սա պարզապէս ձեւական արամարանութեամբ արուած պնդում է՝ ելնելով բացառապէս «մակբայ» տերմինի ստուգաբանական իմաստից: Այդպիսիք են նաեւ Հեղինակի միւս պնդումները:

Այսպէս, բռնազբօրիկ է Միւնեցու եւ այն բացատրութիւնը, որ իբր բոլոր մակբայները բաղկացած են երկու վանկից, իսկ բոլոր յատուկ անունները իբրեւ թէ նոյնպէս երկվանկանի են, Հետեւաբար այս առումով վա մակբայը «փոխարինում է» անուանը. «Երկրորդ՝ զի մակբայն ի կրկին վանկից լինի, իսկ անունն երկու վանկ է, որպէս ասելն»՝ Պետրոս, Պաւղոս, «այստքիկ երկու փաղառութիւնք են»¹⁸⁸: Միւս թիրախացութիւնն էլ այն է, որ եթէ անունը օժտուած է «հոլովման» քերականական կարգով, ապա մակբայը եւս՝ եթէ «երկվանկանի» է, իսկ եթէ միավանկանի է՝ «անհոլով» է, ուստի եւ «փոխարինում է» անուանը: Որքան էլ տարօրինակ է՝ Միւնեցիին անցեալ դերբայը (օր. շինեալ) Համարում է մակբայ. «Երրորդ՝ զի որպէս անունն հոլով ունի, այսպէս եւ մակբայն հոլով է...: Եւ այս է, որ ասէ «բայ է անհոլով», որ միավանկի լինի: Իսկ երկու բայն՝ որ է մակբայն, հոլով առնու, զի շինեալն կրկին է, եւ ցուցանէ զշինողն եւ զշինեալն, եւ շինելն ի շինողէն հոլովեալ է»¹⁸⁹:

Իսկ վերջին պնդումը, որը դարձեալ անհամողիչ է, մակբայի նոյնացումն է անորոշ դերբայի հետ, վերջինս էլ՝ անուան հետ: Ստացում է անյարիր Հաւաստումների մի ամբողջ շարք, որոնց հետ զիտական մտածողութիւնը ոչ մի կերպ Հաշտուել չի կարող: Նա գրում է. «չբարբոզ» զի եւ մակբայն անուն է, այսինքն զի յորժամ ասես՝ գործել, շինել, գնալ, զգործելոյ անունն եցոյց, եւ զշինելոյն, եւ զգնալոյն»¹⁹⁰: Այստեղ, ինչպէս նկատելի է, բայիմաստի ըմբռնումը նոյնացուել է բայանուն հետ,

որով եւ առաջացել է շփոթ:

Բայց մակբայի Համեմատութիւններն ու զուգահեռները սրանցով չեն սպառում: Առաքել Միւնեցիին մակբայը ընդհանրութեան մէջ է գնում նաեւ բայի հետ՝ ճշմունքով «պպացուցել», որ ինչպէս բայը խոնարհման իր Համակարգում օժտուած է եղանակային «հինգ» առումներով, այնպէս եւ մակբայը. «Դարձեալ մակբայ ասի, զի որպէս ունի զանուան տեղի, այսպէս՝ զբային, զի զխոնարհմունք բային ի հինգ բաժանեցաւ՝ ի սահմանականն, ի հրամայականն, յանյատկանն, յըզականն եւ ի ստորադասականն: Ջայտսիկ եւ մակբայն ունի...»¹⁹¹: Սա միանգամայն սխալ պնդում է անշուշտ, որով իսպառ ջնջում են այս երկու տարբեր խօսքի մասերի ամենակական՝ տարբերակիչ առանձնայատկութիւնները:

Ի դէպ, անհրաժեշտ է ընդգծել նաեւ, որ Հեղինակը ճիշդ չի ըմբռնել թրակացու այն Հաւաստի նախադրոյթը, որ մակբայը, իբրեւ խօսքի մաս, «անխաղաց» է, այսինքն՝ չթեքուող: Մակբայի ձեւաբանական այս առանձնայատկութիւնը Առաքել Միւնեցիին մեկնում է այն թիւր ենթադրութեամբ, որ իբր թրակացու ասոյթը վերաբերում է մակբայի՝ անունն եւ բայի հետ անբաժան, անմիջապէս յարակից կիրառուելուն. «...վասն այս ասի «անխաղաց», զի ընդ անուանն եւ ընդ բային կապեալ է անշարժ եւ ոչ խաղայ եւ շարժի եւ գնայ ի նոցանէ, այսինքն՝ յանուանէն եւ ի բայէն, վասն որոյ մակբայ ասի, որ է անունն եւ բայ՝ զայս կրկին նշանակեն»¹⁹²:

Ինականաբար՝ «մակբայ» քերականական տերմինը իմաստային բովանդակութեամբ ոչ մի աղերսակցութիւն չի յուշում «կրկնաբայ» բառի նշանակութեան հետ՝ իբրեւ «երկու բայ»: «Նախ ըստ անուանն երկու բայ է, զորում է Միւնեցիին, որպէս ասելն»՝ Եկ, Աիստ կամ գնալ, գործեալ»¹⁹³: Իհարկէ՝ սա արհեստական բացատրութիւն է, որ ոչ մի կերպ չի բացատրում մակբայի խօսքամասային էութիւնը ան միաժամանակ աղակալող շփոթութիւն է բայի հրամայական եղանակի ներկայի հետ: Հարկ է նշել նաեւ, որ «մակբայ» տերմինը ոչ թէ «կրկնաբայ» է նշանակում, այլ՝ «բայի վրայ դրուող», ելնելով յատկանիչի յատկանիչ ցոյց տուող բառերի («այսինքն՝ մակբայների) շարադասական դիրքից բայի յարաբերութեամբ («բայից առաջ, բայի վրայ դրուող» իմաստով):

«Մակբայն» շարադասական դիրքի քննութիւնը նոյնպէս բռնազբօրիկ է Միւնեցու երկում, երբ «մակբայ» տերմին-Հասկացութիւնը նոյնացում է այս դէպքում իբրեւ ստորոգեալ Հանդէս եկող ներգործական սեռի բայի հետ՝ պայմանաւորուած ուղիղ խնդրի նկատմամբ նրա ունեցած առաջադարձում վերջադաս դիրքով: Սա նոյնպէս մի թիւր ըմբռնում է, որ պալին է դեռեւս Դաւիթ Անյաղթից¹⁹⁴, եւ չի յաղթահարում մինչեւ անգամ Առաքել Միւնեցու կողմից: Վերջինս այս առնչութեամբ գրում է. «Իսկ ըստ տեղւոյն մակբայ է, զի նախադաս լինի եւ վերջադաս, որպէս ասելն»՝ շինեմ գայս կամ գայս շինեմ, բերեմ գայս կամ գայս բերեմ»¹⁹⁵: Ի դէպ, նման խճճման արդիւնք է եւ այն, որ «բայ» տերմինը մակբայի քննութեան կապակցութեամբ առհասարակ իմաստադրուում է խօսքամասային իր բուն

185 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 152:

186 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 169:

187 Անց, էջ 170:

188 Անց:

189 Անց:

190 Անց:

191 Անց, էջ 171:

192 Անց:

193 Անց:

194 Տե՛ս Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 119: Այս առնչութեամբ տե՛ս նաեւ մեր մի այլ աշխատութիւնը՝ «Վարդան Արեւիցի, Մեկնութիւն քերականի», Երեւան, 1972, էջ 41:

195 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 171:

արժէքից եւ, ըստ այդմ, յատկանիշի յատկանիշ ցոյց տուող պարզ կամ արմատական կազմութեամբ բարձր դիտում իբրեւ «բայ», իսկ նրա կրկնաւոր կազմութիւնը՝ «մակբայ»։ «Դարձեալ՝ մակբայ, զի վաղն բայ է, իսկ վաղվաղն՝ մակբայ»¹⁹⁶։ Այս «փաստարկումը» յարմարեցուած է այն կանխակալ դրոյթի ապացուցման համար, որ «մակբայի» բառիմաստային նշանակութիւնը, իբր, «կրկնաբայ» լինելն է։ Այսպիսով, Առաքել Սիւնեցիին խորացնելով այս թիրաբրոնումները յանդում է, ի վերջոյ, անյարբր մի պնդման եւս, որ չունի քերականագիտական որեւէ արդարացում։ Նա դնում է, որքան էլ աւորօրինակ է, որ «մակբայը» նոյնպէս օժտուած է «ամանակային» յարաբերութիւններ արտայայտելու ներուճակութեամբ, ինչպէս եւ բայը։ Ամենակական քերականական իմաստների այս հաւասարեցումը, որոնք, իրականում, բայի եւ մակբայի տարբեր խօսքամասային պատկանելութեան հիմքն են կազմում, զրկում է մակբային իր խօսքամասային ինքնուրոյնութիւնից։ «Դարձեալ՝ մակբայն նշանակ է ամանակի, - գրում է Առաքել Սիւնեցիին, - այսինքն՝ զի որպէս բայ է անցեալն եւ ներկայն եւ ապագայն, այսպէս եւ մակբայն առաւել նշանակ է, զի ասելն՝ ներկայ, անցեալ, ապառնի, - այսոքիկ մակբայ են, զի իւրաքանչիւրքն կրկին բայ է, այսինքն որպէս ասելն՝ ներկայ, անցեալ, ապառնի։ Իսկ ամանակն այս երիս է»¹⁹⁷։ Հարց է ծագում՝ ինչպէ՞ս հասկանալ հեղինակի այս պնդումը, որ նշուած ժամանակներից իւրաքանչիւրը «կրկին բայ» է։ Ի՞նչ՞ որ «ներկան», «անցեալը», «ապառնին» գործողութեան իմաստ՝ ընթացականութիւն արտայայտել չեն կարող, ուստի եւ, իբրեւ քերականական կարգ, բայեր գրում է, որ այս դէպքում «բայ» հասկացութիւնը, Առաքել Սիւնեցու ըմբռնմամբ, բնաւ վերաբերութիւն չունի համանուն քերականական տերմինի հետ, այլ պարզապէս այն «իմաստային առման» նշանակութեամբ է կիրառուած։ Այդ իսկ պատճառով «ներկան» միայն «մէկ բայ» է դիտուում, այսինքն՝ իմաստային մէկ առում ունեցող, որովհետեւ նշում է միայն ընթացիկ մոմէնտը, «անցեալը»՝ «կրկնաբայ» կամ «մակբայ» է համարուում, որովհետեւ թէ՛ տեղի ունեցած փաստ է նշում եւ թէ՛ ներկայի՝ ընթացիկ մոմէնտի նկատմամբ «անցեալ իրողութիւն»։ «ապառնին» նոյնպէս ամանակային երկակի յարաբերութիւն է նշում ըստ մեր հեղինակի, ուստի եւ «կրկնաբայ» է, ակնարկում է թէ՛ ընթացիկը եւ թէ՛ յետագային տեղի ունենալիքը։ «Դարձեալ ասելն՝ ամանակ երկու բայ է, - գրում է Առաքել Սիւնեցիին։ - Դարձեալ ներկայն բայ է, զի մի ներկայ է, իսկ անցեալն՝ մակբայ, զի առեալ է ի ներկայէն եւ է՝ անցեալ։ այսպէս եւ ապառնին երկու է, զի ապառնի է, եւ ներկայ՝ լինելոց է»¹⁹⁸։ Նկատենք, սակայն, որ նման «մեկնաբանութիւնը» քերականագիտական արժէք ներկայացնել չի կարող։

Մակբայի մասին միւս հարցադրումներում Առաքել Սիւնեցիին, իր նախորդների համեմատութեամբ, նոր բան չի աւելացնում առանձնապէս։

Սակայն շողկապի էմբռնութեամբ վերաբերող պարբերային պարփակում է մի շարք ուշագրաւ դիտումներ, որոնք հարստացնում են միջնադարի հայ քերականագիտական միտքը իրենց ճիշդ հարցադրումներով։

Այսպէս, Առաքել Սիւնեցիին շողկապը պատկերաւոր համեմատութեամբ նմանեցնում է հիւսնութեան մէջ «սոսնձի» կամ մեխի («մամար»-ի) դերին հետ, որպիսի պատկերացումը շողկապի խօսքամասային եւ գործառնային միանգամայն ճիշդ ըմբռնում է, թէ՛ եւ չափազանց թանձրացական՝ առարկայական ձեւով։ «Ձոր արինակ ամենայն նիւթ յառաջ պատրաստի եւ սպա կապն, որպէս զլին յառաջ պատրաստեն քան զսոսնձն, եւ զփայտն յառաջ քան զդուսարին, այսինքն զմամարն»¹⁹⁹։ Նկատենք, սակայն, որ հեղինակի ելակէտային այն կանխադրոյթը, որ առաջին հերթին առարկայի («նիւթի») առկայութիւնն է անհրաժեշտ, յետոյ նրա միաւորների կապակցութեան միջոցը կամ առնչակցական յարաբերութիւնները՝ որդեգրուած է գեոետե Դաւիթ Անյաղթից։ Վերջինս գրում է. «Իսկ սա (իմա՝ շողկապը - Լ.Պ.) ոչ պատուոյ քան թէ պիտոյից, առակ իմն՝ յորժամ նիւթ ի միջի կայցէ, ապա պիտի կապն...»²⁰⁰։

Առաւել ընդլայնելով եւ ճշգրտելով Դաւիթի այս հարցադրումը, Առաքել Սիւնեցիին «շողկապի» առաջացումը եւ Թրակացու քերականական աշխատութեանում խօսքի միւս մասերից յետոյ նրա գեոետեումը պայմանաւորուած է համարում նրանով, որ ընդունուած «եթթ» խօսքի մասերը լեզուի բուն «նիւթն» են հանդիսանում եւ այդ պատճառով էլ քերականական համակարգում նախորդում են շողկապին՝ իբրեւ նրանց յարաբերակցումը (հեղինակի արտայայտութեամբ՝ «սոսնձուում») իրացնողին։ «...Այսպէս եւ յառաջագոյն նիւթ պատրաստեաց զեւթն մատուեն բանին, այսինքն՝ զանուն, զբայ եւ զայլն, զայստիկ նիւթ պատրաստեաց եւ զլին սոցա զաղկապն կապ սահմանեաց. զի սա կապեալ է զմիտք ընդ միտք, եւ զբան ընդ բան, զանուն ընդ անուն, եւ զանուն ընդ բայ, եւ զբայ ընդ բայ եւ այլն, վասն որոյ ի վերջոյ դասեցաւ քան զայլսն»²⁰¹։

Իսկ շողկապի քննութիւնը խօսքի մասերի համադրութեան մէջ ամենավերջում ներկայացնելը երբեք ապացոյց չէ այն բանի, ասում է Սիւնեցիին, որ շողկապը առաւել նուստ արժէք ունի քերականագիտութեան եւ առհասարակ լեզուի համար, քան խօսքի միւս մասերը։ Պէտք է նշել, սակայն, որ այս հարցադրումը առկայ է նաեւ նախորդ հայ քերական մեկնիչների երկերում, մինչեւ անգամ Դաւիթի մօտ²⁰²։ Բայց ուշագրաւն այն է այստեղ, որ Առաքել Սիւնեցիին բաժանելով հանգերձ իր նախորդների միանգամայն ճիշդ տեսակէտը, միաժամանակ պաշտպանել է մի շատ արժէքաւոր բնապատմական հայեացք. նա բաժանում է այն գիտականօրէն ճիշդ կուսնումը, ըստ որի մարդն առաջացել է կենդանական աշխարհից յետոյ միայն։ Իսկ այս իրողութիւնը հիմք չի կարող ծառայել այն բանի պնդմանը, որ մարդը «նուստ» համարուի կենդանու համեմատութեամբ՝ պարզապէս պատմականօրէն սրանից յետոյ հանդէս գալու փաստի նկատառումով։ Ընդհակառակն, պատմականութեան տեսակէտից վերջում կենսաբիոլոգիկ մարդը ոչ միայն «անարգ» չէ կենդանուց, այլեւ անհամեմատ մեծարգ է նրանից։ Այդպէս էլ գրում է Առաքել Սիւնեցիին. «...Բայց ոչ ամենայն առաջին պատուական է քան զվերջին...։ Եւ ոչ ամենայն վերջին անարգ, որպէս մարդ յետոյ ստեղծու՝ քան զանասուն, եւ արեգակն՝ քան զաստեղք»²⁰³։

199 Անդ, էջ 176:
 200 Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 120:
 201 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 176:
 202 Տե՛ս Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 120:
 203 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 176:

Այն ճիշդ պնդումը, որ շաղկապը «կապեալ է զմիտք ընդ միտք, եւ զբան ընդ բան, զանուն ընդ անուն, եւ զանուն ընդ բայ, եւ զբայ ընդ բայ եւ ալլն», Առաքել Միւնեցիին փոխ է առնում, Հիմնականում, Դաւթից՝²⁰⁴ միայն շաղկապի գործառոյթը առաւել ամբողջական ներկայացնելով՝ այստեղ: Եթէ Դաւթի մօտ ոչ մի խօսք չկայ շաղկապի կարեւոր դերի մասին՝ նախադասութիւնները միմեանց յարաբերակցելու առումով, ապա Առաքել Միւնեցիին շեշտում է զբա խիստ կարեւորութիւնը շաղկապի գործառոյթում: Սակայն Առաքել Միւնեցու ակնբախ ինքնուրոյնութիւնը զըր-սեւորում է շաղկապի տրամաբանական յարաբերութիւններ իրացնելու դերի քաջայայտման մէջ, որ շափագանց արժէքաւոր տեսական ընդհանրացման արդիւնք է անշուշտ: Թրակացու այն կանխադրոյթը, որ շաղկապը ծառայում է մտածութիւնները ոչ թէ խառնիխուռն՝ «անկարգ» ձեւով, այլ՝ որոշակի կարգաւորութեամբ («գտրամախոհութիւնն ոճով») զըրսեւորելուն, Առաքել Միւնեցիին մեկնաբանում է գիտական խորութեամբ: Շաղկապը, ասում է նա, նախադասութիւնները այնպիսի ներդաշնակութեամբ է կապակցում իրար հետ, որ անյարբերութիւն չստացուի, ինչպէս Նոզին՝ քարի հետ համեմատելիս, որոնք չունենալով ընդհանրութեան երբեր, անյարբեր ու «անոճ» են: «Իսկ որ ասէ՝ «գտրամախոհութիւնն ոճով», այսինքն՝ իւր կերպովն եւ իւր կարգովն շաղկապէ զբան ընդ բան, - գրում է Միւնեցիին, - որպէս սանյն՝ Նոզի եւ մարմին, եւ ո՛չ սանյ անոճ, թէ՛ Նոզի եւ քար եւ ալլն»²⁰⁵:

Բնութագրական է եւ այն, որ Առաքել Միւնեցիին որոշակի յատկութիւն մտցնելով շաղկապի գործառոյթի բմբռնման մէջ խօսողութեան գործընթացում, իրաւացիորէն նշում է, որ շաղկապը իմբնութեամբ մտածութիւն չի արտայայտում, այլ մախադասութեան անդամները եւ մախադասութիւնները իրար կապակցելով՝ մտածողութեամբ մէջ պարտւորում «անյայտը» յայտնի է դարձնում: Սա կարեւոր ընդհանրացում է, որ բխում է լեզուական իրակութիւնների խորաբնիկ դիտարկումից. «Իսկ որ ասէ, թէ՛ «զմեկնութեան փեռեկումն յայտնէ», - այսինքն՝ զի միտք ընդ միտք եւ քան ընդ քան խառնեալ է՝ գանյայտութիւնն ի յայտ ածէ, բայց գմիտս քանիւն ոչ յայտնէ, այլ գգուգաւորութիւնն խաւսիցն, - այս է սահման շաղկապին»²⁰⁶:

Սակայն հարկ է նշել, որ շաղկապների փաստական զըրսեւորումներն ու տեսակները քննելիս Առաքել Միւնեցիին թոյլ է տալիս վրիպումներ, որոնք յատուկ են նաեւ իրենից առաջ հասնող եկած հայ քերական մեկնիչներին:

Այսպէս, օրինակ, շաղկապի, իբրեւ քերականական կարգի, հետ ոչ մի աղբրասկզբութիւն չունեն վերացութիւն կամ հաւաքականութիւն նշող գոյականների -թիւն անանցի թեքման բոլոր փոփոխականները: Առաքել Միւնեցիին, միւս քերական մեկնիչների նման, հասաստարպէս շաղկապների է համարում ինչպէս բէ, եթէ, զի, բէպետ բուն շաղկապները, այնպէս եւ վերացութիւն նշող գոյականների (-թիւն անանցով կազմուած) թեքուող ձեւոյթները՝ անթեք կամ զրօ ձեւոյթի հետ միասին. օրինակ՝ -թիւն-ը, -թեքման-ը, -թեքմէ-ն եւ -թեքմար-ը: Այդպէս էլ գրում է նա. «Հարցումն. Որպէ՞ս զանազանին ի միմեանց բէ-ն, եթէ-ն, զի-ն, բէպետ-ն, թիւն-ն, թեքմար-ն,

թեքման-ն, թեքմէ-ն»²⁰⁷: Նման շփոթութեան Հիմքը, ըստ երեւոյթին, այն է, որ հայ քերական մեկնիչները տարբերակուած հասկացութիւն չեն ունեցել բուն շաղկապների դրսեւորած բացատապէս վերաբերական յարաբերութիւնների եւ նշուած անանցի թեքմամբ արտայայտուած հոլովական իմաստների նկատմամբ՝ հաւասարութեան նշան դնելով զբանց միջև: Բայց չէ՞ որ շաղկապը, իբրեւ ինքնուրոյն բառ եւ չթեքուող խօսքի մաս, բազմապիսի վերաբերական յարաբերութիւններ է արտայայտում, ըստ որում սարքեր բնոյթի յարաբերութիւններ, քան -թիւն անանցի կազմութեամբ գոյականների թեքումով պայմանաւորուած հոլովական յարաբերութիւնները. ընդ սմին՝ -թիւն անանցն ու նրա թեքուած ձեւերը ոչ թէ ինքնուրոյն բառեր են, ինչպէս շաղկապները, որպէսզի դիտուէին այս կամ այն խօսքի մասին պատկանող միւսերներ, այլ գոյական բառերի քաղաղարմասեր են, որոնցում ոչ թէ Հէնց այդ անանցն է ինքնին քերականական յարաբերութիւնների զըրսեւորում, այլ ներքին թեքման համապատասխան ձայնաւորները, որոնք արտաքին թեքման վերջաւորութիւնների արժէքն ունեն: Հետեւաբար՝ նշուած ձայնաւորի թեքմամբ պայմանաւորուած բոլոր փոփոխականները առանձին վերցրած ներկայացնելը իբրեւ «շաղկապներ» արհեստական է եւ բռնաձիգ: Բայց նման մտեցման ելակէտը, ամենայն հաւանականութեամբ, եղել է այն, որ թէ՛ շաղկապները եւ թէ՛ թեքուող ձեւոյթները ընդհանրապէս բառերի յարաբերութիւններ են արտայայտում, առանց, սակայն, յստակ ըմբռնում ունենալու այդ յարաբերութիւնների էական սարքեր բնոյթի մասին, որը նրանց սահմանազատման ու տարբերական հիմքն է կազմում: Այսպէս, եթէ շաղկապները նիւթական իմաստից զուրկ ստիկ սպասարկու բառեր են, որոնք, իբրեւ լեզուի քերականական միջոցներ, մի դէպքում համադասական յարաբերութիւններ են իրացնում համագոր անդամների եւ նախադասութիւնների միջև, միւս դէպքում՝ ստորադասական յարաբերութիւններ բարդ նախադասութեան բաղադրամասերի միջև, ապա գոյականի թեքուող ձեւոյթի փոփոխականները, անբաժան մասը լինելով նիւթական, ըստ որում առարկայական իմաստ ունեցող բառերի, վերջիններս բացատապէս հոլովական յարաբերութիւններն են իրացնում՝ տուեալ լեզուի կառուցուածքային տիպով պայմանաւորուած խնդրառական եւ համաձայնական պարտադիր եւ անխուսափելի պահանջների թելադրանքով: Ըստ որում, իբրեւ քերականական միջոցներ, ներքին թեքման ձեւոյթները, իրենց գործառոյթի տեսակէտից, նոյնն են, ինչ արտաքին թեքման ձեւոյթները, ուստի եւ հետեւողական լինելու դէպքում՝ վերջիններս են պէտք է դիտուէին «շաղկապներ», որով քերականական ըմբռնումների ճապարկութիւնը աննեղիթորէն կը խորացուէր: Բայց սակ, թէ Առաքելը չի ըմբռնել «թիւն» անանցով կազմուած գոյականների թեքման հոլովական իմաստները՝ ճիշդ չէր լինի: Նա շատ լաւ ըմբռնել է զբանք՝ գրելով. «Իսկ թիւնն զիրն նշանակէ, որպէս սանյն՝ սրբութիւն, արդարութիւն, մարդկութիւն, արքայութիւն: Իսկ թեքմանը՝ որ այլ ինչ ընդ նմա լինի, այսինքն՝ գալուստեամբ, ազնուութեամբ, որպէս թէ՛՛ զգաւորութիւնն ընդ իւր ունի: Իսկ թեքմանը՝ որ վասն նորա այլ ինչ լինի, որպէս սանյն՝ «վասն արդարութեան քո արար քեզ Աստուած գայս ինչ, որպէս դարձ արեգակունց վասն Եգիպտոս քաղաքի»: Իսկ թեքմէ հոլովական է, որպէս՝ ի սրբութիւն, ի քաղաքի»²⁰⁸: Սակայն նրա վրիպումը ոչ թէ այս է, այլ

204 Տե՛ս Ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 120:

205 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 177:

206 Անց:

207 Անց, էջ 178:

208 Անց, էջ 179:

այն, որ ե՛լ շաղկապների, ե՛լ «թիւն» անանցի թերուով, ե՛լ անթեք ձեւով դրեւորուած առհասարակ յարաբերութիւններն են Առաքել Սիւնեցու համար մեկնակէտ ծառայել՝ «շաղկապների» տեսակների նման խմբաւորման հիմքում:

Շաղկապները շփոթել է մեր հեղինակը նաեւ այլ խօսքի մասերին պատկանող բառերի հետ: Այսպէս՝

ա) դերանունների հետ, ըստ որում՝

հարցական դերանունների հետ, ինչպէս՝ «Քանի՞ ոչխար դոյ քեզ» (էջ 179): «Զի՞ցն է այդ ի ձեռին քում», «Է՞ր եղէ բանական», «Ո՞ւմ ժողովեմ զմթերս իմ» (էջ 180):

յարաբերական դերանունների հետ, ինչպէս՝ «Որք ննջեցին ի Քրիստոս, կորեան արդեաւք» (անդ):

ցուցական դերանունների հետ, ինչպէս՝ «յայս», «այս» (անդ):

բ) եղանակաւորող բառերի հետ, ինչպէս՝ «Արդեաւ եթէ առնէր որ զմեզս՝ սխալուք էր նմա», «Ապա ուրեմն այնպէս իցէ, ապաքէն մարմին եմ», «Ապաքէն պտուղ էր» (անդ):

գ) մինչեւ անգամ բառակազմական անանցների հետ, ինչպէս. «Իսկ թարմատարքն զփոքրկութիւնն ցուցանեն, զի որպէս նկար ի վերայ հանդերձի կամ որպէս ճամուկ ի մեկնոցի, այսպէս եւ սա միայն զարդ էրանին, եւ ո՛չ թէ գոյութեանն ինչ առաւելութիւն, զի այս է՝ իկ, մակ, իրր, փոքրիկ, եր, մակ սանչն» (էջ 180):

Մնացած պարբերութիւններում, ինչպիսիք են՝ «Յաղագս առոգանութեան», «Յաղագս ուրից», «Յաղագս խոնարհմանց թալից», թէեւ մասնակի ինքնատիպութիւն հանդէս բերում է Առաքել Սիւնեցին, սակայն արժարժուած հարցերի թէկուզեւ իւրովի մեկնաբանութիւնը տեսական ուշադրաւ արժէք չեներկայացնելու պատճառով այստեղ քննութեան չենք առնում դրանք:

Ինչպէս քերականական այս Յուշարձանի քննութիւնը ցոյց տուեց, Տաթևի համալսարանի «ռեկտոր» Առաքել Սիւնեցու «Համառատ լուծմունք քերականութեան» աշխատութիւնը արժէքաւոր ցերեղութեամբ ունի միջնադարի հայ քերականագիտական մտքի պատմութեան մէջ գերազանցապէս տեսական հարցադրումների խորութեամբ ու համակողմանիութեամբ, որոնք հարստացնում եւ ամրոջացնում են լեզուի ու քերականութեան փիլիսոփայական ընդհանրացումների տեսակարար կշիռը գիտութեան տուեալ բնագաւառում:

Քննական բնագրի կազմման հիմքում, համեմատական ուսումնասիրութեամբ, դրել ենք Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանի հետեւեալ ձեռագրերը, որոնք միաժամանակ համապատասխանութիւններ են հանդիսանում տարրնթերցումներում մեր օգտագործած պայմանական լատիներէի տառերի: Դրանք են.

A - 55, թթ. 406ա-466ա, Քերականական, իմաստասիրական, մարդակազմական եւ աստուածաբանական երկերի ժողովածու, գրիչ՝ Գրիգոր Տարօնացի, ստացող՝ Յովաննէս Համալէնցի, վայր՝ Երզնկայ, ժամանակ՝ 1489 թ., թերթ՝ 495, բոլորգիր:

B - 530, թթ. 78ա-116բ, Քերականական, բառարանագրական եւ տոմարական երկերի ժողովածու, գրիչ-ստացող՝ Ստեփաննոս Վարապետի, վայր՝ Ջազալանք, ժամանակ՝ ԺՂ դ., թերթ՝ 140, բոլորգիր:

C - 2334, թթ.՝ 4ա-53բ, Քերականական եւ իմաստասիրական երկերի ժողովածու, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԷ դ., թերթ՝ 369, նօտրգիր:

D - 3883, թթ.՝ 213բ-288ա, Քերականական եւ իմաստասիրական երկերի ժողովածու, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԶ դ., թերթ՝ 383, բոլորգիր:

E - 1770, թթ.՝ 262ա-295ա, Պատմագրական, աշխարհագրական, տոմարական, քերականական եւ աստուածաբանական երկերի ժողովածու, գրիչ՝ Աստուածատուր զպիր, ստացող՝ Հայրապետ Զուղայեցի, ժամանակ՝ 1589 թ., թերթ՝ 399, նօտրգիր:

F - 2332, թթ.՝ 3ա-31ա, Քերականական, իմաստասիրական, բնագիտական եւ դեղաբուսական երկերի ժողովածու, գրիչ՝ անյայտ, ստացող՝ Եսայի Վանքեցի, վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԷ դ., թերթ՝ 278, նօտրգիր:

G - 2333, թթ.՝ 3ա-46ա, Քերականական եւ իմաստասիրական երկերի ժողովածու, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԷ դ., թերթ՝ 417, նօտրգիր:

H - 2380, թթ.՝ 390ա-446բ, Քերականական երկերի ժողովածու, գրիչ՝ Եսայի վրդ. Վարդերես Լեհըցի, վայր՝ էջմիածին, ժամանակ՝ 1635, թերթ՝ 447, նօտրգիր:

I - 1689, թթ.՝ 521բ-602ա, Քերականական եւ իմաստասիրական երկերի ժողովածու, գրիչ՝ Վարդերես Լեհացի, վայր՝ Կամենից, ժամանակ՝ ԺԷ դ., թերթ՝ 628, նօտրգիր:

Երեւան, 30-րդ Դեկտեմբերի,
1972 թ.:

Լ.Գ. ԽԱԶԵՐԵԱՆ

**ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ.
ՀԱՄԱՌԱԻՏ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ
(ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ)**

ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ.

ՀԱՄԱՌԱՒՏ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ

- Արարեալ ի տէր Առաքելոյ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, աշակերտի
 եռամեծի Գրիգորի քաջ հոետորի, ի խնդրոյ երկուց ոմանց աղնուա-
 5 կանաց. նախ՝ գերիմաստ եւ քաջ վարդապետի Եգեկիէլի Կապանեցոյ,
 եւ երկրորդ՝ մեծահանճար գրոց աշակերտեալ անձին Շմաւոնի քահա-
 նայի, որք թախանձեցուցին զմեզ յայս գործ: Եւ մեք ըստ ջերմե-
 ուանդ խնդրոց նոցին արարաք լուծումն Քերականութեանս ի յորդո-
 10 լումն ուսումնականաց բանաւոր արհեստից, մատուակել բանաւոր
 մտաց զանազան հանճարս՝ ի մեկնութիւն Քերականութեանս պէսպէս
 յատկութեամբ պարզեալ, վասն զիւրալուր հասկանալոյ զխորութիւն
 բանից քերականին՝:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԵՐԳԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ.

ԱՌԱՋԻՆ՝ ՈՐ ԱՍԷ՛ ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ՝:

- 15 Նախ պարտ է զիտել, զի ամենայն խորագիր ցուցանէ զասացող
 գրոցն, որպէս այն, որ ասի՝ «Ներածութիւն Պորփիրի»՝ եւ այլն:
 Իսկ աստ վասն է՞ որ ոչ յայտնէ, թէ յումէ՞ ասացաւ քերականս:– Եւ այս
 վասն տասն պատճառի. նախ՝ զի կամի զբան իմաստիցն յայտնել, եւ
 ո՛չ՝ զգրողն, այլ զիմաստքն նախադասէ զրոզին, զի նախ իմացաւ եւ

1 B չիբ՝ մինչեւ էջ 91–ի 9–րդ սողի «երա-
 միչտն» բառը ներառեալ: Պարզապէս
 թերթեր են ընկած:

2 CDGH չիբ՝ Արարեալ

3 CDEFGH Առաքելէ

4 CDEFGH չիբ՝ աշակերտի

4 E եռայմեծի

4 AE հեռոտորի

4 CDEFGH չիբ՝ «եռամեծի»... մինչեւ 10րդ
 սողի «հանճարս» բառը ներառեալ:

4–5 E չիբ՝ ազնուականաց, նախ՝ գերի-
 մաստ եւ

5 A Կապանեցոյ, E Կապանացոյ

6 ACDEFGH Շմաւոն

7–8 E չիբ՝ որք թախանձեցուցին զմեզ յայս
 գործ: Եւ մեք ըստ ջերմեանդ խնդրոյ
 նոցին

8–10 E չիբ՝ Քերականութեանս ի յորդո-

լումն ուսումնականաց բանաւոր արհես-
 տից, մատուակել բանաւոր մտաց զա-
 նազան հանճարս՝ ի մեկնութիւն Քերա-
 կանութեանս պէսպէս յատկութեամբ
 պարզեալ:

9 A մատուակել

10 DI հասկակալոյ

12 H բանին

13 CD I ԱՂԱԳՍ

13 E ՆԱԽԵՐ

13 HI ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՍ

15 G զաս փխ զասացող, I զասացողն

17 CDFHI յումէ՞, E յորմէ՞

18 E չիբ՝ կամի

18 E զբանն

19 CFGH [ոչ] զգրողն, I զրոզն

19 DI զրոզին

ապա գրեաց, վասն որոյ ասէ՝ «Յաղագս քերականութեան»: Երկրորդ՝
 զի քերականութիւնս է, որ այժմ ընդ մեզ խաւսի, եւ ո՛չ՝ գրողն, զոր
 չէ ի միջի: Իսկ բանքս այժմ է եւ աստ: Երրորդ՝ զի այլքն զգրողքն
 յայտնեցին եւ ոչ զբանն, թէ զի՞նչ կայ ի գիրքն, զի ասի «Ներածու-
 5 թիւն Պորփիրի», եւ ո՛չ ցուցանէ, թէ զի՞նչ է ներածեալն: Իսկ սա՝
 զոր ինչ կայ ի գիրքս՝ միով բանիւ յայտ առնէ, թէ յաղագս քերա-
 կանութեան է գիրքս: Չորրորդ՝ զի ուսուցանէ մեզ, թէ մի՛ քննել, թէ
 ո՞վ է ասացեալ զբանն, այլ տե՛ս, թէ զի՞նչ զարուսթիւն կայ ի բանն,
 որպէս եւ Եփրեմ՝ զարմացաւ ընդ բանս պոռնիկ կնոջն եւ գրեցաւ
 10 նոյն ի խրատ մեզ, որ ասաց, թէ կնոջն պարտ է հայել ի մարդն, զի
 յառնէ ստեղծաւ, իսկ մարդոյն ո՛չ է պարտ հայել ի կինն, այլ յերկիր՝
 ուստի առաւ: Հինգերորդ՝ զի այլ գրեանքն իւրաքանչիւրքն ի միջէ
 ուսմանէ ասացաւ, իսկ քերականս՝ ո՛չ այսպէս, այլ ի բազմաց ասացեալ,
 վասն այնորիկ ոչ յիշէ զմի ոմն: Վեցերորդ՝ զի քերականութիւնն
 15 «գրականութիւն» ասի, եւ ամենայն գրողք եւ ամենայն ընթերցողք եւ
 ամենայն ուսումնականք «գրականք» կոչին, եւ ոչ թէ միայն մի ոք,
 վասն որոյ զմի ոմն ոչ յիշէ: Եւթներորդ՝ զի ասէ յաղագս քերականու-
 թեան, որ զընդհանուրն ցուցանէ, վասն այնորիկ զմասնաւոր ոմն ոչ
 յիշէ: Ութերորդ՝ զի ցուցանէ, թէ նա, որ յանցեալն գրեաց քերա-
 20 կանն, ոչինչ առաւել [է] քան զայն, որ յապագայն ուսանին, զի հա-
 սարակ քերթողք կոչին: Իններորդ՝ զի քերականս հոմանունն է, այ-
 սինքն՝ զի քերական կոչի գիրքս եւ քերական կոչի մարդն, եւ քերա-
 կան կոչի գրողն եւ ընդհանուր արհեստն քերականութեան, վասն
 որոյ զմիինն միայն ոչ յիշէ, այլ ասէ՝ «Յաղագս քերականութեան»:
 25 Տասներորդ՝ զի որպէս քերական է առաջին սահմանողն, նոյնպէս եւ

- 2 G գրողն
- 3 ADFG չի՛ք՝ զի
- 3 D մէ փս է
- 3 E գրողք, G գրողքն
- 4 AE կա
- 4 AE գիրք
- 4 սաէ
- 5 CDFGHI ներածելն
- 6 AF որ փն որր
- 6 AFG զինչ
- 6 AE կա
- 6 E գիրկս
- 6-7 I քերականութիւն
- 7 E գիրկս
- 8 ACDHI կա
- 9 A չի՛ք՝ եւ [Եփրեմ]
- 9 A չի՛ք՝ Եփրեմ
- 9 H չի՛ք՝ եւ գրեցաւ
- 10 G չի՛ք՝ նոյն ի խրատ մեզ, որ ասաց,
 թէ կնոջն
- 10 AC չի՛ք՝ է
- 11 G հայել
- 11 E առնէ
- 11 E չէ փն ոչ է
- 11 հայել
- 11 ACH երկիր
- 12 AH եւ [այլ]

- 13 D բազումաց
- 14 EH վասն այն
- 14 A քերականութիւն
- 15 G գրողք
- 15 E ընթեմն ածողքն փն ընթերցողք,
 G ընթերցողք
- 16 E ուսումնականքն
- 16 A գրական
- 17 E չի՛ք՝ որոյ
- 18 A գրեթուրն E գրեթանուրն F գրեթ-
 հանուրն
- 18 E վասն այն
- 19 AG գրոց փն գրեաց
- 20 AH ոչ փն ոչինչ
- 20 E չի՛ք՝ գայն
- 21 CDFHI քերողք, G քերթողք
- 21 I քերական
- 22 E քրական [կոչի] փն քերական
- 22 E գիրկս
- 22 DH մարդ
- 23 G գրողն
- 23 A ընթուրն, E ընթանուր, CDGHI ընթ-
 հանուր
- 24 FH քերականութեանն
- 25 A չի՛ք՝ որպէս
- 25 ACDG սահման

վերջին ուսուցանողն. զի նա ուսոյց, այսպէս եւ սա զայլն ուսու-
 ցանէ, եւ հասարակ քերթողք կոչին:– Եւ վասն այսքան պատճառացս
 ոչ յիշէ զսահմանողն:
 Դարձեալ՝ զի ոչ յիշէ յանունն զասացողն սորա, վասն որոյ
 5 պարտ է երկոտասան գլխաւոր արէն[ս] կանոնաւ սահմանել զասաց-
 եալս յաղագս քերականութեան: Նախ՝ թէ ուստի՞ եղեւ գտեալ գիր,
 յորմէ՞ քերականութիւն եղեւ. երկրորդ՝ թէ զի՞նչ է քերականութիւն
 կամ դիտումն քերականութեան. երրորդ՝ թէ վասն է՞ր գրեալ[ն]
 «քերեալ» կոչի. չորրորդ՝ թէ ո՞վ ոք էր սահմանող քերականութեանս.
 10 հինգերորդ՝ թէ յորո՞ւմ ժամանակի էր սահմանող սորա. վեցերորդ՝
 թէ յորո՞ց մակացութեանց ունի գիր սկիզբն քերականութիւնս. եւթ-
 ներորդ՝ թէ առ ո՞րս յայլ մակացութեանցն ունի սա զհամեմատու-
 թիւն. ութերորդ՝ թէ յորմէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ արար մեկնութիւն
 սորա. իններորդ՝ թէ վասն է՞ր փոյթ յանձին կայան հետեւի քերակա-
 15 նութեանս, զի բազումք արարին քերականութիւն. տասներորդ՝ թէ
 վասն է՞ր առասպելաբանութիւն կոչին զսա. մետասաներորդ՝ թէ առ
 ի՞նչ աւգտութիւն է սա պիտանացու. երկոտասաներորդ՝ թէ սա՞ է
 նիւթ եւ ենթակայ այլ ամենայն իմաստասիրութեան, եթէ ա՞յլք սորա
 են ենթակայ:
 20 Նախ՝ ասացուք, թէ ուստի՞ եղեւ գտեալ գիր, յորմէ՞ եղեւ քերա-
 կանութիւնն:– Այս է. զի նախ եղեւ գիրն յենոմայ՝⁷ եւ յենովբայ,⁸
 որ յարագրեցին ի վերայ սեանցն պղնձի եւ աղուսի ի Սիրորոն լերինն,
 եւ յետ ջրհեղեղին եգիտ գայն թոռն Նոյի՝ որդին Սեմայ՝ Արփաբադ¹⁰
 ի նոյն Սիրորոն լերինն. եւ այն գրովն վարեցան քաղէկացիքն:
 25 Եւ յետ վաղափուլ ամբարտակին, յորժամ բաժանեցան լեզուքն,

- 1 DH նայ
- 1 G ուսուցանողն փն ուսուցանողն
- 1 ACF ուսոյցն, E ուսոց փն ուսոյց
- 1 G գայն փն զայսն
- 2 CDFHI քերողք, E քերթող
- 4 ACDFGHI [Դարձեալ] եւ
- 4 E անունն
- 4 ACDFGH զասացող
- 5 CDH գլխաւորէն փն գլխաւոր արէն[ս]
- 6 E կանաւ
- 6 A չի՛ք՝ յաղագս
- 6 E ուստի գտեալ եղեւ գտեալ գիր...
- 8 E գիտումն
- 8 G [գիտ.] քերականութեանն
- 9 E սահմանեալ, G սահմանող
- 10 I յորումն
- 10 E սահմանող, G սահմանողն
- 11 E ունի ունի [կրկն.]
- 11-12 G եօթներորդ
- 12 E այլ
- 12 E յորմէ՞ փն յորմէ՞
- 13 AF թարգմանեցաւ
- 14 ADF սմա, E սմայ փն սորա
- 14 E անձին
- 14 H չի՛ք՝ թէ
- 16 E գայ
- 17 AF երկոտասաներորդ
- 18 A ենթակա
- 18 D այլքն
- 19 A ենթակա
- 20 AFH եւ [նախ]
- 20 CDEGH ասացաք
- 20 E եղեւ յորմէ [չըբուց]
- 20-21 DHI քերականութիւն
- 21 D գիր
- 21 A յենովսա
- 21 A յենովբա, E չի՛ք՝ եւ յենովբա
- 22 AH չի՛ք՝ որ
- 22 CDFGH գրեցին փն շարագրեցին, E չի՛ք՝
 շարագրեցին
- 22 E որ [ի վերայ]
- 22 G ի վերա
- 22 EHI պղնձի
- 23 A Սեմա
- 23 A Արփաբաթ, E Արփապաթայ
- 24 ACDFGH վարժեցան
- 24 E քաղթացիքն
- 25 E ամբարտակին

մնաց զիրն առ Երեբ¹¹, որպէս եւ լեզուն Աղամայ: Իսկ յորժամ անցին ընդ ծովն Կարմիր, յայնժամ կոչեցան երբայեցիք, զի Երեբայն «անցիկ» լսի, եւ յորժամ անցին ընդ ծովն, զարձեալ նորոգեցաւ ի նսաս գիրն եւ լեզուն, զոր մոռացեալ էին յեգիպտոս, ըստ այսմ թէ լեզու, զոր ոչ գիտէր, լուաւ, այսինքն կամ զհինն՝ զոր մոռացեալ էին, նոր լուան, եւ կամ՝ Մովսէս նոր գիր սահմանեաց նոցա, եւ կամ՝ որպէս զարէնս նոր ետ նոցա Աստուած, այսպէս եւ զգիրն: Իսկ յետ Մովսէսի յովթուտան ամին Յեսուայ¹², որդւոյն Նաւայ¹³, Փիւնիկս եւ Կազմոս եկեալ յԱսորիս յեգիպտացուցն, ի Անէսայ¹⁴ եւ յԱմրէսայ¹⁵ վարժեալք՝ արարին գիր, եւ կոչեցաւ երկիրն անուամբ նոցա Փիւնիկէ, եւ տունն՝ Կազմեայ, եւ յետոյ սոքաք վարժեցան քաղղէացիքն: Յետ որոյ Կիւրոփս¹⁵ ոմն փոխեաց զընակիչս Մեմփիս¹⁷ քաղաքին եւ տարաւ ի յոյնս եւ ընակեցոյց յԱթէնս: Եւ այս Կիւրոփս սահմանեաց զգիրն Աթենացուց եւ այն գրովն վարժեցան բազում ազգք | մինչեւ ի սուրբ Սահակ եւ ի Մեսրոպ. նոյնպէս եւ մեր ազգս նոյն գրովն վարժեցաւ եւ ի ձեռն ինդրոյ սրբոցն շնորհեաց Աստուած զիր ազգիս Հայոց:

Դարձեալ՝ զի ասեն, թէ ասորիք եւ իսմայելացիք ի յերբայեցուց զորոյն արարին իւրեանց գիր: Այս՝ թէ ուստի՝ եղև սկիզբն զորոյ եւ ուսմանց:

Իսկ երկրորդ՝ թէ զի՞նչ է քերականութիւն կամ դիտումն նորին, այսինքն՝ գրոյ եւ ձայնի: Զի քերականութիւնն սկիզբն զգիրն ունի, եւ կատարումն՝ զուղղութիւնն: Եւ որպէս բժիշկն ունի զդիտաւորութիւնն առ մարդկային մարմինս եւ զներկայ առողջութիւնն պահէ եւ զանցեալն դարձուցանէ, այսպէս եւ քերականութիւնն զներկայ տգիտութիւնն, որ է հրեանդութիւն հոգւոյ, հանէ եւ զանցեալ իմաստութիւնն, զոր ունեցաւ ի զրախտին, զարձուցանէ ի մեզ:

- 1 A Աղամայ
- 2 DH երբայեցիք
- 2 E Երայն փի Երբայն
- 2 E [ընդ ծովն] Կարմիր
- 8 E ութուտան
- 8 AE որդոյ, DFI որդւոյ
- H որդւո
- 8 AF Նաւայ
- 9 E Կաթմոս
- 9 ACDFGI յեգիպտացոցն
- 9 AEG յԱնէսայ, F յԱնէսայ
- 9 E յԱմրէսայ
- 9 E յերկիրն
- 11 AEH տուն
- 11 CFGI Կազմեայ
- 11 AFG քաղղէացիքն
- 12 CDEFGI Կիւրոփս, AEH Կիւրոփս
- 12 ACDEFGH Մեմփիս, D Մեմփիս
- 13 A Աթենէս
- 13 A Կիւրոփս, CDHI Կիւրոփս, E Կիւրոփս
- 14 ACDEI աթենացոց
- 15 G Իսահակ
- 15 E չիբ՝ ի | Մեսրոպ |

- 15 A Մեսրոպ, CDFGHI Մեսրոպ
- 16 H վարժեցո
- 16 DEH ինդոյ, I ինդոյս
- 16 E սրբոյն
- 16 E աստուածագիր
- 18 ACDFGH ասորիք, I ասորիք
- 18 ACF իսմայելացիք, DEHI իսմայելացիք
- 18-19 CDI յերբայեցոց, E Երբայեցոց
- 19 AF զրոցն, E գրոն փի գրոյն
- 19 ACDFG զրոց փի գրոյ
- 21 EH գիտումն
- 22 D |այսինքն| վասն
- 22 E զրոյն
- 22 E քերականութիւն
- 22 A ունի զգիրն [չըբում]
- 23-24 E զդիտաւորութիւն
- 24 E առողջութիւն
- 24-25 I չիբ՝ եւ զանցեալն դարձուցանէ, այսպէս եւ քերականութիւնն
- 25 AE զներկայ
- 25-26 FG տգիտութիւն
- 26 CDEI հոգոյ
- 26-27 E իմաստաւորութիւն
- 27 E ի մեզս

Իսկ երրորդ՝ թէ վասն է՞ որ զգրեալն «քերեայ» կոչեն. այսինքն՝ զի որպէս քերեայն եւ ողորկեալն զձեւ ինչ առեալ է եւ անուն՝ եթէ՛ աթոռ, եթէ՛ դաւազան, այսպէս եւ գիրն առեալ է զձեւ եւ զանուն. այլ եւ բանք գրոյն քերեայ եւ սրբեայ է յամենայն ծեփական բանէ եւ ի խորթ իմացմանց, վասն որոյ գրեալն «քերեայ» ասի:

Չորրորդ՝ թէ ո՞վ ոք էր սահմանող քերականութեանն:– Այսն է. զի քերականութեան արհեստս նախ Հոմերոս¹⁸ եւ Իսիդորոս¹⁹ հռչակաւոր իմաստասէրք. նոքա արարին քերականութիւնս որիչ որիչ, եւ ո՛չ՝ ի միասին: Եւ յետ նոցա բազում արարին յինքեանց քերականութիւն, եւ ի յոյժ բազմութենէն խառնեալ՝ ոչ գիտէին, թէ ո՞ր՝ յորոց է ասացեալ,– մինչեւ ի ժամանակ քրիստոնէութեան որդին Ապողինարի²⁰ Հերովդիանոս²¹ անուն իմաստասէր եւ իշխան: Նա ժողովեաց զամենայն զրեանսն քերականութեան եւ այրեաց եւ կորոյս եւ միայն եթող զԴիոնի[սի]ոսին Թրակացւոյ²², որ էր կուսպաշտ իմաստասէր, զի նա յատուկ զՀոմերոսին էր գտեալ եւ գրեալ, վասն որոյ զսորայս միայն եթող, եւ որ այժմ կայ՝ այն է: Այլեւ Հայրն Հերովդիանոսի Ապողինար արարեալ է քերականս եւ զայն ոչ այրեաց: Նախ՝ վասն պատուելոյ զՀայրն իւր. եւ զարձեալ՝ զի այն լցեալ էր իմաստաւորք: Բայց այս, որ այժմ կայ՝ ո՛չ է Ապողինարին, այլ Դիոնիսիոսի Թրակացւոյն է, զի նա զՀոմերոսին էր գրեալ: Այս Ապողինարս գտան առզանութիւնս, որ արարեալ էր Հոմերոս, սա ի վերայ Հին եւ Նոր Կտակարանաց արուեստաւորեաց:– Այս՝ եթէ յուսէ՛ ստացաւ քերականութիւնս:

Հինգերորդ՝ թէ յորո՞ւմ ժամանակի էին Հոմերոս եւ Իսիդորոս: Այսինքն նախքան զՊղատոն²³ եւ զվարդապետ նորին զՍոկրատէս²⁴ էին նոքա:

Վեցերորդ՝ թէ յորո՞ց մակացութեանց ունի գիր սկիզբն քերական-

- 2 E ուղորկեալն փի ողորկեալն
- 3 E գիւզն փի զաւազան
- 3 I առնեալ
- 5 I չիբ՝ որոյ
- 6 E սահմանեալք
- 6 DHI [սահմանող] քերականութեան
- 10 E յուժ
- 10 E բազմութենէ, G բազմութեան
- 10 E յոր փի որ
- 11 DE մինչ
- 12 ACDEG Ապաղինարի
- 12 AG Հերովդիանոս, DEI Հերովդիանոս
- 13 DH զրեանս
- 13 E կորուս
- 14 ACDFI Թրակացոյ
- 15 E զիտեալ
- 15 E զոր փի վասն որոյ
- 15 ACEF զսորայս
- 16 D այժ փի այժմ
- 16 EF կա
- 16-17 H չիբ՝ այլեւ Հայրն Հերովդիանոսի
- 16-17 G Հերովդիանոս
- 17 AE Ապաղինար
- 17 A քերականս

- 17 E զայլ փի զայն
- 18 CDFI պատմելոյ
- 19 A չիբ՝ այս, որ, I այժ
- 19 A կա
- 19 CDFGH Դիոնիսիոսի, I Դիոնիսիոսին, E Դիոնիսիոս
- 20 E Թրակացոյն, DI Թրակացոյն
- 20 D նայ
- 20 AE Ապաղինարս, G Ապողինարին
- 21 CDI սայ
- 22 DFHI արուեստաւորաց
- 22 E թէ փի եթէ
- 22 CDEFGHI յուսմէ, A չիբ՝ յուսէ
- 22-23 DGH քերականութիւն
- 24 ACDEFGH էր
- 24 AEFghi Իսիդարոս
- 25 D վարդապետ
- 25 H զՍոկրատէսին
- 26 I ին փի էին
- 26 CDFH նոքայ
- 27 E որոց
- 27 E մակացուց
- 27 H զսկիզբն
- 27 E քերականութեանս

ունութիւնս. այսինքն՝ յերաժշտականէն ունի զիւր սկիզբն, զի զերկարն եւ զսուղն, զթան եւ զսոսկն ի նոցանէ ունի. յերկար, որպէս՝ էն եւ աւն, որով վարի երաժիշտն, եւ սուղ՝ որպէս այլ ձայնաւորքն:

Դարձեալ՝ երկար եւ սուղ ձայնաւորքն եւ բաղաձայնքն: Դարձեալ՝ որպէս երաժիշտն ութ ձայնիւ վարի, այսպէս եւ քերականն յութ մասունն բաժանեաց զրանն: Եւ թէ վասն է՞ր. այսինքն՝ զի ձայնն է ենթակայ եւ նիւթ բանին, վասն որով որպէս ձայնն սեռ է եւ յութ բաժանի եղանակս, այսպէս եւ բանն սեռ է եւ յութ մասունն բաժանի: Այս՝ թէ յորո՞ց մակացութեանց ունի զիւր սկիզբն քերականութիւնս:

Եւթներորդ՝ թէ առ ո՞րս յայլ մակացութեանցն ունի սա զհամեմատութիւն. այսինքն՝ զի առ ճարտասանականն ունի սա զյամբումն, որ է այսպէս. զի արհեստ չորս է ըստ չորից տարեբց՝ եթէ՝ նիւթական արհեստ եւ եթէ՝ բանական. զի որպէս նիւթական արհեստն չորս է՝ զարբերութիւն, հիւանութիւն, ստալանկութիւն եւ երկրագործութիւն, այսպէս եւ բանական արհեստն ի չորս բաժանի, այսինքն՝ յիմաստասիրութիւն, ի բժշկութիւն եւ ի քերականութիւն եւ ի ճարտասանութիւն: Իսկ թէ ո՞ր՝ որո՞ց համեմատի, այսինքն՝ զի իմաստասիրութիւնն եւ բժշկականութիւնն համեմատի միմեանց. այսինքն՝ զի ոմն զիմանալիս եւ զգզալիս քննէ, եւ ոմն՝ զմարդոյ բնութիւն, որ է իմանալի եւ զգալի: Իսկ քերականութիւնն եւ ճարտասանութիւնն յանգիւն, զի քերականութիւնն կարաւորանայ ճարտասանին պայծառ բանից, այսինքն՝ զի թէպէտ բանին զիտութիւնն քերականին է, այլ պայծառութիւնն եւ զարդարանք եւ պաճուճանք եւ պերճացուցանել զրանն՝ ճարտասանացն է: Եւ որպէս ամենայն նիւթ կարաւոր զարդարման, այսպէս եւ քերականն՝ ճարտասանին: Այլեւ ի միասին

- 1 AG յերաժշտականակա
- 1 H չիբ՝ յերաժշտականէն ունի զիւր սկիզբն
- 1 ACDEFG այսինքն [զի]
- 1 H չիբ՝ զի
- 1 CDFHI զյերկարն
- 2 E եւ [զթան]
- 3 AEG օն փիլ սան
- 3 E երճաժիշտն
- 4 E [ձայնաւորքն] եւ բաղաձայնքն
- 5 E երճաժիշտն
- 5 E քերական
- 5 I ութ
- 6 A [զի] ձայն
- 7 E ութ
- 8 ACDFGHI յեղանակս
- 9 H զիւր սկիզբն ունի [չրքուց]
- 9 CD չիբ՝ ունի
- 10 E առ յո՞րս
- 10 E սայ
- 11 ACDEFGHI զանկումն
- 14-15 A զարբերութիւնն, հիւանութիւնն, ստալանկութիւնն եւ երկրագործութիւնն, CDEFGHI ստալանկութիւն
- 15 A բնական
- 15 H արհեստ

- 15 CD չիբ՝ այսինքն
- 16 A ի բժշկանութիւն, CDGH ի բժշկականութիւն
- 16 E չիբ՝ եւ [ի քեր.]
- 16 GH չիբ՝ եւ [ի ճարտ.]
- 16-17 D ճարտասանականութիւն
- 17 AEFHI չիբ՝ որ, G որ յորոց
- 17-18 DF իմաստութիւնն, E իմաստասիրութիւն
- 18 AE բժշկականութիւնն, H բժշկականութիւն
- 18 E համեմտին
- 19 ACH ոմն [զգզալիս], AI զգալիս
- 19 FG բնութիւնն
- 20 A չիբ՝ եւ [զգալի]
- 20 AD քերականութիւն, E երկականութիւնն
- 20 E ճարտասանութիւն
- 21 A յանկին, DHI անգիւն
- 21 DHI քերականութիւն
- 21 CDHI կարտասան
- 22 A բանիցն փիլ բանից
- 23 A զարդարանքն
- 23 A պաճուճանքն
- 24 AD չիբ՝ որպէս
- 24 AD զամենայն
- 24-25 E զարդարումն
- 25 E չիբ՝ ի

ունին զառասպելախաւսութիւն, այսինքն՝ զառակախաւսութիւն վասն խրատու մարդկան:

Եւ որպէս քերականն կարաւոր ճարտասանին, այսպէս եւ ճարտասանն կարաւոր քերականին, զի զշեշտորդ կիտիցն ի քերականէն առնու ճարտասանն եւ նովա վարէ զարհեստն իւր, այսինքն՝ զի յատենականն, որ դատախազն հարցանէ պարուկան, թէ այդպէս իցէ զանգատ քո: Իսկ շեշտուն՝ խորխտացեալ բարկանայ յանցաւորին: Եւ թիւն՝ կակղանայ անմեղին, եւ ոմանց յերկարաբանութիւն լինի եւ ոմանց սուղ պատասխանի:

Եւ զոմանս ենթամայիւ հարցանէ, թէ արդարեւ այդ այդպէս իցէ, որպէս Պիղատոս,²⁵ որ զարմացաւ վասն տեառն մահուանն եւ ասաց ցՅովսէփ,²⁶ թէ «Արդարեւ այնչափ վա՞ղ մեռաւ»: Եւ այն էր ատենականն: Եւ այսպէս միմեանց կարաւորն քերականն եւ ճարտասանն: Այս՝ թէ առ ո՞րս ունի համեմատութիւն յարհեստին:

Ութերորդ՝ թէ յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ էր, որ մեկնութիւն պար սորա, այսինքն՝ զի Դաւիթ փիլիստփայն²⁷ թարգմանեաց եւ մեկնեաց զԴաւիթ մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յովհաննէս վարդապետն մակնուն Պլուզ²⁹ համառուտեաց զնոյն վասն զիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի³⁰ վարդապետն Գլաճորոյ³¹ այլ համառուտեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի, այսպէս եւ Մործորեցի³² է համառուտեալ:

Արդ, երկու մեկնիչ կայ ի զիրքս յայս. առաջինն՝ Դաւիթ մեկնածն է, եւ երկրորդն՝ Ստեփանոսին Սիւնեաց³³, որ ի վայոյ ձորն նահատակեցաւ: Այս՝ թէ յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ մեկնեցաւ քերականութիւնս:

Իններորդ՝ թէ վասն է՞ր փոյթ յանձին կալան հետեւի քերականութեանս: Այսինքն՝ զի քերականութիւնս է, որ զբանն քննէ եւ

- 1 E զառակախաւսութիւն
- 2 E խրատոյ
- 4 ACH կետիցն, EFG կետիցն
- 5 ACDFGHI առնուն
- 5 CDFGHI ճարտասանքն
- 5 D նոգո
- 6 E յատենական
- 6 ACI զգազալիսզքն, E զգալիսզքն, DFGH զգալիսզքն
- 6 E պարուկան
- 7 ACEG զանգատ
- 7 FD քարկանա
- 7 DH յայնչաւորին
- 8 CDH կակղանա
- 8 E յերկարաբանութիւնք, I յերկարանութիւն
- 22-23 E մեկնած
- 23 CDG Ստեփանոսին, E Ստեփանոսի
- 23 AF ի վայ ձոր, E ի վայոյ ձորոյ
- 24 E չիբ՝ նահատակեցաւ
- 24 DFGI յումմէ՞, E ումմէ՞
- 24 F թարգմանեցաւ
- 26 E չիբ՝ վասն
- 26 E հետեւի

զմասունս բանին եւ զգիրս. իսկ ամենայն իմաստասիրութիւն եւ պատմութիւն բանիւ եւ գրով լինի, վասն որոյ Հարկ է նախ զայս ուսանիլ եւ ապա սովաւ՝ զայլսն, զի որպէս դուռն է սա եւ ներածու- թիւն այլոցն:

5 Տասներորդ՝ պարտ է գիտել, թէ վասն է՞ր առասպելաբանութիւն կոչի սա:— Այս է. ամենայն բան՝ եթէ՛ ճշմարիտ պատմութիւն է եւ եթէ՛ առասպելաց պատմութիւն՝ գրով եւ բանիւ լինի: Եւ քերականու- թիւն սորին բանիւ լինի, եւ վասն այս ասն առասպելաբանու- 10 Ձի որպէս Հիւանութիւնն բաժանի ըստ տեսակաց՝ է՛ որ աթոռ գործէ, եւ է՛ որ տաճար շինէ, եւ է՛ որ սայլի կունդ, եւ է՛ որ ջրաղացի կունդ եւ այլն, այսպէս եւ սա ըստ մասին բաժանի ըստ զանազան իրաց ինչ եւ ձայնս ձայնս ընդունի անուանակոչութեան:

15 Դարձեալ՝ առասպել «գառակախաւութիւնն» ասէ, որ աւրինակաւ ի սմա:

Մետասաներորդ՝ եթէ առ ի՞նչ աւզտակարութիւն է սա պիտանա- ցու:— Այսինքն՝ զի ամենայն իմաստասիրութիւն եւ պատմութիւն բանիւ եւ գրով լինի, եւ սա՛ է, որ զբանն ուսուցանէ եւ զգիրն: Դարձե- 20 եալ՝ աւզուտ է, որ զլեզուն ուղղորդ պահէ, որ ծոփ ոչ: Եւ զընթեռ- նույն, որ զգիրքն քերական արուեստին առգանութեամբ գիտնայ կարգալ եւ զգիրն արուեստիւ զրել, թէ որտե՞ղ պիտի զնել շեշտ եւ բուժի եւ պարոյկ եւ ենթամնայ եւ այլն:

25 Երկոտասաներորդ՝ [պարտ է] գիտել, թէ սա՞ է նիւթ եւ ենթակայ այլ իմաստասիրութեանցն, թէ՞ նոքա՛ են ենթակայ քերականութեանս, — է՛ զի ամենայն իմաստասիրութիւն բանիւ լինի եւ գրով. եւ սա՛ է, որ ունի զբանն եւ զգիրն, վասն որոյ ասեն՝ քերականութիւնն է նիւթ եւ ենթակայ ամենայն իմաստասիրութեան:— Այսքան նախերգարար ի

- 1 E եւ զի մասունս
- 1 AH չիբ՝ ամենայն
- 1 E իմաստասիրութիւն
- 3 E ուսանի
- 3-4 AEFH ի սա որպէս դուռն [E է] եւ ներածութիւն
- 3-4 DH ներս ածութիւն փի ներածութիւն
- 3 DH սայ
- 5 CDH եթէ
- 7 CDH առասպելաց, E առասպելացն
- 8 E չիբ՝ է
- 10 II G Հիւանութիւն, E Հիւան
- 11 ACDEFGI [սայլի] կունդ
- 11 I կունդ [եւ այլն]
- 11 D ջրաղացի
- 11-12 E չիբ՝ է որ ջրաղացի կունդ եւ այլն, այսպէս եւ
- 13 H ձայնս եւ ձայնս, I ձայնս փի ձայնս ձայնս
- 13 G անանակոչութեան
- 14 DEH գառակախութիւն

- 15 E զմարդ
- 16 DEHI սմա
- 17 I սայ
- 20 CDFGH յօգուտ, I օգուտ փի ուղղորդ
- 21 G արուեստի
- 21 A գիտնայ
- 22 ACDEFGHI յորտե՞ղ
- 23 E զբոյթ, ACDF բոյթ
- 23 A չիբ՝ եւ [ենթ.]
- 23 A ենթամնա, E ենթամնա, ենթամնայ
- 24 ACGH երկուտասաներորդ, E երկուտասաներորդ
- 24 CD ենթակա
- 25 E չիբ՝ են
- 26 DH սայ
- 26 E սայ է փի այս է
- 26-27 E ասէ փի սա է
- 28 E գիրն
- 28 AFH քերականութիւն
- 29 I իմաստասիրութիւն
- 29 E երգարար փի նախերգարար

մուտս քերականութեան:

ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

«Քերականութիւն եւ հմտութիւն, որք ի քերթողաց եւ ի շարագրաց իրրու քազու՛մ անգամ ասացեցոց»:

5 Լծ. Ոմանք ասացին, թէ նիւթ եւ սկիզբն բանականութեանս ձայնն է, զի նովաւ լինին վայելչութիւնք ամենայն աշխարհիս, այսինքն՝ խաւսք եւ բան եւ զրոյց եւ պատմութիւն եւ այլն: Եւ ասեն, թէ ձայն է վիրաւորութիւն աւզոյն ի խիստ հարկմանէ: Բայց ո՛չ է այսպէս, զի յորժամ արիւ կամ փայտիւ ոք հարկանէ զաւղ՝ ոչ արձակէ ձայն: 10 Այլ ձայնն յերկու նիւթոց առ իրեարս հարկանելոյն լինի, զի ծածկեալ կայր ի նոսա, եւ ի հարկանելն յայտնի լինի, որպէս զանկակ եւ ծնծդայն եւ այլն:— Ապա ուրեմն ձայնն ոչ է վիրաւորութիւն աւզոյ: Իսկ այլք ասեն, թէ ի լուել ձայնին խափանի արուեստն, այլ գիրն է նիւթ քերականութեանս, զի միեւնոյն է գրականութիւն եւ քերականու- 15 թիւն. բայց ո՛չ ձայնն է նիւթ բանասիրութեանս, եւ ո՛չ գիրն: Ձի ձայնն բնական իմաստասիրացն է քննելի, իսկ գիրն առանձին քննութիւն ունի յիւրում տեղուչն, որպէս հանդերձեալ է ասել, թէ ԼԶ (36) գիր է. ութն ձայնաւոր է, եւ քսանեւութն՝ բաղձայն: Ապա ուրեմն ձայնն եւ գիրն ոչ է նիւթ քերականութեանս, այլ հմտութիւնն է նիւթ, որ- 20 պէս ասէ՝ «քերականութիւն է հմտութիւն»:

- 1 H իմաստս փի մուտս
- 1 G քերականութեանն
- 3 ACDEFGI քերթողաց
- 3 G Քերականութիւն
- 3 E շարագրոց
- 5 AE ձայն
- 6 E լինի
- 6 E աշխարհի
- 7 E զրոյց
- 7 CDFGH ձայնն
- 8 AGH չիբ՝ է
- 8 AH Բացորոչէ այսպէս փի Բայց ոչ է այսպէս
- 9 E Բաց փի Բայց
- 9 E արիւ, FG քարիւ փի արիւ
- 10 E [Այլ] ձայն
- 10 E նիւթից
- 10 ACDE Իրարս
- 10 H Հարկանելոյ
- 11 H ի նոսայ
- 12 E ծծղան, H ծնծղան
- 12 AFG ձայն
- 12 AFH չիբ՝ է
- 13 E խափանի
- 13 G արուեստ
- 14 ACDH քերականութեանն
- 14 E չիբ՝ է
- 14 CFGHI գիտնակաւութիւն, D գիտնակաւ- նութիւն փի գրականութիւն
- 15 A ձայն
- 15 GH քանաւորութեանն
- 15 E [ձայնն] է
- 16 E [րեական] է
- 16 AGH չիբ՝ է
- 16 I քննելի է [շարագրաս.]
- 16 E առանձինն
- 16 E քնութիւն
- 17 ACDEFI տեղոջն
- 18 AFH չիբ՝ [ձայնաւոր] է
- 18 E քսանեւինն
- 19 ADF հմտութիւն [է նիւթ]

5 Եւ գիտելի է, զի հմտութիւնն ոչ է ընդհանուր գիտութիւն, այլ մասնաւոր եւ առանց պատճառի, որպէս ասէ փիլիսոփայն՝³⁴ հմտութիւն, ներհմտութիւն, արհեստ եւ մակացութիւն: Հմտութիւն է մասնաւոր գիտութիւն առանց պատճառի, եւ ներհմտութիւն է բազում գիտութիւն առանց պատճառի: Իսկ արհեստ է ընդհանուր գիտութիւն առանց պատճառի: Իսկ մակացութիւն է ընդհանուր գիտութիւն հանդերձ պատճառաւ³⁵: Ապա ուրեմն հմտութիւնն ոչ է ընդհանուր գիտութիւն, այլ՝ անբան: Զի անբան կենդանիքն հմտոն են բնութեամբ իրաց ինչ, զի որպէս ուղան զգազն ուտէ եւ զմաղձն ձգէ, այսինքն՝ զհոսն, եւ կատուն՝ խոտ, եւ շունն՝ սէզ, եւ առիծն՝ կապիկ, եւ կապիկն՝ զգորտն, եւ ոչխարն՝ զաւձն եւ այլն, ապա ուրեմն հմտութիւնն զմեզ յանրանութիւն տանի, - ասեն ոմանք: Այլ աստ հմտութիւնն զբանաւոր իմաստն ասէ. զի ասէ՝ «հմտութիւն է, որ ի քերթոյաց եւ ի շարագրաց իրր բազում անգամ ասացեալ»: Բայց թէ ի՞նչ է քերթութիւն եւ քերթողութիւն եւ շարագրութիւն: Այսինքն քերթութիւնն՝ որպէս արուեստն, եւ քերթողն՝ որպէս արուեստաւորն:

10 Դարձեալ՝ քերականութիւնն ընդհանուր արուեստն, իսկ քերականն՝ արուեստաւորն: Նոյնպէս քերթողութիւնն՝ ընդհանուր արուեստն, իսկ քերթողն՝ արուեստաւորն:

15 Դարձեալ՝ քերականն զիրքն է, որ ունի քերականութիւնս յինքնան, իսկ քերթողն՝ մարդն, որ գիտէ զարուեստն³⁶:

20 Դարձեալ՝ քերականութիւնն է արհեստ՝ ենթակայ ունելով զմասունս բանին, որ ի կատարումն եւ յուզողութիւն անէ զլեզու:

25 Դարձեալ՝ թէ ի՞նչ զանազանին քերթողութիւն եւ քերթող: Այսինքն՝ զի քերթող է, որ զամենայն մասունս բանին գիտէ, այսինքն՝ զուրթ

- 1 CDEGH հմտութիւն
- 1 DH է ոչ [ըրջում]
- 1 A ընդհանուր, E ընթանուր, F ընթանուր
- 3 E չիբ՝ [ներհմտ.] է
- 5 AFG ընթանուր [գիտ.]
- 7 E չիբ՝ ուրեմն
- 7 EI հմտութիւն
- 7 ACFG ոչ է ընթանուր
- 8 E այլարան փիս այլ՝ անբան
- 8 I հմտն փիս հմտոն են
- 9 E ուղան ուղտէ զգազն եւ մաղն ձգէ...
- 10 E չիբ՝ այսինքն՝ զհոսն
- 10 E զկատուն փիս կապիկ
- 10 E սեզ
- 11 E կատուն փիս կապիկն
- 11 I զոչխարն
- 11-12 E հմտութիւն [զմեզ]
- 13 DEFGH հմտութիւն
- 13 ACDFGI քերթողաց
- 14 E շարագրեաց
- 14 H իրրու
- 15 A չիբ՝ քերթութիւն եւ քերթողութիւն եւ շարագրութիւն: Այսինքն
- 14-15 CDEFHI [զի՞նչ է] քերթողութիւն
- 15 CDEFHI քերթողութիւն

- 15 CDFGHI [այսինքն] քերթողութիւնն, A քերթողութիւնն
- 16 AFGH քերթողութիւն, CDI քերթողութիւն փիս քերթողն
- 17 A ընթանուր, CDFH ընթանուր
- 17-18 CDFGH քերական
- 18 ACDGHI քերթողութիւն, F քերթողութիւնն
- 18 AF ընթանուր
- 19 CDFGHI քերթող, A քերթողն
- 20 CDEFGH քերական
- 20 ACDFGH չիբ՝ որ
- 20-21 E ինքեան, I զինքեան
- 21 ACDFHI քերթող, G քերթող
- 21 D մարդ
- 22 CDEH քերականութիւնն
- 22 E ընթանկայ
- 22 E զմասինս
- 23 E յուզողութիւն
- 23 E զլեզուն
- 24 AFGI քերթողութիւն
- 24 ACDFH քերթող, GI քերթող E քերթողութիւն, փիս քերթող
- 25 C [Այսինքն] է
- 25 ACDEFGI քերթող, G քերթող
- 25 ACDEFGI [զուրթ] մասունք

մասունս բանին եւ զմասանց մասնկունս, այսինքն՝ զուրթ մասունս շաղկապին. այլեւ զվից մասունս քերականութեան եւ զմասանց մասնկունս, այսինքն՝ զվերլուծութեան զերիս մասն, որ է՝ ենթադատութիւն եւ առգանութիւն եւ տրոհութիւն. այլեւ զվից մասն ենթադատութեան, այսինքն՝ զողբերգութիւնն զիւցազնաբար վերծանել եւ այլն, այլեւ ճանաչել զղէմս խաւսիցն:

5 Իսկ «քերթողութիւն է առասպելավարժութիւն», - այս է. քերթողութիւնն] այն է, որ զճշմարիտ գիտութիւնն քննէ, իսկ քերթողն՝ որ թողեալ է զքերականութիւնն եւ առասպելաց պատմութիւն առնէ, վասն որոյ ասէ՝ «քերթողութիւն է առասպելավարժութիւն»:

10 Դարձեալ ծանիր, զի որ ասեն, թէ «քերականութիւնն առասպելարանութիւնն է», - ո՛չ թէ առասպելարանութիւնն է քերականութիւնն, այլ այս է. զի որպէս հիւսնութիւնն բաժանի ըստ տեսակաց, զի է՝ որ աթոռ գործէ, եւ է՝, որ տաճար շինէ եւ այլն, այսպէս եւ քերականութիւնս ըստ մասին բաժանի՝ ըստ զանազան իրաց ինչ եւ ձայնս ձայն ընդունի անուանակոչութեան, եւ ի զանազան տեսակաց սորա մին մասն է առասպելախաւսութիւնն: Եւ թէ զի՞նչ օս. այսինքն՝ զի ամենայն իմաստասիրութիւն եւ գիտութիւն եւ հրի պատմութիւնք եւ ամենայն խաւսք եւ առասպելք՝ բանիւ պատմին. - իսկ բանն եւ մասունք բանին քերականութեանս է, վասն որոյ ամենայն ինչ, որ բանիւ պատմի՝ թէ՛ ճշմարիտ խաւսք, թէ՛ առասպելք, այն ամենայն քերականութեան կոչին, եւ ո՛չ թէ միայն առասպելարանութիւնն է սա: Այսպէս ծանիր զճշմարիտն: - Այս՝ թէ զի՞նչ է «քերթողն» եւ «քերթողութիւնն»:

15 Զարցումն. վասն է՞ որ ասէ՝ «Եւ Ե՛ն մասունք սորա վից»:
 20 Պատասխանի. Մասունք ասի, եւ ո՛չ՝ բոլոր, զի մասն ոչ ունի զբոլորին անունն եւ ոչ զգործն, որպէս ձեռն մասն գոլով՝ ոչ զանուն մարդոյն ունի եւ ոչ զգործ իւրաքանչիւր զգայարանաց, վասն այնորիկ

- 1 E մասանց փիս զմասանց
- 2 H քերականութեանն
- 3 H զվերլուծութեանն
- 3-4 A ենթադատութիւն, DEHI ենթադատութիւն
- 4-5 DHI ենթադատութեան, E ենթադատութեան
- 5 AEH զողբերգութիւն
- 5 A վերծան, E վերծանելն
- 7 A քերթողութիւնն, CDHI քերթողութիւն, E քերթողութիւն, G քերթողութիւն
- 7 ACDFHI քերթող
- 8 CDEHI [խս] քերթողն
- 9 D չիբ՝ [թողեալ] է
- 9 E քերականութիւն
- 9 CDEHI առասպելաց
- 10 CDEHI քերթողութիւն, G քերթողութիւն
- 11 E քերականութիւն
- 11-12 CD առասպելախաւսութիւն փիս առասպելարանութիւն
- 13 AEG ասէ փիս այս է
- 13 H հիւսնութիւն
- 14 CDHI աթոռագործէ փիս աթոռ գործէ, E աթոռայ
- 16 E [ձայն] ձայն
- 16 A անուանակոչութիւն, H անուանակոչութեան
- 17 H չիբ՝ ամենայն
- 20 C չիբ՝ որ
- 20 E բնա փիս բանիւ
- 22 ACHI սայ
- 23 ACDFHI քերթողն, G քերթողն, E քերթողութիւն փիս քերթողն
- 23 ACDFGHI քերթողութիւնն, E քերթողութիւն
- 24 ACDEFGHI Զարց
- 25 E զմասն փիս զի մասն
- 26 AG [զբոլորին] անուն
- 26 ACDEFGHI [ոչ] զանուն
- 27 E ազարանաց փիս զգայարանաց
- 27 E վասն որոյ, H վասն այն

ասէ՛ «մատուցք են սորա վեց»։ Իսկ վասն է՞ որ ոչ ասին ութ, որպէս ասին բանին մատուցքն, այսինքն՝ ածուց, բայ, ընդունելութիւն, յաւղ, գերանուն, նախդիր, մակբայ, շաղկապ, եւ ո՛չ՝ որպէս ճարտասանին մատուցքն երեք են, այսինքն՝ բաղոտահականն,³⁷ ատենականն,³⁸ կացրդականն³⁹։ Այլ վեց են վասն երկու պատճառի. նախ՝ զի վեցն ծննդական թիւ է, երկրորդ՝ զի կատարեալ թիւ է, զի որպէս ծնունդն յարուէ եւ յիգէ լինի, այսպէս եւ վեց թիւն արու է եւ էգ։ Եւ թէ որպէ՞ս, - ա՛յս է. զի դար է եւ կոճատ. այսինքն՝ լուծ է եւ կենտ. դարն՝ արու, եւ կոճատն՝ էգ, այսպէս եւ վեցն էգ է, զի երեք է, այսինքն՝ երեք մին կոյսն, եւ երեք՝ մինն։ Եւ արու է, զի երեք երկու է, այսինքն երկու երկու եւ երկու՝ որ է լուծ եւ կենտ։ Ապա ուրեմն ծննդական է, զի արու եւ էգ է։ Իսկ կատարեալ թիւ է, զի ինքն յինքենէ բաղկանայ, այսինքն՝ զի երկու երեք է, այսինքն՝ երկու եւ երեք երկու, այսինքն չինգ եւ մին՝ վեց։ Եւ այլ Հասկանալի, զի է՛ երեք կէսն եւ երկու այլ, որ լինի չինգ, եւ մին՝ վեց։ Եւ այլ ազդ մին եւ երկու, որ է երեք, եւ երեք այլ՝ որ է վեց։ Եւ վասն այնորիկ վեց են մատուցք սորա։

Նախ՝ «Վերծանութիւն մերկուո՛ւ ըստ առգամուրեանցն» եւ այլն։ Եւ յայտու՛մ տեղու՛մ չինգ զնեն իմաստասէրքն զնախկին դատութիւնն՝ ըստ բնութեան, ըստ ժամանակի, ըստ տեղւոյ, ըստ պատուոյ եւ ըստ պատճառի։ Այս՝ նոցայն։

Իսկ աստ՝ երեք մին. նախ՝ ըստ տեղւոյն, երկրորդ՝ ըստ ժամանակին, երրորդ՝ ըստ պատուոյն։ Տեղեալ՝ որպէս երկինք բան գերկիր, եւ որպէս բեմն քան զտաճարն, որպէս արեգակն քան զլուսին։ Իսկ աստ տեղեալ է նախադաս վերծանութիւնն, այսինքն՝ ընթերցողութիւնն, զի վերծանութիւնն ընթերցողութիւն թարգմանի ի յոյն լեզու։ Իսկ ստուգարանի վերծանութիւնն, այսինքն՝ վերստին ի ծանաթութեան

- 1 E եւ [ասէ]
- 1 AEH չիբ՝ վեց
- 2 A բայց, CDI բա փիս բայ
- 3 DFHI մակբա
- 4 AEF մատուցք
- 4 A բախտահական, CDFGI բախտահական, H բախտահական
- 4-5 AE ատենական
- 5 A կացրդականն, DFH կացրդականն
- 6 E զվեցն
- 8 E էք
- 8 E եթէ փիս եւ թէ
- 8 CDE չիբ՝ [լուծ] է
- 9 ACDEFGHI կենդ
- 9 I կոճատ
- 10 E եւ երեքն է փիս զի երեք է
- 11 DI կենդ
- 11 D չիբ՝ [որ] է
- 12 E յինքն
- 13 CDI բաղկանա
- 13 C այս փիս այսինքն
- 14 CD այս փիս այսինքն
- 14 G չինգ

- 14 E չիբ՝ եւ [այլ]
- 16 G [ազգ] մէկ
- 18 A վեծանին, C վերծանութիւն
- 18 D առգամութեանց
- 19 ACE տեղոջ
- 19 E դատութեան
- 20 C բնութեանն
- 20 ACDEFG տեղոյ
- 21 DE նոցա այն փիս նոցայն
- 22 AE ըստ տեղոյն
- 23 A պատվոյն
- 23 CDG երկինքն
- 24 AFH տաճարն
- 24 E արեկն փիս արեգակն
- 24 CD զլուսինն
- 25 E նախադաս
- 25 E վերծանութիւն
- 25-26 DEH ընթերցողութիւն [զի]
- 26 A վերծանութիւն
- 26 F թարգմանի
- 27 A վերծանութիւն, F վեր ծանոթութիւն
- 27 D չիբ՝ ի

թիւն գալ Հոգեւորին։ Իսկ որ ասէ «ներկուս»՝ մերն նախդիր է, եւ վասն երեք պատճառի զնէ գնիրմ. նախ՝ վասն գծուարարու լինելոյ, երկրորդ՝ ճոխացուցանելոյ գրանն, երրորդ՝ ներկուս, այսինքն՝ ի ներս լցեալ իմաստութեամբ եւ կուռեալ։ Իսկ որ ասէ՛ «ներկուս», այսինքն՝ անըզար եւ միշտ ընթերցուլ զիմաստասիրական բանս։

Իսկ որ ասէ «ըստ առգամութեանց»՝ գտասն առգամութիւնսն ասէ, այսինքն՝ շեշտ, բութ, պարոյկ, թաւ, սոսկ, երկար, սուղ, ենթամնայ, ապաթարց, կէտ։ Բայց գտասնն աստ ի չորս գլուխ բաժանէ, այսինքն՝ ամանակ, ոլորակ, կիրք, Հագագ։ Զտասն առգամութիւնքս աստ սեռաւէն գլխովս յամենայն ընթերցուունս ի կիր արկանել։

Իսկ որ ասէ «երկրորդ՝ գրուցատրութիւն»։ Երբաւի ընդ առաջնոյն զնէ եւ գայս մասն. զի պարտ է նախ վերծանել եւ ուսանել, եւ ապա՝ գրուցատրել։ Իսկ թէ վասն է՞ որ ասէ՛ «ասել» կամ «խասել» կամ «հրամայել», այլ՝ «գրուցատրել» ասէ, այսինքն՝ զի ըստ անունացն զանազան են եղանակք նոցա եւ տեղիք. այսինքն՝ զի «ասելն» եւ «խասելն» ներկային է, եւ «հրամայելն»՝ Հարկիւ է, իսկ «պատմելն»՝ անցեալ կամ Հանդերձեալ իրացն լինի, իսկ «գրուցատրելն»՝ ա՛յն է, որ գառաջնոց պատմութիւնն զրուցեն։

Իսկ ասելն՝ «ըստ մերգոյս Բերթողական եղանակս», այսինքն՝ թէ Հարկ է գրուցատրել, այլ ո՛չ ըստ սովորութեան խաւսից, այսինքն՝ ըստ աշխարհին դատարկարանութեան, այլ՝ կա՛մ գերթողացն արարածն, եւ կա՛մ՝ զիւրաքանչիւր ուրուք նոցին զազախարաւք գրուցեալ. - այս կա՛մ զիմաստնոց պատմութեանէ խաւսել եւ զառաքելոց եւ զարիւնաց եւ զմարգարէից, եւ կա՛մ՝ զիմաստասիրաց բանն նոցին բառովն եւ եղանական ասելն, որպէս ասէ, թէ «ըստ ներգոյս», այսինքն զոր ինչ ի ներքս գոյ՝ այնպէս խաւսեա, այսինքն գտասն առգամութիւնն ներտրամադրեա, այսինքն՝ Հաստատէ ի միտս քո։ Նախ՝

- 1 AEG ներ
- 1 I նախդիր
- 2 A գծուարուր, E գծուարայուր, G գծուարուր
- 2 I լինոյ
- 5 CDI զիմաստասիրան
- 7 DG այս է փիս այսինքն
- 7 ACDEF րոյթ
- 7 E պարոյգ
- 8 A ենթամնա
- 8 FG կէտ
- 8 E բայ փիս բայց
- 8 G գտասն
- 9 E Հագագ
- 10 E ընթերցման
- 12 E յուսանել
- 13 A ս փիս ասէ
- 14 CD հրամանել
- 15 ACDEFH յեղանակք
- 15 ADG սոցա
- 16 ACDEGH չիբ՝ եւ [խաւս.]
- 16 E ներկան
- 18 E չիբ՝ որ
- 19 E ներքոյս

- 19 ACDEHI քերդական
- 19 ACDEFGH յեղանակք
- 21 E աշխարհի
- 21 G դատարկարանութեանէ
- 21 ACDEFHI քերդոյացն
- 22 AH չիբ՝ կամ [զիւր.]
- 22 E ոք փիս ուրուք
- 22 E գաղաքարաք
- 22 H գրուցել
- 23 D այսինքն փիս այս
- 23 E խոսիլ
- 23 E գառաքելոցն
- 24 D մարգարէից
- 24 E զկամ
- 24 E զիմաստասիրացն
- 25 F յեղանակն, ACDEGHI յեղանական
- 25 DEF ասել
- 25 E չիբ՝ թէ
- 25 E ներկոյս
- 26 E ի ներքս
- 26 DEHI խոսեալ
- 27 E ներտրամադրեալ
- 27 E Հաստատես

ծանրի՝ զանուն, զբայ, զվանդ, զփաղառութիւն եւ զայլ արհեստ, եւ ապա այնպէս խաւսեա, այսինքն՝ ըստ իմաստասիրաց արհեստին:

Իսկ որ ասէ «եղանակ», այսինքն՝ կա՛մ զնմանն ասես եւ զգեղեցկայարմարն, կա՛մ զհաւանականքն: Իսկ «ըրուցատրել»՝ եղեալ պատմութիւն է, իսկ ոչ եղեալն՝ առասպելն: Եւ ասի առասպել ըստ երիս եղանակս. նախ՝ պիտակաւն, երկրորդ՝ հեղնութեամբ, երրորդ՝ փոխաբերութեամբ:

Արդ, թէպէտ սորա առհասարակ առասպելք են, բայց ոմն է անազուտ, եւ ոմն՝ առակախաւսութիւն եպերելոյ զոք, եւ ոմն՝ աւրինակ յաղագս խրատելոյ ինչ: Արդ՝ պիտակական է անպատճառ սուտ, որ եւ լսելն անազուտ է, որպէս ասեն հեթանոսք, թէ Պասիփայ⁴⁰ աստուածոց զուսար գեղեցիկ, այսինքն՝ Արեգական զուսար ցանկացաւ ցլոյ միոյ. եւ արար կով փայտէ եւ եմուտ ի ներքս եւ խառնեցաւ ընդ ցուլն: Եւ Դիւնայ⁴¹ Յակորայ⁴² զուսարն գեղեցիկ յոյժ, Կրիսպոս իշխանն բռնաւոր չմիանայր, թէ գեղն չաւերէր եւ յալոց պահէր յերկաթէ տան դափազի: Եւ կամ արայէզն, որ ասեն, կամ եղջերուաքաղն եւ այլն ամենայն սուտ են: Իսկ «եպերանս»՝ զոր հեզնեն եւ տնազեն զոք, որպէս զորտն աղաղակէր, թէ հէքիմ եմ, թապիւլ եմ, զալիանոսական⁴³ բժիշկ եմ, եկա՛յք առ իս: Եւ աղուէսն յառաջ երեկ եւ ասէ՝ չամաշե՛ս ընդ քեզ, թէ զու բժիշկ ես, զքո բորբոսած ոռդ է՞ր չես ի բժշկել, որ քո փորդ ուռած է եւ երեսդ դեղին եւ ձայնդ խոշոր: Նոյնպէս զու, թէ լիխտ մեղաւոր է մարդն, այլազ չկարես դարձուցանել. նա հեզնէ, տնազէ, լինի թէ զառնայ ի մեղաց: Նոյնպէս եւ էչն առիւծի մորթ էր առեալ ի վերայ իւր եւ գնաց ի հարսանիսն: Հեզ-

նեցին եւ ծաղր արարին, թէ էչ գոյով առիւծ կերպարանիս: Նոյնպէս եւ զու գեղեցւոր մարդոյ զառաքինութիւնն յանդիմանեա եւ հեզնէ, որ զայլ կենդանեաց բարք եւ վարք ի վերայ իրեանց փոխեն: Այսպիսիքս «եպերանք» են: Իսկ երրորդն՝ որ է փոխաբերութիւն, առ ի խրատ ինչ, որպէս նապաստակունքն եւ գորտունքն եւ կապիկքն եւ ոչխարքն եւ ճայկիկն թագաւորութիւնն: Այսպիսիքս առակախաւսութիւնք են:

Բայց թէ զի՞նչ է «առակն», եւ զի՞նչ «աւրինակն»: Առակն, այսինքն՝ թէ սուտ է, բայց առ եւ արկ՝ եւ լինի «աւրինակ»: Դարձեալ՝ առակն սուտն է, եւ աւրինակն՝ ճշմարիտ: Վասն որոյ իմաստասէքքն ի սուտ իրաց եւ յառասպելաց սահմանէին զառակն, իսկ Տէրն մեր զճշմարտութիւնն զնէր արինակ: Իսկ տեղիք սոցա այսպէս են. ոմանք յառաջ քան զբանն եւ է՛ ի մէջ բանին, եւ է՛, որ ի վերջն, այսինքն՝ աւրինակն յառաջ քան զբանն, զի ճշմարիտ է բանն, իսկ առակն՝ ի վերջն: Իսկ երկուսն երբեմն ի մէջ բանին նստին: Եւ այսոքիկ են առասպելախաւսութիւնք քերականիս, վասն որոյ ասէ Պորփիրոս ի վեցերորդ զլուխն⁴⁴, որ վասն ձայնին ճոռէ, թէ քերականքն զյաւաղեալն եւ զաննշանականն առնուն, այսինքն՝ զի առասպելն եւ առակախաւսութիւնն յաւաղեալ բան է, բայց աննշանական է, զի էչ եղեալ:

«Երրորդ» լեզուաց եւ հնագէտ պատմութեանց առձեռն քացատրութիւն»:

Յարմարապէս զնէ եւ զայս աստ, զի ոչ ընդ մի, այլ ընդ բազում լինի բացատրութիւն, վասն որոյ երրորդ ասէ զեղեղաց բացատրութիւնն: Եւ երբեք բազում է, զի ունի առաջին եւ միջին եւ վերջին. ոմանք կարծեցին, թէ որ շուրջ գրեւ աշխարհից են՝ ազգաւ եւ լեզուաւ աւտար, զնոցա լեզուն պարտ է գիտել, այսինքն՝ գՀԲ (72) ազգի լեզուն⁴⁵, զի յոյժ պիտանի է առ սուղաբանութիւնն, այսինքն՝ զի յամենայն բառէ զոյ ի զրեալսն: Իսկ թէ որ զամենայն լեզու գիտե-

- 1 CDFI գրա
- 1 E արուեստ
- 2 E այգա
- 2 EH խոսեալ
- 2 E իմաստասիրացն
- 3 ACDEFGHI յեղանակս
- 3 A գնման
- 4 DFGHI եղեալն
- 5 CDFGI [առասպ.] է
- 6 G երեք
- 6 DI յեղանակս
- 6 CDEHI պիտակական
- 6 H հենցնութեամբ
- 7 E փոխաբերութեամբ
- 9 E է [առակ.]
- 9 ACDFGHI եպիկորելոյ, E եպիպիկորելոյ
- 10 E պիտակական, DH պիտանական
- 11 ACDFHI Պասիփայ, G Պասիբայ
- 12 E չի՛ք՝ զուսար
- 12 E Ան փիւ՝ Արեգական
- 14 ACDFGHI Դիւնա
- 14 CH Յակորայ
- 14 ADEGH զուսար
- 14 E Կրկսպոս
- 15 I բռնոր
- 15 E չի՛ միանայր
- 15 ACDEFGH չի՛ք՝ գեղն
- 15 E չաւերէի, ACDFGHI չաւերի
- 15 E այլոցէ, ACDFGH յալոցէ
- 16 F արայէզն, G յարայէզն
- 17 H հենցնեն
- 18 ACDG հէքիմ, FI հէքիմ, H հէքիմ
- 18-19 AE գայիկան
- 19 ADEF բժշկեմ փիւ բժիշկ եմ
- 19 AG աղուես, CDEF աղուեսն
- 20 E զգից փիւ քեզ
- 20 AEGH բժշկես փիւ բժիշկ ես
- 20 AEGH բորբոսաց
- 20 E ոչ փիւ ոռդ
- 20 E յե՛ր փիւ է՛ր
- 20 FG չի՛ք՝ ի
- 21 A փորտ
- 21-22 E նազ փիւ նոյնպէս
- 22 E գիխա
- 22 AEFH չի՛ք՝ է
- 23 H հենցնէ
- 23 E տանազէ
- 23 CDEI զուռա
- 24 DI վերա
- 24 H Հենցնեցին

- 1 E կերպարանս
- 2 E զառաքինութիւն
- 2 E յանդիմանեալ
- 2 H հենցնէ
- 3 ACDEFG զվարք
- 4 AEEFG երրորդ
- 5 E չի՛ք՝ գորտունքն
- 5 ACDEFG կապիկքն
- 8 D չի՛ք՝ է
- 8 E օրինակ
- 8-9 E չի՛ք՝ Առակն, այսինքն թէ սուտ է. բայց առ եւ արկ եւ լինի արինակ:
- 11-12 CDFH ճշմարտութիւնն, I ճշմարտութիւնն
- 11 CDE յառասպելեաց
- 11 EFG աէր
- 12 E տեղիկ
- 13-14 E չի՛ք՝ եւ է ի մէջ բանին, եւ է, որ ի վերջն: այսինքն՝ աւրինակն յառաջ քան զբանն:
- 14 CDH ճշմարտէ
- 14 ACDEFGH [է] գրանս
- 14 D չի՛ք՝ ի
- 15 E բանի
- 15 E այսքան փիւ այսօրիկ
- 15-16 D առասպելաբան խոսութիւնք փիւ առասպելախաւսութիւնք
- 16 ACEFGI չի՛ք՝ վեցերորդ
- 17 AG գաւաղեալն, E զօղեալսն
- 17-18 AG զաննշանակն
- 18 DH չի՛ք՝ այսինքն
- 18 E առակախոսութիւն
- 19 G գէ է փիւ գէ է
- 20 CFG Զորրորդ փիւ երրորդ
- 20 E ճնազեմ
- 20 E լեզուաց
- 25 ACDEFGH կարգեցին
- I կարգէին փիւ կարծեցին
- 25 E չուջ
- 27 E բուսուգարանութիւն
- 28 E ամենայն
- 28 E չի՛ք՝ լեզու
- 28 CD գիտեա

նայ, դիրբաւ հասկանայ զամենայն բառ, զի որպէս ի յորդեալ գետն
 դոն առաւել ջուրք քան ի սակաւ ծովակ, այսպէս եւ այս, վասն որոյ
 սուրբ կոյսն Կատարինէ⁴⁶ ուսաւ զՀՔ (72) լեզուն եւ զգիրս նոցա,
 որ յաղթեաց իմաստութեամբ զՄ (50) հոնորսն առ Մաքսիմիանոս
 5 սիւ⁴⁷ թագաւորն եւ դարձոյց զնոսա ի հաւատա Քրիստոսի, վասն
 որոյ պարտ է զամենայն լեզուս գրեալ, թէ հնար իցէ: Բայց ո՛չ զայս
 ասէ, ա՛յլ՝ զիր ազգի լեզուն միայն, այսինքն՝ գեզերականն⁴⁸ որ է
 Կորճայքն⁴⁹, որ են սասնցիք, եւ զՏայեցիին⁵⁰, որ են տարաւնացիք,
 եւ զԽուժային⁵¹, որ են խութեցիք, եւ զՉորրորդ Հայեցիին⁵²: Ա՛րդ,
 10 Առաջին Հայք՝ յԱրամենակայ ի Պոնտոս եւ ի Պոնտոսէ մինչեւ ի
 քաղաքն Մելիտինէ: Երկրորդ Հայք՝ Մերտինն եւ անտի ի Մոփաց գա-
 ւառն, որ է Ման[ա]ծկերտ եւ Մուշ: Երրորդ Հայք՝ եւ անտի ի քա-
 ղաքն Եզնկայ եւ Սուստ, իսկ սեփական աշխարհն՝ Մեծ Հայք: Չոր-
 րորդ Հայք՝ որ է Այրարատեանն գաւառ եւ այլն՝ նոյն Սպիւրաց աշ-
 15 խարհն⁵³ եւ Մուսինն եւ Արցախայինն, որ են խաչննացիք: Եւ թէ՛ վասն
 է՞ր ոչ միաբան հայոց լեզուն, այլ զանազան, - ա՛յս է. զի յետ աշտա-
 րակին⁵⁴, յորժամ եկն Հայկ դարձեալ եւ ուսոյց զընկալեալ լեզուն,
 յետ ուսմանն թեքեցան ուսեալքն, մի քան զմի թիւրեցիկ զբառերն,
 այսինքն՝ որպէս վերջին ուսեալքն քան զառաջինքն յետին գտան,
 20 վասն որոյ պարտ է գրեալ զիրարքանչիւր լեզու, զի յոյժ պիտանիք
 են ի պատմութիւն շարագրածացն:

Իսկ ասելն՝ «Խնագետ պատմութեանց առձեռն քացատրութիւն», -
 այսինքն ի նախնեաց պատմութիւնս տեղեակ զու, զի որք հարցանի-
 25 ցենն՝ դիրբալուր ուսցին: «Հնագէտ պատմութիւն»՝ զՀրէից, զՀեթեմ-
 նոսաց, զՔրիստոնէիցս զպատմութիւնս ասէ, այսինքն՝ զմարգարէա-

- 1 DHI դիրբաւ
- 1 ACDH հակման
- 2 AEH ջուրքն
- 2 D այս փիս այսպէս
- 4 C յաղթեացի
- 4-5 CDHI Մաքսիմիանոսի
- 5 E թագաւորաւ, D թագաւորան
- 5 G չի՛ք՝ ի
- 6 E [պարտ է] գրեալ զամենայն լեզուս [շրջում]
- 8 E Կորճանքն
- 8 CG սասնցիք, DF սասնցի՞ն
- 8 CI տարոնեցիք, D տարաւնեցիք,
- 8 E տարոնեցիք
- 9 ACDEFGH գիտթային
- 9 ADI ուխեցիք, E ուխտացիք, FGH ուխտեցիք
- 10 E Առաջինն
- 10 AEHI յԱրամենակայ
- 11 A Մելիտինէ, CDEF Մելիտինէ, G Մելիտինն, H Մելիտինիէ
- 11 A Մերտինն
- 11 DFGH անգի
- 12 CDEFG անգի
- 13 CDFGH Եզնկայ

- 13 H գեւատ
- 13 ACEF սեփական, H սեպհական
- 14 DI չի՛ք՝ [Չոր.] Հայք
- 14 EG Այրարատեանն, HI Արարատեանն
- 14 ACGI այլ
- 15 ACDFGH Արցախայինն, E Արցախայինն
- 15 AGH Խաչննացիքն
- 16 DG [ոչ] են
- 16 E միաբանի
- 16 CDGI Հայք, E Հայկն, F Հայքի
- 16 AEH [Հայկ] յարգագ
- 16 E եւ [յետ]
- 18 ACDFGI ուսեալք, E յուսեալք
- 18 CDGH բառերդ, DI գրաւորդ
- 19 DG չի՛ք՝ որպէս
- 19 G զվերջին
- 19 G ուսեալք
- 19 E զառաջինն
- 20 E յուժ
- 23 A չի՛ք՝ այսինքն
- 24 F Հնագետ
- 24 A զՀրէիցն, EFGH զՀրէիցն
- 24-25 E Հեթեմոսաց
- 25 E զմարգարէականս

կանն եւ զիմաստասիրականն եւ զաւետարանականն ասէ գրեալ:

«Չորրորդ՝ ստուգաբանութիւն»:
 Հարցումն. Զի՞նչ է ստուգաբանութիւնն:

Պատասխանի. Այն, որ անունն զընտելիւն իրին յայտնէ եւ զգործն,
 5 որպէս ասելն՝ կատուն, այսինքն՝ ի տուն, կամ շուն, այսինքն՝ շո-
 ղոթորթող, կամ սողոց, կամ տարգաղ, կամ սափոր, կամ սապատ,
 կամ մածուն եւ այլն: Եւ այսպէս է ստուգաբանելն, որպէս ասելն՝ թէ
 յափշտակութիւն. այսինքն՝ «յափշտատ արկութիւն»: Եւ այն է ստուգա-
 բանելն, որ փոխեա զմին գիրն յանուանէն կամ ի բայէն ի ձայնաւո-
 10 րացն կամ յանձայնիցն, այսինքն՝ զլծորդն: Եւ սոքա լծորդք, որպէս
 ասելն՝ բեն, մեն, պէ, փիւր. դարձեալ՝ դա, թոյ, տիւն. դարձեալ՝
 գա, սէ, շա, չա. դարձեալ՝ ձա, ծա, ցոյ եւ այլ այսպիսիք, զի ան-
 պատշաճ զնելույն ձեքի ի բառն, այսինքն՝ թիւրի, որպէս ասելն՝
 15 ցնձա կամ ընձա: Նոյնպէս եւ զայլսն, զոր անյարմար զնեն: - Ա՛յս
 են լծորդքն:
 Իսկ յորժամ կամիս ստուգաբանութիւն անել՝ ի թիւրեալ անու-
 նէն զեղեալ գիրն փոխէ, այսինքն՝ որպէս ասելն՝ եթիւ՝ թէ կըրակ,
 դըրգալ, սըղոց, եւ գրես զեչն եւ զայնն եւ զոյն, որ ստուգի՝ կնրակ,
 տարգալ, սողոց, նոյնպէս եւ ըստ տարգալիմ՝ թէ փոխեա զլիւնն ի
 20 զատ, լինի գաղ, եւ թէ լիւնիւն ստուգաբանի, թէ «տար ի գայլն»:
 Իսկ զատիւն ցուցանէ, թէ տարգալ է: Այսպէս յառաւելուլ տառնն եւ
 ի նուազելն լինի ստուգաբանութիւն, որպէս կանթեղն. թէ գկենն

- 1 A զիմաստասիրական, E զիմաստասիրական
- 1 E զաւետարանական
- 1 D գտեալ, GH գրեալ, I գալ փիս գրեալ
- 3 ACDEFGH Հարց
- 3 FG ստուգաբանութիւն
- 4 ACDEFGHI չի՛ք՝ Պատասխանի
- 4 E յայտնէ
- 5-6 CDGI շողորդող
- 6 E տարգաղ
- 7 DI ծածուն
- 8 HI յափշտակութիւն, H չի՛ք՝ յափշտակութիւն, այսինքն
- 8 E յափշտակութիւն փիս յափշտատ արկութիւն
- 9 DEHI գիր
- 9 E բայէ փիս ի բայէն
- 9-10 E ձայնաւորաց
- 10 E յանձայնից
- 11 ACDEFG ասել
- 11 E գայ, DI գա փիս գա
- 11 A թա, CDEFGI թաւ փիս թոյ
- 12 E գայ
- 12 G սա փիս սէ
- 12 E չայ
- 12 E նա փիս ձայ
- 12 ACDEFG ցաւ փիս ցոյ
- 12-13 E անպաճշաճ
- 13 AD ձեք, G թեքի, I ձեքի փիս ձեքի
- 14 E ցնձայ
- 14 E բնձայ
- 14 E յանյարմար
- 16 I ստուգաբանութիւնն
- 16 E առնուլ
- 16-17 DE անուանեն
- 17 CDEF չի՛ք՝ որպէս ասելն
- 18 E կրակ, զըգալ, սղոց, ACDFGHI սողոց
- 18 AG գրես, CD զըրես
- 18 E չի՛ք՝ եւ [գայրն]
- 19 E սոց
- 19 E չի՛ք՝ ըստ
- 19 CDEI զլիւն
- 20 E գաղէ
- 20-21 E չի՛ք՝ եւ թէ լիւնիւն ստուգաբանի՝ թէ «տար ի գայլն», իսկ զատիւն ցուցանէ, թէ տարգաղ է:
- 20 H ի գայն փիս ի գայն
- 21 DGI տարգալ
- 21 E Այս ամենայն փիս Այսպէս
- 21 E առաւելուլ
- 22 E ստուգութիւն

բառնան՝ ստուգի անթեղ, այսինքն բեղ՝ «զհուրն ծածկեալ ունի յինքեան»: Իսկ թէ կենիւ՝ լինի կանթեղ, այսինքն «բազում կանթ ունի», որպէս ասելն՝ մագնղ, մանղ՝ ուղիղ այսպէս եւ զայլն իմասցիս:

Իսկ այն անունն, որ ոչ ստուգարանի, յայլ լեզուաց է առեալ ի մերս, որպէս՝ գաւազան, աւազան, խարազան, զի թէպէտ թարգմանի, այլ ո՛չ ստուգարանի:

«Հինգերորդ՝ համեմատութեան տեղեկութիւն»:

Հարցումն. Զի՞նչ է «համեմատութեան տեղեկութիւն»:

Պատասխանի. Այսինքն՝ նմանեցուցանել զիր իրաց, այսինքն՝ զմարդ՝ մարդոյ, եւ զոչխար՝ ոչխարի, բայց ոչ զայլատեսական, այսինքն զգզն՝ ձիոյ եւ այլն:

«Վեցերորդ՝ դատումն քերթածաց»:

Հարցումն. Զի՞նչ է «դատումն քերթածաց»:

Պատասխանի. Այսինքն՝ «քերթածաց» ասէ բազմադրակի, այսինքն՝ զոր առաջին իմաստասէրքն բան են քերել, յղկել, սրբել զիրք կամ պատմութիւն, յետինքն յայնմանէ քերականութիւն արարին ոտանաւորք եւ ուսան յառաջնոցն, վասն որոյ «քերթածացն» ասէ: Իսկ որ ասէ՝ «դատումն քերթածաց», այսինքն՝ վեցերորդ մասն քերականութեան դատումն քերթածաց է, այսինքն՝ դատել եւ քննել եւ ի վերայ հասանել, թէ ո՞ր քերթած է լաւագոյն յայտարիկ, ո՞ր ի ներքոյ արուեստին են, այսինքն՝ զի բանական արհեստն ի չորս բաժանի, այսինքն՝ յիմաստասիրութիւն, ի բանական բժշկականութիւն, ի քերականութիւն եւ ի ճարտասանութիւն: Եւ «դատումն քերթածաց» զայն ասէ քննել, թէ ի վեց մասանցս, որ ի ներքոյ քերական արհեստին են, ո՞րն է լաւագոյն: Եւ ա՛յս է, զի վերձանութիւնս, որ ասի ընթերցումն ըստ առողանութեան՝ նախադասեցաւ ըստ տեղոյ, եւ ո՛չ՝ ըստ պատուոյ, քանզի անկար է առանց սորա այլեւս առաջիկայիցն

- 1 E թեզս, G թազ փո թեզ
- 1 I հուրն
- 1 E ծածկալ
- 2 AC յինքն
- 2 AD կենիւ կենիւ [կրկն.]
- 2 D կաթեղ
- 2 E կանթեղ փո կանթ
- 3 E զայն փո զայն
- 4 EFG ալլ
- 4 AEG առած
- 5 F թարգմանի
- 7 E համեմատութեանն
- 8 CDFG Հարց
- 9 AEEFG նմանեցանել
- 11 AEI քերթածաց
- 12 CDFGH Հարց, A չի՛ք՝ Հարցումն
- 13 ACDEFHGH չի՛ք՝ Պատասխանի
- 13 ACEHI քերթածաց, D քերթած
- 14 CDHI բազում որինակի փո բազմադրակի

- 15 A քերդել, E քորդել փո քերել
- 15 H սրբել
- 15 E դիրզ
- 16 H քերականութիւնն
- 17 E առաջնոցն
- 17 E չի՛ք՝ որոյ
- 17 ACDEFHGH քերդածացն [ասէ]
- 19 ACDEFHGH քերդածաց [է]
- 19 DHI ի վերա
- 20 D քերդած
- 20 E ի ներդոյ
- 21 E բնական
- 21 ACDFG պահեստն փո արհեստն
- 22 E բժշկութեան, H բժշկութիւն
- 23 CDEFHGH քերդածաց, I քերածաց
- 24 E մասանց
- 26 A ըստ տեղոյ
- 26 ACDF ըստ պատմոյ, H ըստ պատուոյ
- 27 E էր

զարմարութիւն առնել, իսկ կատարելոյն եւ պատուականի վեց մասանց քերականութեանս է դատումն քերթածաց, վասն որոյ կրկին պատու ընկալաւ ըստ տեղոյն. նախ՝ զի զվեցերորդ թիւն ընկալաւ, որ է կատարեալ թիւ, որ ցուցանէ զկատարելութիւն իւր, եւ երկրորդ՝ զի ի գլուխ եւ յաւարտ ամենեցուն յանկեցաւ, զի ցուցցէ, թէ սա է աւարտ եւ գլուխ եւ կատարումն այլոցն: Նախ՝ զի դատելն «քննել» ասէ, եւ քննութիւն պիտանացու է յամենայն մասունան: Երկրորդ՝ զի քննելն ըստ բանականացն է, եւ ո՛չ՝ անբանից: Իսկ չորս բանական արհեստս ամենայն քննութեամբ կատարի, եւ ո՛չ՝ անբանաբար, վասն որոյ ասէ «դատումն քերթածաց», այսինքն՝ քննութիւն իմաստասիրացն: Երրորդ՝ զի այլ հինգերորդ մասունքն առանձնացեալսն յաշխարհէս ոչ է պիտանացու, բայց զատելն եւ քննելն միշտ զործ է մտաց առանձնացելոց: Չորրորդ՝ զի այլ հինգ մասունքն մարմնոյ զգայութեանցս է, զի լեզուաւ եւ արտաբերեալ ձայնիւ կատարին, իսկ քննելն՝ մտաց է: Հինգերորդ՝ զի առ Աստուած այլ հինգն ոչ երեւին, իսկ քննելն՝ զործ Աստուծոյ է, ըստ այսմ՝ թէ՛ «Նոզին զամենայն քննէ եւ զիտրս Աստուծոյ», զարձեալ՝ «Տէր քննէ զարդարն եւ զամբարիշտն»: Վեցերորդ՝ զի միայն զքննելն եղ առաջի մեզ Տէր, ասելով՝ «Քննեցէ՛ք զգիրս եւ տեսէ՛ք», վասն որոյ սա առաւել է, քան զայլ հինգ մասունս:– Այսքան յազապ վեց մասանց քերականութեանս զանազանութիւն:

Հարցումն. Ըստ քանի՞ եղանակս լինի բաժանումն:

Պատասխանի. Նախ՝ երեք ազգ է բաժանումն, այսինքն՝ բաժանումն, մակբաժանումն եւ ստորաբաժանումն:

Արդ՝ բաժանումն այն է, որ զմի իրն երկատեն ի միմեանց. իսկ մակբաժանումն՝ որ յիւրաքանչիւր մասունս բաժանէ. իսկ ստորաբաժանումն՝ որ զմասունս յանհատս բաժանէ:

- 1 AE ունել փո առնել
- 1 ACFG պատմականի, D պատկանի
- 13 G հինկ
- 14 ADG արտայրերեալ
- 14 I ձայնի
- 17 H [ղարձ.] սղս
- 17-18 CD զամբարիշտ
- 19 E տեսաք
- 20 G հինկ
- 22 ACDEFHGH Հարց
- 22 ACDEFHGH յեղանակս
- 23 E [բաժ.] է
- 24 G մակբաժանում
- 24 ACDFH ստորաբաժանումն
- 25 AEFH բաժանումն է այն [չըբում]
- 26 E մարտաբանումն, G մակբաժանում
- 26-27 ACDEFHGH ստորաբաժանումն
- 27 CF յանհատս, DI յանհատս

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՔԵՐԹԱՄԱՅ

«Քերթածաց» սակ բազմադրական, այսինքն քերթող՝ Հոմերոս եւ Իսիդորոս եւ Դիոնեսիոս, որ քերականն է:

Հարցումն Ջիբնէն է, որ սակ՝ «վերծանելի է ըստ ենթադատութեան, ըստ առոգանութեան, ըստ տրոհութեան»:

Պատասխանի. Ջի այս երեք բաժանումն յեղանակս եցոյց աստ: Ջի նախ՝ բաժանեաց զքերականութիւնն ի վեց մասունս, եւ այժմ մակրաժանէ զառաջին մասն, այսինքն զվերծանութիւնն յերիս՝ ի յենթադատութիւն, ի յառոգանութիւն եւ ի տրոհութիւն:

Եւ զարձեալ ստորաբաժանէ զենթադատութիւնն ի վեց մասունս, որպէս սակ՝ «Ձողքերգութիւնն դիւցազմարար վերծանեցուք» եւ այլն:

Իսկ որ սակ, թէ «վերծանելի է ըստ ենթադատութեան, ըստ առոգանութեան, ըստ տրոհութեան», նախ՝ ըստ ենթադատութեան, այսինքն՝ զենթակայ բանն, որ առաջի կայ եւ կարգա, պարտ է ընթերցողին զձայնն եւ զբանն յարմարելի՝ ո՛չ յանդգնութեամբ ընթեւնուլ, եւ ո՛չ՝ երկչոտութեամբ, այլ զմիջին շարիղն, այսինքն՝ թէ ողորակա՞ն է բանն՝ ողորական ձեւով կարգա, եւ թէ սպանակա՞ն, թէ ուրախակա՞ն եւ այլն: Իսկ որ սակ՝ «ըստ առոգանութեան», այսինքն՝ զԹ (10) առոգանութիւնն յընթեւնուլն արուեստաւորել, այսինքն՝

զշեշտն, գրութն, զպարոյկն, զթաւն եւ զսոսկն, զերկարն եւ զսուղն, զենթամանայն եւ զկէտն, զի հասկանալի լիցի ասացեալն. եւ թէ գրէ՝ նոյնպէս: Իսկ տրոհելն՝ այսինքն՝ երկատել եւ զսոսկն կէտիւ բաժանել, այսինքն՝ միջակէտիւ, ստորակէտիւ եւ վերջնակէտիւ, եւ ո՛չ խառնափնդոր ընթեւնուլ:

Դարձեալ՝ զենթադատութիւնն ի վեց բաժանէ, եւ նախ սակ, թէ «զողքերգութիւնն դիւցազմարար վերծանեցուք»: Ջիբնէն է ողբն, եւ զիբնէ՝ Երգն: Այսինքն ողբ՝ զլայն սակ, իսկ երգ՝ զուրախութիւնն, այսինքն՝ զի այնպիսի բան են շինեալ իմաստասէրքն, որ կէսն լաց է, եւ կէսն՝ ուրախութիւն, - յայն կերպն պիտի ընթեւնուլ:

Դարձեալ՝ «ողբերգութիւն», այսինքն՝ թէ ընդ ողբն պարտ է եւ զյուսոյն նուազն խառնել, որպէս սակ Երեմիասն՝. «Ամեմակալ Տէր, հայեա՛ց յաղթատութիւնս իմ», - զի է՛ երգ եւ է՛ ողբ: Իսկ «դիւցազնական» զքաջն եւ զարիւղոյնն սակ, զի նոքա քաջն սատուածոց աղջ սակին, այսինքն՝ աստուածազն կամ Աստուծոյ աղինք, այսինքն՝ թէ զուրախութիւնն եւ զողբն քաջութեամբ պարտ է առնել, որպէս իշխանք եւ թագաւորք առնեն: Այլեւ զայս ցուցանէ՝ զնահատակացն քաջութիւն. յիշատակութիւնն պարտ է առնել, այսինքն՝ ահաւորապէս ձայնիւ պատմել եւ ըստ նոցա քաջութեանն եւ զյիշատակ նոցա քաջութեամբ կատարել: Դարձեալ հին իմաստասէրքն՝ Հոմերոս, Պլատոն, Արիստոտէլ⁵⁶ եւ այլն զինչ ընդ բան, որ արարեալ են՝ յայն կերպն ընթեւնուլ, - այս է «զիւցազնարարն»:

Դարձեալ՝ «ողբերգութիւն գնոխագրութիւնն» սակ, - այս է. զի ասեն հեթանոսք, թէ Դիոնեսիոս աստուածն⁵⁷ զիսարդն եւ զգինին շնորհեաց մեզ, վասն որոյ զնորա տաւնն, որ ձանձուռնք առնէին յառաջնումն եւ ի վախճան տաւնին այժ եւ քաշ մատաղ առնէին: Այլ ուրախութիւն՝ իմաստասիրական ոճով խորիստ, եւ ո՛չ՝ որպէս շինականք:

Դարձեալ՝ ողբերգութիւնն, զի նոխագաց մորթելն ինքեանց ողբ

1 D գշեշտ
1 ACDEFGI գրոյթն
1 I զպարոյկ
1 E չիբ՝ եւ [զսոսկն]
1 DFG զերկարն
2 AC ենթադատան
3 AE երկատել փիլ երկատել
3 E կատիւ, ACDFG կէտիւ
4 ACDEFGHI միջակէտիւ
4 E ստորակէտիւ
4 E վերջնակէտիւ, ACDFGH վերջնակէտիւ
5 E խառնափնդոր
6 E զենթադատութիւն
8 I ողբն [զլայն]
8 A ըլլայնաս փիլ զլայն սակ
8 E զուրախութիւն
9 E էն փիլ են
9 E շինել
9 E [եւ] կէս

9 E չիբ՝ այսինքն
16 E զուրախութիւն
16 AEH առնուլ
16 CDEFG չիբ՝ քաջութիւն
18 E յիշատակութիւն
18 I ահաւոր որպէս փիլ ահաւորապէս
19 E չիբ՝ քաջութեամբ
22 DFGI սակ փիլ այս է, E չիբ՝ այս
22 CDHI ողբերգարար
22 ACDEFH զնոխասերգութիւն
G զնոխասերգութիւն, D զնախասերգութիւն
23 ACEFI Դիոնէսիոսի, D Դիոնէսիոս
25 E սուռ
26 CDEHI վաղճան
26 AFG այս փիլ այժ
27 E ուրախ
27 A ոճովն
29 ACDEG ողբերգութիւն
29 E նոխաց

1 ACDFGHI Քերթածաց
2 ACDEFGHI Քերգածաց
2 E բազմութիւն, H բացում արիւնական, DI բազմադրական փիլ բազմադրական
2 ACDEFHI քերթող
2 DEI Հեմերոս
3 ACDEFGHI Իսիդորոս
3 CDEFG [եւ] այլ
3 CDEH որոյ
4 ACDEFGHI Հարց
4 ACDEFGH վերծանելն
4 CD ենթադատութեան, E ենթադատութեան, H ենթադատութեան
5 H առոգանութեանն
5 H արուեստութեանն
6 ACDEFGH չիբ՝ Պատասխանի
6 CDFGH բաժանման
6 ACDEFGH Ջայս փիլ Ջի այս
6 G եղանակս
6 E եցոյց
7 AE զքերականութիւն
8-9 C յենթադատութիւն, E ի յենթադատութիւն
9 I ի յառոգանութիւն
10 ACDEFGI ստորաբաժանէ
10 E զենթադատութիւն
11 E Ձողքերգութիւն
12 E ենթադատութեան, H ենթադատութեանն
12-13 H առոգանութեանն
13 H տրոհութեանն
13 E ենթադատութեան
14 ACDGI զենթակայ
14 A կարգս փիլ կարգա, EGI կարգայ
15 E չիբ՝ զձայնն
16 E երկչոտութեամբ
17 ACDEGH կարգայ
17-18 E չիբ՝ թէ ուրախակա՞ն
18 H առոգանութեանն
19 AEGF առոգանութիւն
19 E ընթեւնուլ
19 CDH արուեստաւորեալ

էր, այլ կերողացն՝ ուրախութիւն:

Դարձեալ ողբերգութիւնս՝ «զսգաւորաց միտքարեղն» ասէ, իսկ քաջօրակի՝ «գլորգորեղն» ասէ, այսինքն՝ յառաջ սղալն զմեռեալն եւ յետոյ միտքարեղ եւ յորգորել, թէ՛ «այնպէս բարեկործ էր, երանի՛ր նմա՝ եւ լու է, որ մեռաւ, զի մահ մարդոց Հանգիւստ է»:

Երկրորդ՝ «զկատակերգութիւնն աշխարհարեւն», այսինքն՝ գնախնակաց պատմութիւնն ասէ, զի զչարսն եպերէին, եւ զբարիսն գովէին, որպէս այժմ շէրտացք եւ աւզանքն առնեն: Զի կատակերգութիւնն՝ «զեպերանս» ասէ, եւ ոչ թէ՛ «զգանգատն»: Իսկ «աշխարհաւրէն», այսինքն՝ թէ՛ յայտնի ասես եւ աշխարհական եղանակաւ, զի զերաւուր լիցի: Եւ բազում աւգնութիւնն ի սմանէ, զի չարքն զղջն եւ բարիքն քամպարին:

Երրորդ՝ ասէ «եւ զղամբանականն ուժգնակի», այսինքն՝ զգերեզմանականն զայն ցուցանէ, թէ ի վերայ մեռելոց զբանն եւ զձայնն ընդ լալոյն յարմարեալ եւ ըստ երիտ եղանակի սղալ. նախ՝ յանկարծազէպ ձայն արձակել անխոհեմս. երկրորդ՝ անհեթեթ եւ անկարգ ձեռով կոծումն առնել. երրորդ՝ զլալումն յինքեանս մակագանչել ուժգնակի, այսինքն՝ ուժգին ձայնի գոչել հատչամար. զայս աւրինադրէ լալականաց, թէ՛ պարտ է այսպէս ընթեռնուլ զայս ի վերայ մեռելոց, զի Արտաշէս⁵⁸ եւ Դարեհ⁵⁹ թագաւորք ինքնակալ պատմութիւնս այս երեք ձեւ լալոյ ի վերայ նոցա է գրած տաղ ոտանաւորք:

Չորրորդ՝ ասէ «զտաղն քաջօրակի», այսինքն՝ զի ամենայն տաղ ըստ չորս եղանակի լինի: Նախ՝ զի ոտն եւ զձայնն ի միասին յարմարին եւ վերջին վանդն միապէս լինին, ըստ այսոս՝ թէ՛ Յիսուս որդի հաւր միածին եւ նառպայր կերպարանին»: Երկրորդ՝ զի ձայնն

եւ միտք բանին ի միասին աւարտին, որպէս Հոմերականն՝ որ բանն եւ միտքն եւ ոտքն ամենայն միաչափ է: Երրորդ՝ զի առաջարկութիւն մտացն երկայն իցէ, զի առաջին վանդն ոչ կարէ յայտնել զմիտքն, կարաւտանայ երկրորդ եւ երրորդ տաղի, այսինքն՝ ոտին, զի վճարիցէ կարծւ զմիտք բանին: Եւ կամ ասէ, որ առաջին վանդն ձայնաւոր երկայն զիր է՝ այր, եւ երկրորդ վանդին սկիզբն բաղաձայն՝ նու զիր, որ կրկնաբայ է կամ մէկ նու երկարաբառ, որպէս Դաւթի⁶⁰ ոտանաւորքն ի վերայ Տիգրանայ⁶¹, զի այսպէս ասէ. նախ ներգործաւ ի միտս երեւիւր անգայտն այրն կամ նու թոյլ, որ է բաղաձայն զրի զիպի եւ արդ ներ եւ մեծասար, այսինքն՝ մեծալուխ, այսինքն՝ երկայն զիր զիպի վանդն ի փաղառութիւնն, որպէս այն սուղն ի միտս երեւիւր, այս տաղիս կէսն անգայտ թոյլ զրեր են, որպէս ասէ առ խորհուրդս փողարին: «Եւ կէսքն մեծասար՝ մեծավերջ», այսինքն՝ որ երկայն զիր ի վերջն զիպի, որպէս այն գործաւոր երեւիւր Տիգրանուհին⁶¹: Այս Դաւթի ոտանաւորն է ի վերայ Տիգրանայ, զի այսպէս ասէ.

«Նախ ներգործաւ ի միտս երեւիւր առ խորհուրդս փողարին, Մեծոգւոյ Տիգրանայ զեղանին Տիգրանուհի իւր ներգործեալ զկողարագն, սա՛ է ողջամիտ աշխարհածուհի»:

Եւ ապա յայտնի եղեւ միտք բանին յետ բազում ոտիցն Դաւթեան քերթութիւն. այսինքն՝ Դաւիթ փիլիսոսփայն տաղ եւ պատմութիւն է արարեալ ի վերայ Տիգրանայ Հայոց թագաւորին, որ կինն Տիգրանայ մեռեալ էր եւ էր խիստ պատշաճաւոր շինարար եւ ողջամիտ եւ զեղեցիկ կին: Էր նմա ողբերգակն, այսինքն լալականն՝ թէ՛ կին էր, թէ՛ մարդ, լայր եւ զայս ասէր: Եւ արդ՝ «ներգործաւ ի միտս երեւիւր», այսինքն՝ թէ՛ այնպէս լաց ասէր փողարն, որ է լալական ողբերգակն

- 1 I կերացն
- 1 A ուխտութիւն փիւ ուրախութիւն
- 2 E ողբերգութիւն
- 2 H սգաւորաց
- 3 E գորգորելն
- 3 ACDEFGI զգալ փիւ սղալն
- 3 E գմեռանելն
- 4 E միտքարեղն
- 4 E յորգորելն
- 6 E զկատակերգութիւն
- 7 A պատուին փիւ պատմութիւնն
- 8 EFG շերտացք, H շէրտացք
- 8 E աւզանքն
- 9 C գեպերականս
- 10 AG յեղանակաւ
- 11 E օգտի փիւ աւգտութիւն
- 11 CDEFGH զղջանան
- 12 քամպարեղին
- 13 C Չորրորդ փիւ Երրորդ
- 13 E զղամբանական
- 13 E յուժգնակի
- 13-14 E զգերեզմանական

- 14 E չիբ՝ եւ
- 14 E զձայնին
- 15 DGH յարմարել
- 15 ACDFI յեղանակի
- 15 CDI զգալ, FG զսղալ
- 16 DH ձայնարկել փիւ ձայն արձակել, AF ձայն արձակեալ
- 17 A մակգաջել, E մակաղաջել
- 18 E չիբ՝ այսինքն՝ ուժգին
- 18 CD գոչել, H չիբ՝ գոչել
- 18 CDF հատչամար
- 18 G այս փիւ զայս
- 20 D Դահեր, I Գահեր փիւ Դարեհ
- 20 E թագաւորն
- 20 E պատմութիւն
- 20 D ալ փիւ ալս
- 21 D վերա
- 22 CD յամենայն, AFGI չիբ՝ ամենայն
- 23 AFI տաղն
- 23 CD բնդ փիւ ըստ
- 23 ACDEI յեղանակի
- 25 E չիբ՝ չարք

- 1 I միտքն
- 1 E աւետարանին փիւ աւարտին
- 1 A բան
- 2 E որի փիւ ոտքն
- 2 E երկրորդ փիւ երրորդ
- 2-3 ACFGH յառաջարկութիւն
- 3 CFG յառաջին
- 3 G յայտնել
- 5 E բանն
- 5 DG այսպէս փիւ ասէ
- 5 G վանկն, E չիբ՝ վանգն
- 6 G վանկին
- 6 E զսկիզբն
- 7 EI երկնայթայլ
- 7 F մեկ
- 8 DI ի վերա
- 8 E Տիգրանայ, HI Տիգրանայն
- 11 E վանքն, G վանկն
- 11 A փաղառութիւն, E փաղառութիւն
- 11 AE աւղն փիւ սուղն
- 12 FG էն փիւ են
- 13 DEFG կէսք
- 13 AE մեծավերջ
- 14 E երկայն

- 14 E չիբ՝ ի
- 14 E գործողի
- 14 E միտս փիւ երեւիւր
- 15 CDH Տիգրանայ, E Տիգրանայ
- 17 E զիր գործողի փիւ ներգործաւ
- 18 A մեծոգոյ, E մեծոգոյ
- 18 ACDEFGHI գեղալին
- 18 E Տիգրանուհի, I Տիգրանուհին
- 19 CE ներգործել
- 19 C զկողարագն
- 19 H որ է փիւ սա է
- 19 CF ածուի, I աատուածութիւն, DG աստուածուհի փիւ աշխարհածուհի
- 20 E այնպէս փիւ ապա
- 21 ACDEF քերթութիւն
- 21 E պատմութեան
- 21 E չիբ՝ է
- 22 E Տիգրանայ, DH Տիգրանայ [Հայոց]
- 24 H նմա
- 24 CFGI ողբերգակ
- 24 E լալական
- 24 E փողարն
- 26 CDEH լալականն, G լալկանն
- 26 CDH ողբերականն, G ողբերգականն

ի վերայ Տիգրանայ կնոջն, որ զի՛նչ ի Տիգրանայ միտքն ներածէր կիրք իմացուած, դայն յայտնէր խորհրդաւոր բանն զնորա կիրքն, այ-
 5 արինքն՝ մեծահոգի, մեծահաւատ եւ բարի կին էր Տիգրանուհին, -
 դայն ամենայն լալականն ասէր. զկինն, որ մեռեալ էր, զովէր այն-
 պէս, որ զՏիգրանայ կիրքն զինչ ի միտքն ցաւ եւ կակիծ կայր՝ ցու-
 10 ցանէր: Զայս ողբերգակ ի բանն Դաւիթ փիլիսոսփայն տաղ շինեաց:
 Այնպէս որ ձայնաւոր եւ բաղաձայն եւ կրկնագրերն եւ այլն՝ ի ներս
 ի վանգն գտնուաւ, յորժամ զըտորն ասեա՛ն տրամախոհութիւնն ի միտք
 տաղին երեւէր: Չորրորդ՝ զի թէպէտ բանն եւ միտքն ի միասին աւար-
 15 տին, բայց վերջին վանգն ոչ լինի միապէս՝ որպէս եւ տունք սաղմո-
 սաց կամ որպէս Դերովրայ⁶² արարեալ ի վերայ Սիսարայի⁶³: Դերովրայ
 կին էր, մարգարէուհի, մարգարէացաւ ի վերայ այլազացն, թէ պիտի
 յաղթահարին յիսրայելացիքն, զի Սիսարայ ի Դատուորաց զիրքն
 տե՛ս. կինն յԱստուծոյ Իսրայելի, որ զՍիսարայ իշխանն՝ որ փախուց-
 15 նայ ի պատերազմէն, եկն ի վրան նորա, եւ նա կաթն եր ըմպել նմա
 եւ ի քուն արար եւ ցցից վրանին յիշխանին բերանն եզարկ եւ սպան
 գնաւ: Նոյնպէս եւ Դաւիթ⁶⁴ ի վերայ Գեքաղայ լերինն⁶⁵ վասն Յովնա-
 թանու⁶⁶ եւ Սաւուղայ⁶⁷ արքային ողբայր եւ նզովիւք ասէր՝ «Մի՛ իջցէ
 ի վերայ ձեր ցաւը» եւ այլն. անցաւ ի անանձրեւ բուսող չորացեալ,
 20 թէ այնպիսի իրաց հանդիպիս՝ ի վեր առ եւ յայն կերպն կարգաւ,
 որ այն կիրքն երեւի ի քո կարգալն:

Հինգերորդ՝ «զվնարական երգն ներդաշնակապէս»:

Այսինքն՝ գերաժշտական ասէ, զի համեմատի սա թուականու-
 թեանն, աստեղարաշխութեանն եւ երկրաշափութեանն, զի այս չորս
 25 արուեստն է, զքնարն առ իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ համեմատութիւն
 ունի: Նախ՝ զի որպէս թուականին դարն եւ կոճատն, մակեռակն եւ
 մակքառակն, այսպէս եւ քնարին ձայնն՝ ոմն է թաւ, եւ ոմն՝ ստակ,

այսինքն՝ զի ու բամբ. եւ ոմն եւթն աղի է, եւ ոմն՝ ութ, եւ ոմն՝
 տասն: Իսկ աստեղարաշխութեանն՝ զի որպէս յաստեղացն ոմանք ի
 բարձր են, եւ ոմանք՝ ի ցած, եւ այլք՝ ի մէջն, այսպէս եւ քնարին
 լարքն, ոմանք՝ յայսկոյս են, եւ այլքն՝ ի մէջն: Իսկ երկրաշափին,
 5 զի նա ունի սկիզբն զկէտն, զզիծն, զմակերեւոյթն, զմարմինն, զզա-
 րեհատն, զթիզն եւ զոտն, այսինքն՝ ի կարծէն յերկարն ժամանէ եւ
 չափէ զերկիր: Այսպէս եւ քնարին լարքն, ոմն՝ կարճ, եւ ոմն՝ միջակ,
 եւ ոմն՝ այլ երկայն: Իսկ որ ասէ՝ «ներդաշնակապէս», այսինքն՝ զի
 նրաժիշտն յարմարութիւն ունի ձայնի եւ աղւոյն եւ ոտին եւ բանիցն:
 10 Նաեւ կարէ ի զանազան եղանակս փոխել զձայնն, այսինքն՝ յուրախա-
 կանն, ի խաղաղականն, ի պատերազմականն, ի հիւանդականն եւ յա-
 ողջականն, մինչ ի լսաւզսն ընդ իւր փոխել յեղանակսն, որպէս առ
 Աղէքսանդր թագաւորն⁶⁸ եղեւ: Եւ զայս արինակ տայ մեզ իմաստա-
 սէրն, թէ պարտ է բանաւոր քնարաւորաց, այսինքն՝ մարդկան, յոր-
 15 ժամ երգեն զաստուածային երգս՝ պարտ է դաշնակապէս երգել ի զա-
 նազան եղանակս, այսինքն՝ ուրախականան յորդորել զստուգանն, եւ
 տրտմականան՝ յապաշխարութիւն անել եւ նրբեմն յաստուածային
 սէրն բորբոքել: Եւ թէ որպէ՛ս է քնար մարդս, այսինքն՝ զի փոխա-
 նակ փորձութեան փայտին՝ բերանն, եւ փոխանակ լարիցն՝ ձայնն,
 20 իշուկն՝ ատամունքն, եւ ներքին ցիցն՝ թոքն, եւ կնդկնդոցին՝ լե-
 րուս, եւ մատանց շարժմանց՝ պոտունքն, վասն որոյ ասէ մարգարէն
 տասն աղեաւ սաղմոսարանաւ սաղմոս ասացից երգ: Զի տասն աղի
 զտասն զաւրութիւնն հոգւոյն ասէ, այսինքն՝ հինգ զիտնականն եւ հինգ
 կենդանականն:

1 A Տիգրանա, E Տիգրանայ
 2 CDH [ի] Տիգրանա, E Տիգրանայ
 3 CDFGHJ Տիգրանուհի, E Տիգրանուհին
 4 AG լալական, G լալկանն
 5 E զի կինն փիլ զկինն
 6 ACDH զՏիգրանա, E զՏիգրանայ,
 G Տիգրանայ
 7 I Դաւիթ
 8 ACDEFGHI կրկնակ զրէր փիլ կրկնա-
 զրերն
 9 E որ այն փիլ եւ այլն, G այլսն
 10 G վանկն
 11 E վանքն փիլ վանգն, G վանկն
 12 CDGI Դերովրայ, E Դերովրայ
 13 CEGH արար
 14 E Սիսարայի
 15 E Դերովրայ [կին], H Դերովրայ
 16 E կիս փիլ կին
 17 CFG ազգեացն
 18 E յարթարին
 19 A Սիսարայ, DI զՍիսարայ, E զՍիսարայ
 փիլ զի Սիսարայ

13 E զիւրքն
 14 CDEFG հտես
 15 ACDFGH զՍիսարայ
 16-15 E փաղցեալ
 16 ACFH բերան
 17 A եւ զարկ փիլ եզարկ
 18 E գնայ
 19 CDF Գերդուայ, EHI Գերդուայ,
 G Գերդուայ, AB Գերդուայ
 20 DH Սաւուղայ
 21 E անձրեւ
 22 ACDEFI կարգայ
 23 E կիրգն
 24 DFGI երգս
 25 E գերաժշտականն
 26-24 E թուականութեան, F թվականութեանն
 24 E աստղարաշխութեան
 24 E երկրաշափութեան
 24-25 AEG զի այս չորս է արուեստ [շարա-
 դաս.]
 26 DEH արուեստ, G արուեստ

1 ACDEFGHI բանդ փիլ բամբ
 2 CDGI աստղարաշխութեանն, E աստեղա-
 րաշխութեան
 3 E աստեղացն
 4 E չիբ՝ ի [բարձր]
 5 AE էն
 6 E չիբ՝ ի [ցած]
 7 A այլ
 8 E ոմն քան փիլ ոմանք
 9 DHI յայսկոյս, E յայսկոյս
 10 A է փիլ են
 11 E մակերեւոյթն
 12-6 ACDH զարէհատն
 13 DI երկարն
 14 E չիբ՝ ոմն [միջակ]
 15 ABCDFGH յերկայն
 16 AEF գերաժիշտն փիլ զի երաժիշտն
 17 H չիբ՝ ունի
 18 ABCDEFGHI աղւոյն
 19 E նա փիլ նաեւ
 20 E ոտիցն
 21 BCDI նայն
 22 E չիբ՝ ի
 23-11 FG ուրախականն
 24 E ի խաղականն
 25 A չիբ՝ ի հիւանդականն
 26 CDFI ի փիլ եւ, H չիբ՝ եւ

12 DFH զսոգան, E լսողն, I զսոգան
 13 ABCDHI Աղէկասեղր, EF Աղկասեղր
 14 ABCDFH տա
 15-14 ABEG իմաստասէրս
 16 CDI քնարորաց
 17 B չիբ՝ այսինքն մարդկան
 18 C զաստուածային
 19 E զաւանակերպ
 20 ABCDEFHI յեղանակս
 21 E ուրախականն
 22 DI զսոգան, E զսոգն
 23 D յաստուածային
 24 ABCD բորբոքեալ
 25 B չիբ՝ զի
 26 E բերան
 27 I ձայն
 28 ACDEFG ցցին, I ցուցին
 29 A կնդրնդոցին, EGH կնդրնդոցին
 30 E պոտեկն
 31 B վանն այն
 32 E աղւոս
 33 ACDEFGHI զաւրութիւն, B զաւրութիւնս
 34 BCDEFI հոգոյն
 35 B զիտնական
 36 E չիբ՝ եւ հինգ՝ կենդանական
 37 B կենդանական

Վեցերորդ ասէ՝ «գլխանդադատակամն թուլակի եւ աշխարապէս»:

Ձայն ասէ, որ վասն զթոյ եւ սիրոյ, որպէս մայր զմանուկն սիրէ եւ զձայնն թուլացուցանէ եւ զլեզուն թեքէ որպէս թլուատ եւ զգուէ զտղայն, այսպէս եւ առ սիրելիս եւ եղբարս լինի, վասն որոյ «թուլակի» ասէ, զի զգուսն ցուցանէ, եւ ո՛չ բարձր ձայնիւ, որ զլեզուն եւ զթշնամուսթիւնն նշանակ. իսկ «աշխարապէս», այսինքն՝ որպէս զուստր փարաւոնի թերմոթէս առ Մովսէս ասաց՝ «Ի մանկանց երբայեցուոց է սա»:- Այսքան [ըստ] ենթադատութեան:

ԹԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆՑՆ

10 Իսկ առողանութիւնքն տասն են, այսինքն՝ շեշտ, բուսթ, պարոյկ, թաւ, սոսկ, երկար, սուղ, ենթամնայ, ապաթարց, ստորատ: Եւ չորս են սեռք սորա, այսինքն՝ ամանակ, ոլորակ, կիրք, հազագ: Եւ ոլորակն է այս. այսինքն՝ շեշտ, բուսթ, պարոյկ: Ծեշտն սուր է, եւ բուսթն կարծր եւ ծանր, եւ պարոյկն՝ երկուցն միջակ. որպէս ի սպիտակէն եւ ի սեւէն գոշն՝ միջակ, այսպէս ի շեշտէն եւ ի բթէն՝ պարոյկն: 15 Եւ զիր ունի շեշտն զայբն, զեւն եւ զինին,- զի սոքա բնութեամբ սուր են. իսկ բուսթն՝ զբենն եւ զոյն եւ զնուն,- զի սոքա բնութեամբ

- 1 AF զխաղաղատականն, B զխանդաղա- կանն
- 1 E աշխարհապէս
- 2 H սիրոյ փի սիրոյ
- 2 E թրոյ փիս զթոյ
- 3 B թուլացնէ, I թուլացուցանէ
- 3 E զձայն
- 3 B չիբ՝ եւ զլեզուն թեքէ, որպէս թլուատ
- 3 E թլվատ
- 3 B զղէ փիս զգուէ, EH զրզուէ
- 4 B զմանուկն փիս զտղայն
- 4 ABDGH չիբ՝ եւ [սոս]
- 4 ABCDGH եւ [վասն]
- 4 I եղբարս
- 4 AH չիբ՝ որոյ, B այն փիս որոյ
- 5-6 ACDEFGHI չիբ՝ որ զլեզուն եւ զթշնամուսթիւնն նշանակ
- 5 I զգուսթ
- 6 B չիբ՝ այսինքն
- 7 B մանկանցն
- 7 ABG երբայեցուոց, E երբայեցայց
- 8 DH սայ
- 8 AG Այսինքն փիս Այսքան
- 8 H [Այսքան] են
- 8 ACDEFGHI յենթադատութեանցն, E յեն-

- Թաղայտութեանցն
- 9 ACDEFGHI չիբ՝ լրիւ սողը:
- 9 B ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ
- 10 CFGH առողանութիւնք
- 10 EI բոյթ
- 11 ACDHI ենթամնայ
- 12 E սեռ
- 12 E հազագ
- 12 B [եւ] հազագ ոլորակն է այս
- 13 CDEI բոյթ
- 13 D չիբ՝ է
- 14 E պարոյկ
- 14 CDEGI ծանրն
- 14 E երկուցն
- 14 E միջակն
- 14-15 B չիբ՝ որպէս ի սպիտակէն եւ ի սեւէն գոշն միջակ
- 14 E չիբ՝ ի [սպիտ.]
- 15 E գոյշն
- 15 E միջակն
- 16 E այբն
- 16 B զին փիս զինին
- 17 E բոյթն
- 17 E գոյշն

բուսթ են: Իսկ պարոյկն՝ էիւ եւ եթիւ, օիւ, եւ եթիւ, որպէս ասելն՝ էր, օր, զի զեթն ընդ իւր առնու:- Այսքան ըստ առողանութեանցն:

ԹԱՂԱԳՍ ՏՐՈՂՈՒԹԵԱՆ

10 Իսկ «ըստ տրոհութեան» հարցումն. Ձիւնն են մասունք տրոհու- թեանն:

Պատասխանի. Այսինքն՝ կէտք երեք, կէտ աւարտեալ, կէտ միջակ, կէտ ստորատ:

10 Եւ թէ վասն է՞ր երեք են կէտք, այսինքն՝ զի երեքն կատարեալ թիւ է, զի ունի սկիզբն եւ մէջ եւ վախճան, որպէս մարդն՝ հոգի եւ մարմին եւ միտք: Իսկ աւարտակէտն որպէս թագաւոր բազմեալ է ի բարձրագոյն տեղիս, եւ այլքն՝ որպէս սպասաւոր նմա, զի ստորա- կէտն որպէս ծառայ է, վասն այնորիկ ի կարգն չիշխէ նստիլ, այլ ի ստորեւ դասի, եւ միջակէտն որպէս իշխան ի կարգն բազմեալ, եւ աւարտակէտն՝ որպէս թագաւոր ի վերոյ տողին:

15 Արդ, միջակէտն մին պիտի, որպէս լեւիաթան կէտն մի է: Դարձեալ՝ մեծամեծ կէտք միայն շրջին, զի վասն ահագնութեան երկնչին ի նմանէ, այսպէս եւ միջակէտն միայն ի մէջ բացատին, զի նա է սահման ի մէջ բանիցն, իսկ ստորակէտն պակաս՝ որպէս լուսին երկաւրեայ, զի ոչինչ կարէ յայտնել ի տրամախոհութեանցն, այլ կարաւտանայ երկու կէտիցն առ ի յաւարտ հասուցանել զնա: Իսկ թէ վասն է՞ր զաւարտա-

- 1 B չիբ՝ եթիւ, ADG էթիւ
- 2 DI առողանութեան
- 3 ACDEFGHI չիբ՝ լրիւ սողը:
- 4 B յազագս փիս ըստ
- 4 ACDEFGHI Հարց
- 4-5 EI տրոհութեան
- 6 B չիբ՝ Պատասխանի
- 6 DE չիբ՝ Այսինքն
- 6 B կեան [երեք], D կէտքն
- 6 B կետ աւարտակեա, AG կէտ աւարտել, EH կէտք աւարտեալ
- 6 B կեան [միջ.]
- 7 B կետ [ստոր.]
- 8 B վասն է՞ր են երեք կետք [շարադաս.]
- 8 F կետք
- 8 B չիբ՝ այսինքն
- 9 B կատարումն փիս վախճան, E վազճան
- 10 BE աւարտակեան
- 11 B ի բարձր տեղով փիս ի բարձրագոյն տեղիս
- 11 DI սպասաւոր
- 11 F նմայ

- 11-12 BE ստորակեան
- 13 E ի կարգ
- 13 ACDEFGHI միջակէտն
- 13-14 E չիբ՝ միջակէտն որպէս իշխան ի կարգն բազմեալ, եւ աւարտակէտն՝ որպէս թագաւոր ի վերոյ տողին:
- 14 B աւարտակեան
- 14 CDGHI ի վերոյ տեղոյն
- 14 B տեղին
- 15 BDI միջակէտն
- 16 H ահագնութեանն
- 17 ACDEFGHI միջակէտն, E միջակեան
- 17 BCD սայ, I սայ
- 17 E սահմանն
- 18 E ստորակեան
- 18 E որպէս թակաս որպէս լուսին երկրեայ փիս որպէս լուսին երկաւրեայ
- 18 D երկաւրեա
- 19 E տրամախոյութեանցն
- 20 BEF կետիցն
- 20 BCD գնայ

կէտն տուն կոչեն, այսինքն՝ վասն չորս պատճառի. նախ՝ զի որպէս տունն նախ ի սրահն գնան եւ ապա ի դուռն տանն, եւ ապա ի տունն մտանեն, այսպէս եւ նախ ի ստորակէտն ժամանեմք, եւ անտի՝ ի միջակէտն, եւ նոյնպէս՝ յաւարտակէտն: Երկրորդ՝ զի որպէս տունն փոքր փոքր շինելով աւարտի, այսպէս եւ սա ի ստորակէտն եկեալ ի միջակէտն, եւ անտի՝ յաւարտն: Երրորդ՝ զի որպէս տունն շտեմարանեալ ունի զամենայն զոսան, այսպէս եւ սա զգաւրութիւն բանիցն: Չորրորդ՝ որպէս տուն կայ մեծ եւ փոքր, այսպէս եւ տուն կայ երկու կէտի եւ երեք եւ չորս եւ այլ եւս. զի բազում կէտ պիտոյ է միոյ տան սաղմոսի: Իսկ թէ վասն է՞ր երկու է աւարտակէտն, այսինքն՝ նախ ըստ դրութեանն, զի ստորակէտն կէս է, միջակէտն՝ միինն, եւ վասն այն վերջինն երկու. երկրորդ՝ զի որպէս մարդ յերկուց է կատարեալ, այսինքն՝ ի հոգեոյ եւ ի մարմնոյ, այսպէս եւ կէտն երկու է աւարտեալ. երրորդ՝ որպէս անկիւնագիծք աշխարհիս երկու է, այսինքն՝ յերկն է յերկրէ, եւ ի մէջ նոցա անասունք եւ մարդիկ եւ Հրեշտակք, այսպէս եւ սա երկու է, եւ ի մէջ սոցա են բազաձայնք՝ որպէս անբանք, եւ ձայնաւորք՝ որպէս բանականք, եւ երկարքն՝ որպէս Հրեշտակք: Չորրորդ՝ որպէս ամենայն տուն յերկու իրաց է, այսինքն՝ ի ցուոցն եւ ի ստորէն, այսպէս եւ յերկու կիտից տունն

կատարի, վասն որոյ աւարտակէտ սաի:
 Հարցումն. Զի՞նչ է սահման կիտիցն:
 Պատասխանի. կէտ է անյայտ նիշ պատճառ զծի՝ ոչ ունելով երկայնութիւն եւ լայնութիւն եւ բարձրութիւն:

Հարցումն. Յուրակացն յարաբանչիւր կիտի ո՞ր՝ յորո՞յ վերայ յարմարի:

Պատասխանի. Ուրակն երեք է, այսինքն շեշտն՝ որ է սուրն, եւ բուժն, եւ պարոյկն: Եւ կէտն երեք՝ ստորակէտ, եւ միջակէտ, [եւ] աւարտակէտ: Ա՛րդ, աւարտակէտն՝ շեշտին նստի, եւ ստորակէտն՝ բթին, եւ միջակէտն՝ պարուկին. զի որպէս միջակէտն ի մէջ երկուցն է, այսպէս եւ պարոյկն ի սրէն եւ ի բթէն լինի, վասն որոյ ի միասին յարմարին: Այսքան յաղաղս տրոհութեան մասանցն:

Արդ՝ նախ ի վեց բաժանեաց զմասունսն քերականին. եւ դարձեալ՝ ի վեցէն զմիինն յերիս բաժանեաց՝ զվերձանականն: Եւ դարձեալ յերկուց զմիինն այլ ի վեց բաժանեաց՝ զենթադատականն: Իսկ միջին երեքն, որ էր ըստ ենթադատութեան, ըստ առդանութեան, ըստ տրոհութեան, այսպիսի էին. զի ըստ ենթադատութեան բաժանեցաւ ի վեց, եւ առդանութիւնքն բաժանեցան ի տասն, իսկ տրոհութեան մասունքն բաժանեցաւ յերիս, այսինքն՝ ի ստորակէտ, ի միջակէտ եւ յաւարտակէտ: Եւ այսպէս աւարտեաց զարաբանչիւրսն:

Հարցումն. Ի յառողանութիւնսն վասն է՞ր ուրակն նախադասեաց կիտիցն: Զի կէտքն են մասունք տրոհութեան. զի կէտքն որոշեն զբան ի բանէ եւ զմիտքն ի մտաց, իսկ ուրակքն ոչ այսպէս:

- 1 E զաւարտակետն
- 1 AE տուն կոչեն [շրջումն]
- 1 BCI չի՛ք՝ այսինքն
- 2 E ի [տունն]
- 2 CDG եւ [նախ]
- 2 B սալայ
- 3 BE ստորակետն
- 3 ABCDEF անդի
- 3-4 E միջակետն, B միջնակետն, ACDFG միջակետն
- 4 B յաւարտակետն, E աւարտակետն
- 5 B շինելովն
- 5-6 ABCDEFGHI միջնակետն, E միջնակետն
- 6 ABCDEFGI անդի
- 6 E աւարտն
- 6 ACDEFGHI չի՛ք՝ որպէս
- 6 E ի [տունն]
- 6 E շտեմարեալ
- 7 CEGI լինի փխ ունի
- 7 ACDFGHI զգատութիւն, E գատութիւն
- 8 AH կա, B կայ մեծ եւ կայ փոքր
- 8 B այսպէս եւ սալ կայ տուն որ ք կետի է, կայ որ ք, կայ որ ք եւ այլ եւս բազում կէտ
- 9 E չի՛ք՝ եւ [չորս]
- 9 H կա [երկու]
- 9 CF կէտի, ADH կետի
- 9 E կես
- 10 E աւարտակետն
- 10 B չի՛ք՝ այսինքն
- 11 B վասն փխ ըստ

- 11 E զրութեան
- 11 CE եւ [միջն.]
- 11 B միջնակետն, E միջակետն
- 11 BCDEFGI միս
- 12 B վերջին
- 12 B մարդս
- 12 E երկուց
- 13 BDI ի հոգոյ
- 13 B ի մարմնո
- 13 B ի մարմնոյ այսպէս եւ մարմնոյ, այսպէս եւ կէտն...
- 13 B կետն
- 14 B աւարտեացն, E աւարտոյ
- 14 ABE անգիւնագիծք, CDEFGI անկիւնագիծք
- 14 E աշխարհի
- 14-15 E չի՛ք՝ երկու է, այսինքն՝ յերկն է եւ յերկրէ, եւ
- 15 B սոցայ
- 15 BCDFHI մարդիկք, G մարդիք
- 15 E Հրեշտակ
- 16 BE սալ փխ սա
- 16 B սոցայ, DHI նոցա փխ սոցայ
- 16 B բազաձայնքն
- 17 BE անբանք
- 17 B ձայնաւորքն
- 18 B Արդ փխ Չորրորդ
- 18 AE իցէ փխ իրաց է է
- 19 B ի ցուոց, E ի ցուոցն
- 19 ABCDEF կետից, CH կէտից
- 19 DI տանն

- 1 E կատարեն
- 1 B վասն այն
- 1 E աւարտակետ, F աւարտակետ
- 2 ACDEFGHI Հարց
- 2 ABE կետիցն, CDEFGH կէտիցն
- 3 E կես
- 3 CEI զործի փխ զծի
- 4 CDEI չի՛ք՝ եւ [լայն.]
- 4 E չի՛ք՝ եւ [բարձր.]
- 4 E խորութիւն փխ բարձրութիւն
- 5 EI իւրաքանչիւր
- 5 BE կետի, CDEFGH կէտի
- 6 E սրմարի
- 7 I շեշտ
- 8 E կեսն
- 8 A ստորակէտն, E ստորակետ
- A միջնակէտն, E միջնակետ
- 8 DI միջնակետ
- 9 E աւարտակետ
- 9 E աւարտակետն [շեշտին]
- 9 ACDEFGHI միջնակէտն, E միջնակետն
- 9 ACDEFGHI սրին փխ շեշտին
- 9 A ստորակետ
- 10 DEHI պարոյկին
- 10 ABCDEFGHI միջնակէտն, E միջնակետն
- 10 CD երկուցն

- 11 ACGH չի՛ք՝ է
- 11 E պարոյկ
- 11 B վասն այնորիկ
- 13 E զի զվեց փխ ի վեց
- 13-14 G յերէքէն փխ յերից
- 15 I ալ փխ այլ
- 15 E զենթադատականն
- 16 H առդանութեանն
- 16 H տրոհութեանն
- 17 E ենթադատութեան, FGHI ենթադատութեանն
- 17-19 B չի՛ք՝ «զի ըստ ենթադատութեան... յաւարտակէտն բնթերցումը»:
- 18 E բաժանեցաւ
- 18 E տրոհութիւն, G տրոհութեանն
- 19 E ստորակետ
- 19 DI միջնակետ
- 19 E աւարտակետ
- 21 ACDFGHI Հարց, E չի՛ք՝ Հարցումն
- 21 ABCDEFGI ի յառողանութիւնքն
- 22 CDGHI կէտիցն, EF կետիցն
- 22 E կետքն [եւ]
- 22 B տրոհութեանն
- 22 B բաժանեն փխ որոշեն
- 22 B զբանն ի բանէն, E բան զբանն
- 23 E ուրականքն

Պատասխանի- Զի յամենայն ասացուածս խաւտից նախ ուրակն ունի զկարգն եւ ապա կէտն, զի յանուն եւ ի բայ նախ ուրակն ունի զկարգն, զի նախ ասեմք՝ Պետրոս, եւ ապա՝ կէտն նստի: Եւ ի բայն նախ ասեմք զործիս, եւ ապա՝ այս շեշտն է: Այսպէս եւ պարոյկն- նախ՝ թէ զի՞նչ է, որպիսի՞ ինչ է, վասն որո՞յ է, եւ ապա կիտին պիտոյանայ: Երկրորդ՝ զի ասէ մեկնիչն, թէ Հարկաւոր յասացուածին նախ ուրակին ունել զկարգն եւ ապա կէտին, որպէս յաւաւորացէ ասացին. զի՞նչ է յաւաւորոցն, այսինքն՝ զի յաւղ զիրն յայտնապէս որոշէ զհեռաւորն եւ զմերձաւորն, որպէս ասելն՝ սա, դա, նա: Իսկ կէտն յաւաւորոց է, այսինքն զի սուղ յաւղ է, զի ստորակէտն սուղ զանա- զանէ զբանն ի բանէ, իսկ միջակէտն սուղ որոշէ զմիտք ի մտաց, իսկ աւարտակէտն բաժանէ զբան ի բանէ եւ զմիտք ի մտաց: Եւ այս է սուղ յաւղն զոչն, զի որպէս յաւղ զիրն յայտնապէս ցուցանէ զհեռաւորն եւ զմերձաւորն, իսկ ստորակէտն եւ միջակէտն ոչ այնպէս, այլ որպէս յաւղ զիրն նշանականք են, այլ սուղ որոշեն զբան ի բանէն եւ զմիտք ի մտաց, զի ստորակէտն միայն շունչ առնելոյ վասն է, այլ ոչ աւարտ- տէ զբանն, որպէս ասելն՝ «Ինձ պիտոյ է ի քեզ մկրտիլ, եւ դու առ ի՞ս գաս»: Եւ տե՛ս, զի ստորակէտն ոչ աւարտեաց զբանն, իսկ միջակէտն վասն ոգի առնելոյ է, այլ ոչ վճարէ զբանն եւ զմիտքն: Եւ վասն այս

- 1 B չիբ՝ Պատասխանի
- 1 B Գարձեայ փիւ Զի
- 1 E ամենայն
- 1 E որորակն
- 2 B ապայ, E այսպէս փիւ ապա
- 2 EF կէտն
- 2 E անուն
- 2 H ի բայ | նստի նախ...
- 3 B ապայ | կէտն |
- 3 E կէտն
- 4 B ապայ
- 4 E այն փիւ այս
- 5 B եւ | որպիսի |
- 6 ACDHI պիտոյանայ
- 6 ACDEFGH Երկրորդն
- 6 CDI ասացուածին
- 7 B որորակն
- 7 B ապայ
- 7 BEF կէտին
- 7 ABCDEFG աւաւորոց, H յորտաւորացէ, I օղաւորացէ | ասացին |
- 8 I օղաւորացն | այսինքն |
- 8 E այսինքն չէ փիւ ասացին. զի՞նչ է
- 8 E է փիւ յաւղ
- 9 ABEH ասել
- 9 E դայ, նայ
- 9 E կէտն
- 10 E օղաւորոց, ABCDEFG աւաւորոց
- 10 EF ստորակէտն

- 11 B գրանն փիւ գրան
- 11 ABCDEFGHI միջնակէտն, E միջնակէտն
- 11 E զմիտքն
- 12 EF աւարտակէտն
- 12 BCGI գրանն
- 12 ACDEFGH զմիտքն
- 12 EFGH ի միմեանցն, CD ի միմեանց փիւ ի մտաց
- 12 E | սուղ | եւ
- 13-15 CDFGHI չիբ՝ յայտնապէս ցուցանէ զհեռաւորն եւ զմերձաւորն, իսկ ստորակէտն եւ միջակէտն ոչ այնպէս, այլ որպէս յաւղ զիրն:
- 13-14 B զմերձաւորն եւ զհեռաւորն | շրջուն |
- 14 E ստորակէտն
- 14 ABCDEFGHI միջնակէտն, E միջնակէտն
- 15 ABCDEFGH գրանն փիւ գրանն
- 15 E միտք փիւ զմիտք
- 16 E ստորակէտն
- 16 ACDEFGHI շունչ առնու փիւ շունչ առնելոյ վասն է
- 16 EF ստորակէտն
- 16 ACDGHI միջնակէտն, B միջնակէտ, EF միջնակէտն
- 18-19 B միջնակէտ ոգի առնելոյ վասն է | շա-րաղաս . |
- 19 ABEG վճարեալ, D վրձարել, F վճարել
- 19 A չիբ՝ վասն

սղութեանս յետոյ ուրակին դասեցաւ կէտն վասն այս երկու պատճառս. մինն՝ զի նախ ուրակն դասի եւ ապա կէտն, եւ երկրորդ՝ վասն սղալաւոր գոլոյն, զի ոչ է կատարեալ յաւղ, վասն որոյ յետ ուրակին նստաւ: Եւ ստորակէտ է՝ տրամախոհութեան չեւ եւս անկեցելոյ նշան:

5 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ մեկնիչն՝ «ի վերայ ածել եւ հոլովից քեզածանն»:

Պատասխանի. «Բենն» նախըիր է եւ վասն բառակապ առնելոյ: Իսկ «եղածանն», այսինքն՝ զի կայ հոլով եղական, որպէս ասել [ն]՝ մարդոյ, եւ զոչ կրկին հոլով, որպէս ասել [ն]՝՝ քոյոց, նոցայոց եւ այլն: Այսքան յաղապս կիտից եւ ուրակաց:

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Հարցումն. Զի՞նչ է Հագներգութիւնն:

Պատասխանի. Նախ՝ որպէս կատակն, որ զբանն Հեզնեն եւ ծաղր առնեն զմարդ՝ Երկրորդ՝ Հագներգութիւն, որ Հազաթ շնչոյն է պատճառ երգոյն, որ սոնն սոնն գայ շունչն եւ զբանն շնչովն երգեն: Երրորդ՝ հազն «գոտն» ասէ, եւ հազներգութիւն՝ «գոտնաւոր տաղն»: Չորրորդ՝ Հագներգութիւն, այսինքն՝ սոսիւք պար գալով երգեն: Հինգերորդ՝ հազներգութիւն, ըստ հոտովն «գաւազաներգութիւն» ասէ, այսինքն՝ որ Հագնի ծառոյն գաւազան շինեալ, գայն ի ձեռն առնուին

- 1 I գատեցաւ
- 1 EF կէտն
- 2 CDEFG մին
- 2 I գատի փիւ գատի
- 2 B ապայ
- 2 EF կէտն
- 2 F չիբ՝ եւ | երկր . |
- 3 B վասն այն փիւ վասն որոյ
- 4 EF ստորակէտ
- 4 A անկեցել, H յանկեցելոյ, D յանկեցելոյ
- 4 ACDEFGHI զնի փիւ նշան
- 5 ACDEFGHI Հարց
- 7 A բառակապ, E բառայկապ
- 8 CDHI եզածան
- 9 AE նոցայոց, I չիբ՝ նոցայոց
- 10 B վասն փիւ յաղապս
- 10 ACDGHI կէտից, BEF կէտից
- 12 AEF Հարց
- 12 ABEF Հագներգութիւն
- 13 ABEF չիբ՝ Պատասխանի
- 13 E Հեզնեն
- 14 E Հարց
- 14 E շնչուն փիւ շնչոյն
- 15 B երգոյ
- 15 ACFH գա
- 15 B շնչոյն փիւ շունչն
- 15 DI բանն
- 16 DI Հանգն
- 16 E | գոտն | է
- 16 FG Հագներգութիւն | գոտնաւոր |
- 16 B գոտիւք պարտապէս փիւ գոտնաւոր տաղն
- 17 FG | Չորրորդ | զհագներգութիւնն
- 17-18 B չիբ՝ այսինքն՝ սոսիւք պար գալով երգեն: Հինգերորդ՝ Հագներգութիւն
- 17 D գոլով, E գեալով փիւ գալով
- 18 E հոմեան փիւ հոտովն
- 18 FG գաւազաներգութիւնն
- 19 ACDEFGHI Գազնի
- 19 B գաւան փիւ գաւազան
- 19 CDEFH չինել
- 19 B առնուլ

և զհումերական տաղն երգէին ուրախութեամբ: «Սարգենի մահակաւն»,
 5 այսինքն՝ զի ասեն, թէ Ապոլլոն⁶⁵ աստուածն հետ կուսի միոյ էած,
 որ շնայր եւ իւր կին առնէր զնա: Իսկ կոյսն այն փախեաւ, եւ այլ
 10 աստուածքն խղճացին կուսին եւ զերկիր բացին, եւ կոյսն յերկիր մտաւ
 եւ զերծաւ: Եւ յայն պատուածոյն այս անուշահոտ ծառս բուսաւ՝
 սարդենիս, զոր «հազնի» ասէին: Այս բուսաւ ի յիշատակ կուսին՝
 որպէս կուսութիւնն միշտ կանաչ է եւ ոչ թառամի, եւ սրբութիւնն
 15 անուշահոտ է, այսպէս եւ ծառն այն միշտ կանաչ է եւ անուշահոտ:
 Եւ յայն ծառէն զաւազան զուգեցին, վասն այն յամենայն տարի
 զայն զաւազանն ի ձեռն առնուին, եւ զայս երգս երգէին, եւ ի մէկ
 մէկի յուս ելանէին եւ զայս երգս երգէին: Եւ զայս երգս ԻԴ (24) ճառ
 արարին եւ յերկու զիրք բաժանեցին՝ ԺԲ (12) ճառ ի մին զլուսիս, եւ
 ԺԲ (12) ի մին զլուսիս⁷⁰, որ զանխուլ եւ թաքուն եւ յերկար չերեւէր
 եւ տղայքն յուսահատէին եւ չկարողային: Մին զբոցն անունն [է]
 20 Նիխակոմ, եւ միւսոյն՝ Յաւիլիսակոմ: Եւ այս էր նոցա հագնեցաւ-
 թիւնն, զի պարէին հազնելով, այսինքն՝ զհագազն շնչին եւ զգոտս
 փոփոխելով, ի պարն հագնի մահակաւն երգէին եւ տանէին Ապաւ-
 25 զինայ⁷¹ եւ յիշատակ կուսին:— Այսքան յաղագս հագնեցութեան:

Հարցումն. վասն է՞ր ԼԶ (36) է զիրս հայոց եւ քան զամենայն
 ազգաց յոյով. զի ոչ է, որպէս հնդկացն՝ Թ (9), կամ որպէս երրա-
 5 յեցւոցն՝ ԻԲ (22), կամ որպէս տաճկացն՝ ԻԼ (28), կամ որպէս յու-
 նացն, այսինքն հռոմիւնն՝ ԻԶ (26), կամ որպէս վրացն, աղուանիցն
 ԻԼ (28), այլ քան զամենայն ազգաց յոյով է մեր զիրս:

Պատասխանի. նախ՝ զի մեր լեզուս ընդարձակ է քան զայլ ամե-
 նայն ազգացն. ոմն՝ լեզուի ծայրին խաւսին, եւ ոմն՝ միջուսն, եւ ոմն՝
 10 տակովն, իսկ մերս՝ տակովն եւ միջուսն եւ ծայրին: Վասն որոյ
 այլազգիքն յորժամ ուսանին զմեր լեզուս, ոչ կարեն ուղղակի խաւսիլ
 որպէս մեք: Իսկ մեք զամենեցուն խաւսիմք որպէս նոքայն, զի կարող
 եմք խաւսել երբեմն թաւ, երբեմն սոսկ, երկայն եւ սուղ, վասն որոյ
 կայ ի զիրս մեր երկայն եւ սուղ, թաւ եւ սոսկ. եւ վասն ա՛յն է յոյով
 15 զիրս մեր:

Իսկ թէ վասն է՞ր ԼԶ (36)՝ ա՛յս է. նախ՝ զի ըստ թուականու-
 20 թեան արհեստին ամենայն թիւք յերեսունեւվեց յանդին, եւ թէ որպէ՞ս,
 այսինքն՝ զի ի թուոցն ոմն ուղղանկիւնի է, եւ ոմն՝ եռանկիւնի, եւ
 ոմն՝ քառանկիւնի, հինգանկիւնի, վեցանկիւնի, եւ թնասնկիւնի, եւ որ-

1 B գաւառաւն փի մահակաւն, CD մահա-
 կաւն, G մահակն
 2 B չիբ՝ այսինքն... մինչեւ 18-րդ տողը
 ներստեալ:
 2 ABC Ապոզոն, DEFGHI Ապոզոն
 3 AEG Իւրն
 3 CDI զնայ
 4 E Խղճեցին
 4 AFGH չիբ՝ եւ [կոյսն]
 4 EI կոյս փի կոյսն
 4 E Երկիր փի յերկիր
 4 AC մտո
 5 EI աշն
 5 AG պատուածոյն
 7 E կուսութիւն
 9 EI աշն փի յայն

9-10 A չիբ՝ զուգեցին վասն այն յամենայն
 տարի զայն զաւազանն
 10 E առնուի, FI չիբ՝ ի ձեռն առնուի
 11 E երգ [ԻԴ]
 12 AH երկու
 13 E երկարն, ACDFGH յերկարն
 14 E գրոց
 15 E միւսն
 16 E հագնեցաւ փի ազնելով
 16 E զհագազն
 16 D գոտսն
 17 E փոխելով
 17 E մահակաւնաւն, FG մահակաւն
 17 E տունէ
 17-18 A Ապաւղիտայ, E Պոպոլիտայ

1 ACDEFGHI չիբ՝ լրիւ տողը:
 2 ACDEFGHI Հարց
 3 E հնդկաց
 3 E [կամ] ժ
 3 E չիբ՝ որպէս [երբ-]
 3-4 A երրայցոցն, BCDEFI երրայցոցն
 4 DI չիբ՝ կամ որպէս տաճկացն ԻԼ
 4 CEF տաճկաց
 5 ACDEFGHI վրաց
 5 ACD աղաւանից
 6 G ազգացս
 6 ABE մերս զիր
 7 CDFHI ընդարձակ
 7-8 B զի կարողայն աղ-
 20 գացն, CDFH առնելոյն ալ իբ՝
 [DFGH ազգացն], E զամենայն զի այլ
 ազգացն:
 8 D լեզու
 8 E ծայր Իւրն փի ծայրին
 8 E թասի
 9 E [ոմն] տակաւն, |մերս| տակաւովն
 9 B վասն այն, AF վասն այնորիկ
 10 E կարին
 10 CD խոսել, E ի խօսիլ
 11 A նոքա այն փի նոքայն
 11 G կարող
 12 E [եմք] խօսիլ
 12 B վասն այնորիկ
 13 AH կս
 15 B ԼԶ է
 15 B չիբ՝ այս է, E այսինքն փի այս է
 15-16 E թվականութեան
 17 D այսինքն այսինքն [կրկն-]
 17 B քանզի փի այսինքն զի
 17 E թիւաբ, E ի թիւոցն
 17 E չիբ՝ ոմն [ուղղ-]
 17 ADI ուղղանկիւնի
 17 E եռանկունի, CDFHI, եռանկիւնի
 18 ABE եւ ոմն՝ քառանկիւնի, եւ ոմն՝
 եռանկիւնի, CDFGHI քառանկիւնի
 18 ABCDEFGH ե փի հինգանկիւնի, գ փի
 վեցանկիւնի, է փի եւթանկիւնի
 18 CDFI որ փի որքան

քան կամիս՝ կարես թուել: Եւ նախ՝ ուղղանկիւնի է այսպէս. զի սասն՝
 ա, բ, գ, դ, ե, զ: Եւ վեցն կատարեալ թիւ է, իսկ վեցից վեցն
 երեսունեւվեց է: Իսկ ետանկիւնին այսպէս է. զի սասն մին՝ եւ գմիւսն
 թող, եւ ա՛ն զերիւսն եւ զերկուսն թող՝ որ է չորսն եւ հինգն, եւ ա՛ն
 5 զվեցն: Դարձեալ երիս թող եւ ա՛ն գտասն, չորս թող եւ ա՛ն [զ]հնգե-
 տասանն, հինգ թող եւ ա՛ն զքսանեւմին, վեց թող եւ ա՛ն զքսանեւութն,
 եւթն թող եւ ա՛ն զերեսունեւվեցն:

Իսկ քառանկիւնի այսպէս. զի սասն մի եւ զերկու թող եւ առ
 զչորսն, զչորսն թող եւ առ զինն, զվեցն թող եւ առ զվեցնտասանն,
 10 զութն թող եւ առ զհնգետասանն, զտասանն թող եւ առ զերեսունեւ-
 վեցն: Եւ թէ հինգանկիւնի առնես՝ երիս երիս յաւելցո, եւ զվեցան-
 կիւնին՝ չորս չորս, եւ զեւթնանկիւնին՝ հինգ հինգ: Նոյնպէս եւ
 զայլսն աւելցնես, զի այսպէս է թուականութեան արհեստն:

Դարձալ՝ զի երեսունեւվեցն ի քառանկիւնի թուոցն է, միանգա-
 15 մայն եւ արու անդրանկացն եւթն ամսեայցն շնչարերութիւն է: Եւ թէ
 զի՞նչ է տասցեայն՝ ա՛յս է. զի եւթն ամիսն ՄԺ (210) ար է, իսկ ՄԺ-ն
 (210) երեսունեւվեց վեց (իմա՝ 36x6 - Լ.Խ.) է, պակաս վեց ար: Իսկ
 արու անդրանկացն յետ ինն ամսոյն հինգ ար աւելի անցանէ եւ ի վեցն
 20 ծնանի. զայս վեցս ի վերայ այն պակասորդացն դիր, որ լինի երեսուն-
 եւվեց վեց ըստ քառանկիւնեացն, վասն որոյ ըստ այսմ երեսունեւվեց
 է գիրն: Իսկ խորհուրդ ունի, զի երեսունն երիս տասն է եւ մին երե-
 տան է. զի նշանակէ երեք տասն՝ զերիս անձնաւորութիւնն, եւ մին
 երեսունն՝ զմի բնութիւնն: Եւ վեցն զմեր վեց շարժումն նշանակէ,
 որ զայս ցուցանէ, թէ պարտ է վեց շարժմամբ նկրտիլ յառաջ եւ դա-
 25 ւանել զտարբ Երրորդութիւնն երեք անձինք եւ մի բնութիւն: Եւ վասն
 այսքան պատճառիս երեսունեւվեց է գիրս մեր:

- 1 AB կարաս
- 1 ABCDEFHI ուղղանկիւնի
- 1 ACDEFH չիԲ՝ է
- 3 ACDEFI ետանգիւնի, H ետանգիւնի, G ետանկիւնի
- 3 B չիԲ՝ է
- 4 E թողուս [եւ առ]
- 8 ABCDEFHI քառանկիւնի
- 11 ABFHI եւ ետանգիւնի, E հինգանգու- նի փխ հինգանկիւնի
- 11 CDGI սասն փխ առնես
- 11 ADFH յաւելցաւ, BCI յաւելցոյ, E աւ- ւելցոյ
- 11-12 ABCDFHI զվեցանգիւնի, E զվեցանկու- նին, G վեցանկիւնի
- 12 E չիԲ՝ եւ [գե.թն.]
- 12 ABCDFH զեւթնանգիւնի, E զեւթն- անկունի, G զեւթնանկիւնի
- 13 E գայն
- 13 E աւելցնես
- 13 E թուականութեան
- 13 CDEGI արուեստն
- 14 ABCDFHI քառանգիւնի E ի քառան- կունի
- 14 E թվոցն

- 14-15 AE միայնգամայն
- 15 E չիԲ՝ եւ [արու]
- 16 E չիԲ՝ [զի՞նչ] է
- 16 E անդանկանացն
- 17 AH զզ, BCDE ժզ զ փխ երեսուն- եւվեց վեց
- 17 E [ար] է
- 18 E չիԲ՝ ինն
- 18 A ամացն փխ ամսոյն
- 18 ACDEFGHI չիԲ՝ աւելի
- 19 E պակասորդաց
- 20 ABCDFHI քառանգիւնեացն E քառանկունացն
- 20 B վասն այն
- 22 B զի՞նչ նշանակէ, գայն ցուցանէ, զի երեք տասն... փխ զի նշանակէ երեք տասն...
- 22 G անձնաւորութեանն
- 23 E բնութիւն
- 24 D շարժմամբն
- 24 E նկատիլ փխ նկրտիլ
- 24-25 ABFG գաւանել փխ գաւանել
- 25 E երրորդութեան
- 26 E զպատճառիս

Հարցումն. վասն է՞ր գրեալն «քերեայ» կոչի:

Պատասխանի. Զի Պարիս⁷² ոմն տրովաջի եհար նետիւ գտոն ումեմն
 Դիոմիդեայ⁷³ ի պատերազմի: Եւ նա ասէ՝ «Նետք աղկակցն ոչինչ կա-
 րեմ ստմանիք», այսինքն՝ վնասել: Եւ նմա պատասխանեալ՝ թէ «Գրեալ
 5 իմ գոտին էո գարշապարաց, ունայնս պանծաս», եւ զո՞ր քերեաց նե-
 տուն՝ «քերեայ» ասաց, վասն որոյ առեալ Հոմերոս ի նմանէ զգրեալն
 «քերեայ» ասէ, իսկ ի մերս գրեալն «գծեայ» ասէ կամ «դրոշմեայ» կամ
 «պատկերագրեայ»:

Հարցումն. վասն է՞ր գիրն տառ կոչի:

Պատասխանի. վասն եւթն պատճառի. նախ՝ զիրն տառ կոչի, զի
 գիր գծեւ գրոյն ասէ, որպէս այրն, իսկ տառ՝ գհեզն, այսինքն՝ զմեկ-
 նութիւնն, որպէս ասելն՝ ա. զի որպէս մարդս հոգի է եւ մարմին,
 այսպէս ձեւ գրոյն՝ մարմին, եւ մեկնութիւնն՝ հոգի նորա:
 Երկրորդ՝ «տառ» ասէ, զի որպէս տարրն դասութիւն ունի, այ-
 15 սինքն՝ երկիր, ջուր, աւր, հուր, այսպէս եւ տառն դասութիւն ունի՝
 յայբէն մինչեւ ցքէն:
 Երրորդ՝ որպէս տարբերն տարեալք են ի միմեանս, այսպէս եւ
 ձայնաւորքն՝ յանձայնսն:
 Չորրորդ՝ ի տարբերն ոմանք արականք են, որպէս աւել եւ հուրն,
 20 եւ ոմանք իզականք՝ վասն ծննդական գոյոյն, որպէս ջուրն եւ հուրն,
 այսպէս եւ տառն. ձայնաւորքն՝ արականք, եւ անձայնքն՝ իզականք,
 եւ ի սոցանէ ծնանին ամենայն խաւք եւ բանք:
 Հինգերորդ՝ որպէս հուրն տարբ գոյով լուսաւորէ զաւել ծագմամբ
 եւ ի ձեռն աւղոյն զայլս ամենայն, այսպէս եւ տառն լուսով արի-
 25 նացն լուսաւորէ զգրեալսն եւ նոքաք զընթերցաւորսն, ըստ այսմ պատ-

- 1 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում
- 1 ACDEFHG [Հարցումն] թէ
- 1 C վասն է վասն էր փխ վասն է՞ր
- 2 DEGI [Պատասխանի] այսինքն զի...
- 2 ABCDEH Պարէս, FG Պարէնն
- 2 G է հար
- 3 ACDFHI Դիոմիդեայ, E Դիոմիդայ
- 3 E աղջկացն
- 4 B նմայ
- 5 B թոյ
- 5 ABH ունայս
- 5-6 ACDEFGHI արովն փխ նետուն
- 6 B վասն այն
- 6 B ոմն հերոս փխ Հոմերոս
- 7 ABH մեր, E մերն փխ ի մերս
- 9 ACDFGHI Հարց, E Հարցանէ
- 10 BCFGHI չիԲ՝ նախ [D չիԲ՝] զիրն տառ կոչի
- 10 AE [կոչի] այսինքն
- 11 ACDEFHG նախ [զի զիր]
- 11 AFH գհեք, CDE գհեք

- 11-12 E զմեկնութիւն
- 12 ACDEFHG մարզն
- 12 CFGH [մարմին] է
- 13 B չիԲ՝ նորա
- 14 CD տարն փխ տարրն
- 14 ABEFGH չիԲ՝ ունի
- 16 E այրն
- 16 B լինին փխ են
- 18 E ձայնաւորքն
- 21 B ձայնաւորն
- 21 B անձայնն
- 21 E արականք, I արականք եւ
- 21-22 ACDEFGHI չիԲ՝ անձայնքն՝ իզականք եւ
- 22 E սնուցանէ փխ ի սոցանէ
- 24 E չիԲ՝ ի
- 24 B աւղոյ
- 24 E [աւղոյն] եւ
- 25 E չիԲ՝ եւ նոքաք
- 25 DI զընթերցողսն
- 25 ADF պատկերակք, G պատկերակք

ուիրանք Տեառն լոյս են եւ լոյս տան աչաց: Վասն որոյ ասէ Տէրն՝
«Ո՛չ գիտէ գգիրս եւ գգաւրութիւն Աստուծոյ՝ որ ի մնաւ»:

Վեցերորդ՝ որպէս տարրն, այսինքն՝ Ղուերն եւ աւղն հնչուումն ար-
ձակեն, այսպէս եւ ձայնաւորքն՝ ի տառին:

5 Եւ խնրորդ՝ որպէս տարրն, այսինքն՝ երկիր եւ վէճք անձայն
գորով, բայց ի հարկանելն հնչին արձակեն, այսպէս եւ անձայնքն
բախմամբ ձայնաւորացն ձայնս արձակեն:

Հարցումն. Վասն է՞ր ութ են ձայնաւորքն, այսինքն՝ ա, Ե, է, Ը,
ի, ո, ւ, օ:

10 Պատասխանի. Եւ այս վասն չորս պատճառի: Նախ՝ ըստ քնարա-
կան երգոյն, որ յաղեացն ձայն արձակի, զի նախ չորս են ձայն աղ-
եացն, այսինքն՝ սուր եւ բութ, գոր զիլ ու բամբ ասեն, եւ թաւ եւ
սոսկ: Եւ սոքա ութ լինին, այսինքն՝ զի է առաւել սուր, եւ է նուազ
եւ առաւել բութ եւ նուազ, այսպէս թաւն եւ սոսկն՝ որ լինի ութ:

15 Երկրորդ՝ յերաժշտականն չորս են ձայնք՝ ըստ չորս տարբերցն եւ չորս
ձայնիցն, չորս այլ կողմունքն՝ որ լինի ութ: Երրորդ՝ ըստ քուայիցն,
այսինքն՝ թուականացն, որ ութ եղին զթիւն, զի ասեն, թէ չորս տա-
րբերց կրկին քառեակ է ութն, զի եւ տարբերն երկուական որակ ունին,
այսինքն հօտն՝ ջերմն եւ չոր, հողն՝ չոր եւ ցուրտ, ջուրն՝ ցուրտ եւ
20 զէջ, եւ աւղն՝ զէջ եւ ջերմն, որ լինի ութ: Չորրորդ՝ դարձեալ ասեն,
թէ չորս լծորդք են ութն, այսինքն՝ զի չորս երկու է, ըստ չորից
տարբերց, որ լինի ութ. զի այս ութ ձայնաւորքս ի բաղաձայնսն որ-
պէս զպայութիւնք են ի մարմնի եւ հոգի կենդանական:

Հարցումն. Ութ ձայնաւորքս բնութեամբ ունին զձայնն, թէ՞
25 ստացմամբ, զի որպէս ասելն՝ ձիւարն եւ աղեղնարն ստացմամբ

- 1 E լուս
- 1 B Վասն այն
- 2 H Եւ [ոչ]
- 2 AFH Ոչ գիտէ
- 2 ABCF գաւրութիւնն, D գգաւրութիւնն,
- E գգորութիւն
- 2 BH նմայ
- 3 ACDEFGH զի փի որպէս
- 3 E տարն
- 3-4 I յարձակեն
- 5 E Երկրորդ
- 5 E տարն փի տարրն
- 5 E վեճք
- 7 E խորմամբ փի բախմամբ
- 8 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում
- 8 E [Հարցումն] է
- 10 B չի՞՛ Եւ այս
- 10 CD վասն փի ըստ
- 11 CDH երգոյն
- 11 AFH չի՞՛ նախ
- 11 CDEFGH չի՞՛ ձայն
- 12 ACDEFGHI բանդ փի բամբ
- 13 A նազ
- 14 A նազ
- 14 AC լինին
- 14 G ութն
- 17 ACDFHI թվականքն, B թուականցն,
- G թուականքն
- 17 ACDEFGHI չի՞՛ որ
- 17 G ութն
- 17-18 E [տարբերց] չորս
- 19 C ջերմ
- 19 E չորն [հողն]
- 19 E հողմն
- 20 G զէճ
- 20 B ջերմ
- 20 G ութն
- 21 ACDFGH լծորդ
- 20-21 B չի՞՛ գարձնայ ասեն, թէ չորս լծորդք
են ութն, այսինքն՝ զի չորս երկու է,
ըստ չորից տարբերց, որ լինի ութ:
- 22 G ութն
- 23 B կենդական
- 24 ACDEFGHI Հարց
- 24 E [Հարցումն] է
- 24 G ութն, H Եւ թն, E Ուղեորդ փի Ութ
- 24 E զձայնսն փի զձայնն

ունին զայն, եւ ոչ՝ բնութեամբ, այսպէս եւ ձայնաւոր ասելն ստացմամբ
ցուցանէ. եւ թէ ստացմամբ է՞ ոչ ունին բնական ձայնն:

Պատասխանի. Ոչ թէ ստացմամբ ունին զձայնն, այլ՝ բնութեամբ,
զի ասէ, թէ ութ ձայնաւորքն զձայնն յինքեանց անպակաս ելուզա-
նեն, այսինքն՝ անհատ յառաջ բերեն յինքեանց բնութեամբ, եւ ոչ՝
5 ստացմամբ. զի թէ ստացմամբ էր՝ գոյր հնար նուազելոյ, այլ բնու-
թեամբ են ձայնաւորք:

Հարցումն. Ի քանի՞ս բաժանին ձայնաւորքն:

Պատասխանի. Յերիս բաժանին, այսինքն՝ յերկար, ի սուղ եւ յեր-
10 կամանակ: Երկար, որպէս՝ է, օ, իսկ սուղ՝ Ե, ո, ւ. իսկ երկամանակ՝
որպէս ա, Ը, ի: Եւ վասն այնորիկ ասի երկամանակ, զի ընդ երկարն
յերկարէ, եւ ընդ սուղն սղի, որպէս ասելն՝ աւ, եւ, ու, ի:

Դարձեալ յորժամ ասես ա կամ Ե՝ ի բաղաձայնիցն առնու, իսկ
յորժամ հեզ ասես ալ կամ ոյ՝ ի կիսաձայնիցն առնու, այսինքն՝
15 զյիւն, իսկ էն եւ օն յթեթ խոնարհին եւ ի բաղաձայնիցն ոչ փակեն:

Հարցումն. Ըստ խորհրդոյ՝ զի՞նչ նշանակեն երկարքն եւ երկա-
մանակքն:

Պատասխանի. Նախ՝ զի երկարքն, այսինքն՝ էն եւ աւն, ընդ Աս-
տուծոյ ունին զանուանակոչութիւնն, զի ասաց Աստուած՝ «Ես եմ որ
20 էմն»: Եւ ի մատանի քահանային գրեալ էր յականն, թէ՛ «է», այսինքն
Աստուծոյ անունն, զոր եղին ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի մատ-
նահար, զի ցուցցէ, թէ Աստուած է սա, որ ի գերեզմանիս կայ ի ներ-
քոյ անուանս այսորիկ: Եւ յետ գերութեանն տարաւ Նաբուզոդոնոսոր՝²⁴

- 1 G չի՞՛ եւ [ձայն.]
- 1 DH ձայնաւորք, E ձայնաւորն
- 2 E ոչ ունի
- 2 E բնական փի բնական ձայն
- 3 G չի՞՛ թէ
- 4 G ութն
- 4 H զձայնս
- 4 E ինքեանց
- 4-5 E չի՞՛ ելուզանեն
- 5 E չի՞՛ այսինքն
- 5 I բեր
- 8 ACDFGHI Հարց, E Հարցն է, B Հարցում
- 8 ACDEFGH ձայնաւորք
- 9-10 E յերկամանիկ
- 10 D [իսկ] երկամական
- 10 ACDEFGH Եւ փի Ե
- 10 E յերկամանակ
- 11 BCDFI վասն այն
- 11 E ասէ
- 11 E ասէ
- 11 E երկամանակ
- 12 CDG օ փի աւ
- 13 DFH [Դարձեալ] զի
- 14 ACDEFGH չի՞՛ յորժամ [հեզ]
- 14 ABCDEFGHI հեք
- 14 ABCDEFGH ասեն
- 14 B ի կիսաձայն
- 15 E ոչ փակի
- 16 ACDFGHI Հարց, E Հարցն է, B Հար-
ցում
- 16 E չի՞՛ Ըստ խորհրդոյ
- 16-17 A երկամանակ, E երկամանակն
- 18 B օն փի աւն
- 19 E զի անուանակոչութիւն
- 19 ACDFGHI ասէ եւ Աստուած որ էն, E ա-
սէ եւ Աստուածօրէն
- 19 DI ասէ փի ասաց
- 20 DI էն
- 20 A քահանայ
- 20 E ականն փի յականն
- 20 DI մատահար
- 22 E ցուցանէ
- 22 E չի՞՛ թէ
- 22 BE սայ
- 22 E որդի փի որ ի
- 22-23 DH ի ներք
- 23 E անունս
- 23 B Եւ այս էր տարաւ Նաբուզոդոնոս ի
Բաբելոն եւ եղ...
- 23 E գերութեան
- 23 CD Նաբուզոդոնոսոր, I Նաբուզոդոնոսոր

5 եւ եղ ի վերայ զլիսոյ պատկերին, զոր տեսալ հրոյն յետս ընկրկեցաւ եւ այրեաց զքաղղէացիս: Երկրորդ՝ զի է գիրն գերբորդութիւնն նշանակէ եւ ի նմանէ յառաջ եկեալն ներքին ծայրն եւ գլուխն ի վայր խոնարհեալ զԳրիստոս նշանակէ՝ ի մեր բնութիւնս խոնարհեալ: Եւ միջին ստեղծներն ի բնէն յառաջ եկեալ, նոյնպէս զՈրդի եւ զՀօգի՝ որ ի Հաւրէ յառաջ եկեալ:

Դարձեալ՝ զի որպէս առանց ստեղանցն ոչ ասի, այսպէս, որք զՈրդի եւ զՀօգի ոչ դաւանին՝ ոչ ունին զԱստուած: Երրորդ՝ զի ի թուականացն պատուեալ էր էն եւ աթենակոյս անուանեալ, այսինքն ասէին, թէ էն յաստուածոցն ծնաւ, այսինքն՝ յԱրամազդայ⁷⁵ զլիսոյն. եւ վասն այս այն ասի կոյս, զի ոչ յարուէ եւ ոչ յիգէ է էն, որ է ժամանակն, զի միշտ է է: Եւ զեւթն թիւն վասն այն կոյս ասացին, զի ի ներքոյ տասանցն միայն էն է կոյս, որ ոչ յուժեքէ ծնեալ է եւ ոչ զայլսն ծնանի, վասն որոյ պատուելի էր ի նոսա եւ աթենակոյս անուանեալ: Չորրորդ՝ զի աստեղաբաշխքն զեւթն թիւն պատուէին վասն եւթն մոլորակացն, այսինքն՝ Երեւակն⁷⁶, որ է Չոհալն⁷⁷, Հրատն⁷⁸, Մուշթարին⁷⁹, Արեգակն⁸⁰, Չոհրայն⁸¹, Աւտարիտն⁸², Լուսինն. նորա՛ են նիւթ նոցա իմաստութեանն եւ ի նոցա շարժմանէն լինին ազդմունք աշխարհիս: Հինգերորդ՝ զի հին աւրէնքն եւթն թիւն պատուեալ էր վասն եւթն աւուր շարաթիւն, եւ վասն եւթանց եւթնին, որ էր յորելեան,

1 B արտի փիս զլիսոյ
 1 B [պատկերին] զոր կանգնեաց
 1 B յետս դարձաւ փիս յետս ընկրկեցաւ, E ընկրկեցաւ
 2 ACDEFGH այրէր
 2 B զքաղղէացիս, ACDFGH զքաղղիացիս, E զքաղղէացիս
 2 E գերբորդութեան
 3 B եկեալ
 5 A միջինն, E ի միջին
 5 CDFGH ի բունէն
 7 ACDEFGH չիԲ՝ որպէս
 7 I ոչ ասէ է
 7 D եւ որ, EF եւ փիս որք, ACFGH որ
 8 ABCDFGHI գհոգին
 8 A ոչ գոին, E ոչ դաւանէ
 8 ACDEFGH չիԲ՝ ի
 9 E թվականացն
 9 CDFI պատվեալ
 9 C աթենակոյսն, DHI աթենակոյս, E աթենակոյսն
 10 DFI զի [ասէին]
 10 ABCDHI յԱրամազդայ, E Արամազդայ
 11 ACDEFGHI է փիս ասի
 11 E արուէ
 11 E իգէ
 11 ACDEFGHI այսինքն փիս որ է
 11-12 E զժամանակն
 12 B [ժամանակն] այլ է անժամանակ, զի

միշտ է է
 13 ACDEFGHI չիԲ՝ յուժեքէ
 14 ACDEFGHI չիԲ՝ զայլսն
 14 ACDEFGH ծնալ
 14 B վասն այն
 14 CDFI պատվելի
 14 DF է փիս էր
 14 FG աթենակոյս
 15 G աստղաբաշխքն
 15 E թիւ
 15 CDFI պատվէին
 16 CDFH մոլորակացող
 16 CDFGH Չոհրայն փիս Չոհալն
 16 B եւ [Հրատն]
 17 DH Մուշթարիտն
 17 A Չոհրայն, E Չոհրայն
 17 AF զինքեան, H զինքայ փիս նորա,
 I զի նորա
 18 H նոցայ
 18 E իմաստութեան
 18 D զզդմունք
 19 E ի [հին]
 19 CDFI պատվեալ
 19 E թիւք
 20 G հինկ աւուր փիս եւթն աւուր
 20 G եթեանց
 20 E եթեանց փիս եւթնին
 20 ACEGH յորելեանն

այսինքն՝ ազատարար: Վեցերորդ՝ եւթն թիւ պատուական է վասն եւթն դար կենցաղոյս: Եւթներորդ՝ վասն եւթն խորհրդոյ եկեղեցոյ: Ութերորդ՝ վասն եւթնարփեան շնորհացն հոգւոյն սրբոյ: Նոյնպէս եւ օն զԱստուծոյ անուանակոչութիւնն ունի առ ինքն՝ ըստ այսմ, թէ «Նս 5 եմ ալփայ եւ ես եմ օ [վեգայ]», այսինքն՝ «Շս եմ առաջին եւ ես եմ յետին»: Դարձեալ՝ ես եմ սկիզբն եւ վախճան: Դարձեալ՝ ես եմ սկիզբն աշխարհիս եւ ես եմ կատարումն: Դարձեալ՝ ի յոյնսն երկու օ կայ. մին փոքր օ, եւ միւսն՝ մեծ օ, երկու յիրար կցեալ օ: Առաջին օն ոչ սկիզբն ունելով եւ ոչ կատարած, իսկ երրորդ օն սկիզբն ունելով, այլ ոչ կատարած: Առաջինն Հաւր է աւրինակ՝ անսկիզբն եւ մշտնջենաւոր, եւ երկրորդն՝ Որդւոյ սկսեալ ի մեր բնութեանէս, այլ մշտնջենաւոր՝ ընդ Հաւր: Դարձեալ առաջինն մին օ է, եւ միւսն՝ երկու օ. Եւ որպէս մին օ-ին մին ասեմք, այսպէս եւ երկու օ-ին մի օ ասեմք, զի ցուցցէ, թէ որպէս Աստուած անմարմին մի բնութիւն գոյով՝ նոյնպէս եւ մարմնով մի բնութիւն գոյով:

Դարձեալ առաջին օն զԱստուած նշանակէ՝ անսկիզբն եւ անվախճան, եւ երկրորդն՝ զաշխարհս սկսեալ ի նմանէ, բայց անվախճան, զի թէպէտ փոփոխին, բայց էութիւնն մնայ, այսինքն՝ տարերքն, ըստ այսմ ազգ գայ եւ ազգ գնայ, եւ Երկիր յաւիտեան մնայ:

[Հարցումն]. Իսկ երկարն եւ սուղն եւ երկամանակն զի՞նչ նշանակեն:

Պատասխանի. Երկարն զաստուածային բնութիւնն, եւ սուղն՝ զմարդկայինն, իսկ երկամանակն՝ զհրեշտակս, զի ընդ մեզ սկսեալ են, բայց ընդ Աստուծոյ մշտնջենաւորք են: Դարձեալ երկարն՝ Հայր,

1 ACEGI չիԲ՝ այսինքն՝ ազատարար
 1 CDEI պատվական
 2 A դարու, CDEHI դարուց, FG դարոյս
 2 G եթեանց
 2 ABCDEFI եկեղեցոյ
 3 DEFG շնորհաց
 3 BF հոգոյն
 4 E օրն փիս օն
 4 AE անուանակոչութիւն
 5 BFG այժմ, D ալքայ, E այլժմայ
 5 I կոչեմ փիս եմ
 6 B վերջին փիս յետին
 6 A վախճան, CD վաղջան, I վաղջան
 7 CI ի յոյսն
 7 AB կա փիս կայ
 8 E [փոքր] աւ փիս օ
 8 B մին փիս միւսն
 8 B յերար
 8 B [կցեալ] որպէս արինակը ցուցանէ...
 8 ACDEFGH օ փիս օն
 10 AGH Առաջին
 11 BCE որդոյ
 11 EG բնութեանս
 12 E միւս
 13 ACDEFGH [որպէս] մի
 13 ACDEFGH մի [ասեմք]
 13 E աւրն փիս օ-ին
 14 E ցուցանէ
 14 ABF բնութիւնն
 16 E առաջի
 16 E աւր փիս օ-ն
 17 CDEI անվաղջան
 16-17 B չիԲ՝ Դարձեալ առաջին... անվախճան
 17 A չիԲ՝ բայց անվախճան, D անվաղջան, I անվաղջան
 18 DI բայց
 18 ABDI մնա
 18 DI տարերք
 19 ABCF գա
 19 ABH գնա
 19 ABEH յերկիր
 19 ABEH կայ փիս մնայ, I մնա
 20 E երկամանակն
 22 ABCDEFGHI Այսինքն փիս Պատասխանի
 22 C զաստուածային
 22 E բնութիւն
 23 E զմարդկայինս
 23 E երկամանակն
 24 E մշտնջենաւորեալն փիս մշտնջենաւորք են, I մշտնջենաւորք

և սուզն՝ մարզկային բնութիւնս, իսկ երկամանակն՝ Որդի, զի բառ Հաւր անսկիզբն է, և նուստացաւ ի մեր բնութիւնս, բայց բնոջ Հաւր՝ մշտնջենաւոր է: Դարձեալ՝ զի որպէս Հայր բղիճ զՀոգին սուրբ, և Քրիստոս փշաջ յառաքեալսն, և ասէ՝ «Առէ՛ք Հոգի սուրբ ընդ Հաւր, բաշխեալսն» գիտիմ, և ըստ մերում կերպիս ընկալաւ զՀոգիս սուրբ»:

5 Դարձեալ՝ որպէս յերկարբառացն, այսինքն՝ յայրէն և ի Հիւնէն մի ձայն արձակի, այսպէս յաստուածութենէն և ի մարզկութենէն մի Քրիստոս և մի Տէր: Դարձեալ՝ որպէս երբեմն բարձր և երբեմն խոնարհ ձայնիւ ասես, այսպէս և բանն Աստուած մարմնովն նոյն ինքն զաստուածայինն և զմարզկայինն գործէր:

10 Բայց պարտ է գիտել, զի երեսունեւեց գրոյն ուրիշ ձայնաւորք են, այսինքն՝ ա, օ, և, ր, ի, ո, ւ, օ. և երեք՝ կիսաձայնք, այսինքն՝ հ, յ, վ. և քանեւեւեցն՝ բաղաձայնք: Եւ ի ձայնաւորացն երկարք երկու, այսինքն՝ է, օ: Եւ սուղ են երեք՝ օ, ո, ւ: Եւ երկամանակք երեք՝ ա, ր, ի: Եւ առաջադիր ձայնաւորք են վեց՝ ա, օ, և, ր, ի, ո: Եւ ստորադիրք են ի նոցանէ երկու՝ ի, ւ: Եւ երկարբառք են բուն Հինգ՝ աւ, օ, և, ու, աի, ռի: Եւ բունարբառք երկձայնք երեք՝ էւ, ըւ, իւ: Եւ այլն ամենայն բաղաձայնք են քանեւեւեց՝ ր, գ, դ, գ, ք, փ, ժ, լ, խ, ծ, կ, ձ, ղ, ց, մ, ն, շ, ջ, պ, ջ, ո, ս, տ, ր, ց, փ, ք: Եւ Են ի սոցանէ նուրբք տասն, և ստուարք՝ ինն, և միջակք՝ եւթն. ր, գ, դ, ձ, ղ, ց, մ, ն, օ, և, ու, և թաւք ինն՝ փ, ք, ք, խ, ք, ց, լ, ջ, ջ, ո. և լերկք տասն՝ պ, կ, ւ, օ, գ, ն, ծ, ջ, մ, ս, ր:

25 Եւ միջակքն են՝ բննն ի մէջ պէի և փիւրի, վասնզի բննն քան պպէն խոտ է, և քան զփիւրն՝ բարակ: Եւ գիւմն՝ ի մէջ կննի, քէի և խէի, զի քան զկննն թաւ է, և քան զքէն և զխէն՝ լերկ: Նոյնպէս և այլքն ամենայն. ձայն միջակ է սէի և գայի և ցոյի. դատն՝ լիւնի և նուի. և ևնն՝ ծայի և քէի, և քէն՝ շայի և քայի, զի քան զշայն

թաւ է, և քան զշայն՝ լերկ: Դարձեալ՝ այլազգ բաժանումն առնէ ի մէջ սոցա և առնու երիս ի թաւիցն, այսինքն՝ ք, փ, ք. և երիս ի լերկիցն՝ պ, տ, կ. և երիս միջակ՝ ր, գ, դ, որ լինի ինն:

5 Եւ երկու ազգ է զանազանութիւն սոցա ի միմեանց. նախ՝ ի շըրթանց բախմանէ, զի թաւն առաւել բախէ զըրթունն՝ սակով փիւր, իսկ լերկն՝ նուազ, որպէս ասի պէ: Իսկ միջակն՝ որպէս բննն: Եւ երկրորդ զանազանութիւն սոցա՝ զի զոմանս լեզուի ձայրիւն ասեմք, որպէս դ, տ, և զայլս՝ միջովն, որպէս գ, կ, և տակովն, որպէս՝ ք: Եւ զսոսա ամենեւին անձայնս ասէ. և ոչ թէ անձայն են, բայց քան զայլ բաղաձայնն վատաձայն են, որպէս վատաձայն երկեցողին «անձայն» ասեմք վասն անպատշաճութեան ձայնին: Եւ կամ երկեցողքն զոսա անձայնս ասացին քան զայլսն, վասն որոյ ասէ, թէ ի սոցանէ անձայնք են ինն՝ ր, գ, դ, պ, կ, տ, ք, փ, ք: Եւ կիսաձայնք են ութ՝ գ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Եւ կիսաձայնք ասին, նախ՝ զի կիսաձայնք են, և ոչ՝ բոլորաձայնք: Երկրորդ՝ զի քան զանձայնս կիսոյ չափ առաւել ձայնաւորք են: Երրորդ՝ զի ոչ է բոլոր, որպէս ութ ձայնաւորքն. այլ կիսատ և կիսոյ չափ առաւել քան զվատաձայնս: Զորրորդ՝ զի կիսատ վասն այնորիկ ասին, զի ի ձայնաւորսն խառնելով բոլորաձայն լինին: Եւ սոքա երեւին ի մրմունջս և ի սոխն, այսինքն՝ շերքս և յեղանակս, որպէս ասելն գայիւ՝ ըզ, ցոյիւն՝ ցա, և շայիւն՝ շըշ, որպէս Հովիւն, և նուիւն՝ նանա, նաեւ սէիւն՝ սըս, նոյնպէս և զայլսն իմացիս:

Եւ են կրկնակք ութ՝ գ, լ, խ, շ, ջ, ջ, ո, ց: Եւ կրկնակք ասին ըստ երիս եղանակի: Նախ, զի ի բաղաձայնիցն լինին: Երկրորդ՝

- 1 E երամանակն, B երկամակն
- 3 B չիբ՝ որպէս
- 3 ABCDEFG չիբ՝ սուրբ
- 4 ACDEFGHI թէ փիւսակ
- 4 E Հոգին
- 4 ABCDEFGH չիբ՝ սուրբ
- 6 B յերկարբառացն մի ձայն արձակի, այսինքն՝ յայրէն և ի Հիւնէն [շարադաս.]
- 6 E երկարբառացն ACDFG յերկարբառացն
- 8 E բարձրաձայնիւ, AB բարձր ձայնիւ փիւ բարձր
- 9 ABDE չիբ՝ ձայնիւ [ասես]
- 9 ABEGH մարմնով
- 10 CD զաստուածութիւնս
- 11 ACDEFGH Դարձեալ փիւ Բայց պարտ է գիտել, զի
- 14 B երկամանակ, E երկամանակ
- 15 I ձայնաւորք
- 15 ACDEFH չիբ՝ ր [խ]

- 17 B չիբ՝ ու
- 17 B ախ փիւսի
- 20 ACDEFG սոքա փիւ ի սոցանէ
- 23 ABE չիբ՝ են
- 23 ABCFG բեն [խ մէջ]
- 23 DH [խ մէջ] մենի, պէի...
- 23 ACDEFGH չիբ՝ բենն [քան]
- 24 ACDEFG [քան] զմ և զպէն, զմեն և զպէն, զպէ փիւ զպէն
- 24 H պիւր
- 24 D չիբ՝ կենի, քէի և
- 24 G քէ
- 25 D չիբ՝ խէի, զի քան
- 25 H վասն զի փիւ զի
- 25 AB գկեն.
- 25 E գկեն, H գխ [լերկ]
- 26 B ձ փիւ ձայն
- 26 E սի, G սէի
- 26-27 H դատն՝ լիւնի և լիւնի [շրջուց]
- 27 E չիբ՝ և մէն

- 2 B սոցայ
- 2 E առնեն
- 2 G երեք փիւ երիս
- 4 B չի փիւ է
- 4 B զանազանէ
- 4 B չիբ՝ սոցա
- 5 BD ասէ փիւ ասի
- 5 E չիբ՝ Եւ
- 7 E զիզուր
- 8 ACDEFGH զիւ, կեն փիւ գ, կ
- 8 E չիբ՝ և [տակովն]
- 8 E քէն, ABCDEFGH քէ
- 9 E զսոսայ
- 9 E ամենեւին
- 9 E այնձայն
- 9 E այնձայն [են]
- 10 ACH բաղաձայնս
- 11 G երկեցողքն
- 12 B զսոսայ
- 12 B անձայն
- 12 B վասն այն
- 13 AFH անձայնքն
- 13 ACDEFGHI կիսաձայն [ասին]

- 14-15 E կիսոյափ փիւ կիսոյ չափ
- 16 E ձայնաւոր
- 16 G ութն
- 17 B կիս
- 17 E վատաձայնս
- 18 BCDFG վասն այն
- 18 E ձայնորսն
- 18 ACDEFGH խառնելոյ
- 19 E բարձրաձայն փիւ բոլորաձայն
- 19 E յերեւին
- 20 A սոյն փիւ ասելն
- 20 ACDEFGH չիբ՝ գայիւ
- 20 ACDEFGH զըգ փիւ զըգ
- 21 EDI Հոգիւ
- 21 E նովին, B նոյն
- 21 B նանայ
- 22 BD այլքն փիւ զայլսն իմացիս
- 23 E կրկնակ [ութ]
- 23 G ութն
- 23 E կրկնակ [ասին]
- 24 E ըստ երեք
- 24 ABCDEFHI յեղանակի
- 24 CDGH չիբ՝ ի

5 յերկուց զրոց լինին: Երրորդ՝ զի ի քմակից զրոց լինին: Եւ «կրկնակք»
ասին, զի մի մի իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յերկուց ձայնակցաց բաղ-
կացեալ են, վասնզի բաղկանայ զա՝ ի սէէ եւ ի ձայլէ, եւ խէ՛ յեր-
կուց քմակից քէից, եւ շա՛ յերկուց սէից, եւ ու՛ յերկուց քէից, եւ
5 ջէ՛ ի ձայլէ եւ ի քէէ, - նոյնպէս եւ այլքն ամենայն: Եւ կրկնակք ասին,
նախ՝ զի կրկին, այսինքն՝ յերկուց զրից է բաղկացեալ: Երկրորդ՝ զի
մին զիրն երկու տեսութիւն ունի, այսինքն՝ զի ցոյլ զսէի եւ զսիւնի
տեղի յնու, որպէս աստուածազգեացն եւ աստուածազգեստն:

10 Եւ նայք են չորս՝ դ, մ, ն, ր: Նայք վասն այն ասին, զի կակուզք
են բնութեամբ այս չորս զիրս. զի ընդ երկարսն յերկարին եւ ընդ
սուղսն սղին. եւ երկամանակքն երկամանակ լինին: Եւ երեւին սոքա
ի Հոլովս անուանց, այսինքն՝ զի ի Հոլովելն ոչ ելաննն ի տեղացն
որպէս այլքն, զի այլ տառքն ի Հոլովելն փախչին ի տեղուոյն կամ
փոխնն զտեղի, զի ի տեղն մնայ կամ փոխէ զտեղն: Եւ ի վախճան
15 անուանցն նստին ամենայն տառքն, բացի Հնգիցս, այսինքն՝ յայլէ,
յեչէ, յերէ, յոյէ եւ յօէ, զի սոքա ոչ նստին ի վախճան անուանցն,
եւ զատ ի սոցանէ այլքն ամենայն նստին ի քննէն մինչեւ ցէէն: Եւ
բազմաւորական անուանց են երեք զիր, այսինքն՝ ա, ք, կ, որպէս
ասին՝ Բաղաբ, պարիսպ, մարդիկ. եւ ա-ն՝ սոքա, նոքա: Եւ կ-ն՝
20 մարդիկ, մարդկանց: Բայց քէն բնութեամբ բազմաւորական է, իսկ
ա-ն ընդ քէիցն զաստուով, բայց ոչ առանձին, եւ կննն՝ ուրեք-ուրեք,
բայց ոչ յամենայն տեղիս: Իսկ թէ զի՞նչ նշանակէ ինն անձայն զիրն.
զի երեք թաւն՝ ք, փ, ք, եւ երեք լերկն՝ պ, կ, տ, եւ երեք միջակն՝
ր, գ, դ: - Սոքա երբեակ զուով նշանակեն զուրբ երրորդութիւնն, զի

- 1 E երկու, FG յերկու, D զի յերկուց
- փի յերկուց
- 1 E քմակից
- 1 B զրոյ [լինին]
- 1 E կրկնակ
- 2 E երկուց
- 2-3 ABDEFGH բաղկացեալ
- 3 AB բաղկանա
- 3 ABCFGH ի ձաէ, D ի ձայնէ փի ի ձայնէ
- 3-4 ABC յերկու
- 4 E մակից փի քմակից
- 4 BDE շայ
- 4 F յերկու
- 4 D ուայն
- 5 A ի ձաէ, E ի ձայնէ
- 5 D աչք փի աչքն
- 5 E կրկնակ փի կրկնակք
- 5 A կրկնակին փի կրկին
- 6 DF յերկու [զրից]
- 6 A զրէ իցէ, B զրոյ է փի զրից է
- 6 E Յերրորդ
- 7 ACDEH տասութիւն փի տեսութիւն
- 8 BC աստուածազգեացն, E յաստուածազ-
գեացն
- 9 B նու փի ն
- 9 ACDEFGHI այսինքն փի վասն այն ա-

- սին, զի
- 10 CDEFGHI ընդ յերկարսն
- 11 B ընդ սուղնն
- 11 ACDEFGHI երկամանակին փի երկամա-
նակքն
- 12 G չիբ՝ ի
- 12 CGI ելննն, E ելն
- 13 CDI վազլին
- 13 DI տեղոյն փի տեղոյն
- 14 CDI զտեղին փի զտեղի
- 14 ABH մնա
- 14 CDEHI վաղճան
- 15 E անուանց
- 15 DFH բայց ի փի բացի, D բաց
- 15 ACDEFGH Հնգից
- 15 E աչքէ
- 16 B յեէ փի յեչէ
- 16 D ի վաղճան, E ի վախճան
- 17 E այլ
- 18 CDI բազմորինական
- 18 E անուանեցին փի անուանց են
- 19 ACDEFGHI մարդիկք, E չիբ՝ մարդիկ
- 20 CDHI բազմորինական
- 21 ABDG կեն
- 22 E չիբ՝ ոչ
- 22 E ամենայն

որպէս սոքա տրեալք են ի միմեանց, այսպէս եւ սուրբ երրորդութիւնն,
ըստ այսմ թէ ես ի Հաւր իմում, եւ Հայր ի յիս է:

Դարձեալ՝ զի երիցս երբեակ են սոքա, այսինքն՝ ինն, այսպէս եւ
սուրբ երրորդութիւնն, զի Հայր երրորդութիւնն է, նոյնպէս եւ Որդի,
5 նոյնպէս եւ Հոգի, ըստ այսմ, որ Հրամայէ Տէրն, թէ Հայրն, որ յիս
ընակեալն է, նա գործէ զգործսն: Եւ վասն Հոգւոյն ասէ, թէ մատամբն
Աստուծոյ Հանեմ զղեւս: Դարձեալ՝ թէ ես եւ Հայր առ նա եկեսցուք,
եւ սերովընքն ի զէմս Որդւոյ երգէին զերեքսորբեանն երգելով՝
սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, Տէր զաւրութեանց զերիս սրբասացութիւնն
10 միոյ տէրութեանն երգէին, որպէս եւ Աւետարանին Յովհաննէս ասէ,
թէ զայս ասաց Եսայի՞ն, զի ետես զփառս նորա եւ խաւսեցաւ վասն
նորա, - այսինքն զխաչելութիւնն ետես՝ առ որ զերիս սրբասացու-
թիւնն երգէին: Եւ յայս միտս մեք զուրբ Աստուածն երեք անգամ
ասեմք, զի այլ ազգիքն ոչ այսպէս, այլ ի զէմս սրբոյ երրորդութեանն
15 ասեն ոմանք:

Դարձեալ որպէս բանն Աստուած ի մորենուցն ասաց ցՄովսէս՝
«Ե՛ս եմ Աստուած հարցն քոց, Աստուած Արքաիմու, Աստուած Իսա-
հակայ եւ Աստուած Յակոբայ», զի զՀայր եւ զՀոգի ընդ իւր թուէ:

Դարձեալ՝ զի անձայնք են սոքա՝ ցուցանէ զբանն Աստուած, որ
անձայնացաւ ի վերայ խաչին ի վեց ժամէն մինչեւ ցինն ժամն եւ
ապա ի ձայն մեծ ազազակեաց եւ եհան զՀոգին: Իսկ թէ ութ կիսա-
20 ձայնքն զի՞նչ նշանակեն: - Այսինքն՝ զէակքս. զի էակքս յութ բաժա-
նին ըստ իմաստասիրացն, այսինքն՝ տարր եւ տարրական, անտարր
եւ անտարրական, երկիր եւ երկրաւորք, երկինք եւ երկնաւորք, որ լինի

- 1 E երրորդութիւն
- 2 ABCDEGH չիբ՝ ես
- 2 E ի Հորէ իմում
- 3 E չիբ՝ Դարձեալ
- 4 E [սուրբ] երրորդութիւն
- 4 H [Հայր] երրորդութիւնն
- 5 ACDEFGHI չիբ՝ որ Հրամայէ տէրն
- 5-6 ACDFG չիբ՝ յիս, EH բնակեալ է յիս
[չորում]
- 6 DF բնակեալ
- 6 B նայ
- 6 ABCDE Հոգոյն
- 7 B թէ եւ
- 7 B նայ
- 8 ACDFG որպէս [սեր.] փի եւ սերորքէն
- 8 ABCDEFI որոյ
- 8 ABCH զերեքսորբեանն, E զի երեք-
սորբանն
- 8 ACDEFGHI ասելով փի երգելով
- 9 B սրբասացութիւնն, E սրբասացութիւն
- 10 E տէրութեան
- 10 ACDEFGHI չիբ՝ որպէս եւ
- 10 CDEHI Յոհաննէս
- 11 CDI Եսայի
- 11 B չիբ՝ վասն
- 12 E զխաչելութեանէք
- 12 E չիբ՝ ետես
- 12 G զերեք
- 12-13 EF սրբասացութիւն, B սրբասացութիւնն
- 13 AC յայն
- 14 ACDFG ազգաց, E ազգեաց
- 14 ACDEFGH չիբ՝ սրբոյ
- 16 A մորենոյն, BCDEFGI մորենուցն
- 16 B ցՄովսէս, D ցրՄովսէս
- 17 B քո
- 17-18 ACDFHI Սահակայ, E Սահակայ
- 18 CDF Յակոբայ, G Յակոբայ
- 18 I թոս փի թուէ
- 20 DI անձայնացաց
- 20 ACDEFGH ժամ փի ժամն
- 21 BCDH ապայ
- 21 E բարձր փի մեծ
- 21 B չիբ՝ եւ եհան
- 21 CDGH զոգին
- 21 G ութն
- 22 D [զի] էաքս
- 22 G յութն, H ութ, B ի յութ
- 22-23 E բամբին
- 23 ACDEFGI իմաստասիրաց
- 23 E տարրականքն
- 24 B անտարրականն
- 24 F չիբ՝ եւ [երկր.]
- 24 E երկիր փի երկրաւորք

ուժ: Իսկ կիսաձայնքն, այսինքն՝ երկիր եւ ջուր ի ներքոյ են զասեալ վասն ծանրութեանն եւ ասի կիսավայր, զի ի ներքին կողմն են հակեալ. իսկ աւշն եւ հուրն զվերին կիսավայրն ունին: Դարձեալ՝ կիսաձայն ասի մարդ եւ հրեշտակք, զի մարդ թէպէտ այժմ կենդանի է, բայց յետոյ ի հոգ լուծանի եւ կիսատի, իսկ հրեշտակք՝ զի յաւելուն եւ նուազին, այսինքն՝ յառաջ քան զգիտութեան առումն նուազք են: Դարձեալ՝ որպէս կիսաձայնքն ձայնաւորութեան կատարին, այսպէս մարդիկ եւ հրեշտակք կիսաձայնք գոյով առնուն զկատարումն ընդ երկաւրաձայնիցն, այսինքն՝ ի հանդերձեալն ընդ էին եւ օին, գյարակալումն եւ զմշտնջննաւորութիւնն հրեշտակք եւ մարդիկ:

Իսկ կրկնակիքն զի՞նչ նշանակեն, այսինքն՝ որպէս յերկուց կրկնակաց մի տառ բաղկանայ, այսպէս եւ կրկին է մարդ, այսինքն ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, նոյնպէս կրկին է աշխարհս, այսինքն՝ իմանալի եւ զգալի: Դարձեալ՝ կրկնակն նշանակէ զՔրիստոս, զի որպէս նա յերկուց տառից մի զիր բաղկանայ, այսպէս եւ յերկուց գոյացութենէ, այսինքն՝ յԱստուծոյ եւ ի մարդոյ եղև մի Տէր, մի Յիսուս Քրիստոս ըստ Առաքելոյ: Եւ որպէս կրկնակն ոչ է ի ձայնաւորացն, այլ ի ձայնորդացն, այսպէս բանն Աստուած ոչ հրեշտակաց բուռն հարկանէ, այլ զգաւակէն Աբրահամու: Եւ որպէս կրկնակն ոչ է յայլ բաղաձայնից, այլ ի քմակից զրոց, այսպէս Բանն Աստուած ոչ յանբան տարերց կամ յանբանից, այլ ի քմակից, այսինքն՝ բնութեամբ բանական գոյով ի բանաւորաց էստ զմարմինն: Իսկ թէ նայքն զի՞նչ նշանակեն. զի բնութեամբ կազուղք են՝ ընդ յերկարսն երկարին եւ ընդ սուղան սղին: Եւ ընդ երկամանակն երկամանակ լինին, զի երբեմն բարձրանայ եւ երբեմն խոնարհի: Այս նշանակէ զմարդկային բնութիւնս,

- 1-2 C չիբ՝ գասեալ վասն ծանրութեանն, եւ ասի կիսավայր, զի ներքին
- 2 E ծանրութեան
- 2 E չիբ՝ ի
- 2 C կողմ
- 2 C չիբ՝ են
- 2-3 DFGHI ի ներքոյ են կողմ [H կողմն] հակեալ
- 5 E յետս փխ յետոյ
- 5 ACDEFGH կիսատ
- 5 F յաւելուն
- 6 H առնումն
- 6 ACDEFGH չիբ՝ նուազք են
- 7 ACDEFGH չիբ՝ որպէս
- 7 ABG ձայնաւորքն, C ձայնաւորք
- 7-8 BC մարդիկք
- 8 ABCDEFGH [գոյով] եւ
- 8 ABEF գկատարում
- 9-10 E գյարկայումն
- 10 ABCDHI զմշտնջննաւորութիւն,
- 10 E զմշտնջննաւոր
- 10 DEFGHI մարդիկք եւ հրեշտակք [շրջում]
- 10 ABC մարդիկք
- 11 E կրկնակն
- 11 ABCF ցերկուց
- 11-12 A կրկնակաց, E կրկնակից

- 12 A բաղկանա
- 12 CDGI չիբ՝ այսինքն
- 12-13 ABI հոգոյ
- 13 D չիբ՝ ի [մարմ.]
- 13 ACDEFGH աշխարհ
- 14 ACDEFGH չիբ՝ որպէս նա, B նայ
- 14 ACDEFGH են [չերկ.]
- 16 E աստուծոյ
- 16 ACDEFGH չիբ՝ Յիսուս
- 17 CDG չիբ՝ է
- 17 BEFG ձայնաւորաց
- 18 BDEI ձայնորդաց, H անձայնորդացն փխ ձայնորդացն
- 19 I գաւակէն
- 19 E այլ փխ յայլ
- 19-20 AE բառաձայնից
- 20 B գրոյ
- 20-21 E չիբ՝ յանբան տարերց կամ յանբանից
- 21 ACDFGHI այսինքն փխ այլ
- 22 B եւ [ի բան.]
- 22 CDHI զմարմին
- 22 ACDEFGHI նշանակէ
- 23 E կարողք փխ կակուղք
- 23 B երկարն փխ յերկարսն
- 23 ABCDEFHI յերկարին փխ երկարին
- 24 E չիբ՝ ընդ [սուղան]

զի երբեմն բարձրացաւ ի դրախտն փառաւք եւ երբեմն խոնարհեցաւ յերկիր: Դարձեալ՝ երբեմն բարձրանայ կենդանութեամբ, եւ երբեմն խոնարհի մահուամբ: Այսպէս յառաքինութիւնն բարձրանայ եւ ի մեզս խոնարհի:

Դարձեալ՝ նշանակէ զբանն Աստուած, զի երբեմն բարձրանայ ընդ Հաւր, ըստ այսմ թէ՛ «Սու եւ Հայր իմ մի ենք, որպէս գիտէ զիս Հայր, գիտեմ եւ ես զՀայր, զամենայն գոր իմչ ունի Հայր՝ իմ է. որ ետեսն զիս՝ ետես զՀայր»: Եւ երբեմն խոնարհի ըստ մեզ՝ ըստ այսմ, թէ՛ «Հայր իմ մեծ է քան զիս»: Արդ, ըստ բաղաձայնից եւ ձայնաւորաց եւ զանազանութեան, եւ ըստ երկարիցն եւ սղիցն, եւ երկամանակացն, յերկիցն եւ թաւիցն, միջակացն, երկարբառացն եւ այլոցն ամենեցուն համեմատութիւն ի սուրբ երրորդութիւնն եւ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:— Այսքան առ այս:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻՑ

15 Իսկ այժմ յաղագս վանդից ճառէ:
 Հարցումն. Զի՞նչ է վանդն եւ հեզն եւ փաղառութիւնն:
 Պատասխանի. Վանդ է, որպէս ասել [ն]՝ աղ, ազ, փխ, իսկ հեզն եւ, աւ, իւ, ու, այսինքն՝ որ զգիրն չասես, որպէս՝ ա եւ եչ, այլ զհեզն ասես, որպէս մեկնութիւնն է: Իսկ փաղառութիւն, որպէս ասելն՝ զազ, դաղ, լալ: Արդ, առջին զիրն երբ ձայնաւոր լինի, եւ յետինն՝ անձայն, այն վանդ է: Իսկ երկու ձայնաւորն ի միասին հեզ է. իսկ

1 B չիբ՝ երբեմն [բարձրացաւ]
 1 CDI բարձրացո
 1 BCDEFGHI ի դրախտն
 2 CDI բարձրանա
 3 EI առաքինութիւն
 4 B խոնարհութեամբ փխ խոնարհի
 5 B գանն փխ զբանն
 6 AC չիբ՝ իմ
 7 AE չիբ՝ եւ
 10 ADEFGH զգանազանութեան
 11 B թաւիցն
 12 B ամէնեցուն
 12 B չիբ՝ ի
 12 ABDEFGH երրորդութիւնն
 12 FG [ի] մի [տէր]
 12 G չիբ՝ մեր
 13 ACDEFGHI չիբ՝ առ այս
 14 AGDEFGHI չիբ՝ յրի տողը:
 15 ABFH վանդիցն, G վանդից

15 ACDEFGHI Իսկ յաղագս վանդիցն [I վանդից] ճառէ այժմ, B Իսկ յաղագս վանդիցն այժմ ճառէ [շարադաւ.]
 16 ACDEFGHI Հարց
 16 G վանդն, E վանքն
 16 AEH Հեզն
 16 BE փաղառութիւն
 17 G վանդ
 17 ABCDEFGHI Հեզն
 18 B չիբ՝ եւ [եչ]
 19 ACDEFGH գտան փխ զհեզն, B զհեզն
 19 ACDEFGH որ փխ որպէս
 19 AEF [մեկն.] Հեզն, CDGH Հեզն է, I Հեզն է
 19 ACDEFGHI չիբ՝ որպէս ասելն
 20 G վանդ
 21 B [ի միասին] այն
 21 I Հեզ, D Հեզ

որ առաջինն եւ վերջինն անձայն լինի, եւ միջինն՝ ձայնաւոր, այն փաղառութիւն է: Արդ՝ բաղաձայնն եւ ձայնորդն զանձայնն սակ:

Դարձեալ՝ յատուկ զանազանութիւն վանգի եւ փաղառութեան:

Հարցումն. Ձի՞նչ է վանգ եւ զի՞նչ է փաղառութիւն:

5 Պատասխանի. Վանգն այն է, որ ձայնաւորն ի մի կողմն լինի՝ յառաջոյ կամ յետոյ, եւ անձայնն՝ ի մէջն. իսկ փաղառութիւնն այն է, որ ձայնաւորն ի մէջն լինի, եւ ձայնորդն՝ յետոյ եւ առաջոյ: Եւ այս Հինգ ազգ լինի իւրաքանչիւրոցն: Եւ վանգն այսպէս. նախ՝ զի մի ձայնաւոր յառաջն լինի եւ մի ձայնորդ զկնի. որպէս ասել[ն]՝ եր, 10 աճ, ել: Երրորդ՝ յորժամ ձայնորդն յառաջ զնի եւ ձայնաւորն յետոյ, որպէս ասել[ն]՝ սա, նա, չէ: Երրորդ՝ յորժամ երկու ձայնաւոր յառաջ զնի եւ մի բաղաձայն զկնի, որպէս ասելն՝ ուր, եաց, եալ: Չորրորդ՝ որ երկու ձայնաւոր յառաջ զնի եւ երկու անձայն զկնի, որպէս ասել[ն]՝ ուրդ, աղն, իրն: Հինգերորդ՝ որ մին ձայնաւոր յառաջ զնի եւ երկու անձայն զկնի, որպէս ասելն՝ աստ, ինձ, արկ, անգ: 15 Իսկ վեցերորդն եւ եօթներորդն ոչ լինի[ն] ամենայն ուրեք, այսինքն՝ որ երկու անձայն յառաջ զնի եւ մի ձայնաւոր յետոյ, կամ անձայնն ի մէջն եւ երկու ձայնաւորն յառաջ եւ յետոյ: Բայց երեւի թէ լինի եւ այս, այսինքն՝ որ երկու անձայն յառաջ զնի եւ մի ձայնաւոր յետոյ, որպէս ասել[ն]՝ ցնա, ցղա: Դարձեալ եւ այն կարող է լինել՝ ուսաւ: 20 Այսքան յազազս վանգի:

Իսկ փաղառութիւնն այն է, որ ձայնաւորն ի մէջն լինի եւ անձայնն յետոյ եւ յառաջնոյ փաղառեալ զնովաւ, նոյնպէս եւ այս ըստ Հինգ եղանակի լինի. նախ՝ զի մի ձայնաւոր ի մէջն զնի եւ մի ան-

- 1 ACDFGHI ձայնորդ, E ձայնորդք փիւ անձայն
- 1 E ձայնաւորացն փիւ ձայնաւոր այն
- 2 B բաղաձայն
- 2 CDHI զանձայն
- 3 ABCF զզանազանութիւն
- 3 G վանկի
- 3 BDI փաղառութիւն, H փաղառութեանն
- 4 B չիբ՝ լրիւ տողը, D Հարց
- 4 G վանկ
- 4 B չիբ՝ է [փաղ.]
- 5 B չիբ՝ Պատասխանի
- 5 G վանկն
- 5-6 I ի յառաջոյ
- 6 E փաղառութիւն
- 7 G մէջ
- 8 I ազգի
- 8 B վանգ, G վանկն
- 9 ABCF ձայնաւորն
- 9 E ամենայն փիւ մի [ձայնորդ]
- 11 B սայ
- 12 E յետոյ փիւ զկնի
- 13 ABEG ձայնաւորն

- 13 B ձայն փիւ անձայն
- 14 ACDEFG ասել, B չիբ՝ ասելն
- 15 BE վեցերորդ
- 16 EI [երկու] անձայն, ABCDFG անձայն
- 16 A [կամ] անձայն
- 16 ABCDEFGH յառաջնոյ
- 16 A անձայնն, E այնձայն
- 19 AEF ձայնաւորն
- 20 DE զղայ, D ցղայ
- 20 E ցնայ
- 20 H կարելի փիւ կարող
- 21 H վանկի
- 22 E փաղառութիւն
- 22 D ի մէջ
- 22-23 DI անձայն
- 23 E եւ [յետոյ]
- 23 ABDH առաջնոյ
- 24 ABCDFHI յեղանակի, E եղանակ
- 24 E ամենայն փիւ մի, H մին
- 24 ACDFGHI ձայնաւորն
- 24 BCDGI մէջ
- 24 CDFGHI անձայնն

ձայն յետոյ, եւ մի յառաջնոյ, որպէս ասել[ն]՝ հաւն, խաւս, բաք, խատ, կար, կատ, Սամ, սոն: Երկրորդ՝ որ երկու ձայնաւոր ի մէջն զնի եւ մի անձայն յետոյ եւ մի յառաջնոյ, որպէս ասել[ն]՝ հաւն, խաւս, գուր, բուր, սուր: Երրորդ՝ զի մի անձայն յառաջ զնի երկու ձայնաւորն եւ երկու անձայն ի վերջն, որպէս ասել[ն]՝ հուրք, սուրք, հաւրդ: Չորրորդ՝ զի մի ձայնաւոր ի մէջն զնի եւ երկու անձայն յետոյ եւ մի անձայն յառաջն, որպէս ասելն՝ խիստ, սաստ, բարկ, զարկ, չարդ, այսինքն՝ «Խիստ սաստիկ բարկութեամբ զարկեք չարդ»: 10 Հինգերորդ՝ որ մին անձայն յառաջն է եւ մին ձայնաւոր ի մէջն եւ երեք անձայն ի վերջն, որպէս ասելն՝ ֆանն, քանն, բարն, այսինքն՝ թէ «Մարիսն քանն է եւ բարն կու բոչի, կամ մոծակն»: Իսկ վեցերորդ՝ ուրեք-ուրեք սախ, այսինքն՝ որ երկու անձայն յառաջ զնի եւ մի վերջն երկու ձայնաւոր եւ ի վերջն՝ անձայն մի կամ երկու կամ երեք, որպէս ասել[ն]՝ զրարն, զձայնն, զնոյնս: 15 Այսքան յազազս վանգի եւ փաղառութեան:

Բայց իսկպէս վանգ փաղառութիւն է, իսկ պիտակպէս փաղառութիւն է վանգն, վասն որոյ սակ ի խորագիրն, թէ «Յաղազս վանգի եւ փաղառութեան»:

Հարցումն. Յորժամ մի անձայն զիր ի մէջն զնի եւ երեք ձայնաւոր յառաջն եւ երեք ձայնաւոր զկնի, որպէս ասելն՝ «Եւ եւս աւա», կամ՝ «Եւ եւս ախա», զի՞նչ է այսպիսի, 20 թէ՞ փաղառութիւն, զի [ընդ]զիմակ է երկոցունց:

Պատասխանի. ի փաղառութեանցն է, թէպէտ ընդդիմակ թուի. զի որպէս նա երկու անձայն զրով զձայնաւորան է փաղառեալ, այսպէս 25 եւ սա երկու ձայնաւորաւ կամ աւելի կամ պակաս զձայնորդան է

- 1 BE յառաջնոյ
- 1 AF եւ աղ փիւ ասել[ն]
- 1 E թատ
- 2 ABCDFH չիբ՝ երկու, E մի փիւ երկու
- 2 CDH ձայնաւորն
- 3 FGH այսպէս փիւ մի [անձայն]
- 3 CDFGH անձայնն
- 3 B յետո
- 3 BE յառաջնոյ
- 4 AF անձայնն
- 5 CD [երկու] անձայն
- 5 B ի վերջնոյ, D ի վերջ
- 6 H մին
- 6 A [երկու] անձայնն
- 7 ACEF [մի] անձայնն
- 7 ACDEFGH ասել
- 8 ACDEFGH ասել
- 10 E հանն փիւ ճաննն
- 11 H մարտին
- 12 DI վեցերորդն
- 12 DH յառաջն
- 13 ACDEFGH զկնի փիւ ի միջին
- 14 FG զձայնն
- 15 G վանկի
- 16 EH [փաղ.] վանգն, վասն որոյ խորագիրն
- 16 G վանկ
- 16 ABEH փաղառութիւնն, D փաղառութիւն
- 17 ABEH չիբ՝ է
- 17 G վանկ, G վանկի
- 17 B վանայն
- 18 CDEFGH փաղառութեանն
- 19 ACDEFGHI Հարց
- 19-20 CDFGH ձայնաւորն
- 20 A առաջ
- 20 B աւա
- 21 CDFGH այսպէս
- 21 G վանկ
- 22 ACDEFGH զիմակ
- 22 ACDEFGHI երկուցն
- 24 B նայ
- 24 B նայնձայն
- 24 ACDEFGH չիբ՝ զրով
- 24 AF զձայնաւորն առնէ փիւ զձայնաւորան է
- 25 ACDEFGHI ձայնաւոր
- 25 ACDEFG [աւելի] ու փիւ կամ
- 25 B զձայնորդ

փաղառեալ, եւ ո՛չ՝ ի վանդից, զի վանգն ի մի կողմն ունի զբաղա-
 ձայնն, այսինքն՝ յետոյ կամ յառաջոյ: Իսկ սա զի յերկու կողմանց
 է պատեալ զձայնորդն՝ ի փաղառութեանցն է ստոյգ:

5 Հարցումն. Թէ՛ զի՞նչ համեմատութիւն ունի վանգն եւ փաղառու-
 թիւնն ի սուրբ երրորդութիւնն եւ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

Պատասխանի. Արդ, իմաստասիրութիւնն յերկու բաժանի, այ-
 սինքն՝ ի տեսականն եւ ի գործնականն. եւ նախ տեսականն է, եւ
 ապա՝ գործնականն: Եւ տեսականն իմանալեացն է, եւ գործնականն՝
 իմանալեաց եւ զգալեաց: Եւ ոմն բնութեամբ ըստ ինքեան իմանալի
 է, եւ բնութեամբ ըստ այլոց անիմանալի. եւ ոմն ըստ ինքեան իմա-
 նալի բնութեամբ եւ ըստ այլոց: Արդ, որպէս երկու ձայնորդն, այ-
 սինքն՝ անձայնն փաղառեալ են զձայնաւորանն, եւ ձայնաւորն ի մէջ
 նոցա, եւ նոքա նոյաւ ձայն արձակեն, այսպէս եւ ի սերովբէիցն
 մինչեւ ի հրեշտակն փաղառեալ են շուրջ զաստուածութեամբն եւ
 սուրբ երրորդութիւնն ի մէջ նոցա արեգակնակերպ ճառագայթիւք
 լուսաւորէ գնոսա, որպէս ձայնաւորն ի մէջ բաղաձայնիցն: Իսկ ըստ
 վանգին՝ որ ի մին կողմանէ [է] ձայնաւորն վանգեալ, այսինքն՝ ի
 կողմանէ եղեալ, այսպէս եւ մարդկային բնութիւնս ի կողմանէ է աստ-
 ուածութեանն, այսինքն՝ զի ըստ բնութեանն անիմանալի է ի մէնջ,
 ըստ այսմ թէ՛ բնակեալ է ի լոյս անմատոյց, այսինքն՝ անմատչելի
 մտաց: Եւ զարձեալ՝ անգիտելի է ի մէնջ, ըստ այսմ թէ՛ ե՛ր զիսա-
 ւարն ի ծածկոյթ իւր, այսինքն՝ զտգիտութիւնս մեր սակ «խաւար»,
 բայց ի կողմանէ եմք Աստուծոյ, զի այժմ որպէս ընդ հայելի աւրինա-
 կաւ տեսանեմք, բայց յայնժամ տեսանեմք զմ՛մ յանգիման որպէս եւ
 25 ե՛ն:

- 1 ACDEFH վանդիցն, G է վանդիցիցն
- 1 G վանկն փն վանգն
- 2 B այլ փն Իսկ
- 2 B սայ
- 2 B չի՛ք՝ զի
- 4 ACDEFGHI Հարց
- 4 G վանկն
- 4-5 E փաղառութիւն
- 5 A չի՛ք՝ եւ ի Տէր Յիսուս Քրիստոս: Պա-
 տասխանի. Արդ, իմաստասիրութիւնն
- 6 B չի՛ք՝ Պատասխանի
- 6 E իմաստասիրութիւն
- 7 B տեսական
- 7 B գործնական
- 8 B ապայ
- 8 AC գործականն
- 8-9 E չի՛ք՝ եւ գործնականն՝ իմանալեաց
- 9 E զգալեացն
- 10 I չի՛ք՝ է
- 11 CE չի՛ք՝ երկու
- 11- 12 ACDEFGHI չի՛ք՝ այսինքն՝ անձայնն

- 12 FG զձայնաւորան փն զձայնաւորան
- 13 BCH ձայնարկեն փն ձայն արձակեն
- 13 B սերորէիցն
- 14 E հրեշտակն
- 15 E երրորդութիւն, F զերրորդութիւնն
- 16 I լուսորէ
- 16 AEGH գնա փն գնոսա
- 17 G վանկին
- 17 ACDEFGHI չի՛ք՝ ի [մին]
- 17 ABCDEFH կողմն է փն կողմանէ
- 17 G վանկեալ
- 18 ACDEFGHI չի՛ք՝ եղեալ
- 18-19 CDFGHI աստուածութեամբն
- 19 ABCDEI բնութեան
- 19 B ըստ բնութեանն անգիտելի եւ
- 21 DFH չի՛ք՝ եւ [զարձ.]
- 21 DI մէջ
- 22 BCFG չի՛ք՝ ի
- 22 ABCFG ծածկոյթ
- 24 E անգիման
- 25 ABCDEHI էն փն էն

Դարձեալ՝ ի վերայ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի համեմատի
 վանգն, զի որպէս վանգն յերկուց սառից բաղկանայ, այսինքն՝ ի
 ձայնաւորէ եւ յանձայնէ, եւ լինի մի վանգ, այսպէս եւ Տէրն մեր
 Յիսուս Քրիստոս է Աստուած, եւ նոյնն որ Աստուած՝ է՛ մարդ, եւ
 6 նոյնն, որ է մարդ՝ է՛ Աստուած, եւ զի էր Աստուած եւ եղև մարդ
 միեւնոյն: Եւ որպէս մի ձայն արձակի յերկուց տառիցն, այսպէս եւ
 մի է բնութիւն բանին մարմնացելոյ ըստ Աթանասի՞:

Դարձեալ՝ զի բանն Աստուած ի խաչին ոչ թէ սաստուածութիւնն
 կենդանի էր, եւ մարդկութիւնն՝ մեռեալ, զի այս երկարնակացն է,
 որ ի Քաղկեդոն⁸⁵ ուրացան զաստուածութիւնն Քրիստոսի, զի Նես-
 տորի⁸⁶ հետեւեցան: Այլ բանն, որ մարմին եղև, նոյն մարմինն՝ որ
 սաստուածացեալ կենդանի էր, եւ նոյն սաստուածացեալ մարմինն մեռեալ
 էր, վասն որոյ սակ մարգարէն՝ «յարեաւ Աստուած»: Եւ յայտ է, զի
 որ մեռան՝ նա յարեաւ: Եւ տե՛ս, զի մեռեալ եւ յարուցեալ զաստուա-
 15 ծութիւնն սակ մարգարէն, թէ յարեաւ Աստուածն է ճարտարձաւ Աստ-
 ուած, վասնզի միաւորեալն եւ խառնեալն անշփոթ միաւորութեամբ
 բանն Աստուած ի մարմնի, ի հոգի եւ ի միտք, եւ եղեալ մի բնու-
 թիւն, մի անձն, մի որդի, մի դէմք, մի կամք, մի գործ, եւ զի միեւ-
 20 նոյն բնութիւնն էր կենդանին եւ մեռեալն, եւ ջուրն, եւ արիւնն՝
 զկենդանութիւնն, վասն որոյ սակ յերգսն, թէ «Նս մեցեմ, եւ սիրտ իմ
 արբում է»:— Այսբան վասն վանգին:

Իսկ ըստ փաղառութեանն. զի որպէս մի ձայնաւորն ընդ երկու
 անձայնն միաւորեալ են, այսպէս եւ բանն Աստուած ընդ մարմինն եւ
 25 ընդ հոգին միաւորեալ է բնութեամբ, զի երեք միաւորութիւն սաի ի

- 1 ABCDEFGH չի՛ք՝ Յիսուսի
- 2 G վանկ
- 3 DF տէր
- 4 ACDEFGH չի՛ք՝ նոյնն որ սաստուած
- 4 ACDEFGH չի՛ք՝ որ է մարդ Աստուած
- 6 ACDEFGH չի՛ք՝ որպէս
- 8 E աստուածութիւն
- 9 E մարդկութիւն
- 9 AG երկարնացն
- 10 E զաստուածութիւն
- 11 ACDE մարմինն [եղև]
- 11 ACEFG եւ [նոյն]
- 12 ACDEFGH աստուածութեամբն իւրով
 կենդանի էր
- 12 ACDEFGH չի՛ք՝ սաստուածացեալ [մար-
 մինն]
- 13 B վանկ այն
- 13 ABCEFG [մարգարէն] թէ
- 13 DHI յայտն
- 14 DFG մեռաւ
- 14 H յաւաւ փն յարեաւ
- 14 ACDEFGH տեսեալ
- 15 CDHI մարգարէ
- 16 I գի փն վանկ գի
- 16-18 ACDEFGH չի՛ք՝ վանդի միաւոր-
 եալն... մի գործ եւ
- 19 E բնութիւն
- 19 ACDEGHI եւ ջուր
- 19 AF արիւն
- 20 CDEI վկա
- 20 DI գի ջուր
- 20 B չի՛ք՝ քեզ
- 20 CDFGHI զմահն
- 20 BCDEG ցուցանէր
- 21 E զկենդանութիւն
- 21 B վանկ այն
- 21 E երգսն
- 21 B չի՛ք՝ թէ
- 22 E սթեւան փն արթուն
- 22 G վանկին
- 23 E փաղառութեան
- 23-24 H չի՛ք՝ ընդ երկու անձայնն
- 24 H չի՛ք՝ անձայնն
- 24 I միտքեալ
- 24 ACDEFGH մարմին
- 25 I միտքեալ
- 25 ACH [երեք] միաւորութիւնն

Քրիստոս, այսինքն՝ բանին ընդ մարմնոյն, բանին ընդ հոգւոյն, հոգւոյն ընդ մարմնոյն:

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

Հարցումն. Վասն է՞ր երկար փաղառութիւնն ըստ ութ եղանակի

5 լինի:

Պատասխանի. Վասն ութ պատճառի: Նախ՝ զի ութ է ձայնաւոր գիրն, որով լինի փաղառութիւն: Երկրորդ՝ զի երկու են երկարքն, եւ երեք երկամանակքն, եւ երեք սուղ [քն], որով լինի երկար փաղառութիւնն: Երրորդ՝ ութ են մասունք բանին, որ եւ փաղառութիւնս ի թիւնն: Երրորդ՝ ութ են մասունք բանին, որ եւ նիւթք արնոսս պիտանանայ: Զորրորդ՝ զի ութ են ձայնաւորք, որ են նիւթք արնոսս պիտանանայ: Զորրորդ՝ զի ութ են ձայնաւորք, որ են նիւթք արնոսս պիտանանայ: Զորրորդ՝ զի ութ են ձայնաւորք, որ են նիւթք արնոսս պիտանանայ: Զորրորդ՝ զի ութ են ձայնաւորք, որ են նիւթք արնոսս պիտանանայ:

- 1 B չիբ՝ այսինքն E [այսինքն] ինքն
- 1 ABEF հոգոյն
- 1 ABEF հոգոյն [ընդ]
- 3 G ՎԱՆԳԻ
- 4 DEGH Հարց
- 4 AEFG փաղառութիւն
- 4 AC յեղանակի, BDEFH յեղանակս,
- GI եղանակս
- 6 ACD չիբ՝ Պատասխանի
- 6 ACDEF GHI չիբ՝ զի [ութ]
- 6 G ութն
- 7 H լինին
- 7 D յերկարքն
- 7 ACH փաղառութիւնն
- 7 F էն փիս են
- 7 ABCDEFH յերկարքն
- 8 ACF երկամանակքն
- 8 ABCDEFH յերկարքն
- 9 G ութն
- 10 AE պիտանայ, CDEFGHI պիտոյանայ
- 10 B վասնզի փս որ
- 10 E նիւթ
- 12 G հինգն
- 13 B վասն այն
- 13 G ութն
- 14 ACDEF GHI [դասնայ] այսինքն
- 16 E եւ փաղառութիւն
- 17 E [նախ] փաղառութիւն
- 17 ABDEF HI յերկարքն
- 17 E [երկար] փաղառութիւն
- 20 H շաղաշարութիւն
- 20-21 ACDEF GHI չիբ՝ վասնզի զհասարակութիւնն շաղաշարութիւն ասէ:
- 21 G եօթն
- 22 CG սայ
- 22 B վասն այն
- 22 G ութն
- 22 E փաղառութիւն

ուրթիւնն: Եւթներորդ՝ զի բանն ութ նիւթով կատարի, այսինքն նախ՝ ներարամաղբեալ բանն, որ փաղառեալ է ընդ մտացն՝ այն երկու եւ երկու հազարն, որ նախ ի հազարն գայ շունչն ընդ խոշափողն, եւ երկու՝ ձայնն եւ շունչն փաղառեալ, որ շունչն ի ձայնն փոխարկի: Եւ երկու ներարամաղբեալ բանն եւ արտաբերեալ ձայնն, որով յայտնեցաւ բանն, որ լինի ութ: Ութերորդ՝ զի դարձեալ բանն յուր իրաց կատարի, այսինքն՝ յերկու վանգից բառն կատարի, որպէս ասելն՝ Դաւիթ:

Արդ, երկու վանգն եւ մին բառն՝ որ լինի երեք: Եւ ի հինգ բառից բանն կազմի, որպէս ասելն՝ «Դաւիթ շարագրեաց զպատերազմն մարաց եւ հայոց»: Եւ ապա կատարեցաւ բանն եւ այսպէս՝ երեք եւ հինգ, որ լինի ութ, վասն որոյ ութ են երկար փաղառութիւնքն վասն այս ութ պատճառիս:

Հարցումն. Որպէ՞ս են երեք բնութեամբ եւ հինգ դրութեամբ:

15 Պատասխանի. Նախ զի երկար ձայնաւորքն յորժամ ի բաղաձայնսն յանգին՝ լինի երկար փաղառութիւն, որպէս ասել [ն]՝ Մովսէս, զի էն եւ օն երկարք են: Երկրորդ՝ յորժամ երկամանակքն յարին ի ձայնորդքն, այսինքն՝ ա, ը, ի, որպէս ասել [ն]՝ բարով, զբթով, սիրով: Երրորդ՝ յորժամ երկարբառքն յարին ընդ բաղաձայնսն, որպէս ասել [ն]՝ հաւուկ, լաւ, իւն, այսպիսիքս բնութեամբ երկար ասին, զի ձայնաւորք են:

Հարցումն. Որպէ՞ս լինի դրութեամբ երկար հինգ:

Պատասխանի. Դրութեամբ հինգ են. նախ՝ յորժամ մին ձայնաւորք

- 1 G Եօթներորդ, H Եւթներորդ
- 3 A հազն հազն փս նախ ի հազարն CDEFGH չիբ՝ նախ ի հազարն
- 3 ACDFH գա
- 3 B շունչն, H շունչն [ընդ]
- 4 B շունչն [փաղ.]
- 4 E ի ձայն
- 4 ACDEF GHI փոխարկեցաւ
- 5 BI արտաբերեալն
- 6 G ութն փիս ութ
- 6 E դարձեալ զի [ըրբուն], B չիբ՝ դարեալ
- 6 G յուր, E ութ
- 7 ACDEF GH [այսինքն] զի
- 7 B վանգից
- 7 E չիբ՝ յերկու վանգից բառն կատարի:
- 9 G վանգն
- 9 G հինգ
- 10 ACDEF GH ասել
- 10 B պատերազմ
- 11 B սայայ
- 11 ACDEF GH չիբ՝ եւ այսպէս
- 12 G ութն
- 12 B վասն այն
- 12 A [ութ են] մասունքն, այսքան, CDEFGH [ութ են] այսինքն
- 12 ABCDEF HI յերկարքն
- 13 G ութն [պատճ.]
- 13 I պատճառի
- 14 ACDEF GHI Հարց, E չիբ՝ Հարցումն
- 15 I չիբ՝ Պատասխանի
- 15 ABCDEF HI յերկարքն
- 16 ABCDEF HI յերկարքն
- 16 B չիբ՝ Մովսէս
- 17 ABCDEF HI յերկարքն
- 17 H չիբ՝ Երկրորդ
- 18 D չիբ՝ այսինքն
- 18 B բառով
- 18 ADFGHI զբթ, E զթով
- 18 G չիբ՝ ա
- 18 FG ու փիս ը
- 19 ACDEF GHI երկարբառքն
- 20 B յերկարք, E երկարք
- 22 ACDEF GHI Հարց
- 22 ABCDEF GHI յերկարքն
- 22 H եւթն փիս հինգ
- 22 G հինգ
- 23 AD մի

1 *յերկու բաղաձայնն յանգի, որպէս ասել[ն]՝ աղց, երկրորդ՝ յորժամ*
սղի կամ հանդիպի երկու անձայն, որպէս ասել[ն]՝ տատրակ, զի
տիւնն եւ ընչ սուղ են, եւ այրն երկամանակ է՝ սղացաւ ընդ նոսա:
 2 *Իսկ առաջինն, որ ասաց աղց՝ դատն եւ ցոյն ի կրկնակացն են, եւ*
 3 *ո՛չ՝ ի սղիցն: Երրորդ՝ յորժամ ձայնաւորն ի պարզ ձայնորդն յանգիցի*
 4 *եւ զկնի պարզ ձայնորդին այլ ձայնորդ, որպէս ասել[ն]՝ երկիր, զի*
 5 *ե-ն ձայնաւոր է, եւ ը-ն պարզ է, եւ ոչ է ի կրկնակացն, եւ ընց*
 6 *զկնցն էառ երկրորդ ձայնորդ: Չորրորդ՝ յորժամ ի կրկնակ ձայնորդն*
 7 *յանգեսցի, որպէս ասել[ն]՝ հեզիկ, զի գայց ի կրկնակացն է՝ ի սէէ*
 8 *եւ ի դայէ բաղկացեալ: Հինգերորդ՝ յորժամ երկու ձայնորդ յանգիցի*
 9 *միտվ փողառութեամբ, որպէս ասել[ն]՝ աջ. զի ջէնց կրկնակ է՝ ի*
 10 *ձայէ եւ ի ցէէ. երկարեցոյց գայրցն, զի այրն երկամանակ է, զի ընդ*
 11 *երկարսն երկարի եւ ընդ սուղսն սղի: Արդ՝ կրկնակ ութ գիր է, այ-*
 12 *սինքն՝ գ, լ, լւ, շ, չ, ջ, ց, ո: Եւ կրկնակք ասին, զի մի մի ի նոցա-*
 13 *նէ յերկուց յերկուց ձայնորդաց բաղկացեալ է. զի բաղկանայ գա ի*
 14 *սէէ եւ ի դայէ, եւ լսէ՛ յերկուց քմակից քէից, եւ շա՛ յերկուց սէից,*
 15 *եւ ո՛ յերկուց ըէից, նոյնպէս եւ այլքն, վասն որոյ կրկնակք ասին:*

- 1 A բաղաձայն
- 2 ACDEFGH սղացելոյ [D սղացելոյ] վե-
րարերին փխ հանդիպի
- 3 H անձայնն, E չի՛ք՝ անձայն
- 3 AB տիւն
- 3 E սուղն
- 3 D յայրն
- 3 CDGHI են, A էն փխ է
- 3 ACDEFGH ցաւն փխ ցոյն, I ցոն
- 4 E կրկնակաց
- 5 ACDEFGHI ձայնորդ
- 5 ACFGH անկիցի, D յանկիցի
- 7 B [ըէն] եւ կննն
- 7 B [կրկնակացն] եւ զկնի այլ ձայնորդ,
ինքն եւ ընչ եւ կննն զինին առին երկ-
րորդ ձայնորդ...
- 8 ACDEFGHI ձայնորդ
- 9 ACDGFHI յանկեսցի
- 9 D կրկնակաց
- 10 ACDGFHI յանկիցի

- 11 ACDEFGHI [աջ] այսինքն
- 12 DE ի ձայնէ փխ ի ձայնէ
- 12 H երկացոյց փխ երկարեցոյց
B չի՛ք՝ երկարեցոյց գայրն, զի այրն
- 12 FG գայրն [կրկ-]
- 12 B երկավանկ փխ երկամանակ
- 13 CDEHI յերկարսն
- 13 ABCDEFH յերկարի, E յերկրի
- 13 E չի՛ք՝ սղի
- 13 G ութն
- 13-14 B չի՛ք՝ այսինքն
- 14 C չ, գ [շրջուն]
- 14 E կրկնակ
- 15 DF յերկու յերկու
- 15 CF ձայնորդաց
- 16 AE ի գաէ
- 16 DFGI յերկու
- 16 E սէից
- 17 B վասն այն
- 17 E կրկնակ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

1 *Երկար վանդ լինի ըստ ութ եղանակի, այսինքն՝ բնութեամբ*
երեք եւ դրութեամբ հինգ. ութ եղանակ ասի, այսինքն՝ յութ ձայնս,
 2 *կամ յութ ձեւս, կամ յութ գնացս, կամ յութ փոփոխմունս, զի եղա-*
 3 *նակն յայսքան տայ իմացումն: Իսկ թէ վասն է՞ր բնութեամբ եւ դրու-*
 4 *թեամբ քննի, այսինքն բնութեամբ՝ յորժամ ի ձայնաւորացն առնու,*
 5 *իսկ դրութեամբ՝ յորժամ ի ձայնորդացն յարակցի: Իսկ որ բնութեամբ՝*
 6 *երեք, եւ դրութեամբ՝ հինգ. նախ՝ զի մամնայն, որ բնութեամբ է, ի*
 7 *սկզբանէ եւ ի վաղուց եւ գերիս ժամանակս յինքն ունի, այսինքն՝*
 8 *զանցեալն, զներկայն եւ զպատնին:*

9 *Դարձեալ՝ զի ձայնաւորսն ի չորս բաժանեաց, այսինքն՝ յերկար,*
 10 *ի սուղ, յերկամանակ եւ յերկարբառս: Եւ աստ զերեսն զնէ ի յերկար*
 11 *վանգս, այսինքն՝ զերկարն եւ զերկամանակն եւ զերկարբառսն, որ*
 12 *լինի բնութեամբ երեք: Իսկ զսուղն յառաջիկայս դասէ ի սուղ վանգն:*
 13 *Եւ բնութեամբ երեք այսպէս է. զի նախ՝ զերկարն զնէ եւ լինի երկար*
 14 *վանգ. նախ այսպէս, որպէս ասելն՝ Մովսէս, խաւսող: Երկրորդ՝*
 15 *յորժամ զմի յերկամանակացն առնու, որպէս ասելն՝ սիրով, գրքով, քա-*
 16 *րով: Եւ վասն այնորիկ երկամանակն երկրորդ է երկարին: Իսկ եր-*
 17 *րորդ՝ յորժամ զմի յերկարբառացն առնու, որպէս ասելն՝ հաւուկ,*
 18 *դաւուկ, եւ սա զերրորդ տեղին ընկալաւ, զի երկրորդ է երկամանա-*
 19 *կին, եւ երրորդ՝ երկարին: Եւ յազգս այս երեք է ըստ բնութեան*

- 1 ABCDEFGHI ՅԵՐԿԱՐ
- 1 G ՎԱՆԿԻ
- 2 ABCDEHI Յերկար
- 2 CG վանկ
- 2 G ութն
- 2 ABCDEFHI յեղանակի
- 3 G ութն
- 3 ABCDEFHI յեղանակ
- 3 G յութն
- 4 G յութն
- 4-5 ACDEFHI յեղանակն, B յեղանակ
- 5 B [եղանակն] ասելն
- 5 ACDEFGH տա
- 11 B զձայնաւորսն
- 11 B չի՛ք՝ այսինքն
- 12 B եւ [սուղ] փխ ի
- 12 B յերկամակ
- 12 DE յերկարբառ
- 13 G վանկս
- 13 AFGH զերկար փխ զերկարն, CDI գյեր-
կարն, E զի յերկարն

- 13 G վանկն
- 15 ACH ասէ փխ այսպէս է
- 15 ACDEFHI յերկարն, G երկարն փխ գեր-
կարն
- 15 CDHI յերկար փխ երկար
- 16 G վանկ
- 16 խոսող, G խոսող
- 17 B չի՛ք՝ գմի
- 17 E յերկամակացն
- 17 ACDEFGHI չի՛ք՝ ասելն
- 17 BE զթով
- 18 BCDFGI վասն այն, ABCDEFG [վասն
այնորիկ] երկրորդ զի
- 18 E յերկամանակն
- 18-19 E յերկարդ, H յերկարին
- 19 E զի մի փխ գմի
- 19 ACDEFGH չի՛ք՝ առնու
- 19 ACDEFGH չի՛ք՝ ասելն
- 20 B սայ
- 21 FG ըստ բնութեանն

երկար վանդն, զի երկարն ի ձայնաւորացն առնու:

Իսկ Հինգ՝ ըստ դրուժեան. նախ՝ զի ըստ Հինգ զգայութեանց արուեստաւորիս, որ կոչմամբ բնականայ ի բնութիւնս գոյիս: Երկրորդ՝ զի զբաղաձայնան բաժանեաց յերիս, այսինքն՝ ի պարզ, ի կրկնակա եւ ի նայս: Եւ այժմ ի դրութիւն վանդիս երկու ի կրկնականացն առնու եւ երկու ի նայիցն, որ լինի չորս, եւ երկու ի պարզիցն առնու եւ բաղկացուցանէ ի մի վանգ, որ լինի Հինգ: Եւ է՝ դրութեամբ այսպէս, որ մի ձայնաւորին երկու ձայնորդքն յանգին, որպէս՝ աղեացն, որ քնարերգուքն զիլ ու բամբ ասեն, այսինքն՝ սուր եւ բութ եւ այլն, որ ի կարգին:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Յետ զերկուս ծայրսն ասելոյ գայ ի միջի վանդն, այսինքն՝ զի նախ զընութեամբ երկարն ասաց, երկրորդ՝ զերկամանակն եւ ապա գայ ի միջին զնէ զսուղն: Երկրորդ՝ զի նախ ասաց զվանդն, եւ երկրորդ՝ զերկար վանդն, եւ ի միջին սուղն է: Երրորդ՝ զի նախ զընութեամբ երկան ասաց, եւ երկրորդ՝ զընութեամբ Հինգն եւ այժմ զսուղն ասէ: Եւ սուղ վանդն լինի ըստ երկու յեղանակաց. նախ՝ զի բնութեամբ լինի սուղ, որպէս՝ հ-ն, ո-ն, ւ-ն: Երկրորդ՝ երկամանակն, զի յորժամ սղին պատահի՝ սղի: Եւ ամենայն ինչ կա՛մ բնութեամբ է, կա՛մ պա-

- 1 G վանկն
- 1 ACDEFGHI յորժամ փխ զի երկարն,
- B [զի] յերկար
- 2 G Հինկ
- 2 FG ըստ դրութեանն
- 2 ACDEFGH չիբ՝ զի
- 2 B չիբ՝ Հինգ [զգայութեանց]
- 3 A բնականս, G բնականայ
- 3 I ի բնութիւն
- 4 B չիբ՝ այսինքն
- 5 E չիբ՝ եւ [այժմ]
- 5 G վանկիս
- 5 B ի կրկնացն փխ ի կրկնակացն
- 7 ADH վանդն, G վանկ
- 7 G Հինկ
- 8 D չիբ՝ որ [մի]
- 8 E ձայնորդն
- 8 E անգին
- 9 ACDEFGH բանդ, I բանք փխ բամբ
- 9 ACDEFGH սահմանեն փխ ասեն
- 11 G ՎԱՆԿԻ
- 12 G զերկու
- 12 BD գա
- 12 G վանկն
- 13 B չիբ՝ նախ
- 13 CDFGI յերկարն
- 13 B ապայ
- 14 CDFGH գա
- 14 B միջինն
- 14 G զվանկն
- 15 CDFHI զյերկար
- 15 G վանկն
- 16 G երկնքն փխ երկան
- 17 AB վանգ, G վանկն
- 17 ABC չիբ՝ լինի
- 17 E յերկուս
- 17 ACDFHI յեղանակի, EG եղանակի
- 18 CF է-ն փխ է-ն
- 18 B հ, ո, ւ, I էն, ոն
- 18 D չիբ՝ է-ն
- 18 B երկամանակ
- 18 ACDEFGH չիբ՝ յորժամ
- 18 ACDEFGH չիբ՝ է

տահմամբ, այսպէս եւ սուղ վանգս լինի բնութեամբ սուղ եւ պատահմամբ սուղ: Բնութեամբ սուղ, որպէս ասելն՝ աղաւտ, առաւաւտ: Արդ՝ Համեմատութիւն սոցա այսպէս է. այսինքն՝ զի որպէս երկար վանդն երեք է բնութեամբ, այսինքն՝ երկարն եւ երկամանակն եւ երկբարբառն: Եւ Համեմատի սա սուրբ երրորդութեանն: Արդ՝ ըստ առարյուքեանցն Արիստոտէլի, զի սահ՝ «Արիստ արիստից»՝ զերկու բնականն ի մի արհեստից ասէ յառաջեալ, այսինքն՝ զի առաջին արհեստ զՀայր ասէ, եւ երկու արհեստ ի նմանէ յառաջ եկեալ՝ զՈրդի եւ զՀորդի, սկզբնական եւ անսկզբնական. այսինքն՝ զի անսկզբն ասեմք զՀայր, զի յատկութիւն է նմա: Եւ վասն այսորիկ ոչ ասեմք սկսեալ զՀայր, զի մի՛ անգոյն յառաջ լիցի քան զգոյն, զի նախ գոյն է, եւ ապա՝ ոչ գոյն. զի ոչ գոյն ի գոյնէն երեւեցաւ, եւ ոչ թէ՛ գոյն՝ ի յոչ գոյնէն: Իսկ Որդի սկսեալ ի Հուրէ անժամանակաբար: Եւ թէ՛ վասն է՞ր սկսեալ ասեմք, այսինքն զի յատկութիւն է Որդույ սկսեալ լինել ի Հուրէ, իսկ թէ՛ վասն է՞ր՝ ո՛չ ասեմք ժամանակաւ. այսինքն՝ զի մի՛ Հոսանուտն յառաջ լիցի քան զկայունն, զի ժամանակն Հոսանուտ է, եւ յախտենականն կայուն է: Վասն այնորիկ ասեմք անժամանակաբար ծնեալ, այսինքն՝ յաւիտենական:

Իսկ երկամանակն առնու ի վերայ Որդույ եւ սաի Որդի «երկամանակ», այսինքն՝ զի որպէս երկամանակն ընդ երկարին երկարի եւ ընդ սղին սղի, այսպէս եւ Որդի ըստ այսմ որ բնութենակիցն է Հուր եւ մշտնջենաւորակից եւ ընդ Հուր Հասար միակամութեամբ եւ աստուածութեամբ. ըստ այսմ երկար սաի ընդ Հուր եւ Հարուտ: Իսկ զի ի Հուրէ սկսեալ՝ ըստ այսմ սուղ սաի: Դարձեալ՝ երկամանակ է Որդի, զի ընդ Հուր Հարուտ գոյով բաշխէ զՀորդին, որպէս եւ փչեաց յառաքեալսն ասելով՝ «Առէ՛ք Հոգի սուրբ»: Եւ ըստ մեզ նուստ գոյով ընդունի զՀորդի: Իսկ երկբարբառ է Հոգին, զի որպէս ի Հուրէ բղխէ,

- 1 G վանկս
- 1 G չիբ՝ բնութեամբ սուղ
- 2 ABCF սակ
- 3 B չիբ՝ այսինքն [զի]
- 4 G վանկն
- 4 E երկամանակն
- 4-5 E երկբարբառն
- 4-5 B [երկբարբառն]: Այսպէս եւ սուղ վանգ է բնութեամբ եւ է պատահմամբ. մին պատահմամբ եւ մին պատահմամբ: Զիբ՝ եւ Համեմատի սա... (մինչեւ էջ 123, տ. 25) Այսքան սա այս:
- 6 ACDEFH Արիստոտէլի
- 7 I առաջեալ
- 7 D առջին փխ առաջին
- 9 ADG սկզբն անսկզբն, CEF սկզբն, D անսկզբն, I անսկզբն [այսինքն]
- 10 CF նմայ
- 10 AH ասեմ, CDE ասեմք
- 10 AF սկսել
- 11 E յանգոյն
- 11 E ի գոյնէն փխ ի գոյնէն
- 12 I ի ոչ գոյնէն
- 13 CD անժամանակաբար
- 14 CDFGHI չիբ՝ ասեմք
- 14 ACEFI որգոյ
- 14 E լինի
- 14 AFGH ասեմ
- 17 I յօտենական
- 17 CDFI վասն այն
- 17 CD անժամանակաբար
- 18 I յօտենական
- 19 E երկամանակն
- 19 ACDEFHI որգոյ փխ որգոյ
- 19-20 E [որդի] երկամանակն
- 20 ACDEFHI ընդ յերկարին
- 20 ACDEFH յերկարի փխ երկարի
- 21 I ընդ սուղին
- 21 D բնութեանակիցն, I բնութեամբակիցն
- 22 D մշտնջենաւորակից
- 24 A երկամանակն
- 26 ACDE նուստ
- 27 E զհորդին փխ զհորդի
- 27 ACDI բո՛ւ

նոյնպէս եւ յՈրդւոյ ելանէ: Եւ այս ոչ ըստ կարծեաց հերձուածողաց
այլոցն է, զի ի Հաւրէ բղխէ ըստ հուսկեան եւ յՈրդի դադարի եւ ի
նմանէ բաշխի աշխարհի:

Դարձեալ ըստ այսմ թէ՛ «Երթամ եւ առաքեմ զմա առ ձեզ»: Դարձ-
եալ՝ երկրբարբառ է Հոգին, զի զՀաւր եւ զՈրդւոյ աստուածութիւնն
ծանոյց մեզ:

Դարձեալ՝ զի երկնաւորաց եւ երկրաւորաց է շնորհարաշխող:—
Այսքան՝ թէ բնութեամբ երեք են երկար փաղառութիւնքն:

Իսկ ըստ դրութեանն հինգ են. զի է՛ ձայնաւոր եւ է՛ ձայնորդ:
Եւ ձայնորդն ընդ ձայնաւորին մի վանդ լինի, այսպէս եւ բանն Աստ-
ուած միացեալ ընդ մարդկութեանս մի տէր խոստովանի, այսինքն՝
Աստուած եւ մարդ: Իսկ ըստ սուղ վանդին այսպէս եւ համեմատու-
թիւն. զի սուղն զեղականքս նշանակէ, զի սուղն երեք է, այսինքն՝
b, n, i: Եւ համեմատութիւն սոցա երեք ազգ լինի. նախ՝ ըստ թուոյն,
երկրորդ՝ ըստ դրութեան, երրորդ՝ ըստ տարրոջ քանակին, այսինքն՝
ըստ ձեւոյն, ըստ թուոյն այսպէս, զի եչն հինգ է, եւ հիւնն՝ եւթն
հազար, իսկ եւթն եւ հինգն երկրտասան է, որ նշանակէ զառաքեալսն:

Դարձեալ՝ զի եչն հինգ է, եւ ոյն՝ վեց հարիւր, որ լինի մետա-
սան, որ է ի խորհուրդ մետասան առաքելոցն, եւ մի Տէրն՝ որ լինի

երկրտասան: Իսկ ըստ կարգին այսպէս. զի ոյն առաւել է թուով քան

զեչն, այսպէս եւ մարգարէքն եւ նահապետքն բազում [են] քան զառաք-
եալսն: Եւ որպէս հիւնն առաւել է քան զեչն եւ զոյն, այսպէս եւ հրեշ-

տակաց բազմութիւնքն առաւել են քան զմարդկային բնութիւնս, զի
հազարք հազարաց եւ բիւրք բիւրուց են: Ըստ ձեւոյ այսպէս է. զի

եչն առհամեմատի էիմ, այսինքն՝ զի որպէս էիմ ներքին ծայրն ի
վայր է խոնարհեալ, որ զիջումն բանին նշանակէ, այսպէս եւ եչն ի

վեր է դիմեալ, որ նշանակէ, թէ առաքեալքն զխորհուրդն ի վեր ու-

նէին, ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ Աստուծոյ: Եւ միջին ստեղծ
ցուցանէ, թէ առաքեալքն ամենայն որպէս մատամբ ցուցանելով զաւա-

նէին զՔրիստոս, թէ նա՛ է Աստուած ճշմարիտ եւ կեանք յաւիտեանս—

- 1 ACG նա փխ նոյնպէս
- 1 ACDEF յորդոյ, HI որդւոյ
- 1 DFG հերձուածողացն
- 2 AE այլ այն փխ այլոցն
- 2 ACDI բխէ
- 2 E յէութեան
- 2 I որդի
- 3 E չիբ՝ աշխարհի
- 4 CDI գնայ
- 5 H հոգն փխ հոգին
- 5 AEI գորդոյ
- 5 E աստուածութիւն
- 7 AD շնորհաց բաշխող, CEFHG շնորհա-
- բաշխող
- 8 A Յայսքան
- 8 AFG փաղառութիւնն, E փաղառութիւն
- 9 ACDEGHI գրութեան
- 9 ACDEFG հեղին փխ հինգ են

- 10 G վանկ
- 12 G վանկին
- 14 E ըստ թվոյն
- 16 ACDEFG ե-ն փխ եչն
- 17 D հինգ փխ եւթն
- 18 AEGH չիբ՝ զի
- 18 ACDEFG ե-ն փխ եչն, H գեչն [հինգ է]
- 19 AEF չիբ՝ որ է
- 20 E թվով
- 22 I առել է
- 24 CD չիբ՝ բիւրք, H բիւր
- 24 A Իսկ փխ Ըստ
- 27 E առաքեալն
- 27 CDGH չիբ՝ զխորհուրդն
- 29 E առաքեալն
- 29 E մատամբ
- 30 CDI նայ

կան, զի որպէս եչն էիմ նմանի, այսպէս եւ առաքեալքն Քրիստոսի,
ըստ այսմ՝ «Նստցի՛ր յերկոտասան աթոռ դատեալ»: Եւ զի Պաւղոս
ասէ՝ «Նմանողի ինձ եղերո՛ւք, որպէս եւ ես՝ Քրիստոսի»: Դարձեալ՝
թէ «Զմիտս Քրիստոսի ունիմք»: Դարձեալ՝ թէ «Ամենայնի կարող եմ»
այնու որ զաւրացոյցն զիս ի Քրիստոս Յիսուս: Իսկ ոյն մարգարէիցն
է աւրիանակ, զի որպէս ոյով Որդի սաի, եւ ոյն երկու ծայրն ի վայր
է խոնարհեալ, զի ցուցցէ, թէ մարգարէքն եւ նահապետքն ի վայր ու-
նէին զհայեցուածան, այսինքն՝ թէ յինքեանց եւ ի զաւակաց նոցա
ծնանելոց է Որդին Աստուծոյ, եւ զցանկութիւնն իւրեանց ի Քրիստոս
ունէին, ըստ այսմ թէ՛ «Բազում մարգարէք եւ արդարք ցանկացան տե-
սանի գոր տեսայ»:

Դարձեալ՝ թէ «Արրահամ հայր ձեր ցանկացաւ տեսանի զաւր իմ»
ետես եւ ուրախ եղիս»: Իսկ հիւնն համեմատի հրեշտակաց, զի հիւնն
«հիւթ» սաի, եւ հիւնն զլուսն ի վեր եւ քաշն ի կարգ տողին: Այս-
պէս եւ հրեշտակք զգիտաւորութիւն մտացն ի վեր յԱստուած ունին:
Եւ աշտանակն զլուսովն առնու գհիւթ իւղոյն՝ որ է նիւթ լուսոյ եւ լու-
սաւորէ զաշտանակն: Այսպէս եւ հրեշտակք առնու զլուսովն զնիւթ
լուսոյ, այսինքն՝ զլուսաւորութիւն հոգւոյն սրբոյ եւ բաշխեն ի հա-
ւասարս իւրեանց՝ ըստ կարգի աթոռոցն մինչեւ ցհրեշտակսն:

Դարձեալ՝ որպէս եչն մերձ է ա-ին քան զոյն, այսպէս եւ առաք-
եալքն՝ Քրիստոսի, ըստ այսմ թէ՛ նախ՝ զառաքեալս, երկրորդ՝ զմար-
գարէս, զի մարգարէքն այլ հեռագոյն էին: Դարձեալ՝ որպէս հիւնն
յոյժ հեռի է յայրէմ քան զեչն եւ զոյն, այսպէս եւ հրեշտակք ան-
ծանաւթ էին մարդեղութեան բանին, քան զմարդկային բնութիւնս:—
Այսքան առ այս:

- 1 AEF չիբ՝ որպէս
- 1 E առաքեալն
- 3 G նմանողք
- 3 E եղորք փխ եղերուք
- 4 G կարող
- 4 AEGH եմք փխ եմ
- 8 ACDEH յինքեանց
- 9 ACDEH զցանկութիւն
- 10 H չիբ՝ բազում
- 10-11 H տեսանել
- 12 A հայր ձեր Արրահամ [շարագաս-]
- 14 E հիւն փխ հիւնին

- 15 E զգիտաւորութեամբ, FG զգիտաւորու-
- թիւնն, I զգիտաւորութիւն
- 15 E աստուած
- 16 ACDEFGI եւզոյն
- 18 ACDE հոգոյն
- 19 AE աթոռոյն, CDH աթոռացն
- 20-21 E զառաքեալսն
- 23 AE յանն, CDFG աչն, H այրէն
- 23 DGI ու փխ եւ [ոյնն]
- 23 CDFGH գոն
- 23-24 AD անծաւթ

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

Հարցումն. *Ջի^օնչ է շաղաչարութիւն:*

Պատասխանի. *Նախ՝ որ բազում վանդ շաղաչարի եւ մի բառ կազմի, եւ բազում բառ շաղաչարի եւ մի բան կազմի, եւ բազում վանդ եւ բառ եւ բան շաղաչարին եւ խաւսք եւ զրոյց անեն: Դարձեալ՝ անուն ընդ բայի շաղաչարի եւ բան ցուցանէ, որպէս ասել[ն]՝ «Պետրոս գրեաց, գործեաց»: Արդ՝ շաղաչարին երկու բան ցուցանէ, այսինքն՝ որպէս շաղախել զբազում բանս ընդ իր[ն]ար, զի բազում վանդ ի մի շաղախին եւ այսպէս մին բառ կազմի, որպէս ասել[ն]՝ խաղաղութիւն, այս մին բառ է, որ ի շորս վանդից շաղախմանէ կազմեցաւ, այսպէս անուն եւ բայ շաղախին եւ խաւսք եւ զրոյց կազմեն: Երկրորդ՝ «շաղաչարել», այսինքն՝ շաղախել եւ շարել, այսինքն՝ բազում վանդ շաղախել եւ մի բառ կազմել եւ բազում բառ շարել եւ բան՝ խաւսք կազմել, - գա'յս ցուցանէ շաղաչարելն:*

Դարձեալ՝ զի նախ ասաց յաղագս վանդի, եւ երկրորդ՝ ասաց երկար վանդի, եւ երրորդ՝ ասաց յաղագս սուղ վանդի, եւ այժմ շաղաչարեաց զնոսա ընդ իրեար, այսինքն՝ շարեաց զերեքեանն աստ եւ անուանեաց շաղաչարութիւն: *Ջի անդ որիչ որիչ խնդրեաց զքննութիւն նոցա, իսկ աստ զերեքեանն ի միասին քննէ:*

Դարձեալ՝ զի անդ զնոցա զանազանութիւնն ասաց, թէ ի^օ զանազանին ի միմեանց, իսկ աստ զհասարակութիւնն ասէ, թէ որպէ^օ հա-

- 1 H ՅԱՂԱԳ
- 2 ACFG Հարց
- 2 F ի^օնչ
- 3 AG վանկ
- 4 AG վանկ
- 5 AG չի^օ եւ [զրոյց]
- 5 ACDF չի^օ անուն
- 8 ACDEFGHI [իրեար] այսինքն
- 8 AG վանկ
- 9 B [շաղախին] եւ ապա մի բան կատարին ի հինգ բառէ եւ մին բառէ, որ ի շորս վանդից շաղախմանէ կազմեցաւ...
- 9 ACDE խաղաղութիւնն
- 10 FG վանկից
- 10 CDEH ապա փխ այսպէս
- 11 C բա
- 11 CEF զրոյց
- 12 E կազմին
- 12-13 B [երկրորդ] բազում վանդ շաղաչարել.

- եւ մի բառ կազմել եւ բազում բառ շարել փխ այսինքն՝ շաղախել եւ շարել, այսինքն՝ բազում վանդ շաղախել եւ մի բառ կազմել եւ բազում բառ շարել եւ բան՝ խաւսք կազմել...
- 13 CDF [բան] եւ
- 14 E գա փխ գայս
- 15 ABCDEG վանկի
- 16 E չի^օ եւ երկրորդ՝ ասաց երկար վանդի, եւ երրորդ ասաց յաղագս սուղ վանդի:
- 16 D [ասաց] երկար
- 16 DF [սուղ] վանկի
- 16 ACDEFG այժմն
- 17 DFI յիրար, ACH իրար
- 17 ACDEFGH եւ փխ այսինքն
- 17 CDE զերեքեան, G զերեւեանն
- 20 AE զանազանութիւն
- 21 D ի մարմնոց փխ ի միմեանց
- 21 FG Հազարութիւնն

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

Հարցումն. *Ի^օ զանազանին վանդ եւ փաղառութիւն, եւ բառ եւ բայ, եւ անուն եւ բան:*

Պատասխանի. *Վանդ է, որ ի մի կողմանէ ունի զձայնաւորն՝ յառաջոյ կամ յետոյ, որպէս ասել[ն]՝ աս'աց'ան կամ սա'տա'նայ: Իսկ փաղառութիւն՝ որ զձայնաւորն յերկու բաղաձայնիցն ի մէջն ունի, որպէս՝ Սամ'սոն:*

Դարձեալ՝ զանազանութիւն սոցա. զի վանդ է, որպէս ասել[ն]՝ առ-աբի-նո, իսկ փաղառութիւն, յորժամ ասես՝ թիւն, այսինքն՝ առա-բիւնութիւն, զի թիւն զընդհանուրն նշանակէ, որպէս կենդանի սեռն ընդհանուր է, եւ փաղառեալ՝ զբանականաւն եւ զանբանիւն, այսպէս եւ փաղառութիւնն հանրական է, որպէս յայտ է ի յարանունն, որ առաջին վանդին միաբանին եւ վերջին փաղառութիւնն զանազանին, այսինքն որպէս ասելն՝ յառաքինութեանն առաքինի կոչին, իսկ վերջին փաղառութիւնն զանազանին եւ ոչ նմանին, զի ոմն՝ քննէն է, եւ ոմն՝ ի, այսինքն՝ յառաքինութեանն առաքինի:

Դարձեալ՝ փաղառութիւնն իսկապէս վանդ է, այլ վանդն պիտակապէս փաղառութիւն է, յորժամ մին ձայնաւոր առնու, որպէս ասել[ն]՝

- 1 B չի^օ ունին
- 1 B վանս այր
- 2 G զերեքեանն
- 2 G երեք կուզի
- 2-3 A շարեաց
- 3 AEFH վանդ, CDG վանկ փխ շաղաչարութիւն
- 5 DI ԲԱՌԻ
- 6 ACEG Հարց
- 6 F ւ փխ ի^օ
- 6 CFG վանկ
- 7 F բա
- 8 ABCDEHI չի^օ Պատասխանի
- 8 ABCDFGH վանկ
- 8 B մին
- 9 ABCEFGH սա'տա'նա
- 10 ACDEFGH մէջ
- 12 BCDFG վանկ, I զվանդէ
- 13-14 B առաքինի, եւ առաքինութիւն է փաղառութիւն, զի թիւն ասելն զընթանուրն նշանակէ...
- 14 ABE զընթանուրն [նշ.], F զընթանուր
- 14 AC սեռ
- 16 AB փաղառութիւն
- 16 A հանրակն
- 17 BCDFG վանկիւն
- 18 ABEH ասել
- 18 ACDEFGHI յառաքինութեանէ
- 18 CDEFG առաքինին փխ առաքինի
- 18 ACDEFG [առաքինի] զի երկուսին [E յերկուսին] յառաքին վանդերն առաքինին
- 19 ABCDEFGHI փաղառութիւնն
- 19 AEFGI թեանէ, B թեանէ է, CDH ի թեանէ
- 19 DI իսկ փխ եւ [ոմն]
- 20 ACDEFGH առաքինութեանէ
- 21 EFG փաղառութիւն
- 21 BC վանկ [է]
- 21 BCDFGH [այլ] վանկն

ա կամ ե, - այս ո՛չ է փաղառութիւն: - Այսքան զանազանութիւն է սոցա:

Իսկ Հասարակութիւնն է, զի յորժամ փաղառութիւնն իսկապէս վանդ է, ապա ուրեմն միեւնոյն է վանդն եւ փաղառութիւնն: Իսկ 5 բառն՝ զի ի բազում փաղառութեանց մի բառ կազմի, որպէս ասել[ն]՝ Խաղաղութիւն, բարկութիւն, - այս բառ է ի բազում վանդից կազմեալ: Իսկ բառն եւ բայն միեւնոյն է, որպէս ասէ ի սահման բային, թէ բայ է բառ անհորով, ապա ուրեմն բայն եւ բառն միեւնոյն են: Իսկ բառն եւ անունն միեւնոյն են, այսինքն՝ զի Դաւիթն բառ է, որ 10 է անուն:

[Հարցումն] - Դարձեալ՝ թէ ասէ ոք, թէ յորժամ բառն եւ բայն եւ անունն միեւնոյն են, ի՞նչ զանազանին անունն եւ բայն:

Պատասխանի. Գիտելի է, զի ունին զանազանութիւն եւ Հասարակութիւն այսպէս. զի որպէս անունն իրին է անուն, նոյնպէս եւ բայն, որ է գործել, գնալ, այսինքն՝ գործելոյն եւ գնալոյն է անուն, - այս 15 Հասարակութիւն է: Իսկ որ անունն գէտութիւնն ցուցանէ, եւ բայն զպատահումն՝ այսու զանազանին: Իսկ թէ զի՞նչ է բան, այսինքն բազում վանդ մի բառ կազմէ, որպէս յորժամ շարադրէ ոք գլխու եւ զիթն եւ առնէ բառ՝ գլխիթ, զարձեալ՝ շարադրէ զբարկ եւ զուրիւն եւ առնէ 20 բառ՝ զբարկուրիւնն: Այսպէս եւ բանն ի բազում բառից բաղկանայ, զի բանն շարադրութիւն է բառի, այսինքն՝ յորժամ շարադրէ ոք գլխիթն եւ զշարագրեացն եւ զպատեքազմն եւ զվարացն եւ զհայոցն եւ ամիցէ Համանդամայն, թէ «Դաւիթ շարագրեաց զպատեքազմն մարաց եւ հայոց», որ է բան՝ յայս առանձին-առանձին բառից կազմեալ: - 25 Այսքան՝ թէ զի՞նչ է վանդ եւ փաղառութիւն եւ բառ եւ բայ եւ անուն եւ բան, - ա՛յն է զանազանութիւն սոցա:

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

Հարցումն. Զի՞նչ է բանն:

Պատասխանի. Նախ Հինգ իրք քննելի է ի վերայ բանին: Նախ՝ թէ զի՞նչ է վանդ, եւ զի՞նչ՝ բառ, եւ զի՞նչ՝ բան: Երկրորդ՝ թէ բանն ի 5 քանի՞ն բաժանի: Երրորդ՝ քանի՞ն են Հակակայք բանի: Չորրորդ՝ թէ քանի՞ն են մասունք բանի: Հինգերորդ՝ թէ վասն է՞ր մասունք ասէ, եւ ո՛չ՝ տեսակ բանի:

Եւ նախ տեսցուք, թէ զի՞նչ է վանդ, եւ զի՞նչ է բառ, եւ զի՞նչ է բան, այսինքն՝ զի ի բազում վանդից մի բառ կազմի եւ ի բազում 10 բառից կցկցելոյ մի բան կատարի, զի բառն մասն է բանի: Նախ՝ զի բառն սեռ է եւ տեսակ՝ ունի զբազում վանդս, այսինքն՝ զի այն բառ է յորժամ ասես՝ արքայութիւն. եւ արքայութիւն ասելն չորս վանդ է. եւ յայս չորս վանդիցս մի բառ կատարեցաւ, վասն որոյ բառն սեռ է եւ տեսակ՝ ունի զբազում վանդս: Այսպէս եւ բանն սեռ է եւ տեսակ՝ 15 ունի զբազում բառս, զի ի բազում բառից մի բան կատարի:

Երկրորդ՝ գիտելի է, թէ բանն ի քանիս բաժանի. այսինքն՝ ի յերիս բաժանի բանն, այսինքն՝ նախ՝ ի ներտրամադրեայն, երկրորդ՝ ի յառաջըրեայն, որ է ներխաւսեցեայն, երրորդ՝ ներգրեցեայն:

Դարձեալ՝ բանն յերիս բաժանի, այսինքն՝ յանկատարն, ի կիսա-

- 1 B [ասելն] որպէս
- 1 FG փաղառութիւնն
- 3 ACDEFGHI Հասարակութիւն
- 3 DE փաղառութիւն
- 3 BDEFGH վանդ
- 4 EH [է] վանդ, CDFG վանդ, B վանդն
- 4 ACDEFGHI փաղառութիւն
- 6 ACDFGH վանդից, B վանդէ
- 12 ACDEFGH նոյն փի միեւնոյն
- 12 G եւ փի ի՞նչ
- 12 ACG անուն
- 13 ACDEFGHI Այսինքն փի Պատասխանի. գիտելի է
- 13-14 ACDEFGH ունին Հասարակութիւն եւ զանազանութիւն [շարադաս.]
- 14 ACDEFGH չի՞ք՝ [Հասո.] այսպէս
- 14 D անունն փի անուն
- 15 I եւ փի է [գործել]
- 16 ABE Հասարակ
- 16 E գէտութիւն
- 17 E բան փի բայն
- 17 ACDEFGH զանազան են փի զանազանին

- 17 ADE չի՞ք՝ է
- 17 ADEFG այս փի այսինքն
- 18 ABCDEFGH վանդ
- 18 B [բառ] է
- 19 B կազմի
- 19 A ասն փի առնէ
- 19 D գլխիթն
- 19 ACDFGH զբար
- 19 ACDFG գիտելի փի գտելի
- 20 BEFG զբարկութիւն
- 22 ACDEFGHI շարադրեացն
- 22 D պատեքազմն
- 23 C զհանդամայն, EF Համայնդամայն, H զհամանդամայն, D զհամդամայն
- 23 ACEFGH շարադրեաց
- 24 ACDEFGH այս
- 24 ACDEFGH առանձին փի առանձին-առանձին
- 24 A վանդն, BCDFGH վանդ
- 24 ACDEFGH չի՞ք՝ եւ [անուն]
- 25 E ասէ փի այս է
- 25 B սոցայ

- 1 AEG Հարց, D Հարցմուն
- B Հարցումն Հարցումն [կրկն:]
- 1 F ի՞նչ
- 1 B բան
- 2 G Հինգ
- 2 G չի՞ք՝ է
- 3 D ի վերայ
- 4 A վանդն, BCDFGH վանդ
- 4 E բա փի բառ
- 4 A [թէ] բան
- 4 ADG չի՞ք՝ թէ
- 4 ADG քննեն, E քնի փի քանի՞ն են
- 5 ABDH բանիցն, CEFGI բանից
- 6 ACDEFGHI բանից
- 8 B թեր փի եւ
- 8 ACDEFGH չի՞ք՝ տեսցուք
- 8 H չի՞ք՝ թէ
- 8 DGH չի՞ք՝ է [վանդ]
- 8 BCDFG վանդ
- 8 ACDEFGH չի՞ք՝ է [բառ], է [բան]
- 9 DFGH վանդից
- 10 ACDEFG կցկցոյ, DHI կցկցոյ
- 11 CDFGH վանդս
- 12 D [եւ] արքայութիւն
- 12 BCDFGH վանդ
- 13 ABCDEFGH վանդիցս
- 13 B վան աչն
- 14 CDFGH զբազումս
- 14 ACDEFGH չի՞ք՝ վանդս
- 15 B երկրորդն
- 16 ACDEFGH չի՞ք՝ գիտելի է
- 16 A չի՞ք՝ այսինքն [ի յերիս] A գիտելի է զի փի այսինքն
- 16 ACDEFGH չի՞ք՝ այսինքն [նախ]
- 17 ACDEFGH չի՞ք՝ ի [ներտր.]
- 17 ACDEFGH ներտրամադրեայ բանն
- 17 ACDEFGH չի՞ք՝ ի յառաջըրեայն, որ է
- 19 B ի [յանկատարն]
- 19 E [յանկատ.] եւ

կատարն եւ ի կատարեալն, այսինքն՝ ի ստորակէտն, ի միջակէտն եւ յաւարտակէտն՝ զի մինչեւ ի ստորակէտն անկատար է բանն, եւ մինչեւ ի միջակէտն՝ կիսակատար, եւ ապա մինչեւ յաւարտակէտն՝ կատարեալ:

Երրորդ՝ թէ քանի՞ են հակակայք բանից: Գիտելի է, զի չորս են հակակայք բանից: Առիմշակամ, որպէս՝ մեծ եւ փոքր, ներհակակամ, որպէս՝ ջերմ եւ ցուրտ. պակասակամ, որպէս՝ ունակութիւն եւ պակասութիւն, հակասակամ, որպէս՝ ստորասութիւն եւ բացասութիւն:

Չորրորդ՝ թէ քանի՞ են մասունք բանին: Գիտելի է, զի ոմանք ութ ասեն զմասունք բանին, եւ ոմանք՝ ինն, եւ ոմանք՝ հինգ:

Այդ, քերականութեան արհեստիս ութ են մասունք բանին, այս է՝ անուց, բայ, ընդունելութիւն, յաւղ, դերանուց, նախդիր, մակերայ եւ շաղկապ:

Եւ ոմանք ինն ասեն՝ զառասութիւնց յաւելուն ի վերայ, իսկ այլք հինգ ասեն, այսինքն՝ զի ասեն, թէ անունն զգերանունն ընդ ինքն ունի, իսկ բայն զընդունելութիւն եւ զյաւղ յինքն ունի, որ լինի հինգ: Նոյնպէս եւ Արիստոտէլ ի հինգ բաժանէ զմասունքս բանին ի Պերիարմենիասն⁸⁷, այսինքն՝ յանուն, ի բայ, ի ստորասութիւն, ի բացասութիւն եւ ի բացքերեութիւն: Այս՝ թէ քանի՞ ազգ ասեն զմասունքս բանին:

Հինգերորդ՝ թէ վասն է՞ր մասունք ասէ, եւ ո՞չ՝ տեսակ: Եւ այս վասն բազում պատճառի: Նախ՝ զի մասն գերագոյն է քան զտեսակն: Զի մասն սեռ է եւ տեսակ, ունի զհետեւեալսն իւր, վասն որոյ ի սկզբբանն ասաց Գերականիս, թէ վեց են մասունք քերականութեան: Երկրորդ՝ զի թէ ի վեց մասանցն միով պակաս գտանի քերթողն՝ ոչ ասի քերթող կատարեալ: Իսկ ճարտասանն՝ ո՞չ այսպէս, զի յերից տեսակաց

- 1 B որ է փի այսինքն
- 1 ACDEFG ի ստորակէտ
- 1 B եւ [ի միջ.]
- 1 AB ի միջակէտն, CDEFGI ի միջնակէտ
- 2 B աւարտակէտն, CDEFGI յաւարտակէտ
- 2 H մինչ
- 2 CD [եւ] ի մինչեւ
- 3 E միջնակէտ, ABCDEFGHI միջնակէտն
- 2-3 D [բանն] եւ մինչեւ ի մինչեւ ի միջնակէտն, կիսակատար եւ մինչեւ յաւարտակէտն կատարեալ
- 3 CDF կիսակատար
- 3 ACDEFGH չիբ՝ ապա, B ապա
- 3 B ի [յաւարտ.]
- 3 B կատարի փի կատարեալ
- 4 ABCH բանիցն
- 4 ACDEFGHI Այսինքն փի Գիտելի է
- 5 BH Առքնչական, CDEFGI Առնչական
- 5 B ներհական
- 6 B քերմն
- 6 E պակասականն
- 6-7 ADF պակասութիւնն
- 7 E հակասականն
- 8 B Հինգերորդ փի Չորրորդ

- 8 B բանի, I բանիս
- 8 ACDEFGH Այսինքն փի Գիտելի է
- 9 G հինգ
- 10 G ութն
- 10 AEF չիբ՝ են
- 10 F բանիս
- 11 D այնուն
- 13 AE զասութիւնն, B զառասութիւն
- 13 ABE աւելուն
- 14 G հինգ
- 15 D զոգ
- 16 D Որպէս փի Նոյնպէս
- 16 E Արիստոտել
- 16 E մասունք
- 17 F Պերիարմենիասն
- 20 B նոյն փի Հինգերորդ
- 22 DI իւն փի իւր
- 22-23 AFG յկզբանն, CD I յըսկզբանն, E յիսկզբանն, H յըսկզբանն
- 23 CDFGHI քերականութեանն
- 24 ABCDEFHI քերթողն, G քերթողն փի քերթողն
- 25 ABCDEFHI քերթող, G քերթող փի քերթող

ճարտասանութեանն ի յատենականէն եւ ի բաղխոհականէն միայն զկացրդականն զիտէ՝ ճարտասան է: Երրորդ՝ զի մասն զհետեւեալս իւր երէց եւ կրսեր ոչ ունի, զի նման է սեռի, զի որպէս կննդամիմ զքանականն եւ զանբանն երէց եւ կրսեր ոչ ունի, իսկ ճարտասանն երէց

եւ կրսեր ունի, զի յատենականն նախ ամբաստանելն է, եւ ապա՝ պատասխանելն: Չորրորդ՝ վասն այնորիկ ոչ ասաց տեսակ, զի զտեսակն յորժամ բաժանեմք՝ չբաւորի, որպէս մարդ՝ յորժամ բաժանեմք ի հոգի եւ ի մարմին եւ ի միտք, ոչինչ մնայ ի տեղն: Իսկ զմասունքն թէպէտ բաժանեմք՝ բոլորն մնայ, որպէս զձառն բաժանեմք ի ճիւղ, ի տերեւ, ի ծաղիկ եւ ի պտուղ՝ զեռեւս բոլորն մնայ, այսինքն՝ թէպէտ մի ճիւղ ի ծառէն հատանի՝ եւ տերեւն, եւ պտուղն, զեռ ծառն ի տեղն է. իսկ մարդն՝ թէ մին մասն յերիցն, այսինքն՝ կա՛մ հոգին, կա՛մ մարմինն, [կա՛մ միտքն] պակասի, այլ ոչ մնայ մարդն բոլոր: Կասն որոյ մասունք ասէ բանին, եւ ո՞չ՝ տեսակ: Հինգերորդ՝ զմասն սեռն զնէ, զի բոլորն ի մասանցն բաղկանայ, եւ տեսակն՝ յանհատից, եւ մասն է պատճառ բոլորին: Եւ մեծ է պատճառն քան զպատճառելին, վասն որոյ Արիստոտէլ զանհատն ասէ պատկազոյն, եւ զտեսակն՝ ի նմանէ: Վեցերորդ՝ վասն այնորիկ մասն ասէ եւ ոչ տեսակ, զի սեռն միայն յերկու տեսակս բաժանի, որպէս կենդանին՝ ի բանականն եւ յանբանն: Իսկ քերականն ի վեց մասն բաժանեցաւ, եւ բանն՝ ի յութ մասն, և վասն որոյ ոչ ասին տեսակք, այլ մասն:

Եւ ոմանք ինն ասեն՝ զառասութիւնց յաւելուն ի վերայ, իսկ այլք հինգ ասեն, այսինքն՝ զի ասեն, թէ անունն զգերանունն ընդ ինքն ունի, իսկ բայն զընդունելութիւն եւ զյաւղ յինքն ունի, որ լինի հինգ: Նոյնպէս եւ Արիստոտէլ ի հինգ բաժանէ զմասունքս բանին ի Պերիարմենիասն⁸⁷, այսինքն՝ յանուն, ի բայ, ի ստորասութիւն, ի բացասութիւն եւ ի բացքերեութիւն: Այս՝ թէ քանի՞ ազգ ասեն զմասունքս բանին:

Հինգերորդ՝ թէ վասն է՞ր մասունք ասէ, եւ ո՞չ՝ տեսակ: Եւ այս վասն բազում պատճառի: Նախ՝ զի մասն գերագոյն է քան զտեսակն: Զի մասն սեռ է եւ տեսակ, ունի զհետեւեալսն իւր, վասն որոյ ի սկզբբանն ասաց Գերականիս, թէ վեց են մասունք քերականութեան: Երկրորդ՝ զի թէ ի վեց մասանցն միով պակաս գտանի քերթողն՝ ոչ ասի քերթող կատարեալ: Իսկ ճարտասանն՝ ո՞չ այսպէս, զի յերից տեսակաց

- 1 E ճարտասանութեան
- 1 E ի յատենականն
- 1 ABCDEH ի բաղխոհականէն
- 2 E ճարտասանեալ փի ճարտասան է
- 2 CI զհետեւեալս
- 3 F կրէց
- 3 E կրսեր
- 3 ACDEFGH [ունի] այսինքն
- 3 ACDEFGHI սեռին
- 4 FG կրէց
- 4 EG կրսեր, H չիբ՝ եւ կրսեր
- 4 F կրէց
- 4 D իսկ ճարտարանն
- 4 E կրսեր [պատ.]
- 5 I ոչ ունի [զի] փի ունի
- 5 ACDEFGHI [ունի] այսինքն
- 6 B ապա
- 6 B վասն այն
- 6 E [ասաց] տեսակն
- 6 ACEG [զի] տեսակն
- 8 I ի մարմնի
- 8 ABEF մնաց, CDGI մնա
- 8 I ի տեղի
- 9 ABH մնա
- 10 B տերեւ
- 10 ABCDFHI մնա
- 11 E մին
- 11 ABCDFHI ճուղ
- 11 I ի ծառայէն
- 11 B տերեւն
- 12 AB յերից
- 13 E մարմին
- 13 ABCDEFGHI ոչ մնաց
- 15 ACDEFGH սեռ
- 15 D գրոյորն փի զի բոլորն
- 15 DH ի մասանց
- 16 AGH յանհատիցն
- 16 A չիբ՝ [մասն] է
- 16 D պատճառն
- 16 A [մեծ է] պատճառ
- 16-17 AB սեռականագոյն, E սեռականագոյն փի տեսակագոյն, D տեսակագոյն տեսակ
- 17 ABCDE տեսակն
- 17 CDHI վասն այն
- 19 B ի սեռն
- 20 CDFGHI ի բանականս
- 20 CDFGHI յանբանս
- 21 G ի յութն, E ի ութ
- 21-22 ABCDEFGI չիբ՝ այլ մասն

Եւ զի՞ ասէ՛ «քայ է բառ անհոյով»:- Որպէ՞ս է բայն անհոյով բառ. այսինքն՝ միաժանգի բառն է անհոյով, որպէս ասել[ն]՝ Եկ, Երբ, Ենի՛ստ, Գո՛րծ, Բե՛ր, տա՛ր, որպէս՝ զար, որ է զարութիւն, զի որոշմամբ զարն մասն բառի երեւի, այլ զոյգ բառ է սա եւ ոչ մասն: Իսկ ասելն զնա՛, գործնա՛ եւ այլն՝ հոյով ցուցանեն, զի ցուցանէ զգնացաւզն եւ որ գործնալն ի նմանէ հոյովնալ:

Եւ դարձեալ՝ զի ութ մասանց բանին իւրաքանչիւրքն բառ կոչին, զի բառ առ բառ շարադրին եւ միանայ յաւելիք եւ անդամք կազմի բանին եւ յայտնէ գորամարտհոյութիւնն ինքնակատար: Եւ է՛ բառն կառավար եւ հեծեալ, այսինքն՝ զի շարադրեալ բառն կառավար է, եւ հեծեալ՝ բայիւն, զի ժամանեաց առ բանն: Դարձեալ՝ բառ է ուղղիչ սխալանաց եւ դատաւոր, այլեւ վեց մասանց քերականութեանն՝ որպէս արուեստաւոր յամենեւեան:- Այսքան՝ յաղագս բառի:

- 2 ADFGH չիբ՝ է [բայն]
- 3 ACDFG միաժանգի
- 5 C [ոչ] ման փխ մասն
- 6 E գնայ
- 6 AE գործնայ
- 6 B չիբ՝ ցուցանեն, զի, E [հոյով] ցուցանէ
- 7 F զգնացողն
- 7 ACDFGI զգնանայ, EH զգնայն փխ որ գործնայն
- 7 B հոյովել, CDEGH հոյով
- 8 G ութն

- 9 E շաղաշարի փխ շարադրին
- I շարադրին
- 9 ACDFH միանա
- 9 I օղիւք
- 10 DI գորամարտհոյութիւնն, E գարամարտհոյութիւն
- 11 ACDEFGHI շարադրեալ
- 12 ADEFG բանին փխ բայիւն
- 13 ADH [առ] բառն
- 13 E քերականութեան
- 14 ACDEFGH Այս փխ Այսքան

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՛ «բան է հետեւակ բառի շարագրութիւն՝ գորամարտհոյութիւնն ինքնակատար յայտնելով»: Վասն է՞ր ասէ, թէ «հետեւակ բառի»:

Պատասխանի. Զհետեւակն սեռ դնէ, զի բաժանումն ունի: Նախ՝ հետեւակ զայն ասէ, յորժամ մեք հետեւիմք բառից եւ զբազում բառն շարադրեմք, յորմէ կատարի բանն: Երկրորդ՝ զի հետեւակն զհեծեալն ցուցանէ, այսինքն՝ զի բանն ի քերականն հետեւակ է. իսկ քերթողն՝ հեծեալ, որ զբազում բանս ունի, այսինքն՝ ի բազում վանգից եւ կազ ի կազ բառիցն ժողովէ եւ անդամք բանին կազմէ, զի առանձին-առանձին բառերն, առանց շարադրութեան, ոչինչ յայտնէ ի ներտրամադրեալ բանիցն, վասն որոյ ասէ, թէ «բան է հետեւակ բառի շարագրութիւն՝ զներտրամադրեալ բանն ինքնակատար յայտնելով», այսինքն՝ զի շարագրութիւն բառիցն զծածկեալ բանն, որ կայ ի միտքն մարդոյ՝ յայտնի ցուցանէ: Իսկ տրամադրելն «հաստատել» ասի կամ «փոփոխել», զի ըստ բառիցն զանազանութեան փոփոխի միտքն ի ձեւ բանին, որպէս աչքն ի զանազան հայեցուածս փոփոխի: Իսկ հաստատարութիւն ասի, զի հաստատ պահէ զբանն ի միտքն, վասն որոյ ասէ ներտրամադրեալ, այսինքն ի ներքս՝ ի միտքն հաստատեալ:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՛ «Եւ բանին մատուց բն ութ, այսինքն՝ անուն, քայ եւ այլն»: Եւ գիտել պարտ է, թէ զի՞նչ է անունն,

- 2 ACDEFGH Հարց
- 2-3 FG շարագրութիւնն
- 3 DI Հարց [Վասն է՞ր]
- 5 D Զհետեւակն
- 5 D բաժանման
- 8 B չիբ՝ այսինքն
- 8 F հետակ
- 8 ACDEFHI քերթողն, G քերթողն
- 9 B այսինքն փխ որ
- 9 G վանկից
- 10 B ի կազ ի կազ
- 11 FG շարագրութեանն
- 12 B վասն այն
- 12 B բանն [է]
- 13 B զհաստատ խորհուրդն փխ զներտրամադրեալ բանն
- 13 ACDEFGH առնելով փխ յայտնելով
- 13 B [այսինքն] առանց այլոյ աւանդակնութեան ոչ գիտրին խորհուրդն եւ զմեկնութիւն բանին յայտնելով, այլ զերեւ-
- լին եւ զպարզ գնաբանն, զի շարագրութիւն բառիցն...
- 14 AC շարագրութիւնն
- 14 AEH կա
- 15 EI տրամադրեալն
- 16 DH զանազանութիւն, F զանազանութեանն
- 16 ACDEFGHI փոխի
- 17-18 B հաստատարութիւն
- 18 I հաստատ [պահէ]
- 18 B վասն այն
- 19 I ներտրամադրեալ
- 19 DI հաստատել
- 20 ACDEFGHI Հարց
- 20 ACDFGHI Զի՞ ասէ փխ Զի՞նչ է որ ասէ
- 20 G ութն
- 20-21 E [այսինքն] այս
- 21 CF բա [եւ այլն]
- 21 ACDEFGH չիբ՝ Եւ գիտել պարտ է, թէ

և գրանջ՝ բայն, եւ գրանջ՝ այլ իւրաքանչիւրքն ի մասանց բանին:

Պատասխանի. Անունն զիրն նշանակէ, իսկ բայն՝ զգործն յիրէն. անունն, որպէս ասելն՝ Պետրոս, իսկ բայն, որպէս ասելն՝ գնաց կամ եկմ:

5 Դարձեալ գրտելի է, զի անունն անսահման իր է, զի ժամանակ եւ տեղիք եւ դէմք զնա ոչ կարէ ըմբռնել, բայց անունն սահման է իրի՝ զի՛նչ եւ իցէ, ըստ այսմ թէ՛ անունն է սահման կարճառատ, զի զբազումս ի ներքոյ իւր ըմբռնէ, բայց ինքն ոչ ըմբռնի յումեքէ, զի մին Պետրոս անունն զբազում անհատս ի ներքոյ իւր ենթադրէ, բայց անկար է միոյ անհատի զՊետրոս անունն ի ներքոյ իւր զնել, զի մի՛

այլ ումեք Հանդիպեացի:

Դարձեալ՝ զի ամենայն խաւսք անուն է եւ բայ, որպէս ասելն՝ «Աստուած հաստատեաց զմարդն յաննդո՞ւթիւն»:

15 Իսկ ընդունելութիւնն «ունեցութիւն» ասի, զի յերկուցն խառնեալ ունի, այսինքն՝ յանուանէն եւ ի բայէն, որպէս ասել[ն]՝ գովեալ, պարսաւալ, ստեղծեալ, զի զիրն եւ զպատահումն ցուցանէ, այսինքն՝ զմարդն եւ զպատահեալն նմա. զի գովեալ ասելն կամ պարսաւալմ՝ անուանն է, այսինքն մարդոյն՝ Պետրոսի կամ այլ ումեք: Եւ այս է ընդունելութիւնն, յորժամ ասես՝ Պետրոս գովեալ, Պաւղոս բարբառաբալ: Իսկ յաւղն նշանական անունն է, որ զմերձաւորն կամ զհեռաւորն ցուցանէ:

20 Եւ յաւղ զիրն երեք է, այսինքն՝ ս, դ, ն, որպէս ասելն՝ մարդս, մարդդ, մարդն: Իսկ ասելն՝ մարդ եկմ, - զաննչանն եւ զանծանալթն ցուցանէ:

25 Իսկ դերանունն «թերանուն» լսի կամ «տիրանուն», կամ «փոխանուն»: Թերանունն, որպէս ասելն՝ սա, դա, նա, որ փոխանակ անուան

զնի, իսկ տիրանունն՝ զստոյգ եւ զհաստատ նշանակութիւնն ասէ, որպէս վկայեաց Հայր ի վերայ Որդւոյ իւրոյ տիրանումս՝ թէ՛ «դա՛ լ Որդի իմ սիրելի», զի ոչ ասաց, թէ՛ «Յիսուսդ» կամ «Քրիստոսդ», այլ՝ թէ՛ «դա՛ է», որ զմիտութիւնն ցուցանէ տիրապէս, այլն ո՛չ ասաց, թէ՛ «ի դմա է» կամ «դո՛ւս եմ», այլ՝ «դա՛ է», որ մին է եւ տեսանելի: Իսկ փոխանունն՝ յորժամ փոխանակ անուանն ասես, թէ՛ սա, դա, նա, սոցա, դոցա, նոցա, սո՛ւս, նո՛ւս, սորա եւ այլ այսպիսիք զերանունն ասին:

10 Այլեւ նախդիրն եւ մակբայն զանազանութիւն եւ հաւասարութիւն ունին առ միմեանս, այսինքն՝ չորս զանազանութիւն եւ չորս հաւասարութիւն. զանազանութիւն, զի ոմն ազբատ եւ ոմն փարթամ, ոմն ազատ եւ ոմն ծառայ: Իսկ չորս հասարակութիւն, այսինքն՝ զի աղբատն եւ ծառայն համեմատին միմեանց, այսպէս եւ ազատն եւ փարթամն համեմատին: Իսկ նախդիրն, որպէս ասելն՝ ներգործեալ, ներձայնեալ, ներմարդացեալ. վասն զարգարելոյ զբառսն նախդիր զնեն եւ առանց սորա զոյ բան, որ յարմարի ասել, բայց զոյ ուրեք, զի նախդիրն բան ցուցանէ, որպէս ասելն՝ ներգործութիւն, այսինքն «ներս անութիւն», կամ ներդո՞ւթիւն:

20 Իսկ մակբայն զերկին բայն ասէ, այսինքն՝ բայ ի վերայ բայի, որպէս ասելն՝ վաղվաղակի այլայլել, չարչարել, փրփրել, ազազակել, բայց միայն բառս այս զիրն ցուցանէ եւ սակաւ ինչ ի ժամանակէն ի ծանալութիւնն ասէ, որպէս վաղվաղակից կամ վաղ քաջ ասելն, ընդ առաւաւտն եւ այլն: Եւ մակբայն զերկին բայ ասելն ցուցանէ, որպէս մակաւունն՝ «զկրկին անուն»:

- 1 ACFGH բայ, D բա փխ բայն
- 2 CDFGI չի՛բ՝ Պատասխանի
- 3 ACDEGH գիրն
- 3 ACDEFGH չի՛բ՝ ասելն
- 5 ACDEFGHI չի՛բ՝ գրտելի է, զի
- 6 B գնայ
- 6 DF ընդունել
- 6 H չի՛բ՝ անունն
- 6 ACDEFGH իրին
- 7 ACDEFGHI չի՛բ՝ զինչ եւ իցէ
- 7 I չի՛բ՝ ըստ այսմ, թէ՛ անունն է սահման
- 7 BD անունն
- 7 D սահման է [չըբուն]
- 8 H չի՛նքն
- 8 CD [իւր] ընդունէ, F ընդունէ
- 8 DF [ոչ] ըմբռնի
- 8 ACF անուն
- 10 E զնելն
- 14 E ընդունելութիւն
- 15 ACDEFGHI յերկուց
- 15 F յանուանէն
- 16 ABCDEFH գովել
- 16 ABCDEGHI պարսաւել

- 16 ABE ստեղծել
- 17 ABE զպատահելն փխ զպատահեալ
- 17 B նմայ
- 17 ABCDFH գովել, E գովով փխ գովեալ
- 17 E ասեն
- 17 ABCDEFGH պարսաւել, I պարսաւելն
- 18 DEI անուան, G անունն
- 18 B մարդոս, G ի մարդոյն
- 19 EFG ընդունելութիւն
- 19 E գովով փխ գովեալ
- 19 C Պողոս
- 20 E նուն փխ անուն
- 20-21 I զհեռորն
- 22 CDHI դայն, F դայ փխ դ
- 22 CDF սէ փխ ս, H սէն, նուն [նաե՛՛ շըբուն]
- 22-23 ACDEFGH կամ [մարդս], կամ [մարդն]
- 23 B զաննչան
- 24 B թերի անուն, ACDFGH թերանուն
- 26 E ասել
- 26 E անուանն

- 1 ABCDEFGH տիրանուն
- 1 ABCDFG զստոյգ, E բստոյգ
- 1 DH հաստատ
- 1 E նշանակութիւն
- 2 ABCDEHI որդւոյ փխ որդւոյ
- 2 ABCDEHI Դայ
- 4 BCDEHI դայ
- 4 CDH զմիտութիւն
- 5 BCDE ի դմայ
- 5 B գոբայ
- 5 ABCEFH դայ
- 6 B փոխանուն
- 6 B անուան
- 7 B սորայ
- 9 C ակբայն փխ մակբայն
- 9-10 ACDEFGH ունին զանազանութիւն եւ հասարակութիւն, [EGH հաւասարութիւն]
- 10 ACDEFGHI չի՛բ՝ առ միմեանս
- 11-12 ACDEFGH չի՛բ՝ եւ չորս հաւասարութիւն. զանազանութիւն
- 12 B ծառայ
- 12 ABDFG չի՛բ՝ եւ [փարթամն]

- 12-13 A փարթամն
- 14 H [Իսկ] որպէս
- 14 CDG ներգործել
- 14-15 CDGH ներձայնել
- 15 B զարգարելոս
- 15 H զբազն փխ զբառսն
- 16 E ուրեք
- 17 ACDEFGH նախդիր
- 17 ACDEFGH չի՛բ՝ ասելն
- 20 A այլայլեալ
- 20 A չարչարեալ
- 20 A փրփրեալ, B խաղաղութիւն փխ փրփրել
- 20 A ազազակեալ
- 21 AE բառացս փխ բառս այս
- 21 G զիրն փխ զիրն
- 22 ACDEFGH թալն
- 22 ACDEFGH չի՛բ՝ ասելն
- 23 B մակբայ ասելն
- 23 ACDEFGH բայն ասէ փխ բայ ասելն ցուցանէ
- 24 E կրկին

Իսկ շաղկապն զերկու բանն կամ զերկու ժամանակն, կամ զորն
 Ի մի կապէ: Եւ շաղկապն այս է՝ եւ, կամ, թէ, զի եւ այլն, որպէս
 ասելն՝ «Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս», քանզի եւ ասե-
 լովն զերկու ծնունդն ի մի շաղկապէ, անսկիզբն՝ որ ի հարէ յառաջ

5

քան զյաւիտեանս, եւ զայս՝ որ ի կուսէն յետոյ ժամանակի:
 Դարձեալ որպէս ասելն՝ երկիմք եւ երկիր, իմանալի եւ զգալի,
 մահ եւ կեանք, փառք հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ: Իսկ թէ-ն,
 որպէս ասելն՝ կամ այսինչ, կամ այնինչ: Իսկ թէ-ն, որպէս ասելն՝
 ասեմք չափս, առնեմք թէ չառնեմք: Իսկ զից, որպէս ասելն, «ցնծա-
 ցէ անձն իմ ի Տէր, զի զգեցոյց ինձ հանդերձ փրկութեան», եւ դարձ-
 եալ՝ «սիրեցի, զի լուիցէ Տէր»:— Զի՞ որպէս սոսինձ կամ դուսարի
 զերկու բանն ի մի կապէ: Արդ՝ այսքան յազազս ութ մասանց բանին,
 թէ զի՞նչ զանազանութիւն ունին ի միմեանց:

10

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ

15 Զարցումք. Զի՞նչ է, որ ասէ՞ քանի՞ է առասանութիւն, իրբեւ տե-
 սակ ընդ անուամբ ենթանկեալ: Եւ յայս բանէս առեալ ոմանք ասացին
 զառասանութիւնն մասն բանին ընդ այլ մասանցն: Եւ զիտելի է, զի
 ոչ ասաց տեսակ, այլ իրբ տեսակ՝ ենթանկեալ ընդ անուամբ, ապա ու-
 բեմն ո՛չ է մասն անուան կամ բանի առասանութիւնն, այլ ընդ ան-
 ուամբ ենթանկեալ կայ, այսինքն՝ զի առասանութիւնն ի ներքս ի բանն
 է եւ ո՛չ ուրիշ, այլ կամ մի վանդիւ, կամ երկու վանդիւ, կամ երեք
 վանդիւ, կամ չորս վանդիւ՝ զբանն յայտնէ:

20

- 1 A մամանակնն
- 1 B չիբ՝ կամ զորն
- 2 B [մի]ստին
- 2 A շաղկապ
- 2 ACDEFGH չիբ՝ եւ այլն
- 2 ACDEFGH եւ [որպէս]
- 4 ADF ծնունդ, I չիբ՝ ծնունդն էր այս-
 պէս
- 3-5 ACDEFGHI չիբ՝ քանզի եւ ասելովն
 զերկու ծնունդն ի մի շաղկապէ, ան-
 կիրքն՝ որ ի հարէ յառաջ քան զյաւիտե-
 անս, եւ զայս՝ որ ի կուսէն յետոյ ժա-
 մանակի:
- 6 ACDEFGH չիբ՝ որպէս ասելն
- 7 G չիբ՝ փառք
- 7 ABDEFGI որդոյ
- 7 ACDFG եւ այլն [G եւ այլ] փիս եւ հոգ-
 ւոյն սրբոյ, D չիբ՝ հոգւոյն սրբոյ,
 E հոգոյն
- 8 ACDFGH այն, E զայն փիս ասելն

- 10 ACDEFGH չիբ՝ փրկութեան
- 10 ACDEFGH չիբ՝ աէր
- 10 I զեցոյց
- 11 B ստսինծ
- 12 G ութն
- 13 B ինչ
- 14 ACDEFGHI ԱՌԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ
- 15 AE Հարց
- 15 E Առասանութիւն պատասխանի
- 15 B իրբ
- 15 BCEFGHI ընդ անուան, A ընդ անուանն
- 17 E առասանութիւն
- 18 ABCDEFGHI ընդ անուան
- 20 ABE կա
- 20 E առասանութիւն
- 21 I որիշ
- 21 H չիբ՝ կամ [մի]
- 21 ACDEFGHI [մի] վանդու
- 21-22 ACDFGH [երկու] վանդու, E վանդու,
 CFGH [երեք] վանդու, ADE վանդու

Արդ՝ մի վանդիւ ասելն, որպէս՝ եզն, ձի, հաւ, մարդ. եւ երկու
 վանդիւ, որպէս ասելն՝ ոչխար, տաւար. իսկ երեք վանդիւ, որպէս ա-
 սելն՝ վարդապետ, Յովհաննէս. իսկ չորս վանդիւ, որպէս [ասելն]՝
 Թեոդորոս, Ես ասացի. իսկ հինգ վանդիւ, որպէս ասելն՝ «Տէ՛ր,
 ողորմեա՛ ինձ, Բարդղիմէո՛ս, կամ արուեստաւոր»: Իսկ վեց վանդիւ,
 որպէս ասելն՝ «Յլմնեմք ես առ հայր», կամ՝ նարուզողոնսոր:

5

Զարցումք. Վասն է՞ որ անունն նախադասեցաւ բային. քանզի ասեն
 ոմանք, թէ բայն յառաջ է քան զանունն, այսինքն՝ զի ի նաւելոյն
 զնաւավարն ճանաչեմք, եւ ի գործելոյն՝ զգործողն, եւ յաթոռ չինե-
 լոյն զհրեան, եւ յարարածոյն՝ զարարիչն, ըստ այսմ, որ ասէ առաք-
 եալ, թէ «Երեւելի արարածովքս աներելոյքն Աստուած իմացեալ տեսա-
 նի», ապա ուրեմն բայն յառաջ է քան զանունն:

10

Պատասխանի. Բայց արդ զիտելի է, զի վասն երեք պատճառի
 անունն յառաջ է քան զբայն: Նախ՝ զի անունն զբնութիւն իրին ցու-
 ցանէ, իսկ բայն՝ զազդումն միայն, այսինքն՝ անունն, որպէս ասելն՝
 մարդ, իսկ բայն, որպէս գործ ինչ ի նմանէ յառաջ եկեալ: Եւ պարտ
 է յառաջ մարդ լինել եւ ապա յետոյ գործ ինչ ի նմանէ կատարեալ եւ
 յառաջ եկեալ: Երկրորդ՝ զի անունն պարունակող է, իսկ բայն՝ պա-
 րունակեալ ընդ անուամբ. եւ պարունակողն յառաջ է, քան զպարունակ-
 եալն, որպէս ասելն՝ երկինքն քան զերկիրս: Երրորդ՝ զի անունն էու-
 թիւն է, իսկ բայն՝ պատահումն, այսինքն՝ անունն, որպէս՝ Պետրոս,

15

20

- 1 CDFGH վանկ
- 1 ACDEFGH չիբ՝ ասելն
- 2 D վանկ
- 2 E չիբ՝ որպէս [ոչխար]
- 2 ACDEFGH չիբ՝ ասելն [ոչխար]
- 2 EH [երեք] վանգն, CDFG վանկն,
 I վանկ
- 3 BCDEFGHI Յոհաննէս
- 3 ACDEFGHI չիբ՝ [չորս] վանգիւ
- 4 G հինգ
- 4 A [հինգ] վանդն, CDFGI վանկն,
 H վանգ
- 4 ACDEFGH չիբ՝ որպէս ասելն [տէր]
- 5 ABE ողորմեայ
- 5 AEH վանդիւ, CDFGI վանկի
- 6 ACDEFGH չիբ՝ որպէս ասելն
- 6 CDHI նարուզողոնսոր
- 7 ACDEFGH Հարց
- 7 ACEGH նախ զասեցաւ
- 7 ACDEFGH զի փիս քանզի
- 8 E կթէ փիս թէ
- 8 ACDEFGHI նաւին
- 9 CDFGHI ճանաչեմք զնաւավարն [չԸՍ-
 ջուն]
- 9 ACDEFGHI գործոյն
- 9 ACDEFGHI յաթոռոյն փիս յաթոռ չինե-
 լոյն
- 10 ADFGH հրեան
- 10 ACDEFGHI չիբ՝ որ ասէ առաքեալ
- 11 E Թեր փիս թէ
- 11 A Երեւելի, E Երեւելի
- 11 E արարածովքս
- 12 AFG գանուէ
- 13 ACDEFGHI չիբ՝ Բայց արդ զիտելի է,
 զի
- 14 ACDEFGH անուն
- 15 ACDEFGHI չիբ՝ ասելն
- 16 ACE չիբ՝ որպէս
- 16 ACDEFGHI չիբ՝ ինչ
- 16 ACDEFGH չիբ՝ յառաջ եկեալ
- 17 ACDEFGHI նախ փիս յառաջ
- 17 AE մարդոյ, CDFGHI մարդոյն
- 17 B ապայ
- 17 DI չիբ՝ ինչ
- 17 ACE գործել
- 17-18 ACDEFGHI չիբ՝ ի նմանէ կատարեալ եւ
 յառաջ եկեալ
- 18 G պարունակող
- 19 G պարունակողն
- 19-20 B զպարունակիչին փիս զպարունակեալն
- 20 ACDEFGHI չիբ՝ ասելն
- 20 ACDEFGH երկինք
- 20 ACDEFGH երկիր
- 20 B Զորդոյ փիս Երրորդ
- 20-21 ACD հուրիւնն
- 21 ABCDFG անուն

խոյն բայն, որպէս՝ գնալ կամ գալ կամ խաւել: Եւ Պետրոսն յառաջ է քան զգնալն, զխաւելն, եւ զի էութիւնն յառաջ է քան զպատահումն, ապա ուրեմն անունն յառաջ է քան զբայն: Բայց է՝ ուրեք, զի բայն անունն ցուցանէ, այսինքն՝ զի յորժամ ասեմք գնաց կամ գրեաց կամ խաւեցաւ կամ գործեաց, — գանունն գնալոյն եւ զգրելոյն եւ զխաւելոյն եւ զգործոյն յայտնէ, ըստ այսմ բայն անունն է: Բայց անունն իսկապէս անունն է, զի զգոյութիւն իրին ցուցանէ, իսկ բայն պիտակապէս է, զի զպատահումն յայտնէ:

10 Հարցումք. Զի՞նչ է ընդհանրականն, որ զամենայն անունն պարունակեալ է:

Պատասխանի. Այսինքն՝ յորժամ ասես անուն, սա զամենայն պարունակեալ է ի ներքոյ իւր զի՞նչ անունն եւ իցէ՞ թէ՞ իմանալեաց, թէ՞ զգալեաց:

15 Հարցումք. Որպէ՞ս է ուղղականն անունն, եւ որպէ՞ս՝ հոլովականն, եւ որպէ՞ս է ուղղականն բայն, եւ որպէ՞ս՝ հոլովականն:

Պատասխանի. Ուղղական անունն, որպէս ասելն՝ Դաւիթ, իսկ հոլովականն, որպէս ասելն՝ Դաւիթի:

20 Դարձեալ ընդհանուր անունն ուղղական, որպէս ասելն՝ անուռ. իսկ հոլով, որպէս ասելն՝ անուռաց կամ անուռացի կամ անուռացիոյ: Իսկ բայն ոչ հոլովի, զի թէ ասես՝ գրեմի, մտեմի կամ մտեմոյ, կամ գրեմոյ, — այս ոչինչ նշանակէ: Դարձեալ՝ կերպիւ ինչ ասի ուղղականն եւ հոլով բայն. ուղղական, որպէս ասելն՝ բայ, իսկ հոլովական, որպէս ասելն՝ բայոյ կամ բայի:

25 Դարձեալ պիտելի է, զի տեսակ բային յերկու բաժանի. այսինքն՝ ի՞նչ նախագաղափար եւ յածանցական:

1 FG գնացն փիլ գնալ	գական բայն, եւ որպէ՞ս հոլովականն:
1 B գործել ինչ փիլ խաւել	16 E Ուղղականն
2 I եւ զխաւելն	16 B [անունն] ասելն
2 B գործելն փիլ զխաւելն	16 ACDEFGHI չի՞ք՝ ասելն
2 E յութիւն	16-17 E հոլով
3 E [անունն] յառաջ	17 ACDEFGHI չի՞ք՝ ասելն
3 E Բաց փիլ Բայց	18 BCDF ընթանուր, HI ընթանուր
5-6 B չի՞ք՝ զխաւելոյն, DHI խաւելոյն	18 I անունն
6 E գործելոյն	18 EI ուղղականն
6 AF [այսինքն] այսինքն	18 BCDEFGHI ասել
6 E չի՞ք՝ ըստ այսմ բայն անունն է	19 BCDI անուռանոյ փիլ անուռաց
8 ACDEFGHI Հարց, B Հարցումք	20 ABCDEFGHI նստեմու փիլ նստեմոյ
8 DHI ընթանալականն	20 ACDEFGHI գրեմու
8 E անունն	21 ACDEFGH չի՞ք՝ ուղղականն եւ
11 E [զամենայն] անունն	22 ACDEFGHI չի՞ք՝ ասելն [բայ]
11-12 I պարունակեալն	22 D հոլով փիլ հոլովականն
12 B սայ	23 DI չի՞ք՝ ասելն
12-13 I պարունակէ	24 ACDEFGHI չի՞ք՝ գիտելի է
13 B ներքո	24 AFG բայի
14 ACDEFGHI Հարց	24 CDGH երկու
14 H ուղղականն	25 B նախագաղափարն
14 CD ուղղական, E չի՞ք՝ եւ որպէ՞ս է ուղ-	25 E յածանցական

Նախագաղափար, որպէս ասելն՝ ոռոգել, եւ ածանցական, որպէս՝ առոգանել, կամ որպէս՝ քերթողն եւ քերթեալն, գործողն եւ գործեալն:

5 Դարձեալ՝ նախագաղափար զուղղակի բայն ասէ, որպէս ասելն՝ գործել, գրել. իսկ ածանցական՝ զծեբական լեզուն ասէ, որպէս՝ վարտել, կտրատել, ձուտել, գրտել: — ըստ այսմ եղանակի նախագաղափարն ուղղական է, իսկ ածանցականն [ն]՝ հոլովն է:

10 Հարցումք. Վասն է՞ ու՞ յութ մասունք բանին այսպէս ընկալան զկարգ զաստուրութեան, այսինքն՝ զի նախ անունն դասեցաւ եւ ընդ նմին բայն եւ այլն ամենայն:

Պատասխանի. Ո՛չ վայրագար ընկալան զգասն եւ զկարգն, այլ՝ խորհրդով, զի որպէս տարբերք՝ ըստ այսմ յարմարութեան են դասեալ, զի որ թանձր է եւ ծանր՝ ի ներքոյ են դասեալ, եւ որ պարզ է եւ թեթեւ՝ ի վերոյ, այսպէս եւ ու՞ յութ մասունք բանին խորհրդով են դասեալ: Նախ՝ զի անունն եւ բայն ի միասին դասեցան, եւ նախ՝ անունն, եւ ապա՝ բայն: Եւ վասն այնորիկ ի միասին դասեցան, զի ունին հասարակութիւն եւ զանագանութիւն: Նախ՝ զի յամենայն խաւս եւ ի պատմութիւնս անունն եւ բայն ի միասին լինին: Երկրորդ՝ զի որպէս անունն իրին է անուն, այսպէս եւ բայն գործոյ է անուն, զի գործելն եւ գրելն եւ վալն եւ գնալն՝ զգործոյ եւ զգնալոյ անունն ասէ: Երրորդ՝ զի երկուքն ի միասին մասունք են բանին: Չորրորդ՝ զի որպէս անունն բային նախադասեցաւ, այսպէս եւ բայն ալլոցն նախադասեցաւ, ապա ուրեմն երկուքն նախադաս կոչին: Հինգերորդ՝ զի որպէս բայն բառ կոչի ըստ սահմանին, որ ասէ՝ «բայ է բառ

1 ACDEFGHI չի՞ք՝ ասելն, B ասել	13 AEFHG չի՞ք՝ [որ]
1 ABCDEH առողել, փիլ ոռոգել	14 ACDEFGHI պարզ եւ չի՞ք՝ է]
1 E ածանցական	14 G ութն
2 ABCDEFHI քերթողն, G քերթեալն	15 E դասուցան
2 ABCDEFGHI քերթեալն	16 B ապայ
2 G գործողն	16 BI վասն այն
4 AG նախագաղափարն	15-16 E չի՞ք՝ եւ նախ՝ անունն, եւ ապա՝ բայն:
4 ACDEFGHI չի՞ք՝ ասելն	Եւ վասն այնորիկ ի միասին դասեցան
5 I զծեբական	17 E անուն փիլ ունին
6 ABEH կարտել փիլ կտրատել	17 B [եւ] ունին [զանագանն.]
6 BCDE եւ [ըստ]	17 EH ամենայն
6 ABCDFHI յեղանակի եւ, E յեղանակի	18 H չի՞ք՝ ի
6-7 D եւ գաղափարն փիլ նախագաղափարն	20 E գործելոյ փիլ գործոյ
7 DEHI ուղղականն	20 CDFH չի՞ք՝ [գործոյ] եւ
7 ACDEFGHI ածանցն	20-21 H գնալոյ
8 ACDEFGHI Հարց	21 E Ձեռագրի «երրորդ» կէտի ընթերցումը համապատասխանում է տեքստի «չինգերորդ» կէտին, «Չորրորդ» կէտը՝ «Ենգերորդ»-ին, «Հինգերորդ» կէտը՝ «Ենթերորդ»-ին: Խառնակ է:
8 E ընգայան	22 D ի փիլ եւ [բայն], I եւ ի
9 E անունն	22-23 E չի՞ք՝ այսպէս եւ բայն այլոցն նախադասեցաւ
9-10 ACDEFGHI ընդ նմա	23 I նախագաւ [կոչին]
10 B եւ ըստ կարգի այլն փիլ եւ այլն	
11 E ընգայան	
11 ACDEFGH չի՞ք՝ եւ զկարգն	
12 ACDEFGH չի՞ք՝ այսմ	
13 ACDEFGH չի՞ք՝ [թանձր] է	

անհոյակ», այսպէս եւ անունն բառ է, որպէս ասելն՝ Դաւիթ բառ է, եւ նոյն Դաւիթն անուն է, ապա ուրեմն երկուքն բառ կոչին: Վեցերորդ՝ զի որպէս անունն ընդունակ է հոլովման, այսպիս եւ բայն ընդունակ է ամանակաց, դիմաց եւ թուոց: Եւ թե՛նրորդ՝ զի որպէս անունն զմի ոմն ունի նախադաս իւր, այսինքն՝ զբանն եւ անունն երկրորդ նմին, այսպէս եւ բայն միայն զանունն ունի նախադաս իւր, եւ ինքն՝ երկրորդ նմին: Ու թե՛նրորդ՝ զի որպէս գոյ բայ, որ միավանգի է եւ գոյ երկվանգի եւ այլն. միավանգի, որպէս ասել [ն]՝ Ե՛կ, Ե՛րթ, երկվանգի՝ գր-նա՛, գրր-նա՛, եռավանգի՝ քար-կու-քիւն, հաշ-տու-քիւն, քառավանգի՝ ար-բա-յու-քիւն, իս-ղա-ղու-քիւն, այսպէս եւ անունն է միավանգի՝ Ե՛զն, կո՛վ, եւ երկվանգի Պետ-րոս, այսպէս եւ այլն: Այսքան հասարակութիւն սոցա, վասն որոյ ի միասին դասեցան:

Իսկ զանազանութիւն. նախ՝ զի անունն զէութիւնն ցուցանէ, իսկ բայն՝ զպատահումն. եւ զի նախ է էութիւնն քան զպատահումն, վասն որոյ նախադասեցաւ անունն բայի: Երկրորդ՝ զի անունն հոլովի, իսկ բայն ոչ հոլովի: Երրորդ՝ զի անունն, որպէս նախադասութիւն է, եւ բայն՝ որպէս ամանեցեալ ի նմանէ, զի դործն ի մարդոյն յատաջ գայ: Չորրորդ՝ զի բայն ընդունակ է ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, այսինքն ասելն, թէ՛ գործեմ՝ զեւրկայն ցուցանէ եւ զեղանակի զէմք գործողին եւ զմի թիւ. եւ գործեացն՝ զանցեայն ցուցանէ եւ զմի զէմք գործողին. եւ ասելն, թէ՛ գործեցէ՛ զպառնին ցուցանէ եւ զմի զէմք գործողին: Արդ՝ եցոյց զգործն եւ զերիս ժամանակն եւ զերիս զէմքն: Իսկ անունն, որպէս ասելն Պետրոս՝ ո՛չ զժամանակն, եւ ո՛չ զգործն, եւ ո՛չ զզէմն ցուցանէ: Հինգերորդ՝ զի բայն ներգործութիւնն եւ կիրք յայտնէ, որպէս ասելն՝ Առնեմ զայս ինչ եւ կրնմ զայս ինչ: Իսկ անունն ոչ ներգործութիւնն յայտնէ եւ ոչ կիրք: Այսքան զանազանութիւն սոցա, վասն որոյ յետոյ դասեցաւ բայն քան զանունն: Այսքան վասն անուանն եւ բայի:

- 3-4 D ընդունակ փխ ընդունակ
- 4 E Եւթերորդ, G Եւթերորդ
- 5-6 AGH չի՛ք՝ այսինքն՝ զբանն... նա- խազաս իւր
- 6 D զանուն
- 7 I բա
- 7 CDFGHI միավանակի, E միայնակի
- 8 HI երկվանակի
- 8 CHI միավանակի
- 8-9 HI երկվանակի
- 9 ABEGH զնա
- 9 E գրեայ, F գրես, G գրես
- 9 G եռավանակի
- 10 CDG քառավանակի
- 11 CDFGH միավանակի
- 11 E կոպն
- 11 CDF երկվանակի, G երկուվանակի
- 12 E դասուցան
- 13 E զէութիւն

- 14-15 B վասն այն
- 17 I ամանեցեալ
- 17 ACDEFGHI գայ [CDFHI գա] յատաջ [չքցուն]
- 18 DFH ժամանակաց
- 19 ACDEFI գլխազանակի, H գլխազանակի
- 19 E զէմքն
- 19 AFDEFGH չի՛ք՝ եւ [զմի]
- 19 A գործեցան փխ գործեցան
- 22 G զերեք ժամանակն, ABCDEFH ժամանակ
- 22 G երեք [զէմքն], I զզէմն
- 23 E ասել
- 23 G եւ [ոչ ժամանակն]
- 24 BH զզէմքն
- 25 H յայտնեն
- 27 B վասն այն
- 27 B յետո
- 27 DI անուան [եւ],

Հարցումն. Վասն է՞ր ընդունելութիւնն յետ այս երկուցս դասեցաւ, այսինքն՝ անուան եւ բայի:

Պատասխանի. Զի ընդունելութիւնն ունի յանուանէն եւ ի բայէն, զանունն՝ զարութեամբ, եւ զբայն՝ ներգործութեամբ, վասն որոյ այս ընդ սոսա դասեցաւ. եւ զի յատուկ ոչ ցուցանէ զնոսա, վասն որոյ յետ նոցա դասեցաւ:

Հարցումն. Վասն է՞ր յաւզն առ ընդունելութիւնն դասեցաւ:

Պատասխանի. Զի յաւզն զհեռաւորն եւ զմերձաւորն ցուցանէ, որպէս ասելն՝ մարդն, մարդդ, մարդս: Վասն որոյ մերձ ընդունելութեանն եղաւ, զի ցուցանէ զհեռաւոր անունն եւ զբայն եւ զմերձաւորն իւր զընդունելութիւնն, որ ունի յինքեան զանունն եւ զբայն, այսինքն՝ զընդունելութիւնն:

Հարցումն. Վասն է՞ր դերանունն ընդ յաւզին դասեցաւ:

Պատասխանի. Զի որպէս յաւզն ցուցանէ զհեռաւորն եւ զմերձաւորն, ասելով՝ մարդս, մարդդ, մարդն, այսպէս եւ դերանունն զնոյն առնէ, ասելով՝ սա, դա, նա, մոցա, դո՛՛ւս, նո՛՛ւս:

Հարցումն. Վասն է՞ր նախդիրն ընդ դերանուանն դասեցաւ:

Պատասխանի. Զի որպէս դերանունն զանազանութիւնն ունի յինքեան, զի կոչի թերի անուն եւ փոխանուն, այսպէս եւ նախդիրն զանազանի ըստ անուանն եւ ըստ տեղոյն, այսինքն՝ զի անունն նախդիր է եւ տեղեալ ի վերջոյ է դասեալ քան զանունն [ն], եւ զբայ [ն], եւ զընդունելութիւնն եւ զյաւզն եւ զդերանունն: Այսինքն՝ վասն այնորիկ, զի ամենայն անուան եւ բայի նախադաս լինի, վասն այնորիկ

1 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում	15 E դերանունն
1 E ընդունելութիւն	16 DI նոցա փխ նոքա
1 E երկու	17 ABCDEFGHI Հարց
3 E ընդունելութիւն	17 E վասն է՞ս
4 E զայն փխ զբայն	17 ACDFGI նախիրն
4 ACDEFGHI չի՛ք՝ այս	17 ACDEFGHI ընդ անուանն փխ ընդ դերանունն
4 B վասն այն	20 H ըստ անունն
7 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում	20 ABCDEI ըստ տեղոյն
7 ABCD յաւզ	20 AG չի՛ք՝ զի
7 E ընդունելութիւն	21 CDFI տեղաւ
9 E մարդ փխ մարդդ	21 B [քան] զհինգ մասունքն [չի՛ք՝ զանունն եւ զբայն եւ զընդունելութիւնն եւ զյաւզն եւ զդերանունն, այսինքն]: Պատասխանի. վասն այն նախդիր կուցեալ, զի ամենայն...
9 B վասն այս	21 H ի վերջու
9-10 E ընդունելութեան	22 E զընդունելութիւն
11 E զընդունելութիւն	22 E գոզն
11 E գոր փխ որ	22 D վասն այն
11-12 ACDEFGH չի՛ք՝ այսինքն	22 E անուն
12 E ընդունելութեան, ABCDEFGHI ընդունելութիւնն	22 B [չի՛ք] եւ յատաջին զնի
13 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում	
13 DHI ընդ յոչն	
14 B չի՛ք՝ որպէս	
14 E ոչն	
15 ACDEFGHI ասել	

նախդիր կոչեցաւ: Իսկ զի զւարութեամբ տկար է քան զայլսն, վասն որոյ ի վերջոյ դասեցաւ: Եւ այս է տկարութիւն նորա, զի սուղ բառ է նախդիր, որ է ներն: Եւ այլք, որ նախ զնին ամենայն բանի, որպէս ներգործել ստելն եւ այլք բազումք: Իսկ այլ մասունքն երկար բառք են: Գարձեալ՝ զի նախդիրն մերձ դերանուանն դասեցաւ, զի ցուցանէ զգերանունն ընդ առաջին անուանն համաշունչ, զի նա անուն, եւ սա՝ դերանուն, այսինքն՝ գերանուն, զի դա ասելն զգէմքն յայտնի ցուցանէ քան զնա, որպէս յայտ է գիտողաց:

Հարցումն. Վասն է՞ր մակբայն մերձ նախադրութեանն դասեցաւ:

- 10 Պատասխանի. Զի նոքա ունին հասարակութիւն եւ զանազանութիւն, այսինքն՝ նախդիրն եւ մակբայն. զանազանութիւն այս է, զի ոմն աղբատ է, այսինքն՝ նախդիրն, եւ ոմն փարթամ, որ է մակբայն, եւ ոմն ազատ, որ է նախդիրն, եւ ոմն ծառայ, որ է մակբայն. Իսկ չորս հասարակութիւնն, այսինքն՝ զի [որպէս] աղբատն եւ ծառայն համեմատին միմեանց, այսպէս եւ ազատն եւ փարթամն համեմատին: Զի որպէս նախդիրն ազատ է, զի ոչ պարփակի յումեքէ, այսպէս եւ մակբայն փարթամ է փաղառութեամբ, որպէս ասելն՝ վաղվաղ, նախ եւ վաղ: Արդ, նա՝ ազատ, եւ սա՝ փարթամ, վասն այնորիկ ի միասին դասեցան: Իսկ զանազանութիւն սոցա այսպէս. զի նա՝ աղբատ եւ ազատ, իսկ մակբայն՝ փարթամ, բայց ոչ ազատ, այլ պարփակի ի մէջ անուանց եւ բայից, վասն որոյ նախդիրն՝ որ ազատ է, նախադաս

եղեւ սմա, որ ծառայ է: Եւ տն՝ս յայտմանէ, զի լաւ է աղբատն, որ ազատ իցէ, քան զփարթամն, որ ծառայ լինի այլոց:

Հարցումն. Վասն է՞ր շաղկապն մերձ մակբային դասեցաւ, եւ ի վերջոյ քան զայլ մասունս:

- 10 Պատասխանի. Վասնզի մակբայն պարփակի յամենեցուն, այսպէս եւ շաղկապն ի մէջ անուանց եւ բայից դասի: Երկրորդ՝ զի որպէս մակբայն կրկին բայ է, այսպէս եւ շաղկապն կրկին բայ է: Երրորդ՝ զի որպէս մակբայն ինքն յինքեան զանազան է, այսինքն՝ մակբայն, քանզի ա՛յլ է մակն, եւ ա՛յլ է րայն, այսպէս՝ ա՛յլ է շաղն, եւ ա՛յլ՝ կապն: Զորրորդ՝ զի որպէս մակբայն յերկու փաղառութեանց է, այսպէս եւ շաղկապն յերկու փաղառութեանց է: Հինգերորդ՝ զի որպէս անունն՝ որ նախադաս եղեւ այլ մասանցն, եւ բայն՝ մերձ նմա դասեցաւ, այսպէս եւ շաղկապն, որ վերջադաս եղեւ այլ մասանցն, վասն որոյ մակբայն մերձ նմա դասեցաւ: Վեցերորդ՝ զի որպէս մակբայն լինի նախադաս եւ վերջադաս, այսինքն՝ բերեմ գայս եւ գայս բերեմ, եւ այսպէս շաղկապն, որպէս՝ «Եւ եւս խաղաղութեան», «Եւ տէր թագաւորաց»: Եւ յեւրոսէրորդ՝ զի մակբայն ի մէջն է դասեալ նախդիրն եւ շաղկապին եւ իւր անունն մակբայն, այսինքն՝ կրկին բայ, որ զերկուսն միմեանց ընդդէմ եւ հակառակ ցուցանէ զնոսա, թէ նախդիրն անուամբ առաջին է, զի ասի նախդիր, իսկ շաղկապն տեղեւ վերջին:

- 1-2 CDFGI վասն այն
- 2 B չիբ՝ զի
- 1-2 B վասն այն
- 2 DI ի վերոյ փի ի վերջոյ
- 3 DI նախդիրն
- 3 ACDEFGHI [նքն] որ ասեմք ներգործել եւ այն, իսկ այլքն երկար բառք են փի այլք, որ նախ զնին ամենայն բանի, որպէս ներգործել ստելն եւ այլք բազումք: Իսկ այլ մասունքն երկար բառք են:
- 4 B յերկար
- 4 B չիբ՝ բառք
- 6 E զգէտարանունն [ընդ]
- 6 I յառաջին
- 6 DHI անուան
- 6 B սայ
- 7 CDI դերանուն փի դերանուն
- 7 BDI դայ
- 7 ACDEFGHI չիբ՝ ասելն
- 7 B զնայ
- 9 ACDEFGHI Հարց, B Հարցում
- 9 E նախադրութեան
- 10 E գհասարակութիւն
- 10 B [եւ] ունին

- 11 ACDEFGHI չիբ՝ զանազանութիւն այս է
- 12 ACDEFGHI աղբատ եւ փարթամ փի աղբատ է, այսինքն նախդիրն, եւ ոմն փարթամ, որ է մակբայն
- 13 ACDEFGHI չիբ՝ որ է մակբայն
- 13 ACDEFGHI չիբ՝ որ է նախդիրն
- 13 E հասարակութիւն
- 15 B ունին հասարակութիւն առ միմեանս փի համեմատին միմեանց
- 15 H չիբ՝ միմեանց, այսպէս եւ ազատն եւ փարթամն համեմատին
- 15 B [փարթամն] ունին հասարակութիւն առ միմեանս փի համեմատին
- 17 ACDEFGH ասել
- 17-18 BI նախ ու վաղ
- 18 B նայ
- 18 B սայ
- 18 BDFGH վասն այն
- 19 DI չիբ՝ սոցա
- 19 ABCDEF չիբ՝ այսպէս
- 19 B նայ
- 19 EH աղբատն
- 20 ACDFG չիբ՝ եւ ազատ
- 21 DI անուան
- 21 B վասն այնորիկ, I վասն

- 1 BE սմա
- 1 DI աղբատ
- 2 I զփարթամ
- 3 ACDEFGHI Հարց
- 5 E չիբ՝ Պատասխանի
- 5 ACDEFGHI չիբ՝ Վասնզի
- 6 ACDEFGHI [ի մէջ] ամենայն
- 6 ABDFG չիբ՝ զի
- 6 E չիբ՝ որպէս
- 6-7 E [մակբայն] է
- 7 ABCDEFGHI չիբ՝ զի
- 9 ABCDEFGH չիբ՝ քանզի
- 10 BE է [կապն]
- 11 E փաղառութեանցն
- 11 ACDEFGH չիբ՝ զի
- 12 F անուանն
- 12 DHI նախադասեալ [եղեւ]
- 12 B նմայ
- 13-14 EI չիբ՝ այսպէս եւ շաղկապն... նմա դասեցաւ, B [մասանցն] պարտ էր զի մակբայն ընդ նմայ դասէր փի վասն որոյ մակբայն մերձ նմա դասեցաւ
- 14 B Զնապիրը այս հատուածում խառը բնիքերում ունի. «Վեցերորդ՝ զի որպէս նախդիրն անուամբ է եւ տեղեւ մի-

ջին, այսպէս եւ շաղկապն անուամբ միջինն է, զի որպէս կապ է ի մէջ այլոցն, բայց տեղեւ վերջին է: Եւ յեւրոսէրորդ, զի որպէս նախդիրն երբեմն նախադաս լինի, որպէս ասելն՝ սակա այտրիկ, եւ երբեմն վերջադաս, որպէս ասելն՝ յայս սակա: Այսպէս եւ մակբայն լինի նախադաս եւ լինի վերջադաս, որպէս ասելն բերեմ գայս եւ գայս բերեմ, եւ այսպէս շաղկապն, որպէս՝ «Եւ եւս խաղաղութեան, եւ տէր թագաւորաց»: Ու թեւորոյ՝ թէ վասն էր շաղկապն յետ մակբայն դասեցաւ, այսինքն՝ զի մակբայն երկու բայ է եւ զայն ցուցանէ, թէ երկու նիւթոցն պիտոյ է կապ, որ զնոսա միտորէ առ միմեանս: Այսքան պատճառ շաղկապն մերձ մակբային դասեցաւ [մինչեւ էջ 142-ի սոյլ 15-ր ներառեալ բնիքերցմամբ հանդիպակաց]

- 13 E վերջոյդաս
- 16 E եւ [շաղկապն]
- 17 G եօթներորդ
- 17 D նախդիրն
- 19 AFG զնա փի զնոսա
- 19 DFGHI դիր փի նախդիր

Ութերորդ՝ դարձեալ ցուցանէ զնախդիրն իւր նախադասեալ մակբային
 եւ զշաղկապն վերջոյ նորին: Դարձեալ՝ երկու յատկութիւն ցուցանէ
 ի նոսա, այսինքն՝ զի նախդիրն անուամբ առաջին է եւ տեղեալ մի-
 ջին, այսպէս եւ շաղկապն անուամբ միջին է, զի կապ է ի մէջ այլոցն,
 իսկ տեղեալ՝ վերջին: Իններորդ՝ դարձեալ մակբայն երկու յատկու-
 թիւն ցուցանէ, զի որպէս նախդիրն երբեմն նախադաս լինի, որպէս
 ասելն՝ սակս այտորիկ, եւ երբեմն վերջադաս, որպէս ասելն՝ յայս
 սակս: Այսպէս եւ շաղկապն երբեմն նախադաս լինի, որպէս ասելն՝
 «Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր», այսպէս՝ «Եւ եւս խաղաղու-
 րեան»: Եւ երբեմն վերջադաս լինի, որպէս ասելն՝ «Տէր քաղաւոր,
 յաւիտեանս յաւիտեանից եւ եւս»: Տասներորդ՝ վասն է՞ր շաղկապն յետ
 մակբային դասեցաւ, այսինքն՝ զի մակբայն երկու բայ է եւ զայն
 ցուցանէ, թէ երկու նիւթոցն պիտոյ է կապ, որ զնոսա միաւորէ առ
 միմեանս: Վասն այսքան պատճառոս շաղկապն մերձ մակբային դասե-
 ցաւ:

Իսկ թէ վասն է՞ր շաղկապն քան զամենայն մասունս ի վերջոյ
 դասեցաւ, այսինքն՝ զի որպէս նախ զամենայն նիւթ պատրաստեն եւ
 ապա յետոյ զկապ նոցա, զի որպէս նախ պիտոյ է փայտ եւ ջիլ, եւ
 ապա՝ սոսինձ, այսպէս եւ զեւթն մասունք բանիս որպէս նիւթ պատ-
 րաստեաց յառաջագոյն, եւ ապա զշաղկապն որպէս կապ նոցա:—
 Այսքան յաղագս ութ մասանց բանին յատկութիւնք, թէ վասն է՞ր
 այնպէս ընկալան զկարգ դասաւորութեան առ միմեանս:

ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՏԵՒՄԱՆՑ ԱՆՈՒԱՆ

Եւ հետեւին անուանն հինգ իր:

Հարցումն. Սահման անուանն ցուցանէ՞ր զհինգն, թէ ոչ:

Պատասխանի. Սահման անուանն զերկուսն ցուցանէ, այլ զերիսն՝
 ոչ: Որպէս ասէ մեկնիչն, թէ անունն յերկուս բաժանի՝ ի տեսանելիսն
 եւ ի լսելիսն, այլ երբեք անյայտք են՝ ասէ: Եւ ասէ, թէ զոչոչ սահմա-
 նաւ երկուքն յայտնի են, այսինքն՝ զի սահմանն զերկուսն միայն
 ցուցանէ, այսինքն՝ զհոլովքն եւ զսերքն յայտնէ սահմանն: Իսկ թէ
 որպէս է, — այսպէս է. քանզի ասէ, թէ անուն է մասն բանի հոլո-
 վական, — այս հոլովն է: Իսկ որ ասէ՝ «մարմին կամ իր նշանակե-
 լով», այսինքն՝ իմանալի կամ զգալի. իսկ իմանալին եւ զգալին զեր-
 կուս ազգ զուն նշանակէ, որ է սերքն. զի սերքն «ազգ» ասէ: Վասն որոյ
 10 Ե Տէրն ասէր՝ «Որդիք աշխարհիս այտորիկ իմաստնագոյն եմ յազգս
 իւրեանց, քան զորդիս լուսոյ»: Դարձեալ՝ զի անմարմինք ազգ կոչին,
 որպէս Տէրն հրամայէ, թէ «Այս ազգ ոչ իւրի ելանէ, եթէ ոչ պահաւի
 15 եւ աղաւթիւք»: Ապա ուրեմն սերքն եւ հոլովքն եւ անունն յայս յեր-
 կուս բաժանին, այսինքն՝ յիմանալի եւ ի զգալի: Այս ըստ մեկնիչին,
 որ ասէ, թէ անունն յերկուս բաժանի՝ ի տեսանելիս եւ յանտեսա-
 նելիս, այսինքն՝ յիմանալիս եւ ի զգալիս, այլ երբեք անյայտ են: Իսկ

- 1 AE նախդասեալ
- 2 H յերկու
- 3 E չի՛ք՝ այսինքն
- 3 ACEFG չի՛ք՝ եւ [տեղեալ]
- 3-4 I միջին
- 5 H յերկու
- 6 E երբեմն երբեմն [կրկն.]
- 9 AEEFG ծնունդ
- 10 E վերջադաս
- 10 E ասել
- 11 ACDE Սորա փխ Տէր
- 11 FH [Տաս.] թէ

- 11 AC չի՛ք՝ վասն
- 16 H չի՛ք՝ ի
- 17 B Պատասխանի փխ այսինքն
- 17 E պատրաստեն
- 18 B ապայ
- 18 CDFH կապ, B զկապ
- 18 ACDEFGHI չի՛ք՝ զի
- 19 B ապայ
- 19 G զեօթն
- 19-20 AF պատրաստից
- 20 B ապայ
- 22 ACDEFGHI դասին

- 1 ACDEFGHI ԱնՈՒԱՆ
- 2 B անուան
- 2 BE չի՛ք՝ իր
- 3 ACDFGHI Հարց, E Պատասխանի փխ
Հարցումն
- 3 G զհինգն
- 4 E չի՛ք՝ Պատասխանի
- 4 CDFH [Պատասխանի] եւ
- 4 E անուան
- 4 E զերկուս, G զերկու
- 4 G զսերքն, I զզործն փխ զսերքն
- 5 E յանունն
- 5 G յերկու
- 6 E անյայտ, H անյայտքն
- 6 E սահման փխ սահմանն
- 6 G զերկուսն [միայն]
- 9 ACDEFGHI այսինքն փխ այսպէս է
- 9 ACDEFGHI զի փխ քանզի
- 9 ACDEFGHI չի՛ք՝ թէ
- 9 ABC անունն

- 10 AB չի՛ք՝ [հոլովն] է
- 11 ABDEFGH [եւ] զգալին
- 12 B [սերքն] եւ ազգ ասէ սէրքն
- 12 E սէրքն
- 13 E աշխարհի
- 13 E իմաստնագոյնք
- 13 B չի՛ք՝ յազգս իւրեանց, FG ազգս
- 14 B [լուսոյ] յազգս իւրեանց
- 15 B չի՛ք՝ զի
- 15 ACDEFGHI ասէր փխ Տէր հրամայէ, թէ
- 16 ACDEFGHI չի՛ք՝ եւ աղաւթիւք, E աղա՞
- 16 E սէրքն
- 16-17 BG երկուս, DEFH երկուսս
- 17 ACDEFGHI բաժանի
- 17 E իմանալի
- 17 AE զգալի փխ ի զգալի
- 17 CDI մեկնիչին, E մեկնիչին
- 18 G յերկու, H երկու
- 19 AE չի՛ք՝ ի

Թէպէտ ոչ յայտնի, այլ ծածկարար ցուցանէ սահմանն զհինգն, այսինքն ասեին, թէ «անուն է հոլովական»՝ զհոլովն եցոյց, իսկ մարմին կամ իր ասելով՝ զսերքն եցոյց:

Դարձեալ՝ մարմին ասելով զտեսակն եցոյց. զտեսակ վասն այն ասաց, զի մարմնապէս տեսանի ի մարմնական աչաց: Իսկ տեսակացն զանազանութիւնն զձեւս կերպարանացն ցուցանէ, զի ձեւով զանազանին տեսակքն:

Իսկ թիւ, զի տեսակքն թուեալ են ի ներքոյ սեռիցն, ապա ուրեմն սահմանն զհինգն յայտնեաց ի հետեւելոց անուանն: Իսկ որ ասէ ի սահմանն, թէ հասարակ եւ յատկապէս, այսինքն՝ հասարակութիւն ասէ մեկնիչն, թէ է՝ հասարակութիւն ընդհանուր եւ մասնաւոր: Եւ յատուկն՝ ըստ անհատի, հասարակ[ն]՝ զընդհանուր. տեսակն ասէ ոչ ըստ հասարակ տեսակաց, այլ ըստ մասին ասէ, այսինքն՝ միայն զմի տեսակն, որ է ըստ միում տեսակի. եւ ո՛չ ըստ տեսակաց, այսինքն՝ հասարակ միատեսակ, որպէս՝ մարդ, իսկ յատուկ՝ ըստ անհատի, որպէս՝ Պետրոս:

Հարցումն. Վասն է՞ր հինգ են հետեւումը անուան, եւ ո՛չ՝ աւելի եւ կամ պակաս, կամ վասն է՞ր երեք են սերք, այսինքն՝ ազգ անուանց, եւ կամ վասն է՞ր երկու են տեսակը անուանց, կամ վասն է՞ր երեք են ձեւք եւ երեք թիւ անուանց, կամ թէ վասն է՞ր վեց են հոլովք անուանց: - Բննելի են այսոքիկ, զի ոչ է ընդ վայրապար եղեալ բանդ յիմաստնցն, այլ՝ ընտրութեամբ:

Պատասխանի. Վասն այն հինգ են հետեւումը անուանն, զի ինքն

յիւր մասանցն բաղկանայ, որպէս վեց թիւն յիւր մասանցն, այսպէս եւ սա: Նայի՛ զի երեք սերք եւ երկու տեսակք [են] անուանց, որ լինի հինգ, վասն այնորիկ հինգ են հետեւումը իւր, զի ի սեռէ, այսինքն՝ յազգէ եւ ի տեսակէ յայս աւարտեցաւ: Երկրորդ՝ զի երեք են ձեւք անուանն եւ երկուք են թիւք, այսինքն՝ եզական եւ յոգնական: Իսկ երկականն ոչ գոյ յամենայն լեզուս, բաց ի լուսնն, եւ այն յետոյ եզաւ յամանց: Արդ՝ երեք ձեւք եւ երկու թիւք լինի հինգ: Եւ յիւր ձեւոյն եւ յիւր թուոյն հինգ աւարտեցաւ: Երրորդ՝ զի վեց են հոլովք անուանն, մինն՝ ուղղական է եւ հինգ ազգ հոլով աւնու, ապա ուրեմն հինգ են հոլովք անուան, վասն որոյ հինգ են հետեւումը անուան: Չորրորդ՝ զի անուն ի վերայ էակաց լինի, այսինքն՝ յիմանալեաց եւ զգալեաց, վասն որոյ ցուցաւ ի սահման անուանն, թէ «մարմին կամ իր նշանակէ», այսինքն՝ իմանալի եւ զգալի: Ապա ուրեմն անունն ի վերայ էակաց է, եւ Պղատոն զհակն ի հինգ բաժանէ, այսպէս եւ Պորփիր ի հինգ բաժանէ, այսպէս եւ Արիստոտէլ յերկու հինգ բաժանէ, վասն որոյ հինգ են հետեւումը անուան: Զի այն իւրաքանչիւր հինգն անուան հետեւեցան: Հինգերորդ՝ զի զգայարանք կենդանեաց հինգ են եւ հետեւին հինգ վայելմանց էակին, որ ըստ Պղատոնի, այսինքն աչաւք՝ զգոյն, ունկամբ՝ զձայն, ըռնգամբ՝ զհոտ, բերանով՝ զհամ, ձեռաւք՝ զմարմին: Այսպէս եւ անուանն հինգ են հետեւումը, զի այստքիկ անուան հետեւին: Վեցերորդ՝ զի հինգ են մասունք բանին

- 1 D ծածկարար
- 1 E գահմանն
- 1 G զհինգն, D զհինգ
- 2 ABFG անունն
- 2 CDFGHI չիբ՝ է
- 2 CDHI մարմինն
- 3 ACDEFGHI չիբ՝ ասելով
- 4 ACDEFGHI զի տեսակ փխ զտեսակ [վասն]
- 5 ACDEFGHI ասին
- 6 DFGI զանազանութիւն փխ զանազանութիւնն
- 6 ACDEFGHI զանազանք են փխ զանազանին
- 7 E [զի] տեսակն
- 8 A չիբ՝ թուեալ են ի ներքոյ սեռիցն, ապա ուրեմն սահմանն զհինգն
- 8 B ներքո
- 9 G զհինգն
- 9 I անունն
- 9-10 B Իսկ որ ասէ հասարակարար եւ յատկապէս...
- 10 EI յատուկ
- 10 AE այսինքն ինքն
- 11 ACDEFGH չիբ՝ է

- 11 ACDFGI ընթահանուր, BE ընթանուր
- 12 ACDEFGHI յատուկ
- 12 ACDEFGH [անհատի] այսինքն
- 12-13 B հասարակութիւն, որ ասաց ոչ զընթանուր տեսակքն
- 12 AE զընթանուր, CDFHI զընթահանուր
- 12-13 B չիբ՝ ոչ ըստ հասարակ տեսակաց
- 14 B չիբ՝ որ է ըստ միում տեսակի
- 14 B չիբ՝ այսինքն
- 15 DI մի տեսակ, H մի որպէս սակ փխ միատեսակ
- 16 ACDGHI Հարց, E Պատասխանի փխ Հարցումն
- 18 ACDEFGHI չիբ՝ կամ [պակաս]
- 18 ACDEFGH չիբ՝ եւ [կամ]
- 19 ABH չիբ՝ վասն է՞ր [երկու]
- 19 CDEF երկուք
- 19 E տեսակ
- 20 ACDEFGH չիբ՝ թէ
- 20 ACH չիբ՝ վասն
- 21 H չիբ՝ [սչ] է
- 23 E Հարց փխ Պատասխանի
- 23 DI հետեւումն
- 23 E անուն

- 1 ACDEFGH ի [յիւր]
- 2 B սայ
- 2 B տեսակքն
- 3 BDGI վասն այն
- 3 G հինգ
- 3 E ի սերէ, ABCDFGH ի սերէ
- 4-5 ACDE անուան
- 5 E յեզական
- 5 AC յոքնական, E յօգնական
- 5-6 B երրական փխ երկական
- 6 DFG բայց
- 6 A յայն
- 6 E եզեւ փխ եզաւ
- 8 ACEFH չիբ՝ են
- 8 ADI անուան
- 9 FG մին
- 9 ABCDE ուղղականն
- 9 G հինգ
- 9 ABDEFH չիբ՝ են [հոլովք]
- 10 E անուանն
- 10 B վասն այն, CDFHI չիբ՝ վասն որոյ հինգ են [չիբ՝ նաեւ G] հետեւումը անուան
- 11 AH անունն
- 11 DHI ի վերայ
- 11 E իմանալեաց

- 12 ACDEFGH ի սահմանն
- 12 ACDEFGHI անուան
- 12-13 ACDEFGHI նշանակելով
- 14 A էակացս, CDFGH էակացն
- 14 G հինգ
- 14 D Պորփիրիոս
- 14-15 A չիբ՝ այսպէս եւ Պորփիր ի հինգ բաժանէ
- 15 D ի յերկու
- 15-16 B վասն այն
- 16 G հինգ
- 16 ACDEFGHI անուանն
- 16 G հինգն
- 17 DI հետեւեցաւ
- 19 ABCDEFGHI զգոյնն
- 19 ACDEFGHI զձայնն
- 19 E զհոտն
- 19 B ըռնկամ, CDEFG բարեզամբ
- 19 H զհամն
- 20 DI ձեօք
- 20 EH զմարմինն
- 20 ACDEFGI անուան
- 20 G հինգ
- 21 DI հետին փխ հետեւին
- 21 G հինգ
- 21 ABG չիբ՝ են

ըստ Արսիստոտէլի եւ այլ ումանց: Եւ զի անուէն մասն է բանի, վասն որոյ Հինգ եւ Հետեւուներ իւր: Եւ թնորորդ՝ զի ամենայն ինչ իր Հետեւի անուան, այսինքն՝ յայս Հնգէս արտաքոյ ոչ են, վասն որոյ Հինգ եւ Հետեւուներ անուան:

5 Հարցումն. Վասն է՞ր երեք եւ սերք անուան:

Պատասխանի. Չի սերքն ազգ ասէ, եւ ազգ անունն երեք են, այսինքն՝ արական, իգական կամ շէջոքական, որ ոչ արու է եւ ոչ էգ: Եւ ազգ անունն այս երեքս է եւ յայսմանէ արտաքոյ ոչ գոյ՝ թէ՛ իմանալի, թէ՛ զգալի, վասն որոյ երեք եւ սերք անուանն:

10 Հարցումն. Վասն է՞ր երկու եւ տեսակ անուանն:

Պատասխանի. Նախ՝ զի ինքն յիւրմէ յերկուց բաղկանայ, այսինքն՝ յերկու վանգից, որ ասի անուն: Երկրորդ՝ զի երկու է անունն, այսինքն՝ կամ ընդհանուր հասարակ եւ կամ՝ յատուկ մասնական: Ընդհանուր եւ հասարակ, որպէս ասել[ն]՝ արարածք, աշխարհք, տիեզերք, իմանալիք եւ զգալիք: Իսկ յատուկ եւ մասնական, որպէս ասել[ն]՝ մարդ, ոչխար, աղաւթի, եւ կամ ասել[ն]՝ Պետրոս, Թորոս, կամ ասել[ն]՝ կարմիր եգն, սեւ եգն, այս յատուկ եւ մասնականն է: Եւ այս երկուս է անունն, վասն որոյ ասաց ի սահման անուանն, թէ՛ «հասարակ եւ յատկապէս», վասն այնորիկ երկու եւ տեսակ անուանն: Երրորդ՝ զի տեսակ անուանն յայս երկուսս բաժանի, այսինքն՝ ի նախագաղափարն եւ յածանցականն, այսինքն՝ ի նախադիւրսն եւ յառաջ

- 1 A անուն
- 1 H նման փն մասն
- 1-2 B վասն այն
- 2 G Հինգ
- 2 G Եթնորորդ
- 3 E Հետեւ
- 3 ABDFG այս
- 3 G Հինգէս
- 3 B արտաքո
- 3 B վասն այն
- 4 G Հինգ
- 4 A անունն
- 5 ACDEFGHI Հարց, B չի՞ Հարցումն
- 5 A անունն
- 6 AE [Պատասխանի] այսինքն
- 6 E սերքն
- 6 ACDEFGH իսկ փն եւ
- 7 ABF շնորդական
- 7 D էք
- 8 ABCDEFG անուն
- 8 B այլ փն արտաքոյ
- 8-9 B չի՞ թէ՛ իմանալի, թէ՛ զգալի
- 9 E սերք
- 9 DEI անունն
- 10 ABCDEFGHI Հարց
- 10 I տեսական
- 10 E անուն
- 11 ACD ի յիւրմէ, H ի յիւրմէ

- 12 ACDEFGH յերկու [վանգից]
- 12 G վանգից
- 12-13 B չի՞՞ այսինքն
- 13 ACFGH Ընդհուր, D Ընդհուր, B Ընդհանուր [հաս.]
- 13 E չի՞՞ [կամ] հասարակ
- 13 E [յատ.] եւ
- 13-14 ACDEFGHI չի՞՞ Ընդհանուր եւ հասարակ, B ընթանուր
- 14-18 ACDEFGHI [ասելն] երկնք, երկիր, աշխարհ, էակ, արարիչ, արարած, իմանալի, զգալի, սերք տեսակք անհատք: Այս յատուկ մասնական [D մասնականն է]: Իսկ ընդհանրականն [D ընթանուրականն] եւ հասարակ, այսինքն անունն, որ զամենայն պարունակեայ է եւ ամենայն ինչ է յանուն գայ [CDEFGH եւ ամենայն ինչ անունն գայ]: Եւ այս երկուս է անունն...
- 18 B վասն այնորիկ
- 18 AF ի սահմանն
- 19 ACDEFGH վասն որոյ
- 19 A [են] սոսկ փն տեսակ
- 20 E [զի տեսակ] անունն
- 20 A երկուս երկուս, H յայսպէս փն երկուս
- 20-21 ACDEFGH նախադիւրսփար
- 21 ACDEFG ի յածանցական

եկեայն ի նմանէ, որպէս յարարչէն՝ արարածք, եւ յերկրէն՝ երկրայինք, եւ ի ծնողէ՝ ծնեայն եւ այլն: Չորրորդ՝ զի երկու եւ տեսակ անուանց, այսինքն՝ իրն եւ [ընդ]դիմակն իւր, որպէս՝ անեղն եւ եղականն, գոյն եւ ոչ գոյն, հուսիւնն եւ պատահումն, իմանալի եւ զգալի, բանական եւ անբան եւ այլն, որ ըստ կարգին, վասն որոյ յայս երկու տեսակէս արտաքոյ անուն ոչ է:

Հարցումն. Վասն է՞ր երեք եւ ձեւք անուան:

Պատասխանի. Նախ՝ զի երեքն կատարեալ թիւ է: Երկրորդ՝ զի այս երեք եւ տեսակ ձեւոցն, այսինքն պարզ՝ որպէս ուղղանկիւնին, բարդ՝ որպէս եռանկիւնին, յարարարդ՝ որպէս քառանկիւնին եւ այլ ամենայն: Երրորդ՝ զի երեք են, որ զանազանին ձեւով, այսինքն՝ կերպիւ ի միմեանց. նախ՝ անեղական հուսիւնն. երկրորդ՝ իմանալիքն. երրորդ՝ զգալիքն. չորրորդ՝ ձեւք երեք են, զի ամենայն ինչ եռակի տարրոջ է: Հինգերորդ՝ զի ամենայն իր ունի հուսիւն, զարուսթիւն եւ ներգործութիւն եւ այլ սոյնպիսիք:

Հարցումն. Վասն է՞ր երեք եւ թիւք:

Պատասխանի. Այսինքն՝ զի երեքն է կատարեալ թիւ այսպէս. զի միակն ոչ է թիւ, այլ սկիզբն է դարին եւ կոճատին, իսկ երեքն թիւ է կատարեալ եւ ծնանի զվեցն, որ է կատարեալ թիւ:

Դարձեալ երեք է թիւ, որպէս ասի՝ եզական, երկական եւ յոգնական: Եզական՝ որպէս մի է անեղական ընութիւնն. երկական՝ որպէս կրկին են իմանալիք եւ զգալիք. յոգնական անբաւ են տեսակք եւ անհատք:

Դարձեալ՝ զի թիւն երկու է իսկապէս, այսինքն՝ եզական եւ յոգնական:

Հարցումն. Վասն է՞ր վեցն եւ հոյսվք անուան:

- 1 DI յերկրէ
- 2 ABEH ի ծնողէն
- 2 ABCDEFGHI տեսակք
- 4 ABFH եզականն, E եղականն
- 4 ABCDEFGI հուսիւն
- 5 H յանբան
- 5 E վասն այնորիկ
- 5-6 E չի՞՞ վասն որոյ յայս
- 6 E չի՞՞ երկու տեսակէս արտաքոյ անուն ոչ է:
- 7 ABCDEFGHI Հարց
- 7 B անունն
- 9 ACDEFGI ուղղանկիւնին, B ուղղանկիւնին, H ուղղանկիւնին
- 10 ACDEF բարթ
- 10 BCDFHI եռանկիւնին, E եռանկիւնին
- 10 ACDEHI յարարարթ
- 10 CDFHI քառանկիւնին, E քառանկիւնին
- 10 I այլն
- 12 E հուսիւն
- 12 DHI իմանալիք
- 13 ACDEFGHI զգալիքս
- 14 B տարոյ է փն տարրոյ է
- 16 ABCDEFGHI Հարց
- 19 B թիւն [է]
- 20 AF չի՞՞ թիւ
- 20-21 ACDEFHI յոգնական
- 20-21 E չի՞՞ երկական եւ յոգնական: Եզական՝ որպէս մի է անեղական ընութիւնն
- 22 E չի՞՞ եւ զգալիք
- 23 ACDFHI յոգնական
- 24 H չի՞՞ այսինքն
- 24-25 ACHI յոգնական, D սքնական
- 26 ABCDFHI Հարց
- 26 DEH վեց
- 26 ABCDEFG անուանց

Պատասխանի. Նախ՝ զի որպէս անունն մի էր եւ հինգ իր հետեւեցան նմա, այսպէս եւ ուղղական անունն մի է եւ հինգ հոլովք հետեւին նմա: Երկրորդ՝ զի մի է ուղղական գիծ երկրի, այլ վեց են կողմունք, որով հոլովի ի սոսա արեգակն, այսինքն՝ արեւելք եւ արեւմուտք, հիւսիս եւ հարաւ, վերին եւ ներքին: Երրորդ՝ զի վեցն կատարեալ թիւ է եւ կատարեալն բոլորակ է՝ որ ոչ է խոռ, այլ՝ բոլոր, գնդաձեւ. իսկ ամենայն ինչ, որ գնդաձեւ է՝ նմա՛ է հոլովիլն, որպէս՝ երկինք եւ արեգակն եւ սայլի ակն եւ այլ սոյնպիսիք, - վասն որոյ վեց են հոլովք անուանց:

10 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ մեկնիչն՝ «ի հինգ տեսակ սծանցին. յերիս տեսակն է բաղդատականն»:

Պատասխանի. Այսպէս ասէ՝ անբաղդատութիւն ըստ երկու աւրինակաց լինի՝ արագեղ եւ յամրեղ, այսինքն՝ զի արագն եւ յամրն անհամեմատ են միմեանց, բայց առինչականքն գմիմեանս նշանակեն:

15 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՝ ինքն ի կարգ բանին, թէ առինչականն յանբաւելի իրս ինչ՝ երկու ըստ իմանալեաց, երկու ըստ տեսանելեաց եւ ըստ միոյ զգալեաց:

Պատասխանի. Ըստ երկու իմանալեաց՝ որպէս գոյացութիւն եւ պատահումն որպէս ներհակ որակութիւնքն. պարզք՝ ջերմութիւն եւ ցրտութիւն: Իսկ երկու ի տեսանելեաց, որպէս՝ հող եւ ջուր, որպէս՝ լոյս եւ խաւար, լեռոն եւ դաշտ, ուղիղ եւ թիւր, - սորա ըստ միոյ զգալեաց են: Սորա անհասարակ որպէս առինչունակ են, եւ ոչ՝ առինչք: Զի

- 1 G հինկ
- 1-2 E հետեւացն փիւ հետեւեցան
- 2 G հինկ, B վեց փիւ հինգ
- 2 ACDFGHI հոլովքն
- 3 B նմայ
- 3 E ուղղակն
- 4 BE սոսայ
- 4 ACEFGH արեգակնն
- 4-5 ACDEFGHI չի՛ք՝ [արեւելք] եւ
- 5 E ի հիւսուս
- 5 ACDEFGHI չի՛ք՝ եւ [հարաւ]
- 5 E վերինն
- 5 E վեց են փիւ վեցն
- 7 DHI նմայ
- 8 E երկինքն
- 8 B վասն այնորիկ
- 10 ABCDEFGHI Հարց
- 11 G յերեք
- 11 BCDEFHG որ [է]
- 12 ACDEFHG չի՛ք՝ Պատասխանի
- 13 ACDEFHG չի՛ք՝ լինի
- 13 CDHG արագեղ փիւ արագեղ
- 13 CDHI յամրեղ փիւ յամրեղ
- 13 B յամրեղն փիւ յամրն
- 14 ACDEFG առնչականք, B սորնչականքն

- H արնչականք
- 15 ABCDEFGHI Հարց
- 15 B ի կարգք
- 15-16 AEG առնչականք, CDFHI սորնչականք
- 16 ACDEFGHI յանբաւելիս
- 16 ACDFGHI ինչ իրս [չբոցն], E չի՛ք՝ իրս
- 17 ACDEFGHI Այսինքն փիւ Ըստ
- 17 ABCDFGH յիմանալեաց
- 17 B գոյացութիւնն
- 18 AE պարզքն
- 18 H ջերմութիւնն
- 19-20 H ցրտութիւնն, CDFGI ցնծութիւն փիւ ցրտութիւն
- 20 E չի՛ք՝ որպէս [լոյս]
- 21 E լեռն
- 21 E թիւրք
- 21 B եւ [սորա]
- 21 FG զգալցոց, D զգալցն
- 21 B [զգալեաց], այսինքն բանականք անբանք, մահկանացոյք եւ անմահք, կենդանիք եւ անկենդանք, - սորա ըստ միոյ ըստ միոյ զգալեաց են, սորայ անհասարակ... բազմ...

թէպէտ գմիմեանս նշանակեն, այլ ոչ գոյացուցանեն եւ ոչ բառնան գմիմեանս որպէս առինչք: Իսկ ասէ՝ «Այլ ի կենցաղաբան է», այսինքն՝ զի սորա ոչ են կենդանիք, զոր ասացաք:

5 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ ի նոյն կարգին, թէ չորք են, որ չարժին գնայունք:

Պատասխանի. Չորք են, որ չարժին, այսինքն՝ բոյսքն, եւ կառաբոյսքն, եւ անբան կենդանիքն, եւ բանական մարդիկ: Բայց երկու են կենդանի գնայուն, որ է՝ բանականքս եւ անբանքն: Զի բոյսքն երկու չարժումն ունին. նախ՝ զկերակրականն, զածողականն եւ զծննդականն, եւ երկրորդ՝ որ ի հողմոց չարժին, բայց ոչ կարեն գնալ ի տեղոյն: Այսպէս եւ կառաբոյսն՝ թէպէտ կենդանի է, բայց զի ոչ ունի զհինգ զգայարանս, եւ ոչ զծննդականն, եւ ոչ զգնալն ի տեղոյն, բայց միայն չարժի ի տեղն, վասն որոյ ոչ ասէ գնա կենդանի:

15 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՝ «ի նոյն կարգն հաճելի եւ անհաճելի»:

Պատասխանի. Հաճելի՝ առողջութիւն, կենդանութիւն, ուրախութիւն, խաղաղութիւն եւ ամենայն բարութիւն. իսկ անհաճելի՝ հիւանդութիւն, մահ, տրտմութիւն, խոտովութիւն եւ ամենայն չարութիւն:

- 2 B [Իսկ] որ
- 2 DI ի կենդանութեան
- 2-3 B գայն ասէ զոր եւ սաց, թէ միոյ զգալեաց, որ զգալի կենդանիքն են, որպէս եւ սացացք՝ բանականք եւ անբանք, կենդանիք եւ անկենդանիք փիւ այսինքն՝ զի սորա ոչ են կենդանիք. [FG կենդանիքս] զոր ասացաք:
- 4 ABCDEFGHI Հարց
- 5 B չորս չարժական եւ գնայուն. ստա՛ղին ասէ զիմանալի հրեշտակքն. երկրորդ ասէ զբանական մարդիկ. երրորդ ասէ զգալական եւ գանբան կենդանիք: Զի՞ թէպէտ են այլ չարժականք եւ կենդանիք, սակայն ոչ են այլ չարժականք եւ կենդանիք եւ տնկականքն, որ կենդանիք անուանին եւ են չարժականք, բայց ոչ են գնայուն... փիւ Չորք են, որ չարժին, այսինքն՝ բոյսքն, եւ կառաբոյսքն, եւ անբան կենդանիքն, եւ բանական մարդիկ: Բայց երկու են կենդանի գնայուն, որ է՝ բանականք եւ անբանքն՝ ընթերցման:
- 5 D չորս
- 5-6 D կառաբոյսք են
- 7 G մարդիկ, H մարդիկքն
- 8 ACDHI բանականք
- 8 E անբանական փիւ անբանք
- 9 E ունի
- 9-10 D զծննդականն
- 10 ACDEFHG չի՛ք՝ եւ
- 10 D ոչ կարեք
- 10 ACDEFGHI գնալ ոչ կարեն [I կարել] [չբոցն]
- 11 FHI տեղոյն
- 12 G գհինկ
- 12 AF զգայարանքս
- 12 E չի՛ք՝ ոչ [ծննդ.]
- 12 ABCDEFI տեղոյն
- 12 G չի՛ք՝ ի [տեղ.]
- 13 B վասն այնորիկ ոչ ասեն գնայն անկականքն կատարեալ կենդանիք եւ կերկինքն եւ լուսաւորք թէպէտ են չարժականք եւ գնայուն, բայց ոչ ունին բնազկենդանութիւն եւ ոչ զգայութիւն, այլ եւ անկականքս ոչ ունին զգայութիւն, բայց կառաբոյսն սակաւ մի ունի զգայութիւն, զի յորժամ որ մի մերձակայ լինի նմայ, ի մի վայր ժողովի եւ ջուր ցրուէ յերես նորա, բայց ոչ ասի կատարեալ զգայուն եւ ոչ կատարեալ կենդանի: Հարցումն... .
- 14 AEFHG Հարց, C Հարցում, DI Հարցմուն
- 15 ACDEFHG Այսինքն [հաճելի]
- 15 AB առողջութիւնն
- 16 ACDEFHG [անհաճ.] այսինքն

Արդ՝ հաճելին եւ անհաճելին իւրեանց տեսնաւոքն իրրառին-
 չունակք են: Իսկ որ ասէ, որ ոչ էութիւն ինչ երեւեալ ցուցաւ տեսա-
 կազունին, այլ անյայտ մնացեալ ի Հարցողէն, այսինքն՝ զի տեսակս
 անուանն միայն նախազաղափարն եւ ածանցն ցուցաւ, եւ այսորիկ ոչ
 5 յիշեցան, զի սորա անուանք են:

Հարցումն. Վասն է՞ր եւթն տեսակք ածանցացն նախադասեցաւ.
 Հայրանունականն, եւ զհետ նորա՝ ստացականն, եւ զհետ նորա՝ բազ-
 դատականն եւ այլն ըստ կարգի: Վասն է՞ր այսպէս ընկալան զկարգն:

Պատասխանի. Ոչ թէ պատահամբ, այլ խորհրդով այսպէս դասե-
 ցաւ յիմաստնոյն Հոմերոսէ. զի որպէս հինգ զգայարանքն մեր կար-
 10 գաւ ունին զդրութիւնն, ըստ տարերացոյ, եւ ոչ՝ անկարգապէս, այս-
 պէս եւ այս: Նախ՝ զի Հայրանունականն այլոցն, վասնզի Հայրն նա-
 խազազափար է, եւ ծնունդքն՝ ածանցեալ ի նմանէ:

Երկրորդ՝ զի ստացականն ընդ նմա դասեցաւ, զի ցուցցէ, թէ
 15 Հայրն է ստացող որդւոյն, եւ որդին ստացուած կոչի հարն, որպէս
 ասաց Մովսէս՝ «Ո՛ր, սա ինքն է Հայրն քո, որ ստացաւ զքեզ» եւ այլն:
 Վասն որոյ եւ Աղամ ասաց՝ «Յորժամ ծնաւ կայէն, ստացայ մարդ
 Աստուծով», ապա ուրեմն որդին ստացուած կոչի հարն, թէպէտ ի
 բնութենէ է ծնեալ: Եւ յայս միտս ասէ միածինն, թէ՛ Տէր ստացաւ
 20 զիս, զոր Արիոս⁸³ հերձուած իմացաւ, վասն որոյ ընդ Հայրականին
 ստացականն դասեցաւ:

Երրորդ՝ բաղդատականն ընդ ստացականին՝ դասեցաւ, զի ստացողն
 եւ ստացեալն բաղդատութիւն ունին առ միմեանս առինչունակութեամբ,
 որպէս Հայրն եւ որդին, տէրն եւ ծառայն, որ է ստացողն եւ ստաց-

- 1-2 E առինչունակ
- 2 F էութիւնն
- 2-3 ABCDFGH գեակազունին, E տեսա-
կազունին
- 3 DH չի՛ք՝ այսինքն
- 4 D նախազաղափարին
- 4 H ածանցին
- 4 B [ածանցն] յիշեցաւ եւ
- 4 ACD այսքան փն այսորիկ
- 5 B սորայ
- 6 ABCDEFGHI Հարց
- 6 CDHI հինգ փն եւթն
- 6 D ածանցանց, E ածանցանցն
- 7 A Հայրանունական
- 8 H ըստ կարգին
- 8 A զկարգան, EH զկարգ փն զկարգն
- 10 ABCDFHI Հոմերոսէ, E Հեմերոսէ
- 10 G հինգ
- 10 ABCEFGH զգայարանք, I գայարանք
- 11 E զդրութիւն
- 11 BCFGH տարերցոյ, E տարերարցոյ, H տա-
րերց
- 12 A Հայրանունականն
- 12 ACDEFGH այսինքն զի փն վասնզի

- 13 ADEFGH ծնունդքն
- 14 B նմայ
- 14 DFGI [դասեցաւ] այսինքն
- 15 ABCDEFI որդոյն փն որդւոյն
- 15 D [կոչի] Հայրն
- 16 BF սայ
- 16 G չի՛ք՝ է
- 16 ACDEFGHI Հայր
- 17 B վասն այն
- 17 H զկայէն
- 17 ABCDEFHI ստացա
- 18 ABC հար
- 18 H չի՛ք՝ ի [քն.]
- 19 ACDEFGH չի՛ք՝ է
- 19 E ծնել
- 20 CDFHI խօսեցաւ փն իմացա
- 20 B վասն այնորիկ
- 21 ACDEFGHI եզաւ փն դասեցաւ
- 21 ACDEFG [դաս.] այսինքն
- 22 F ստացաւոյն, GI ստացողն
- 23 B առնչականութեամբ, CEFghi առն-
չականութեամբ
- 24 B չի՛ք՝ որ է ստացողն եւ ստացեալն,
ստացողն

եալն, վասն որոյ բաղդատականն ընդ ստացականին եղաւ:

Չորրորդ՝ գերադրականն ընդ բաղդատականին դասեցաւ, զի բաղ-
 դատելն այն է, որ զմինն առ մինն բաղդատես կամ զմինն առ բա-
 5 դումն. եւ յորժամ բաղդատես, մի ոմն գերադրական գտանի քան
 զմիւսն, որպէս Դաւիթ գերադրական գտաւ քան զՍաուուդ եւ քան զԳե-
 թացիս, վասն այնորիկ ընդ բաղդատականին գերադրականն դասեցաւ:

Հինգերորդ՝ ընդ գերադրականին փաղաքականն եղաւ, զի ամենայն
 որ աս գերադրականն իւր փաղաքի՝ զիմի եւ ցանկայ, եւ որում որ
 ցանկանայ ոք՝ զնա գերադրական համարի իւրն, եւ ոչ անարգ քան
 10 զինքն: Չի գոր ինչ անարգ կարծեն, ոչ ցանկան նմա, այլ ամենայն
 ցանկալի գերադրական թուի ցանկացողին իւրոյ:

Վեցերորդ՝ ընդ փաղաքականին եղաւ յարանուցականն, զի ամե-
 նայն ցանկացող առ փաղաքելին ջանայ յարակցել, եւ ոչ՝ առ ատելին,
 վասն այնորիկ ասէ, թէ «Այր յարակցէ իւրմէ Գանաչի», զի ամենայն
 15 որ եւ որո՞ն ցանկայ, նմա յարակցի՝ եթէ՛ սրբոց, եթէ՛ պղծոց, եթէ՛
 հոգեւոր գործոյ, եւ եթէ՛ մարմնաւոր ընչից:

Եւթներորդ՝ ընդ յարանուցականն բայածակաւն դասեցաւ,
 վասնզի յարանունականն եւ բայածականն յոյժ նման են միմեանց,

- 1 B վասն այն
- 1 E բաղդատութեան
- 2 ACEFGH [Չորր.] զի
- 2 D ըստ փն ընդ
- 2 ACDEFGH [դաս.] այսինքն
- 3 ACDEFGHI չի՛ք՝ այն է, որ
- 3 ACDEFGHI չի՛ք՝ [մինն] բաղդատես
- 3 D [կամ] զմին
- 3-4 ACDEFH բազումս
- 4 CDEFGHI չի՛ք՝ եւ յորժամ բաղդատես
- 4 ACDEFH չի՛ք՝ քան
- 5 ACDEFH չի՛ք՝ գմբան, G միւսն
- 4-5 DI առ մինն փն քան զմիւսն
- 5 DI չի՛ք՝ գերադրական գտաւ
- 5 ACDEFGHI [Դաւիթ] առ Սաուուդ համե-
մատեալ
- 5-6 ACDH զգեթացին
- 6 ACDEFGH վասն որոյ
- 6 ACDEFGHI եզաւ փն դասեցաւ
- 7 ACDEFGH [Հինգ.] զի
- 7 ABCDEFI փաղաքականն
- 7 ACDEFGH [եզաւ] այսինքն
- 8 H չի՛ք՝ իւր
- 8 AEFGH փաղաքէ
- 8 A [եւ] ցանգաւ, CDFHI ցանկաւ, E ցան-
գայ
- 9 B [որ] ցանկայ
- 9 B գնայ
- 9 E գերադրականն
- 9 B գիարգ փն ոչ [անարգ]
- 12 ABCDEFGH [Վեց.] զի
- 12 ACDEF փաղաքականին
- 12 ABCEFG յարանունականն
- 12 ACDEFGH [յար.] այսինքն
- 13 G ցանկացող
- 13 ACDEFHI փաղաքելին
- 13 BCDFH քանա
- 13 E յարակցի
- 13 E չի՛ք՝ առ [ատելին]
- 14 ACDEFGH վասն որոյ
- 15 ABCDH յարակցէ
- 15 CDHI ցանկաւ, E ցանգայ
- 15 E յարակցից
- 15 BE եւ [եթէ պղծոց]
- 16 AGH չի՛ք՝ զործոյ
- 16 չի՛ք՝ եւ
- 16 B չի՛ք՝ ընչից
- 17 G Եթեմերորդ
- 17 ACDEFGH [եւթն.] զի
- 17 AB յարանունութեանն, E յարանուն-
թեան
- 17 B չի՛ք՝ դասեցաւ
- 18 ACDEFGH զի եւ փն վասնզի
- 18 AF յարանունականն
- 18 I ոյժ
- 18 B [վասնզի] որպէս յարանուն է, որպէս
եւ բայածականն է, քանզի յարանուն
այս է, որպէս ասելն փն յարանունականն
եւ բայածականն յոյժ նման են միմեանց,
այսինքն

այսինքն՝ յարանունն, որպէս ասելն՝ յառաքինութեանն - առաքինի, յիմաստութեանն - իմաստուն եւ այլն, այսպէս եւ բայածականն՝ ի սիրելոյն - սիրելի եւ ի մարբելոյն - մարբելի, այսինքն՝ ի սիրելոյն - սիրուն, ի մարբելոյն - մարբուն, յիմանալոյն - իմաստուն եւ այլն, - վասն որոյ այսպէս ընկալան զդասակարգութիւն եւ թիւ տեսակք ածանցին՝ մի գհետ միոյ այս խորհրդովս դասեցան, զի ի միմեանց բազկանան իւրաքանչիւրքն, որպէս ի նախազադափարէն՝ ածանցեալքն: - Այսքան առ այս:

ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

10 Հարցումն. Զի՞նչ է լծորդութիւն կամ ուստի՞ եղև սահմանեալ կամ զի՞նչ ստուգարանի կամ վասն է՞ր եղան լծորդութիւնքն:

Պատասխանի. Լծորդն կրկին է իմանալ, այսինքն՝ նախ վասն մերձաւորութեան ասին լծորդք, որպէս տառք միմեանց մերձ գոտով՝ յայրէն մինչև ցքէն. երկրորդ՝ վասն նմանութեան ասին լծորդք, որպէս քմակից տառքն, զոր ասէ ըստ կարգին՝ բնիւ, պէիւ, մենիւ, փիւրիւ եւ այլն, զոր ըստ կարգին ցուցանէ: Այսպէս ըստ մերձաւորութեան զրուսեանն լծորդք են տարբերք միմեանց, վասն որոյ տարբար ասին, այսինքն՝ լծորդութեամբ տարեալք ի միմեանց: Իսկ ըստ նմանութեանն լծորդ ասին երկիր եւ ջուր՝ վասն թանձրութեան. իսկ աւղ 20 եւ հուր՝ վասն պարզութեան: Այսպէս լծորդ ասի հոգի եւ մարմին. այլև բանական տեսակ՝ ընդ բանականի, եւ անբան՝ ընդ անբանի. զարձեալ չորքոտանի՝ ընդ չորքոտանոյ, եւ թռչուն՝ ընդ թռչնոյ, եւ սողուն՝ ընդ սողնոյ. զարձեալ զազան՝ ընդ զազանի, եւ անասուն՝ ընդ անասնոյ. զարձեալ սուրբ կենդանիք՝ ընդ սուրբ կենդանեաց, 25 եւ անսուրբք՝ ընդ անսուրբոց, - եւ այսպէս ի տնկականն իմասցիս: Այսպէս եւ անզամք եւ զգայարանք կենդանեաց լծորդք են միմեանց,

- 1 CDGHI ասել
- 1 E առաքինութեանն, ACDFGH յառաքինութեանն
- 2 ACDEFNGHI յիմաստութեանն
- 3 E մարթալի
- 5 B վասն այն, CD չի՞՛ վասն որոյ
- 5 A զդասակարգութիւն
- 7 A իւրաքանչիւր օքն փիւ իւրաքանչիւրքն
- 9 FG ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
- 10 ACDEFHI Հարց
- 10 G լծորդութիւնն
- 10 D ուստի
- 10 B չի՞՛ եղև

- 10 ABEFG սահմանել
- 12 E Հարց փիւ Պատասխանի
- 15 ABCEFGI սէիւ փիւ պէիւ
- 16 ACDEFNGH որ փիւ զոր
- 16 ACDEFNGH Այս փիւ Այսպէս
- 16-17 H մերձաւորութեանն
- 17 B վասն այն
- 18-19 ABCDEH նմանութեանն
- 22 ABCEI չորքոտանոյ, D չորքոտանի
- 24 H [ընդ սուրբ] կենդանոյ
- 25 CDFNGHI անսուրբն, B անսուրբքն
- 25 E ի տանգան փիւ ի անկականն

այսինքն՝ երկու աչքն, երկուականջքն, երկու պինչն, երկու չրթունքն, երկու ձեռքն եւ երկու ոտքն: Դարձեալ ասին լծորդք թիւ համարացն: Այսքան լծորդք ասին:

Դարձեալ լծորդ ասին մեղքն եւ պատուհանն, արդարութիւնն եւ պարզեւթն, վասն որոյ ասէ Յովէլ մարգարէն⁸⁹, թէ՛ «Սեբմանցե՛ք քարդարութիւն եւ հնձնցե՛ք պատուղն կենցաղ»: Այս՝ թէ՛ զի՛նչ է լծորդութիւն[ն]:

Հարցումն. Վասն է՞ր լծորդութիւնս զկնի անուան եւ բայի դասեցաւ:

10 Պատասխանի. Վասն վեց պատճառի. նախ՝ զի անունն եւ բայն յամենայն խաւս լծակցին: Երկրորդ՝ զի որպէս իր ընդ դոյանալն առնու զանունն, այսպէս եւ յորժամ յայտնեցաւ անունն եւ բայն եւ ի միասին դասեցան՝ անուն ընկալան, թէ՛ լծորդութիւն: Երրորդ՝ զի որպէս երկու օք յորժամ ի միասին ընթանան՝ «ճանապարհորդ» ասին միմեանց, այսպէս անունն եւ բայն ի միասին ընթանան յամենայն խաւս եւ ի բանս, վասն որոյ լծորդ կոչեցան՝ որպէս ճանապարհորդք եւ ընկերակիցք: Չորրորդ՝ զի յետ բային եղաւ լծորդն, այսինքն՝ զի բայն յերկու վանգից լծորդութեանն լինի, որպէս ասելն՝ գործել, խաւսել, վասն որոյ զկնի բային դասեցաւ լծորդն: Հինգերորդ՝ զի ի բազում վանգից մի բառ կազմի, որպէս ասել[ն]՝ արքայութիւն, եւ ի բազում բառից լծորդութեանն ապա յայտնի ներտրամադրեալ բանն, որպէս ասացաւ ի սահման բանին, վասն որոյ յետ անուանն եւ բային լծորդն է կարգեալ: Վեցերորդ՝ զի լծորդութիւնս վասն ստուգարանութեան խաւսից եւ բայից է, զի մի՛ ի քմակից գրոյն սխալեացոք, որպէս ասել[ն]՝ բազուկ, պազուկ, փազուկ, - եւ այսօրիկ բայք են, վասն այն եղաւ լծորդութիւնս, զի զբայից ստուգարանութիւնն յայտ-

- 1 BCDEFNGHI ականջն
- 1 E չրթունք
- 2 B չի՞՛ եւ
- 2 ABEFGH համարացն
- 4 AEFNG արդարութիւն, 1 արդարութիւնքն
- 5 B վասն այն
- 5 ADE մարգարէն Յովէլ [ընդն]
- 5 CFGHI չի՞՛ Յովէլ
- 5 AEFNG չի՞՛ թէ՛
- 5 CD սերմանեցաք
- 6 ABCDEFNGHI զպտուղ
- 7 ABCDEFNGHI Հարց, E Պատասխանի փիւ Հարցումն
- 9 E Հարց փիւ Պատասխանի
- 10 E երեք փիւ վեց
- 10 ABCDEFNGH գանունն
- 10-11 ABEFG ամենայն
- 11 B չի՞՛ ընդ
- 11 E գոյակից
- 12 AEF չի՞՛ եւ [յորժամ]
- 12 BCDFNGI անուն
- 13 E լծորդութիւնք
- 14 ACDEFNGHI չի՞՛ յորժամ
- 14 DH ի մասին փիւ ի միասին
- 14-15 E չի՞՛ ճանապարհորդ ասին միմեանց, այսպէս անունն եւ բայն ի միասին ընթանան
- 15 E ամենայն
- 17 E յերկ փիւ յետ
- 18 G վանկից
- 18 G լծորդութեան
- 18 C չի՞՛ լինի
- 18 ABCDEFNGHI գործելն
- 19 B վասն այն
- 20 CDG վանկից
- 20 C արքայութիւն
- 21 B ապա
- 22 B վասն այն
- 25 B գրազուկ
- 25 E բազուկ, բազուկ փիւ բազուկ, պազուկ
- 26 ACDEFNGH վասն որոյ
- 26 E ստուգարանութիւն

նէ, վասն որոյ զկնի բայից եղան լծորդքն: Իսկ երկրորդ՝ թէ ուստի՞
 եղև սահմանեալ լծորդութիւնն, այսինքն՝ զի՞ լծորդութիւնն սահման-
 եալ եղև ի տաղաչափական կշռոց ուսումնաւարժից ունանց, որք ի մա-
 կացութեան զեզերանս կացին, զի զսահմանաչափութիւնն բանին լծոր-
 դովն շինէին, այլև ի տեսակ խաւսից լինէր լծորդովն, որպէս՝ բա-
 5 գուկ, պագուկ, փագուկ: Վասն այն եղաւ լծորդութիւնն ի տեսակս
 խաւսից, զի յորժամ բանն զորդ չգայ, զմին գիրն չան եւ զմին այլ
 գիր տեղն լծէ, այսինքն՝ զպէն չան եւ բենն լծէ, որ ճշմարիտ գայ
 10 բագուկն: Այսպէս եւ կոնդն՝ որ է «սապարն», թէ զճէն չաննս՝ կող
 լինի: Այսպէս կնգուղն, թէ զգիմն չաննս եւ կեն զննս՝ լինի կնկուղ,
 որ է «կնոջ կուղ», այսինքն՝ «մանդիլ» կամ «սարազուճ»: Այսպէս եւ
 սարն, թէ ուայիւ սասն՝ սառն լինի, այսպէս եւ մարդն, թէ մարտ
 սասն՝ զկռիւն ցուցանէ, այսպէս եւ ձորն, թէ ծայիւ սասն՝ ձոր լինի:
 Վասն այնորիկ սահմանեցաւ լծորդութիւնս, որ զամենայն բառ ուղղէ:
 15 Բայց ի մեր լեզուս այլազոլ ինչ եղեալ զիւտ առաջնոցն, որպէս սոցա,
 որ ոչ միայն ըստ յառաջիկա ասացելումն, այլև երկրորդիս խոնարհ-
 մանն, որպէս՝ կոպիս եւ կոպիսմ. այլ զանազանապէս եւ ոչ անբաժանա-
 բար, որպէս ի զգայութիւնն զուզատեսութիւնս տեսանելեաց. եւ ձայն
 20 ազդեցական ընդունողք առբերումն մտաց: Եւ յերկատեսակ կենդան-
 ւոյն հաւասարապէս, զի յերկուցն մի իմաստասիրի առ զիւտ կերակ-
 րոցն:

Դարձեալ լծորդութիւն սախ քանակի: Եւ քանակ սեռ գոյով երկակի
 տեսակս գործէ, զի է՛, որ սարորոչ է, եւ է՛, որ շարունակ: Արդ՝

տարորոչ քանակ սախ թիւն, իսկ շարունակ՝ անյայտ նիչն, զիծն,
 մակերեւոյթն, մարմինն: Դարձեալ՝ շարունակ լծորդութիւն սախ զա-
 նազան զձայնն առ մի վանդ, եւ զանազան վանդ՝ առ մի բառ, եւ զա-
 նազան բառ՝ առ մի բան, եւ բանիւ լինի ամենայն զիւտք իմաստու-
 5 թեան: Դարձեալ՝ լծորդեալ լինի ձայն ընդ բանին, որով ներտրա-
 մաղբեալ բանն արտաբերեալ լինի ի լուր բազմաց: Դարձեալ՝ լծորդի
 անմարմին բանն ընդ երիս ենթակայս, այսինքն՝ ընդ տեսութիւն
 մտաց մերոց եւ ընդ նիւթական ձայնից, որ ընդ շնչոց, ընդ զգայի
 նիւթ գրոյն, որով երեք անուանակոչութիւնս առնու բանն, այսինքն՝
 10 ներտրամաղբեալ, ներխաւսեցեալ, ներգրեցեալ: Դարձեալ երեք լծակ-
 ցութիւն սախ բանին, այսինքն՝ անկատար, կիսակատար եւ կատարեալ:
 Եւ բան գոյն լուծէ ի վերայ երիցն, որք ի ձեռն երեք լծորդ կիտից
 յայտնին, այսինքն՝ մինչ ի ստորակէտն անկատար սախ բանն, եւ
 մինչ ի միջնակէտն կիսակատար եւ մինչ յաւարտակէտն՝ կատարեալ:
 15 Եւ յայլքան բանից ծանի՛ր զլծորդաց գիտութիւնն: Այս՝ թէ զի՞նչ է
 լծորդութիւն կամ վասն է՞ր զկնի անուան եւ բայի դասեցաւ կամ
 ուստի՞ եղև սահմանեալ:

Երրորդ՝ պարտ է գիտել, թէ զի՞նչ ստուգաբանի լծորդութիւնն.
 որպէս սակն՝ ճանապարհորդ, կցորդ, այսպէս եւ լծորդութիւնն ընդ
 20 իւր յարակցին՝ թէ՛ մերձաւորին եւ թէ՛ նմանոյն: Չորրորդ՝ թէ վասն
 է՞ր եղան լծորդութիւնքն: Նախ՝ զի ծանիցոք, թէ ո՞րք են լծորդք ի
 ստոյնիս ըստ բերականութեան արհեստին, այսինքն՝ նախ ութ ձայնա-
 ւորքն լծորդք սախն միմեանց. ա, Ե, է, ը, ի, ո, ւ, օ: Երկրորդ՝
 որպէս երկարքն երկու՝ է, օ: Երրորդ՝ լծորդին նուազքն երեք՝ Ե, ո, ւ:
 25 Չորրորդ՝ երկամանակքն երեք. ա, ը, ի: Հինգերորդ՝ յաւաջաղբ
 ձայնաւորքն վեց՝ ա, Ե, է, ը, ի, ո: Վեցերորդ՝ եւ ստորագասք եր-

- 1 B վասն այն
- 1 ABCDFGH բայիցս
- 1 ACDEFGH երկրորդն
- 1 AEG չի՛ք՝ թէ
- 1 C ուտի փխ ուստի՞
- 2 ABCDEFH սահմանել
- 2 B լծորդութիւն
- 2 E [զի] լծորդութիւն
- 2 ABCDEF սահմանել
- 3-4 B մանկութեանց փխ մակցութեան
- 4 E զսահմանաչափութիւն
- 5 E լինէին փխ չինէին
- 5 E տեսակ
- 5 ACDEFGHI լծորդն [որպէս] փխ լծոր-
 դովն
- 5 B չի՛ք՝ որպէս
- 6 B [բագուկ] եւ առանց լծորդի
- 6 ACDEFGH չի՛ք՝ վասն այն եղաւ.
- 6 ACDEFGH լծորդութիւն
- 7 ACDEFGH թէ փխ զի յորժամ
- 7 ABF չգա
- 7 ABFGH [եւ] մին
- 7 ACDEFGHI [զմին] զիր այլ լծէ յայնոր
 տեղն, այսինքն...

- 8 ABCDEFG բեն փխ բենն
- 8 ACF գա
- 10-11 B չի՛ք՝ Այսպէս կնգուղն... սարա-
 դուճ
- 12 E սակն
- 12 E մարդ փխ մարտ
- 13 B [սակն] նայ
- 13 ABCDEFGH լուր փխ լինի
- 14 B վասն այն
- 14 CDFGI չի՛ք՝ բառ
- 15 E բաց
- 15 CDFGHI չի՛ք՝ առաջնոցն
- 16 B [կոպիսմ] կոպիցի
- 19 B եւ այն ազդեցան ըստ ուղղին առբե-
 րումն մտաց... ACDFGHI ոչ այն ազդի
 յանրնդունողք արբերումն մտաց... (Ուղ-
 դում ենք ըստ Մովսէս Քերթիզի տե՛ս ն-
 Ազոնց, նշուած աշխատս... էջ 174):
- 19 H երկատեսակ
- 19-20 ABCDEFHI կենդանոյն
- 20 ACDEFG յերիցն, H յերից փխ յերկուցն
- 23 A տեսակագործէ
- 23 ACDEFGHI [գործէ] այսինքն
- 23 ACDEFGHI չի՛ք՝ [տար.] է

- 1 ACDEFG թիւ, H թիւս, I թիւս
- 1 ACDEFGHI [շար.] այսինքն
- 1 ACDEFGHI նիշ
- 1 ACDEFGHI գիծ
- 2 ACDEFGHI մակերեւոյթ
- 2 ACDEFGHI մարմին
- 2 ACDEFGHI [տար.] այսինքն
- 3 G վանկ
- 3 CDGH չի՛ք՝ եւ զանազան վանդ
- 3 G չի՛ք՝ առ մի բառ
- 5 E լծորդ փխ լծորդեալ
- 6 ABG լինին
- 6 E լծորդութիւն փխ լծորդի
- 9 A նիւթադրոյն փխ նիւթ գրոյն
- 9 E անուանակոչութիւն
- 9 D ներտրամաղբեալ
- 10 H ներգործեալ, E ներգործեցեալ
- 10 ներգրեցեալ
- 10-11 F լծակցութիւն
- 12 F կնտից
- 13 BH մինչեւ [խտոր.]
- 14 CDH միջ փխ միջն [ի միջն.]
- 14 ABCDEFGHI ի միջնակէտն
- 14 BH մինչեւ [յաւարտ.]
- 15 HI այլքան

- 15 EH գիտութիւն
- 16 A անուան, G անակ
- 17 ABCEF սահմանել
- 18 B երրորդն
- 18 ACDEFGHI չի՛ք՝ պարտ է գիտել
- 18 E լծորդութիւն
- 18 ACDEFGH [լծորդ.] այսինքն
- 19 ACDEFGH ճանապարհորդակցորդ փխ
 ճանապարհորդ, կցորդ
- 19 ACDEFGHI լծորդն փխ լծորդութիւնն
- 21 ACDEFGH [լծորդ.] այսինքն
- 22 ACDEFGHI տարերցն փխ տարեցն
- 22 ACDEFGH բերական
- 22 G ութն
- 23 CEG [միմեանց] այսինքն
- 24 ACDEFGH [երկու] այսինքն
- 24 ACDEFGH [երեք] այսինքն
- 25 ACDF երկամանաք, EG երկամանակքն,
 B երկամանակքն
- 25 ACDEFGH [երեք] այսինքն
- 26 ACFGH [վեց] այսինքն
- 26 ABCDFI Ե, ներտրորդ, G Եօքներտրորդ փխ
 վեցերորդ
- 26 ACFGH [երկու] այսինքն

- կու. ի, ւ: Եւթներորդ՝ երկրարբառքն բունք Հինգ. աւ, եւ, ու, աի, ռի: Ութերորդ՝ բունարբառքն երեք. եւ, իւ, ը: Իններորդ՝ բարա-
 5 ւձայնքն ԻԶ (26)՝ ամենայն անձայնքն, որպէս յայտ է: Տասներորդ՝
 եւ նուրբքն տասն, որ լերկ կոչին. պ, կ, տ, գ, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Մտասաներորդ՝ ստուարքն ինն, որ եւ թաւ կոչին. փ, ք, ի, թ, ք, ց,
 10 լ, չ, ջ, ո: Երկուսասաներորդ՝ եւ միջակքն եթն. ք, գ, դ, ծ, դ, ն, ժ: Երեքասաներորդ՝ որ ի բաղաձայնիցն առաւել անձայն կոչին, ինն.
 ք, գ, դ, պ, կ, տ, փ, ք, ք: Չորեքտասաներորդ՝ եւ յանձայնիցն
 15 կրիսձայնքն ութ. գ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Հնգետասաներորդ՝
 կրկնակքն ութ. գ, լ, ի, շ, շ, դ, ջ, ց, ո: Վեցտասաներորդ՝ նայք չորք.
 դ, մ, ն, ր: Եւթնետասաներորդ՝ որ ոչ նստին ի վերջք անուանցն,
 Հինգ՝ ա, ե, ը, ո, օ: Ութնետասաներորդ՝ բաղաձայնականք անուանց
 երեք՝ ա, ք, փ, կ: Իսկ իննետասաներորդ՝ յորժամ անձայնքն լծակցին
 ընդ ձայնաւորացն:
- 15 Արդ, այս ամենայն իւրաքանչիւրքն դասք-դասք լծորդք տաին ըստ
 քերականութեան արհեստին: Եւ վասն այն եղան լծորդութիւնքն,
 զի նախ զայս ծանիցուք. եւ երկրորդ՝ վասն այն եղան լծորդութիւնքն,
 վասն ստուգարանութեան, զի մի՛ ծեփական բանիւ սխալեսցուք ի
 խաւսս, վասն որոյ ստէ բենիւ՝ ջամբեմ, մենիւ՝ ծաւնմ, պէիւ՝ ըմպմ,

- 1 ACEFGH Ութերորդ փի Եւթներորդ
 1 ACEFGH երկրարբառքն
 1 E յիԲ՝ բունք
 1 ACDEFGH [Հինգ] այսինքն
 2 ACDEFGHI Իններորդ փի Ութերորդ
 2 ACDEFGH [երեք] այսինքն
 2 CE է փի եւ
 2 ACDEFGI Տասներորդ փի Իններորդ
 2-3 E բաղաձայնք
 3 ACDEFGH ԻԶ [26] այսինքն, DHI յիԲ՝
 ԻԶ [26]՝ ամենայն անձայնքն, H յիԲ՝
 որպէս յայտ
 3 ACDEFGHI Մտասաներորդ փի Տասնե-
 րորդ
 4 ABCDEFGHI նուրբ
 4 ACDEFGHI [կոչին] այսինքն
 4 CD ա փի ս
 5 ACDEFGHI Երկուսասաներորդ փի Մե-
 տասաներորդ
 5 ABCDEFGL ստուարք
 5 H [կոչին] այսինքն
 6 ACDEFGHI Երեքտասաներորդ փի Երկո-
 տասաներորդ
 6 H [եւթն] այսինքն
 7 ACDEFGHI Չորեքտասաներորդ փի
 Երեքտասաներորդ
 7 ADEFGL անձայնք
 8 H յիԲ՝ ք
 8 ACDEFGHI Հնգետասաներորդ փի Չո-

- րեքտասաներորդ
 9 ACDEFGL կրիսձայն
 9 H [ութ] այսինքն
 9 AEFGL վեցտասաներորդ, CD վեցտասա-
 ներորդ փի Հնգետասաներորդ, H Հին-
 գետասաներորդ
 10 H [ութ] այսինքն
 10 H ա, ց [շրջուց]
 10 ACDEFGHI Եւթտասաներորդ փի
 վեցտասաներորդ
 10 H [չորք] այսինքն
 11 ACDEFGHI Ութնետասան փի Եւթնե-
 տասաներորդ, B Եւթտասաներորդ
 11 ABCDFG անուանց
 12 ACDEFGH [Հինգ] այսինքն
 12 ACDEFGL Իննետասան, B Ութնետասան
 փի Ութնետասաներորդ
 13 CDEFGL [երեք] այսինքն
 14 ACDEFGL քաներորդ փի իննետասա-
 ներորդ
 14 AEFGL անձայնք
 15 ABGH ապիք
 16 AEGH վասն այս
 17 BCDFG վասն այն
 17 CE լծորդութիւնք
 18 BI վասն այն
 18 CF ծանեմ
 18 CF ընդեմ

փիւրիւ՝ չափեմ: Եւ թէ փոխի լծորդն՝ բանն սխալի:

Հարցումն. Ջի՞նչ է, որ առէ՝ լծորդութիւն:

Պատասխանի. Ոչ առէ եզակի՝ թէ լծորդ, որ գմինն ցուցանէ, այլ
 լծորդութիւնն առէ, որ զայս ամենայն ցուցանէ, զոր ասացաք: Իսկ որ
 5 առէ «կարգաւոր», այսինքն՝ զի ոչ այլ ընդ այլոյ, այլ իւրաքանչիւր
 կարգի մտանիցեն, յորոց լծորդութիւնքն առնուն զորոքակն ոչ միայն
 զբաղաձայնսն, այլեւ զձայնաւորսն, զի տասն կարգ դասէ՝ ինն գրա-
 զաձայնսն վասն ստուգարանութեան, իսկ մին՝ զձայնաւորն երեք դասք
 եւ աւարտէ զբանն: Այսքան առ այս:

10 ԵԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

Հարցումն. Վասն է՞ր յետ անուան եւ բայի կարգեցաւ ընդունե-
 լութիւնն:

Պատասխանի. Ջի՞ ունի մասն ինչ յանուանէն եւ ի բայէն, վասն
 որոյ զկնի նոցա դասեցաւ: Արդ՝ ընդունելութիւնս զէութիւնն եւ զգո-
 15 յութիւնն իւր ունի յանուանէն եւ ի բայէն եւ գերկուսն ոչ ունի կա-
 տարեալ, այլ մասն ինչ ի միոյն եւ մասն ինչ ի միւսոյն: Եւ վասն
 այնորիկ յետ անուան եւ բայի դասեցաւ: Եւ թէպէտ ի նոցանէ ունի
 զգոյութիւնն, այլ զէմքն ոչ երեւի սորա առանձինն, զի զհետ երթայ
 ընդունելութեանն, որ ինչ բանին յանկք են, բայց զզէմսն ոչ յայտնէ,

- 1 H լծորդքն
 1 ACDEFGHI աւերի բանն փի բանն սխալի
 2 ABCDFGHI Հարց, E Պատասխանի փի
 Հարցումն
 2 D է է [կրկն.]
 2 ACDEFGH [լծորդ.] է
 3 B Հարց փի Պատասխանի
 4 EHI որ փի զոր
 5 B յիԲ՝ այլոյ
 5 EHI իւրաքանչիւր
 6 ABC մտանիցին
 6 ACDFGH լծորդութիւնք
 6 F առնու
 7 ABCDFGHI զբաղաձայնն
 8 EB մինն
 8 ABCDFGH զձայնաւոր, E զձայնաւորսն
 9 A յիԲ՝ առ այս
 11 AE Հարց
 11-12 E ընդունելութիւն
 13 BCFGH եւ մասն ինչ ի բայէն, զի...
 DI Ջի՞ ունի մասն ինչ յանուանէն եւ
- մասն ինչ ի բայէն. եւ զի ունի յանուանէն...
 13-14 B վասն այն
 14 ABCDFG զէութիւն
 14-15 ABCDEFGL զգոյութիւն
 15-16 ACDEFGH կատարեալ ոչ [A ոչ ոչ -
 կրկն.] ունի [շրջուց], I յիԲ՝ կատարեալ
 16 CDFGHI եւ ի միւսոյն մասն ինչ [շրջուց],
 D յիԲ՝ մասն ինչ ի միւսոյն]
 16-17 BCFG վասն այն
 17 A անուան
 18 E զգոյութիւն
 18 ABCDEFI զէմք
 18 FG երեւի
 18 B սորայ, F նորա
 18 ABE առանձին
 18 D հետ
 18 CDFHI երթա
 19 E ընդունելութեան
 19 B յարաբարական է փի յանկք են, H անկք
 19 AB զզէմս

որպէս ասել[ն]՝ շինելուքիւն, - եւ ո՛չ եցոյց զգէմս շինողին եւ զիրին եւ զժամանակին: Այլ եւ հոլովք անուան զոյ յընդունելութիւնն, որպէս ասել[ն]՝ արարեալ, արարելումն, արարելոյ, արարելով, նոյնպէս՝ շինեալ, բերեալ, տարեալ:

5 Հարցումն. Զի՞նչ է ընդունելութիւնն:

Պատասխանի. Ընդունելութիւն է բառ ընդունական բայի եւ անուան յատկութեանց, - այս սահման է ընդունելութեանն: Զբառն փոխանակ սեռի դնէ, զի ութ մասունք բանին բառ ասին, վասն որոյ ասէ «ընդունելութիւն է բառ», իսկ բաղկացուցիչ զանազանութիւն, որ ասէ՝ 10 «ընդունական բայի եւ անուան յատկութեանց»: Եւ այսու որոշ է յայլ մասանց բանին, այսինքն՝ զի ընդունելութիւնն ունելութիւն լսի, զի ունի ընդ ինքն զանուն եւ զբայ, բայց զգէմս ոչ յայտնէ, զի շինելութիւնն ընդունելութիւն է, բայց ոչ յայտնէ զիրն եւ զժամանակն եւ զգէմս շինողին: Բայց ընդունելութիւնն զանունն զաւրութեամբ ունի, 15 եւ զբայն ներգործութեամբ, այսինքն՝ զի շինելի բայ է, բայց զաւրութեամբ «զշինողն» ցուցանէ, զի յումեքէ շինեալ է: Զի այս փոքր բառս երեք իր ցուցանէ՝ զիրն, եւ զշինողն, եւ զժամանակն, բայց զգէմս ոչ յայտնէ զիրիցն: Դարձեալ ասել[ն] ձիաւոր՝ ընդունելութիւն է, այսինքն՝ ձիւն անուն, աւորն՝ բայ: Իսկ այն, որ ծածկարար զմարդն 20 յայտնէ, որ ունի զձինն, այն ընդունելութիւն է, քանզի զայն, որ զիրն ունի, զաղտնաբար ցուցանէ, եւ զիրն յայտնապէս յանուանէ կոչէ, որ է առ ունողին, վասն այն կոչի ընդունելութիւն: Նոյնպէս եւ իմացիր

զայն, որ ասի թիաւոր, աղեղնաւոր, սպիտակաւոր, կարմրաւոր. նոյնպէս եւ զայսն իմացիր: Այսոքիկ եւ նմանք սոցին ամենայն ընդունելութիւնն է: Նմանապէս ընդունելութեանս եւ այն է, զոր Արիստոսէլ ի Ստորագութիւնսն՝⁹⁰ «ունել» ասէ եւ մի ի տասն սեռականագոյն սեռիցն այն «ունելն» է: Նոյնպէս եւ նա ո՛չ ցուցանէ զգէմս, եւ ո՛չ զիրն եւ ո՛չ զժամանակն: Բայց ասէ «ունել», այլ ո՛չ յայտնէ զունողն եւ ո՛չ զունելին, բայց ծածկարար ծանուցանէ զունողն եւ զունելին, վասնզի ոմն է՛, որ ունի այգի, զրախտ, զեղ եւ քաղաք: Նոյնպէս եւ զայսն իմացիր, քանզի զաւրութեամբ եւ թաքնաբար ցուցանէ 10 զանունն եւ զգիրն, այսպէս եւ զընդունելութիւնս իմացիր, ապա ուրեմն զանունն եւ զբայ ունի ընդունելութիւնն: Այսքան առ այս:

ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

Հարցումն. Զի՞նչ է յաւը:

Պատասխանի. Յաւը է մասն բանի հոլովական նախադասեալ ներխոնարհութեանց եւ անուան: - Այս է սահման յաւըին, զոր ասաց: 15 Արդ՝ յատուկ յաւը երեք է. ս, դ, ւ. այսպէս՝ մարդս, մարդդ, մարդն: Իսկ որ ասէ հոլովական, զի ընդ անուանն եւ սա հոլովի, զի հարորդեալ է ընդ նմա: Իսկ որ ասէ «նախադասեալ ներխոնարհութեանց»՝ այս ո՛չ ի մեր լեզուս, այլ ի յունաց լեզուն է նախադասեալ. այսինքն՝ ի սերքն, որ է արական, ի գական, չէզոքական, զի նոքա 20 զ[յ]աւուրն նախադասեն անուան: Այսպէս՝ ո՛վ Ապոստոլոս⁹¹, որ է՝ «ո՛վ սուրբ առաքեալ»: Իսկ ի գականին նշանակ ի թմ է, ի թմ⁹². եւ չէզոքին՝ տաւ⁹³, զի նոքա ի բազում տեղիս զ[յ]աւուրն նախադասեն անուան. այս-

1 E շինութիւն
1-2 B ոչ [գիրին], ոչ [զժամանակին], D ժամանակին
2 ACD ընդունելութիւնն, E ընդունելութիւն
3 E արդարացեալ փիս արարեալ, F արդարացելումն փիս արարելումն
3 E արդարացեալ փիս արարելոյ, D չի՛ք՝ արարելոյ
3 E արդարելով փիս արարելով
4 CDGH շինել, բերել, տարել, շինեալ, տարեալ, բերել, շըրտել
5 ACDFGHI Հարց, E Պատասխանի փիս Հարցումն
5 CEI ընդունելութիւն
6 E Հարց փիս Պատասխանի
6 BDG Ընդունելութիւնն
6 F յանուան
7 DEFG սահմանն
7 ABCDEH ընդունելութեան, I ընդունելութիւն
8 G ութն
8 B վասն այն
8-9 B ընդունելութիւնն

10 E յայր փիս յայլ
11 E ընդունելութիւն
12 A ինք
12 A զբայի
12 E զգէմս
12-13 A շինելութիւն
13 H յայտն
13 E զի փիս զիրն
13 b ոչ [զժամ.]
14 B ոչ [զգէմս]
14 EFG ընդունելութիւն
14 E գանուն
17 ACDEFGH այսինքն [գիրն]
17 B զժամանակն, զշինողն եւ զիրն [ըրբունն]
18 ACDEFGHI ձիաւորութիւն
19 ACDEFGHI չի՛ք՝ իսկ այն, որ... Այսքան առ այս [մինչեւ էջ 159, տ. 11]: Այս հատուածի փոխարէն նշուած Զեռասգրերն ունեն հետեւեալ ընթերցումը. «ունելն» ընդունելութիւն, ապա ուրեմն եւ զանունն եւ զբայ ունի ընդունելութիւնն, վասն որոյ [CD սսէ] ընդունական բայի եւ անուան յատկութեանց»:

12 E ՕԴԻ
13 ACDEHI Հարց
13 A չի՛ք՝ է
14 E Հարց փիս Պատասխանի
14 ACDEFGH [Պատասխանի] Այսինքն
14 E մասունք
16 B չի՛ք՝ է
16 ACDEFGH [է] այսինքն
16 ACDEFGH այսինքն փիս այսպէս
16-17 B մարդդ, մարդս, մարդն [ըրբունն], H մարդս, մարդն, մարդդ
17 ACDEFGH [հոլովական] այսինքն
17 B քանզի փիս զի
17 ADI անուան
18 B չի՛ք՝ ընդ
18 B նմայ

18 B սայ
18-19 ACDEFGHI Զնախորհրն ունեն հետեւեալ ընթերցումը. «նախադասեալ է, այսինքն ի յունելն է սա նախադասեալ», տեքստի՝ «նախադասեալ ներխոնարհութեանց», այս ոչ ի մեր լեզուս, այլ ի յունաց լեզուն է նախադասեալ» ընթերցման գիմաց:
20 ACDFGHI սերք, E սերք
21 B ո՛վ սուպատոլոս, G ո՛վ սուպատոլոս, ACDEHI ո՛վ սուպատոլոս
22 B չի՛ք՝ նշանակ
22 E ի յամէ ի իս
23 B ի սաւեք
23 ABCH նախադաս
23 EG անուան

պէս՝ ո՛ր Կոստանդիանոս, ո՛ր Գրիգորիոս: Իսկ մեք նախադասեմք զօմ
 այսպէս՝ ո՛վ Պետրոս, ո՛վ Պաւղոս: Եւ զոր պարտ է ասել՝ Ո՛վ որդեակ,
 ծնեքելով ասեն՝ Մօ՛, որդեակ, զի ծօ-ն ծնեքական է: Իսկ որ ասէ՝ «նա-
 խաղասեալ ներխոնարհութեանց», այսինքն՝ զի ի խոնարհմանց բային
 սա զասմանն ունի, այսինքն՝ զի յաւդիւն ցուցանի՝ մարդս, մարդդ,
 մարդն, որ ասէ ներխոնարհութեան. եւ անուան, այսինքն՝ զի յաւդիւն
 զանուան յայտնի ցուցանէ, որպէս՝ մարդս, մարդն եւ այլն: Իսկ նա-
 խաղասական, որպէս՝ ո, եւ ստորադասական, որպէս՝ որ. նախադաս
 ո յառաջ դասի անուանն, եւ ստորադաս որ՝ ի վերջոյ:

Արդ, նախադաս ո այսպէս. որպէս ասելն՝ «Ո՛ր արար գիրեշտակ»,
 «Ո՛ր արարիչդ եւ ջրոց», «Ո՛ր որ գեայելն ինձ ի կիմ մարդ», «Ո՛ր տեր,
 փրկեա՛ գանձն իմ»: Իսկ վերջադաս լինի որն, որպէս ասելն՝ երկնա-
 տոր, քաղաւոր, փառաւոր եւ այլ սոյնպիսիք: Դարձեալ՝ զի ովն լինի
 նախադաս եւ ստորադաս. եւ նախադաս այսպէս, որպէս ասելն՝ Ո՛վ
 տեր, Ո՛վ Յիսուս, Ո՛վ Աստուած: Իսկ ստորադաս, որպէս ասելն [ն].
 հոգւով, լուսով, համով եւ այլն ամենայն: Դարձեալ՝ զի նոյն յաւդն
 նախադաս եւ ստորադաս լինի մեզ, այսինքն՝ զոր վերջադաս ասեմք՝
 մարդս, մարդդ, մարդն: Նոյնպէս եւ նախադաս լինի ասելով՝ սա, դա,
 նա:

Դարձեալ՝ զի ոյն առանձին նախադաս է, որպէս ասելն [ն]՝ «Ո՛ր
 արար գերկիմս եւ գերկիր» եւ «Ո՛ր գիտաց զմիտս Տեառն» եւ «Ո՛ր եղև
 նմա խորհրդակից»: Իսկ որ ասեն, թէ իւն է նախադաս, որպէս ասելն՝

- 1 B ով փխ ո
- 1 B զանունն փխ զօն
- 2 E որդեակք
- 5 B սայ
- 5 ACDEFGH սահմանականն, I զսահմանա-
կանն
- 5 B ասելն [մարդս]
- 5-6 E մարդն, մարդս, մարդդ, ABCDFG
մարդս, մարդն, մարդդ [շարադաս.]
- 6 FG ներխոնարհութեանն
- 6-9 B [այսինքն] նախադասայ բայի եւ
անուան, - այս նախադասի յունաց լեզուն
եւ ի գիրն լինի, իսկ ի մերս լինի նախա-
դաս եւ լինի վերջադաս. նախադաս՝ որ-
պէս ասելն ո, եւ վերջադաս՝ որպէս
ասելն որ: նախադաս որ յառաջ դասի
անուան, եւ ստորադաս որ՝ ի վերջոյ:
- 8 E [նախադաս] որն
- 10 ACDEFGHI ասեմք
- 10 AB [զհրեշտ.] իմ
- 11 ACDEFG Ո որ արարիչդ...
- 11 DH ջուրց
- 11 ACDEFGHI Ո [DGI Ո որ] ծանր գրեցեր
զհայելն... ACDEFGH ինձ զհայելն [A
զհայել, G զհայելն] [շրջումն]
- 11 ACDEFGH չիբ՝ մարդ

- 11 E չիբ՝ տէր
- 12 BDI փրկեայ
- 12 B Դարձեալ փխ Իսկ
- 12 ACDEFGH [որն] այսինքն
- 12 E չիբ՝ որպէս
- 12 ADG չիբ՝ ասելն, D սակ
- 13 E թագաւորի
- 13 I փառօր
- 13 H այնպիսիք
- 13 ACDEFGHI ասել
- 15 B Ով Գրիտոս փխ Ով Աստուած
- 16 ABCDEFHI հոգով
- 16 B լուսով, հոգով, համով [շրջումն]
- 18 E մարդն, մարդս
- 18 ACDEFGH նոյն
- 18-19 AB սայ, գայ, նայ
- 19 ACDEFGH [նա] Այսպէս եւ յաւդն լինի
նախադաս եւ ստորադաս
- 20 ACDEFGHI նոյն փխ ոյն
- 21 CD Ոյ [եղև]
- 22 H նմայ
- 22 FG խորհրդակց
- 22 B թո փխ թէ
- 22 ACDEFGH ստորադաս փխ նախադաս
- 22 B սակ

քեաւոր, քիւմաւոր եւ այլն: Իսկ թէ վասն է՞ր ի լեզուս մեր ի վերջն
 զնեմք զյաւդն, իսկ յոյնք՝ յառաջն. զի նոցա լեզուն ստա է եւ նուրբ,
 զի նոցա գիրն ԻՋ (26) է, իսկ մեր լեզուս առաս է, զի մեր գիրն ԼԶ
 (36) է, վասն որոյ ի մեր լեզուս միայն ի վերջն զնելով բաւական է
 առ ի նշանակել զանունն, որպէս ասելն՝ մարդս, մարդդ, մարդն,
 երկնայիմբ եւ երկրայիմբ եւ այլն:

ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

Հարցումն. Վասն է՞ր յայտմ տեղւոջ նստաւ սա:

Պատասխանի. Զի որպէս անունն նախադասեցաւ բային, այսպէս եւ
 սա՝ մակբային: Դարձեալ ասի զերանունն, այսինքն՝ յառաջին անուա-
 ննն մինչեւ ցայս մի կարգ է, այսինքն՝ անուն, բայ, ընդունելու-
 թիւն, յաւդ: Իսկ աստ ասէ զերանունն, այսինքն՝ թէ զեռ այլ անուն
 գոյ՝ զատ յառաջնոյն, որ զանագանի յայսմանէ, զի նա մի անուն էր,
 իսկ սա յերիս բաժանի: Եւ որպէս նա՝ անուն, այսպէս եւ սա՝ զերա-
 նունն, եւ որպէս հետեւոյ նորա՝ բայ, այսպէս եւ սորա՝ մակբայն, եւ
 որպէս նորա՝ յաւդն, որ վերջադաս եղև, այսպէս եւ սորա նախգիրն
 նախագաս եղև: Եւ որպէս նորա ընդունելութիւնն, որ ունէր յանուա-
 ննն եւ ի բայնն, այսպէս եւ սորա շաղկապն, որ զերկու ոմանս ի մի
 կապէ, վասն որոյ ասի զերանունն, այսինքն՝ զի զեռես նոր կարգ
 կատարէ եւ նոր եղանակ զնէ, չորս այն եւ չորս այն, զի որպէս սա-
 րերքն չորս զուով կրկին որակութիւնն ունին, որ լինի ութ, այսպէս եւ
 ութ մասունք բանին կրկին քառակ են:

- 1 ACDEFGHI ի մեր լեզուս ի փխ ի լեզուս
- 11 D այժմ, FI ցայժմ, G ցայժ փխ ցայս
- 2 ABCDEF զաւդն, I գոջ
- 12 CHI չիբ՝ թէ
- 2 I յոյնքն
- 13 E առաջնոյն
- 2 B ի յառաջն, ACDEFGH յառաջն եւ ի
վերջն
- 13 BDEFI յայնմանէ
- 3-4 ACDEFGH չիբ՝ իսկ մեր լեզուս առաս
է, զի մեր գիրն ԼԶ [36] է
- 13 B նայ
- 5 ACDEFGH ասել, I չիբ՝ ասելն
- 14 E երեք
- 5 ABCDFG մարդս, մարդն, մարդդ,
E մարդս, մարդն, մարդդ
- 15 B սորայ
- 6 E յերկնայիմբ
- 16 ACDEFGHI լինէր փխ եղև [այսպ.]
- 7 DI ԴԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ
- 16 B սորայ, E չիբ՝ սորա
- 8 ACDEFI Հարց
- 17 ACDEFGHI [նախ.] լինի փխ եղև
- 8 ACDEFI տեղոջ
- 17 E ընդունելութիւնն
- 8 BE սայ
- 17-18 D անուանէն
- 9 A չիբ՝ Զի
- 18 B սորայ
- 10 B սայ
- 19 B փասն այն
- 10-11 DH յանուանէն
- 19 CDFGHI չիբ՝ կարդ
- 20 E նորա փխ նոր [եղ.]
- 20 ACDFGH չիբ՝ զնէ
- 21 B չիբ՝ ունին
- 21 G ութն

Դարձեալ դերանունս նախադասեցաւ քան զնախդիրն. զի նախ նստողին պարտ է լինել եւ ապա աթոռ պատրաստել, այսպէս եւ նախ-դիրն որպէս աթոռ է, եւ դերանունն՝ որպէս իշխան նստող ի վերայ նորս, վասն որոյ պարտ է նախ լինել դերանունն եւ ապա նախդիրն:

5 Հարցումն. Զի՞նչ է դերանունութիւնն:

Պատասխանի. Դերանունութիւնն բառ է փոխանակ անուան առեալ, որոշող զիմաց յատկական, - ա՛յս է սահման սմին, զի գրառն փոխանակ սեռի զնէ, իսկ այլքն՝ բաղկացուցիչ զանազանութիւն: Նախ՝ զի ասէ «փոխանակ անուան առեալ», զի այլք ի մասանց բանին զայս ոչ ունին: Իսկ որ ասէ՝ «որոշող զիմաց յատկական», - այսու որոշէ յանուանն, զի անունն ոչ է ուղիղ զիմաց յատկական, այլ անձին միայն. զի յոր-ժամ ասես Պետրոս՝ զղէմն ոչ նշանակեաց, այլ սա զանձն եւ զղէմքն յատուկ ցուցանէ: - Եւ ա՛յս է դերանունն, որպէս ասելն՝ ես, դու, սա, դա, նա: Եւ է՛ դերանունն փոխանունն եւ թերանունն եւ Հասարակ անունն:

Արդ՝ նախ Հասարակ անուն ասի, զի ասել[ն] մարդ՝ Հասարակ է, եւ ասելն Պետրոս՝ յատուկն է, այսպէս եւ սա միոյ զիմի ասի՝ ես, դու, նա, սա, դա: Եւ թէ՛ բիրբ մարդ լինի անդ, այսպէս ասեն՝ սոքա, դոքա, նոքա եւ այլն: Այս՝ ըստ Հասարակ անուանն:

20 Իսկ թերանունն՝ «թերի անուն» լսի, զի ըստ ձայնին եւ ըստ կոչմանն պակաս է քան զանունն, զի փոխանակ «Պետրոսին» «սա» ասեմք: Իսկ ըստ զիմացն առաւել է քան զանունն. զի սայն՝ զղէմն նշանակէ, իսկ Պետրոսն՝ ոչ, այլ անուն միայն է:

- 1 ACDEFGH | զնախդիրն | այսինքն
- 1 ACGH չի՛ք՝ զի
- 2 G նստող
- 2 G էր փիւ է
- 2 AE պատրաստող
- 3 AEG դերանուն
- 4 B վասն այն
- 4 AEGI դերանուն
- 4 B ապա
- 5 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիւ Հարցումն
- 5 E դերանունութիւն
- 6 E չի՛ք՝ Պատասխանի
- 6 ACDEFGH | Պատ. | Զի
- 6 E Դերանունութիւն
- 7 G որոշող
- 7 B այս սահման է սմին [շարադաս.]
- 7 ACDEFGH | սմին | այսինքն
- 7 BG չի՛ք՝ զի
- 7 ACFH բառն
- 8 H զանազանութեան
- 9 I անուան
- 10 G որոշող
- 10 ACDEFGHI յատկական
- 10 AE յանուանէ, DI անուանէն
- 11 ACDEFGH յատկական

- 11 ACDEFGH անձինս
- 12 B սայ
- 13 H յատկացուցանէ փիւ յատուկ ցուցանէ
- 13 ACDEFGH այսինքն փիւ որպէս ասելն
- 13-14 B սայ, նայ, դայ, CG սա, նա, դա [շրջուն]
- 14 E դայ
- 14 ADGH չի՛ք՝ է
- 14 DGHI փոխանունն
- 14 I թերանունն
- 15 ACDEFGHI | զի | որպէս
- 16 I յատուկն
- 16 B սայ
- 16-17 ACDEFGH ես, սա, դու, դա, | G դայ | նա, [E նայ]
- 17 ACDEFGHI ամենեքեան փիւ այսպէս [ասեն]
- 17-18 ACDEFGHI սայ են, դայ [GH դա], են, նայ [GH նա] են փիւ սորս, դորս, նորս
- 19 ACDEFG [լսի] այսինքն
- 20 H չի՛ք՝ զի ըստ ձայնին եւ ըստ կոչմանն պակաս է, քան զանունն
- 20 B սայ
- 20 AFG ասեմ

Իսկ փոխանունն տիրանուն լսի, որ է իսկապէս անուն: Եւ սա տասն ազգ աւելի է քան զանունն:

Նախ՝ զի յորժամ ձնանի մանուկն, դերանումբ կոչեն զնա՝ սա, դա, նա: Իսկ յետ ամսոյ ապա կոչի Պետրոս: - Ապա ուրեմն դերանունն նախադասեցաւ քան զանունն:

Երկրորդ՝ զի բնական իրն պատուական է քան զպատահականն. իսկ դերանունն բնական է, որ նախ քան զանունն զնելն ասեմք՝ սա, նա: Իսկ անունն պատահական՝ յետոյ եղեալ, վասն որոյ եւ առ Աստուած վերաբերին բնական անունն եւ զբնականն, զի եւ Աստուած նախ բնականաւն եւ դերանումբն կոչի, ըստ այսմ թէ՛՝ «Սա՛ է ինքն Տէր Աստուած Բո, երկրպագեցես սմա»: Դարձեալ ասէ՝ «Սա՛ է Աստուած իմ յաւիտեանս» եւ՝ «Սա՛ է իմ Աստուած փառաւոր» եւ այլն: Դարձեալ՝ «Ո՛չ, սա ինքն է հայրն Բո, որ ստացաւ զԲեզ»: Եւ Յովհաննէս ասէ՝ «Սա՛ է՛՛ վասն որոյ եսմ ասէի, որ զկնի իմ գալոցն էր»: Այսպէս եւ Հայր վկայեաց՝ «Վա՛ է Որդի իմ սիրելի» եւ այլն: Տե՛ս, զի Աստուած դերանումբ յատկանայ՝ սա եւ դա կոչելով ի Հաւրէ եւ ի մարդկանէ: Եւ Յովհաննէս աւետարանիչն ասէ, թէ՛ «Սա՛ է, որ եկն ջրով եւ հոգով եւ արեամբ»: - Ապա որեմն բնական անունն պատուական է, որ է դերանունն, քան զպատահականն:

20 Երրորդ՝ զի ասէ, թէ՛ դերանունութիւն է փոխանակ անուանն առեալ, այսինքն՝ թէ՛ զո՛ր անունն ոչ կարէ յայտնել՝ սա յայտնէ, եւ

- 3 ABE կոչեն զնա դերանումբ | շրջուն |
- 3 BE զնայ
- 3 E սայ
- 3 B դայ
- 3 ACDEFGH | զա | դու
- 3 BD նայ
- 3 B Ապա
- 4-5 F դերանուն, H դերանունն
- 6 E ր փիւ երկրորդ
- 6 ACDEI պատվական, E զպատուականն փիւ զպատահականն
- 6 I դերանուն
- 7 D բնական
- 7 B եղեալ փիւ զնելն
- 7 B սայ
- 7 B նայ
- 8 B վասն այն
- 8 B վերաբերի
- 9 DH չի՛ք՝ եւ [Աստուած]
- 9 BCDEFGHI դերանումբ
- 10 G ըստ այնմ
- 10 B Սայ
- 10 E չի՛ք՝ է, BCFH ինքն է [շրջուն]
- 10 B քոյ
- 11 AEF երկիրպագէ, B երկիրպագեցես, CDHI երկիրպագես
- 11 BE ամայ
- 11 D Սայ
- 12 A չի՛ք՝ է [իմ աստ.], E չի՛ք՝ Սա է Աստուած իմ յաւիտեանս
- 12 ACDEFGH [եւ] թէ
- 12 BDG փառ փիւ փառաւոր
- 13 BD սայ
- 13 ACDEFGH Հայր
- 13 ACDEFGH չի՛ք՝ զքեզ
- 13 BH Յովհանէս, G Յոհաննէս, CDE Յովհաննէս
- 13 B ասէր
- 14 D | Սա է | ասէ
- 14 B են [ասէ]
- 15 F վկայեաց
- 15 BCDEHI Դայ
- 16 ACH յատկանա
- 16 B սայ
- 16 BE դայ
- 16 D մարդկաննէ
- 17 ABDFG Յոհաննէս, EI Յոհաննէս
- 17 B սայ
- 17 ABCDEFHI Հոգով
- 18 ACDFI պատվական
- 19 H պատահականն
- 20 AH դերանունութիւնն
- 20 AEGH անուանն, DI անուան
- 21 B սայ

զպակասութիւն անուան ընու, ասելով՝ սա, դա, եւ այլն: Զի որպէս արքանն զհրաքեալ երկաթն ըմբռնէ փոխանակ ձեռաց, զոր ձեռն ոչ կարէ ըմբռնել, այսպէս եւ զերանուան առնէ, զոր անուան ոչ կարէ առնել:

Զորորդ՝ զի դերանունն զհետաւորն եւ զմերձաւորն ցուցանէ, զի ասեմք՝ սա, դա, նա. իսկ Պետրոսն եւ Պաւղոսն ո՛չ զհետաւորն ցուցանեն, եւ ո՛չ զմերձաւորն:

Հինգերորդ՝ զի դերանունն ան[խ]ախտ է վասն պարզութեանն եւ անփոփոխութեանն, այսինքն՝ զի սայն պարզ է եւ միակ եւ անփոփոխ եւ միշտ նոյն մնայ, իսկ անունն՝ փոփոխական եւ բաղադրեալ եւ այլալական, այսինքն՝ զի Պետրոսն կարէ փոխիլ եւ ասիլ՝ առաքեալ, իշխան, Բահանայ եւ այլն, եւ լինի բաղադրեալ եւ այլալական, այսինքն՝ զի Պետրոսն կարէ փոխիլ եւ ասիլ անուն եւ բազմանուն եւ փոփոխական: իսկ պարզն եւ միակն եւ անփոփոխն պատուական է, քան զբաղադրեալն եւ զբազմաւորականն, եւ զփոփոխականն:

Վեցերորդ՝ զի անունն ի վերայ անեղիցն է, այսինքն՝ ասականելոցն եւ կամ զեռեւս լինելոցն, զի յորժամ ասեմք՝ Մովսէս, Արրա-համ, իր ոչ ցուցանէ, այլ՝ սոսկ անուն միայն: իսկ ասելն՝ սա, դա, նա, - զէութիւն անհատին յայտնապէս ցուցանէ:

Եւթներորդ՝ զի անունն գծամանակն ոչ ցուցանէ, զի ասելն Պաւղոս՝ ոչ աստ է եւ ոչ այժմ, այլ զերանունն: Սա, դա, նա, դու, նա, - գծամանակն ցուցանէ՝ զի աստ է եւ անդ:

Ութերորդ՝ զի անունն անհատին է յատկացուցիչ, եւ ո՛չ՝ դիմացն, զի ասելն Պաւղոս՝ զդէմն ոչ նշանակէ, իսկ զերանունն զդէմն նշանակէ, որպէս ասելն՝ սա, դա, նա, դու, զի այլ է առանձնութիւն ան-

հատին, եւ այլ՝ դէմքն, այսինքն՝ զի յատկութիւն անհատին անձինն Պաւղոսի²⁴ ի ծննդենէ զոյր, բայց յորժամ եկաց առաջի զաստուորին Լուսիա²⁵ ի շարժեաց զձեռն իւր, անդ յայտնեցաւ դէմք նորա: Այսպէս եւ Արքաճամուկ²⁶ դէմքն՝ յորժամ պատարագեաց զԻսահակ²⁷, եւ Տեառն մերոյ դէմքն յորժամ եկաց ի վերայ խաչին, դէմ յանդիման կացոյց զինքն, վասն որոյ ասէ՝ «Ինքանուրուքիւն է որոշող դիմաց յատկական»:

Իններորդ՝ զի անունն զտեղին ոչ յայտնէ, այսինքն՝ զաստն եւ զանդն, զի ասելն Պետրոս՝ ոչ աստ երեւի եւ ոչ անդ, իսկ զերանունն ցուցանէ զտեղին, որպէս՝ նս, դու, սա, դա, զի յասելն սա, դա՝ դէմքն եւ զտեղին ցուցանէ:

Տասներորդ՝ զի յորժամ բազում Պետրոս անուն մարդ ի մի տեղ լինին ժողովեալ եւ յորժամ կոչես յանուանէ զոմն Պետրոս՝ ոչ որոշի յայլոցն: իսկ յորժամ զերանուամբ ասես սա, դա, նա, դու՝ յայնժամ որոշեցաւ յայլոցն, զոր ոք եւ կոչէ իրն, վասն որոյ Հայր վկայեաց ի վերայ Որդւոյ զերանուամբ՝ «Իա՛ է Որդի իմ սիրելի»:- Ապա ուրեմն վասն այս տասն պատճառիս զերանունն պատուական է քան զանունն: Եւ այս է զերանունն՝ զի ունի նախագաղափար եւ ածանցական եղական եւ յոգնական: Նախագաղափար եղական, որպէս ասելն՝ նս, դու, նա. եւ յոգնական՝ մեք, դուք, մոքա, սոքա, դոքա: Եւ ածանցական եղական՝ իմ, բո, նորա. եւ յոգնական՝ մեր, ձեր, զոցա, նոցա:

Իսկ թէ յորժամ տեղւոյ յի նես՝ զիտելի է, զի ուղղական անունն ոչ առնու յի, այլ հորովն առնու յի, այսինքն՝ զի ասելն դա, նա, սա,

- 1 DI անուանն
- 1 ADG ընու
- 1 B դայ
- 2 E ակցան, ABCDFGHI ակցանն
- 2 C [երկաթն] բռնէ, F ընբրոնէ, D ընբռնէ
- 2 E ձեռացն
- 3 CDI [կարէ] ընբրոնել
- 5 B սայ, դայ, նայ
- 5 I հետորն, D հետաւորն
- 7 Եւստիանոս բարդ ուղղում ենք բոս Ստեփանոս Սիւնեցու, տե՛ս ն. Աղոնց, Նըշուած աշխ., էջ 215:
- 7 B չի՛ք՝ վասն
- 7 E պարզութեան
- 7-8 E անփոփոխութեան
- 9 ABCDHI մնա
- 10 B Պետրոս
- 10 H ասել
- 11 B այլական
- 11-12 CDEFGHI չի՛ք՝ եւ այլալական, այսինքն զի Պետրոսն կարէ փոխիլ եւ
- 12 ACEDFGH փոխել
- 12 ACDFI չի՛ք՝ ասիլ
- 13 ACDFI պատվական
- 14 ABCDEFGI գրագծաւորականին
- 15-16 AEF ասականողացն
- 16 E լինի եղելոցն փի լինելոցն, H լինելոց է, CI լինելոցն է
- 16 ACDEFGH չի՛ք՝ յորժամ
- 16 E Մովսէ
- 17-18 B սայ, դայ, BC նայ
- 18 ACD զէութիւնն
- 18 ACDEFGH [ցուցանէ] զի ոչ է սա ասելն անեղ իրացն [E իրաց], այլ զեղեկացն ցուցանէ
- 19 G Եոթներորդ
- 19 AE անուն
- 19-20 ABCDFG Պողոս
- 20 ACEFGH [գեր.] այսինքն
- 20 B դայ
- 21 AG անա փի անդ
- 22 G Ութներորդ
- 23 E ասել, ACDFGHI չի՛ք՝ ասելն
- 24 B դայ, նայ

- 1 E չի՛ք՝ եւ այլ՝ դէմքն, այսինքն զի
- 1 DI այսպէս փի այսինքն
- 1 F յանձին փի յատկութիւն, FG յատկութիւնն
- 2 ADI սոսց փի եկաց, B եկն
- 3 EG Լուսիայ
- 5 B ի վերայ ի վերայ [կրկն.]
- 6 B վասն այն
- 6 B որոշ, G որոշող
- 8 ABCEFG չի՛ք՝ ոչ
- 8 E գայսինքն
- 9 A զանուն փի զանդն
- 10 B սայ, դայ
- 10 F [դա] եւ
- 11 ACDEFGH չի՛ք՝ ցուցանէ
- 12 B Պետրոս բազում անուն [շարքաս.]
- 12 B չի՛ք՝ անուն
- 13 DF I մին
- 13 I զՊետրոս
- 14-15 E չի՛ք՝ իսկ յորժամ զերանուամբ ասես սա, դա, նա, դու՝ յայնժամ որոշեցաւ յայլոցն:
- 14 B սայ, դայ, նայ, H դու, նա [շրջում]
- 15 D այլոցն
- 15 B վասն այն
- 16 ABCDEFI որդոյ
- 16 EI Գայ
- 17 D պատճառին
- 17 ACDFI պատվական, E պատուական
- 18 A նախագաղափար, CI նախագաղափարական
- 19 A նախագաղափար [եզ.], F նախագաղափարական, D նախապարական, H նախագաղափարն
- 19 ACDEFGH չի՛ք՝ ասելն
- 19 B դու, եւ, նա [շարքաս.], B դայ
- 19-20 D եւզական [իմ]
- 21 B թոյ
- 21 E յոգնական, H յոգնական
- 21 ACDEFGH [նոցա] Եւ այս զերանունն՝ նս, սա, դու, նա, մեք, դուք, նոքա, դոքա, մեր, ձեր, սոցա, զոցա, նոցա:
- 21 E չի՛ք՝ թէ
- 22 ABCDEI տեղոյ
- 22 ACDEFGHI այսինքն՝ փի զիտելի է զի
- 22 B ուղղական, I ուղղական զոցա, նոցա
- 22 յի ոչ առնու, այսինքն զի նախագաղափար են, եւ ուղղական յի ոչ առնու, զի ասելն անձն մ՛մ, անձն թո, անձն նորա...
- 22 B անուն
- 23 ACDEFGH չի՛ք՝ [հորովն առնու] յի
- 23 E դա, սա, նա [շրջում]
- 23 DGH [այսինքն] զի նախագաղափարն եւ ուղղականն յի ոչ առնու, զի ասելն...

դորա, սորա, նորա, դոբա, մոցա, սոցա, դոցա՝ յի ոչ առնու, զի
 5 ասելն անձն իմ, անձն քո, անձն մորա՝ յի ոչ առնու. իսկ հոլովն եւ
 ածանցն յի առնու, որպէս ասելն՝ անձին իմոյ, անձին քոյոյ, անձին
 մորայոյ, — այսորքիկ յի առնու, զի մին յին հոլովին է, եւ մին յին՝
 10 ածանցին: Իսկ թէ միայն հոլով լինի՝ մին յի առնու, որպէս ասելն՝
 Դաւթայ, Յակոբայ, Նսայեայ: Նոյնպէս եւ ածանցն մին յի առնու,
 որպէս ասելն՝ աստուածային, երկնային, երկրային եւ այլն: Եւ ի
 դերանուանցն է՝, որ անբաղ յաւղ ունի, եւ է՝, որ բաղյաւղ. անբաղ
 15 յաւղ, որպէս ասելն՝ ես, դու, նա. եւ բաղեալ յաւղ, որպէս ասելն՝
 իմս, իմդ, իմն, մերս, ձերդ, մոցայն, դոցայն, մոցայն եւ այլքն:

Հարցումն. Չի՞նչ է բաղ յաւղն, եւ զի՞նչ՝ անբաղ յաւղն, կամ
 սոքա յորո՞ց են ի մասանց բանին:

Պատասխանի. Սոքա ի դերանուանցն են: Գիտելի է, զի բաղեալ յաւղ
 15 այն է, յորժամ ասես՝ իմս, իմդ, իմն, մերս, ձերդ, մոցայն, սոցայն,
 դոբայն, իսկ անբաղ յաւղ, որպէս ասելն՝ իմ, քո, մոցա, սոցա,
 սորա, նորա, դորա, մեր, ձեր: — Այս է զանագանուծիւն սոցա:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆՅ

Հարցումն. Վասն է՞ր աստ եղաւ նախադրութիւնն:

Պատասխանի. Նախ՝ զի յետ դերանուանն եղաւ, զի սա որպէս
 5 աթոռ է, որ զնի, եւ նա՝ որպէս իշխան. դերանունն, այսինքն՝ դերա-
 նունն, որ նստի ի վերայ: Եւ պարտ է նախ նստողին լինել եւ ապա
 զաթոռն յարմարել: Եւ այս է նախդիրս, զի վեց յատկութեամբ ստու-
 դաբանն: Նախ՝ զի սա որպէս աթոռ է, եւ անունն՝ որպէս նստող ի
 10 վերայ սորա, վասն որոյ ասի նախդիր: Երկրորդ՝ զի յամենայն մա-
 սունս բանին եւ ամենայն անուանն նախդիր ասի, վասն որոյ նախդիր
 ասի: Երրորդ՝ զի սա որպէս սպասուոր է անուանցն, վասն այնորիկ
 ի կարգ անուանցն ոչ դասի, այլ նախքան զասն կայ ի սպասուո-
 րութեան նորա: Չորրորդ՝ զի սա ոչ ունի զպատուականութիւն անուան,
 այլ որպէս կարապետ եւ նախընթաց նորա, վասն որոյ նախադասեցաւ:
 15 Հինգերորդ՝ զի ոչ է էութիւն բանի, այլ զարդարանք բանից, վասն
 որոյ որիչ եղաւ, եւ ո՛չ ի կարգ բանից, այլ նախադասի որպէս զարդա-
 րիչ նմա, որպէս ասեմք՝ ներգործեալ, ներանձնեալ, ներմարդացեալ:
 Վեցերորդ՝ զի է՝ ուրեք, որ եւ նախդիրն բան ցուցանէ, որպէս այն,
 20 թէ՛ ներածութիւն, այսինքն՝ «ներս ածութիւն», զարձեալ՝ ներդի եւ
 այլն: Դարձեալ՝ թէ վասն է՞ր նախադասեցաւ մակրային, այսինքն՝
 ըստ անուանն, զի սա նախդիր ասի, որ է առաջին. իսկ նա՝ մակրայ,

- 1 ACFHGI նոցա, սոցա, դոցա [շարա-
դաս.]
- 1 BCI [յի ոչ առնու] զի նախազապօր
են եւ ուղղականն յի ոչ առնու, զի ա-
սելն...
- 2 ADEF ասել
- 3 E չի՛ք՝ յի առնու... մինչեւ 167-րդ էջի
12-րդ տողի «անուան» բառը ներառեալ:
- 3 A քոյոյն, BCDFGI քոյին
- 4 A նորայոյ, B նորայ
- 4 H զմին [յին ածանցին]
- 6 B Դաւթայ
- 6 G Յակոբայ
- 6 ACDFGI Նսայեայ, H Նսայայ
- 6 ACDFGI մի [յի]
- 6 ACDFGI չի՛ք՝ առնու

- 7 ACDFGI չի՛ք՝ ասելն
- 8 ACDFGI դերանուանցս, H դերանուանցն
- 9 ACDFGI չի՛ք՝ ասելն
- 9 B նայ
- 9 ACDFGHI բաղ յաւղ փխ բաղեալ յաւղ
- 9 ACDFGH չի՛ք՝ ասելն [իմս]
- 10 ACFG նոցայնքն փխ նոցայնքն
- 11 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն
- 11 BCDG բաղեալ յաւղ, [D յօրն] փխ բաղ
յաւղն
- 13 B Սոքայ
- 13 ACDFGHI իսկ փխ Գիտելի է, զի
- 14 ACDFGH իմդ, իմս, իմն [շարադաս.]
- 14 CDHI սոքայն փխ սոցայնքն
- 15 DHI դոբայն փխ դոբայնքն
- 15 I ասել

- 2 ACDFHI Հարց
- 3 ACDFGH չի՛ք՝ [նախ] զի
- 3 ACDFGH չի՛ք՝ սա
- 4 B նայ
- 4 BCDEI դերանունն, G դերանուան
- 4-5 BCDF [այսինքն] դերանուն, G դերան-
ուան
- 5 BD ի վերայ
- 6 CF զպթոռն
- 7 B սայ
- 7 CDFGI անուն
- 7 FG նստեալ
- 8 B սորայ
- 8 B վասն այն
- 9 A անունն, DI անուան
- 9 BI վասն այն
- 10 CDF վասն այն, B վասն փխ վասն այ-
նորիկ
- 11 B չի՛ք՝ ի կարգ
- 11 A կա
- 12 B սայ
- 12 CDFGI պատվականութիւն
- 13 ACDFGH չի՛ք՝ նորա
- 13 B վասն այն
- 14-15 B վասն այն
- 15 ACDFGHI ի կարգն փխ ի կարգ բանից
- 15 A դասի փխ նախադասի
- 16 B նմայ, I նա
- 16 G ներգործել
- 16 CG ներանձնել
- 17 CD նախադիրն
- 17 H ներածութիւնն, I «ներածութիւն»
- 18 G ներոզ
- 19 A նախադասեցալ
- 20 A անուան
- 20 B սայ
- 20 B նայ

որ է երկու բայ, այսինքն՝ երկրորդ բայ եւ պարտ է երկրորդին յետին լինել քան զնախկինն:

Հարցումն. Զի՞նչ են նախադրութիւնք:

Պատասխանի. Նախդիր է բառ ըստ բարդութեան եւ բաղդասու-
5 թեան: Եւ այս է սահման նորա. զի զբառն փոխանակ սեռի դնէ, եւ
զըստ բարդութեանն եւ զըստ բաղդասութեանն բաղկացուցիչ զանազա-
նութիւն, որով որոշի յայլ մասանց բանին: Իսկ թէ՛ զի՞նչ է նախդիրն,
զի յամենայն մասունս բանին նախադասի սա, բայց ոչ ամենայն ու-
10 ռեք, այլ՝ երբեմն: Բայց նախդիրն Հակառակ երեւի տեղին ընդ ան-
ուանն, այսինքն՝ զի անունն նախդիր է եւ տեղեալ յետոյ է դասեալ
այս է պատճառն. զի նախդիրն ամենայն անուան նախադասի տեղեալ,
բայց զաւրութեամբ տկար է քան զայլան, վասն այնորիկ յետոյ դասե-
15 ցաւ. զի ըստ այսմ որ նախադաս լինի ամենայն անուանց՝ նախդիր
անուանեալ: Իսկ որ ասէ զըստ բարդութեան եւ բաղդասութեան,
այսինքն՝ զի յորժամ նախդիրն յերկար տառիւք բարդի, որպէս
ասել[ն]՝ վաղ տուր, շուտ տուր՝ բարդ ասի. իսկ յորժամ նախդիրն
20 ընդ բազում բանս շարադրի՝ այն բաղդաս ասի, զի նախդիրն նախա-
դասեցաւ ընդ այլ բառան, որպէս զմի ի նոցանէ: Եւ նախդիրս երբեմն
նախադաս լինի, որպէս ասելն՝ սակս այնորիկ, եւ երբեմն՝ ստորա-
դաս, որպէս ասելն՝ յայս սակս, բայց Հասարակն նախադաս ասին: Իսկ
25 նախդիրն բնուն Ծ (50) է զլխաւրէն. այսինքն՝ ներ, արտ, ապ, բաց,
նը, ի, նըն, բար, բաղ, շար, շաղ, միշտ, գով, ջոկ, ձիկ, պատ, նախ,
կանուխ, վաղ, առ, արդ, վեր, ըստ, ընդ, եմք, ստոր, խուց, ունջ,
զկնի, յետ, տար, մատ, յար, քաղ, գաւ, քափ, պար, կարա, փար,

- 1 F [երկու] բա
- 1 CDFI [երկրորդ] բա
- 3 ACDFGHI Հարց, B չի՞ք՝ Հարցումն
- 3 AEH նախադրութիւնքն
- 4 ACDFI բարթութեան
- 5 ABCDE չի՞ք՝ է
- 5 B ստրայ փի նորա
- 6 A բարթութեանն, BFGH բարդու-
թեան, CDI բարթութեան
- 6 CDFG բաղդասութեան, H բաղդասու-
թեան
- 7 ACDFGH [նախդիրն] այսինքն
- 8 BDI սայ
- 8 AB նախդիրս
- 9-10 D ըստ [անուանն]
- 10 DFI տեղաւ փի տեղեալ
- 11 D յողին
- 11 DI դերանուանն
- 11 B Հնդկի մասանցն բանին փի անուան
եւ բայի, ընդունելութեան եւ յաւղի եւ
դերանուան
- 11 H չի՞ք՝ եւ բայի, ընդունելութեան եւ
յաւղի եւ դերանուան
- 12 AH չի՞ք՝ է

- 12 HI անուանն
- 13 BD վասն այն
- 15 ABCDE անուանեցեալ փի անուանեալ
- 15 A բարթութեան, FGH բարդութեանն
- 15 DFHI բաղդասութեան, E բաղդասութեան
- 16 ACDEFI բարթի [որպէս]
- 17 DI շատ տուր
- 17 ACDEFGHI բարթ [ասի]
- 18 AD բաղդաս
- 18-19 H նախադասեցաւ փի նախդիրն նախա-
դասեցաւ, GI չի՞ք՝ նախդիրն
- 19 A ըստ, D ըստ փի ընդ
- 20 ACDEFGH չի՞ք՝ ասելն
- 21 DI [ստոր] լինի
- 22 ACDEFGH զլխաւրէն
- 23 H չի՞ք՝ ի
- 23 E ձիկ փի ջոկ
- 23 ACDEFGHI չի՞ք՝ ձիկ
- 24 AB կակուղ փի կանուխ, E կանուղ
- 24 ACDEFGI ոնջ փի ընդ
- 24 ABCE ենջ փի ենթ
- 25 E քոչ, I քաշ փի քաղ
- 25 AC առիար փի կարա, փար

րակ, հիո, իո, թիո: Այս երեք կործայիցն է: Հակ, դեր, փոխ, մակ, քան, աւել, վասն, յաղագս:

Եւ ստորադասք են ի սոցանէ երեք, այսինքն՝ սակս, կից, որդ, որպէս ասել[ն]՝ յայս սակս, ընկերակից, Հաղորդ: Իսկ յունին L (30)՝ ԺԼ (18) պարզ եւ ԺԲ (12) բարդ: Եւ իմաստասէրքն ի պերճարանսն եւ ի պաճուճարանսն՝ ին, ի, չորս պիտանացու են եւ նոցայն ԻԸ (28) ըստ այսմ:

ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻՆ

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ մեկնիչն, թէ մակբայն զանուան ունի զտեղին:

Պատասխանի. Այս երեքեանս զանուան տեղին լնուն, այսինքն՝ ընդունելութիւնն, դերանունն եւ մակբայն:

Եւ նախ ընդունելութիւնն, զի սա զիւր հոթիւնն յանուանէ եւ ի բայէ ունի, զի երկուսին ընդունակ է, զի շինեալն ընդունելութիւն է եւ ցուցանէ զանունն եւ զբայ, այսինքն՝ զանունն զաւրութեամբ ունի եւ զբայն ներգործութեամբ. զշինեալն ներգործութեամբ ունի՝ որ է բայն. իսկ զանունն զաւրութեամբ ցուցանէ, թէ յումբէ՛ շինեալ է: Զի այս մի բառս երեք իր ցուցանէ, այսինքն՝ զշինողն եւ զշինեալն եւ զմամանակն: Բայց զերկից դէմքն յայսնի ոչ ցուցանէ, թէ ո՞վ է չի-
20 նորն կամ զի՞նչ է շինեալն կամ ե՞րբ շինեցաւ: Երկրորդ՝ դերանունն փոխանակ անուան լինի առեալ, որպէս ասելն՝ սա, դա, նա: Զի թէպէտ

- 1 A թող, DEFGI թոռ փի թիռ
- 2 H յաւել
- 5 ABE բարթ
- 6 H պիտանացու, D պիտանացուէն
- 6 CDF էն
- 6 BCDE նոցա այն
- 9 ACDEFGHI Հարց
- 9 E զանուն
- 10 B զտեղի
- 11 E Հարց փի Պատասխանի
- 12 ACDEFGI ընդունելութիւն
- 12 ACDEFGI դերանուն
- 12 ACDEFGH չի՞ք՝ եւ
- 13 E ընդունելութիւն
- 13 B սայ, E նա փի սա
- 13 E Հոթիւն
- 14 E չի՞ք՝ ունի
- 14 B երկուսին
- 14-15 B [ընդունակ է] զի ընդունելութիւն է,
- որպէս ասելն շինել, որ եւ ցուցանէ...
- 14 E շինեալ է
- 15 F գրա
- 16 AC ներածութեամբ [զինի.] փի ներգոր-
ծութեամբ
- 16 AC ներածութեամբ [ունի] փի ներգոր-
ծութեամբ
- 16 E զանուն
- 16 B [զար.] քանդի շինելն զշինաղն ցու-
ցանէ...
- 17 B յումբէ՛ մի շինեալ է [շարադաս.]
- 18 E ամենայն, H ետէու փի մի
- 18 B զշինաղն կամ [զշինեալն], G զշինողն
- 18 AB զշինեալն փի զշինեալն
- 19 B դեմքն
- 19-20 DI շինողն, F շինաղն, G շինեալն
- 21 ACDEFGI որ ասեմք փի որպէս ասելն
- 21 B նայ

5 րատ ձայնին եւ րատ կոչմանն պակաս է քան դանուեն, զի փոխանակ Պետրոսին սա ասեմք, այլ րատ զիմացն առաւել է քան զանուեն, զի սա զղէմքն նշանակէ, իսկ Պետրոսն՝ ոչ, այլ միայն անուեն է, վասն որոյ սա է՝ «դերաբնուն է որոշող զիմաց յատկական»։ Երրորդ՝ մակրայն զտեղի անուան ունի չորս կերպի. նախ՝ զի մակրայն կրկին բայի ախի եւ կրկին բայն անուեն է, որպէս ասելն՝ Դաւիթ, Թումազ, Թաւար-

10 եկերորդ՝ զի մակրայն ի կրկին վանգից լինի, իսկ անուեն երկու վանգ է, որպէս ասել[ն]՝ Պետրոս, Պաւղոս, - այսոքիկ երկու փաղա-

15 ութիւնքն են. երրորդ՝ զի որպէս անուեն հոլով ունի, այսպէս եւ մակ-

20 րայն հոլով է, այսինքն՝ զի ուղղական բայն միավանգին է, որպէս ասելն՝ երթ, եկ, բե՛ր, տա՛ր: Իսկ կրկին բայն հոլովեալ է, որպէս ասելն՝ գործել գաւրութեամբ, իսկ գաւրն՝ թէպէտ մասն բայի է, զոչք բայ է, - սա է մեկնիչն: Եւ այս է, որ սա է «բայ է անհոլով», որ մի-

25 վանգի լինի: Իսկ երկու բայն՝ որ է մակրայն, հոլով առնու, զի շին-

30 եալն կրկին է, եւ ցուցանէ զշինողն եւ զշինեալն, եւ շինելն ի շինողն հոլովեալ է: Ապա ուրեմն՝ որպէս անուեն հոլով ունի, այսպէս եւ մակրայն՝ րատ այսմ, որ երկու բայէ հոլով ունի. չորրորդ՝ զի եւ մակրայն անուեն է, այսինքն զի յորժամ ասես՝ գործել, շինել, գնալ, -

35 զգործելոյ անուեն եցոյց, եւ զշինելոյն, եւ զգնալոյն: Ապա ուրեմն մակրայն զանուան ունի գտեղի րատ այս չորս կերպիս:

- 2 B սայ
- 2 CDEGHI զանուեն
- 3 B [զի] սայ, E գաս
- 3 E զէմքն
- 3 ACH Պօղոսն փի Պետրոսն
- 3 E յի՛ք՝ ոչ
- 3 I այն փի ալլ
- 3-4 B վասն այն
- 4 E որվոզ փի որոշող, G որոշող
- 5 E գտեղին
- 5 E անուանն
- 5 D կրկին բայ [ասի]
- 5 ACDEFGHI սա է փի սաի
- 6 ACDEFGH սանլ
- 6 CDFGI Թումա, E Դումա
- 6 E Թայմար
- 7 E բակրայն փի մակրայն
- 7 ACDFGH վանգից լինի
- 7 AFH է [երկու]
- 8 CDI վանկ [է]
- 10 E միավանգին, GH միավանկին
- 11 ACDEFGH յի՛ք՝ ասելն
- 11 E րան փի բայն
- 11 GH հոլով
- 12 ACDEFGH յի՛ք՝ ասելն
- 12 ABEG գաւրութիւն, CDF գաւրութիւնն, I գորութիւնն
- 13-14 G միավանկի

- 14 ACDFGHI այն հոլով է փի հոլով ա- նու, E յի՛ք՝ հոլով, զի շինեալն կրկին է, եւ ցուցանէ զշինողն եւ զշինեալն, եւ շինելն ի շինողն հոլովեալ է: - Ապա ու- րեմն որպէս անուեն հոլով ունի, այսպէս եւ մակրայն
- 14 B [հոլով առնու] երկրորդ՝ զի եւ մակ- րայն հոլով է...
- 15 CDFGHI զշինելին փի շինելն ի
- 16 AFH հոլով փի հոլովեալ
- 16 AFGH յի՛ք՝ որպէս
- 17 AFH այսպէս փի որ
- 17 B [ունի] եւ յորժամ հոլով ունի, ապա ուրեմն անուեն է, քանզի յորժամ փի Չորրորդ՝ զի եւ մակրայն անուեն է, այսինքն՝ զի յորժամ...
- 18 E «մակրայն» րաոից յետոյ տեքստը ընդմիջարկուում է հետեւեալ ընթաց- մամբ. «հոլով առնու, զի շինեալն կրկին է, եւ ցուցանէ զշինողն եւ զշինեալն, եւ շինելն ի շինողն հոլովեալ է: Ապա ու- րեմն, որպէս անուեն հոլով ունի, այս- պէս եւ մակրայն:
- 18 ACDEFGH [գնալ] այսինքն
- 19 I այս [զգործն.]
- 20 AE գանուեն, G գանուանն
- 20 B ունի գանուան ունի գտեղի

5 Դարձեալ մակրայ սաի, զի որպէս ունի զանուան տեղի, այսպէս՝ զբային՝ զի զխոնարհմունք բային ի հինգ բաժանեցաւ՝ ի սահմանա- կանն, [ի հրամայականն], յանյայտականն, յըզձականն եւ ի ստորա-

5 զասականն: - Չայսոքիկ եւ մակրայն ունի, եւ վասն այս ախի «անխա- ղաց», զի ընդ անուանն եւ ընդ բային կապեալ է անշարժ եւ ոչ խա- ղայ եւ շարժի եւ դնայ ի նոցանէ, այսինքն՝ յանուանէն եւ ի բայէն, վասն որոյ մակրայ սաի, որ է անուեն եւ բայ՝ գայս կրկին նշանակեն:

10 Դարձեալ՝ մակրայ, այսինքն՝ երկու բայ է րատ անուան եւ րատ տեղոյն: Նախ րատ անուանն երկու բայ է, որպէս ասել[ն]՝ եկ, մի՛ստ կամ գնա՛, գործնա՛: Իսկ րատ տեղոյն մակրայ է, զի նախադաս լինի եւ վերջադաս, որպէս ասել[ն]՝ շինեմ գայս կամ գայս շինեմ, բերեմ գայս կամ գայս բերեմ: Դարձեալ՝ մակրայ, զի ունի գտեղի անուան

15 եւ բայ: Դարձեալ՝ մակրայ, զի վաղմ բայ է, իսկ վաղվաղմ՝ մակրայ: Դարձեալ՝ մակրայն նշանակ է ամանակի, այսինքն՝ զի որպէս բայ է անցեալն եւ ներկայն եւ ապագայն, այսպէս եւ մակրայն առաւել նշանակ է, զի ասելն՝ մերկայ, անցեալ, ապառնի, - այսոքիկ մակրայ են, զի իւ-

20 րաքանչիւրքն կրկին բայ է, այսինքն որպէս ասելն՝ մերկայ, անցեալ, ապառնի: Իսկ ամանակն այս երկու է: Դարձեալ ասել[ն]՝ ամանակ եր- կու բայ է: Դարձեալ ներկայն բայ է, զի մի ներկայ է, իսկ անցեալն՝ մակրայ, զի առեալ է ի ներկայէն եւ է՛ անցեալ. այսպէս եւ ապառնին երկու է, զի ապառնի է, եւ ներկայ՝ լինելոց է:

Հարցում. Վասն է՞ր մակրայն ի վերջոյ դասեցաւ նախադրու- Թեան:

- 1 ACDEFGHI [զի] ունի
- 2-3 B սահմանական
- 3 AB ի յանյայտականն, CDFG յանյայտա- կան, E յատկականն, H ի յայտականն, DI ի յանյայտականն
- 3 CDFGH եւ ի [ըզձ:]
- 3 ABCDEFHI ի յըզձականն
- 4 G բայն փի մակրայն
- 5 H անուան
- 5-6 CDFGI խաղա
- 6 E ոչ [շարժի]
- 6 AFH գնա
- 6 ACDFG բայէ
- 7 B վասն այն
- 7 F բա
- 10 F մակրա
- 10 ABCDEFHI տեղոյն
- 10 BE գնայ
- 10 BCDE գործնայ
- 10 ABCDEFI տեղոյն
- 11 E լինել փի շինեմ [գայս]
- 13 ABCI գրայն փի բայի
- 13 E [Դարձ.] զի
- 13 ACDEFGHI վաղ
- 13 B [վաղվաղն՝ մակրայ] այսպէս եւ խաղաղ

- ասելն, այսպէս եւ աղաղ ասելն: Եւ այս է ճշմարտ մակրայ, որ մին այլ բայն նման անցեալ բային լինի բայ ի վերայ բայի նման միմեանց, վասն այն ախի մակրայ, այսինքն ի վերայ ստաթին բային այլ աւե- լի բայ դնեն՝ նման ստաթին բային եւ այս լինի ճշմարտ մակրայ, որպէս ստա- ցաք փոքր մի յառաջող, որպէս այն, որ ստացաք զվաղվաղն եւ զհասցան եւ դա- դաղն, նմանապէս եւ զայսն իմացիր: Դարձեալ մակրայն նշանակ է ամանակի...
- 14 AG յի՛ք՝ բայ է
- 16 ACDEFGHI [նշանակ է] զնոս
- 16 H յի՛ք՝ զի
- 16-17 ACDEFGI իւրաքանչիւր, H զիւրաքան- չիւր
- 17 B [բայ] են
- 17 ACDEFGHI յի՛ք՝ որպէս ասելն
- 17 ACDF ներկա
- 18 G երեքս
- 19 CDE ներկա [է]
- 22 ACDEFGHI Հարց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 22-23 FG նախադրութեանն

Պատասխանի՝ վասն երկու պատճառի. նախ՝ զի նախդիրն ամենայն բայի եւ անուան նախադաս լինի, վասն որոյ զիւր գործն եցոյց աստ. երկրորդ՝ զոր աւրինակ որպէս իշխանի ումեմն ծառայ Հարուստ իցէ, իսկ այլ ոք՝ աղքատ իցէ, բայց ազատ: Եւ ոչ կարէ ծառայն ազատին նախադասիլ վասն պատուոյն, այսպէս եւ նախդիրն ազատ գլոյով, թէպէտ եւ դոյզն բառ է, այլ վասն ազատութեանն նախադաս եղեւ: Իսկ ազատ վասն երկու պատճառի եղեւ: Նախ՝ զի ամենայն բառից եւ անուանց նախադաս լինի. երկրորդ՝ զի ոչ փակի յումեմքէ: Իսկ մակբայն Հարուստ գլոյով վասն բազմութեան բայիցն, բայց ծառայ է վասն երկու պատճառի. նախ՝ զի ոչ կարէ առանձնանալ, այլ ի մէջ բազում բառից դասի. երկրորդ՝ զի պարփակի յամենայն բառից: Բայց վասն փարթամութեան զկնի սորա դասեցաւ: Եւ արդ՝ ունին սորա չորս Հասարակութիւն եւ վեց զանազանութիւն: Եւ նախ՝ Հասարակութիւն այսպէս. զի ոմն ազատ է, եւ ոմն փարթամ, ոմն՝ աղքատ, եւ ոմն՝ ծառայ: Իսկ զանազանութիւն՝ զի ոմն ազատ է, եւ ոմն՝ ծառայ, ոմն՝ աղքատ է, եւ ոմն՝ փարթամ, ոմն՝ եզական, եւ ոմն՝ յոգնական, ոմն՝ նուրբ, եւ ոմն՝ գէր, ոմն՝ պարզ, եւ ոմն՝ բարդ, վասն որոյ զկնի նորա դասեցաւ մակբայն, զի պատուական է ազատն քան զծառայն, եւ եզականն՝ քան զյոգնականն, եւ նուրբն՝ քան զբարդն, եւ պարզն՝ քան զբարդեալն:

Եւ արդ՝ սորա ունին չորս Հասարակութիւն եւ վեց զանազանութիւն. այսինքն Հասարակութիւն փառաց, զի ոմն ազատ է եւ ոմն փարթամ, վասն որոյ ի միասին դասեցան. իսկ զանազանութիւն, զի ոմն եզական եւ նուրբ, եւ ոմն՝ յոգնական եւ բարդ, վասն որոյ զկնի նորա դասեցաւ, զի պարզն պատուական է քան զբարդեալն:

Արդ՝ նուրբ է նախդիրն, որպէս մեր եւ գէր է մակբայն, որպէս՝ վաղ վաղ: Այսքան վասն վերջազատութեան մակբային առ նախդիրն:

- 1 E նախդիրն
- 2 B վասն այն
- 3 E ծառայն
- 5 B [ազատ] իցէ
- 5 H չի՛ք՝ եւ
- 5-6 E ազատեալ նախադասեալ փի ազատին նախադասիլ
- 6 ACDFI պատուոյն, H պատուոյն
- 7 ACDEFGH յայլ
- 7 E ազատութեան
- 7 ACDEFGH [եղեւ] այսինքն
- 10 ACDEFG յոգնութեան, H յոգնութեանն, I յոգնութեանէ փի բազմութեան
- 10 ABCDEFG բանիցն փի բայիցն
- 12 B պարփակեալ է
- 12 E ամենայն
- 13 E սորայ
- 14 E չի՛ք՝ եւ

- 18 A նուրբ
- 18 CDFGHI գեր
- 18 ACDEFI բարթ
- 18 B վասն այն
- 19 ACDEFI պատուական
- 19 ADGH ազատ
- 20 CDFI զյոգնականն, E զոգնականն
- 20 A նուրբն
- 20 ACDEFHI զբարթն
- 22 B չի՛ք՝ եւ արդ... մինչեւ էջ 173-ի 12-րդ տողը ներառեալ
- 22 ACDEHI Հասարակութիւնն
- 25 ACDFHI բարթ, E փարթ
- 25 AH վասն փի վասն որոյ
- 26 ACDFI պատուական
- 27 DEFGHI գեր
- 27 E նախադիրն

Դարձեալ զիտելի է, զի որպէս ութ ձայնքն կրկին քառակ է, այսինքն չորս առաջին ձայնքն եւ չորս կողմունքն, այսպէս եւ ութ մասունք բանին երեք անգամ կրկնի]ն]՝ յամէն անգամ չորս կրկնելով, այսինքն նախ՝ զի աստ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւը, - այս մին կարգ. երկրորդ՝ զի դարձեալ սկսանի ի դերանուն եւ ի մակբայ եւ յայն, այսինքն՝ զի որպէս առաջինն անուն եւ բայ, այսպէս եւ աստ դերանուն եւ մակբայ, վասն որոյ ասի դերանուն, որպէս ասել՝ դեռ այլ անուն զոյ: Դարձեալ դերանուն՝ որպէս թէ գերանուն, զի սա առաւել է, քանզի մին էր նա, եւ սա՝ երեք, այսինքն՝ զի ասի դերանուն, փոխանուն եւ թերանուն եւ Հասարակ անուն: Որպէս դերանունն քան զանունն առաւել, այսպէս եւ մակբայն քան զբայն առաւել է, զի երկու բայ է:

Արդ, փոխանակ անուանն՝ դերանուն[ն], եւ փոխանակ բային՝ մակբայն, եւ փոխանակ ընդունելութեանն՝ շաղկապն. զի որպէս ընդունելութիւնն զանուն[ն] եւ զբայն յինքն ունէր, սոյնպէս եւ շաղկապն զերկու բայն ունի եւ զերկուսն ի մի կապէ: Իսկ փոխանակ յաղկին՝ նախդիրն, այսինքն՝ զի որպէս յաւըն լինէր վերջադաս, այսպէս եւ նախդիրն յառաջադաս: Դարձեալ՝ որպէս յաւըն է վերջադաս եւ ստորադաս, այսպէս եւ նախդիրն, զի ասեմք՝ սակս այնորիկ, եւ դարձեալ՝ յայն սակս: - Այս առաջին եւ երկրորդ կարգն, զի ընդ անուանն՝ դերանունն, եւ ընդ բային՝ մակբայն, եւ ընդ ընդունելութեանն՝ շաղկապն, եւ ընդ յաւընն՝ նախդիրն: Իսկ երրորդ կարգն այսպէս. զի մակբայն զանուան տեղին ունի եւ ըստ այնմ, զի բայ է՝ զբայի տեղի ունի, իսկ շաղկապն զընդունելութեան եւ զյաւընի տեղի ունի, այսինքն՝ զընդունելութեան, որպէս ցուցաւ: Իսկ յաւընի, զի որպէս յաւըն լինի նախադաս եւ վերջադաս, այսպէս եւ շաղկապն նախադաս՝ որպէս այն: «Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս»: Իսկ վերջադաս՝ որպէս այն. «Տէր թագաւոր, յալիտեանս յալիտեանից եւ եւս»: Իսկ թէ որպէս ունի մակբայն զանուան տեղի, այսինքն յորժամ ասեմք՝ գործեաց, գնաց, մտաւ: - Այս զգործելոյ անունն տայ եւ զգնալոյն եւ զնստելոյն: Դարձեալ ասելն, թէ գործեաց, շինեաց, - զգործն եւ

- 1 G ութն
- 4 E մի
- 5 E տեսանի փի սկսանի
- 6 CF բա
- 7 E դերանուն փի դերանուն
- 7 CDF մակբա
- 7 E դերանուն [որպէս]
- 8-9 DI չի՛ք՝ զի սա առաւել է, քանզի
- 9 E քան զնոսա զի փի քանզի
- 9 E նա մին էր [շարդաս.]
- 10-11 DHI գերանուն [քան.]
- 11 CDEFGHI գանուն [առ.]
- 13 C երդ փի Արդ
- 14 E ընդունելութեան [շաղ.]
- 14 I շաղկապ
- 14-15 E ընդունելութեան [գան.]
- 16 G գերկուն
- 16 E օղին

- 17 DE օղն
- 20 E այն [սակս]
- 20 D զինդ փի զի բնդ
- 21 E ընդունելութեան
- 22 A կարկն, E արցն փի կարգն
- 23 ACDEFGHI տեղի
- 23 ACDEFH բառ այսմ
- 23-24 E գտեղի բայի փի զբայի տեղի [չրբուն]
- 24 AFG զընդունելութեանն
- 24 E զօղի
- 24 E տեղ
- 25 ADF գաւդի
- 26 E օղն
- 28 E յալիտեան փի յալիտեանս
- 30 DI զգործել փի զգործելոյ
- 30 A անուս, D յանուն
- 30 CDFI սա

զգործողն յայտնէ, զշինեալն եւ զշինողն. եւ երկուքն անուն են, վասն որոյ մակբայն զանուան տեղի ունի, զի որպէս զործն եւ զործողն կրկին է, այսպէս եւ մակբայն երկուս է: Ապա ուրեմն երեք անգամ կրկնեցաւ՝ անուն, բայ, բնորունելութիւն եւ յաւը. այս չորս անուանքս կրկնեցան եւ երեքկնեցան:

Հարցումն. Զի՞նչ ասի մակբայն:

Պատասխանի. կրկին բայ կամ բայ ի վերայ բայի:

Հարցումն. Զի՞նչ է սահման մակբային:

Պատասխանի. Մակբայ է մասն բանի անխաղաց: «Անխաղաց» ասելով որոշեաց յայլ մասանց բանին, որպէս ասէ մեկնիչն: Թէ եւ ըստ երկրորդիս ինչ ձայնեաց, այլ սակայն զանուանն ունի գտեղի, եւ զի ոչ զանագանի ըստ խոնարհմունս բայի մասին, վասն որոյ ասի «անխաղաց», այսինքն՝ զի զանուան տեղի ունի, որպէս ցուցաւ: Այլ եւ ոչ զանագանի ըստ խոնարհմունս բային, այսինքն՝ զի խոնարհմունք բային ի հինգ բաժանեցաւ՝ ի սահմանականն, ի յանյայտականն, ի հրամայականն, ի յըղձականն եւ ի ստորագասականն: Զայսուսիկ եւ մակբայս ունի: Իսկ յորժամ ունի զանուան տեղին՝ ունի եւ զբային հետեւունքն, վասն որոյ «անխաղաց» ասէ, զի ոչ կարէ խաղալ, այսինքն՝ շարժիլ եւ զնայ յանուանէն եւ ի բայէն, այլ փակեալ կայ ընդ սահմանաւ նոցին, վասն որոյ է՛ անուն եւ է՛ բայ, վասն այնորիկ ասի մակբայ:

Դարձեալ՝ մակբայ, զի լինի նախադաս եւ վերջադաս, որպէս այն՝ զայս բերեմ կամ բերեմ զայս. դարձեալ՝ զայս շինեմ կամ շինեմ զայս: Եւ վասն այնորիկ կրկին բառեր զնէ յառաջիկայդ, զի մակբայ է, որպէս եղակի ասեմք՝ վաղ, եւ յոգնակի՝ վաղվաղ եւ այլն:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՝ մուրցացի, ծղացի, ափացի, ողկուգարէն, տարմարաբ:

Պատասխանի. Այսինքն՝ զի Հոմերոս ետես զաւրքն հեծելոց, զի

հանդիսանայր ի պատերազմի եւ ժողովէին սակաւ սակաւ, ետես, որ հեծեալ [թ]ն ի վայր գնացին եւ յաղթեցին եւ կոտորեցին զմարդիկն, յայս կերպս մակբայք է ասացեալ՝ աւանք, գեղանք, քաղաքանք, այս անուանքս էին, զոր ասաց նախ: Իսկ «ողկուգարաբ», այսինքն որպէս զճութ խաղողի՝ խիտ պտղով, եւ որպէս տարմ՝ բազում հեծեալքն: Իսկ որ ասէ՝ ապուս, այսինքն՝ «անասելի», մի՛ ասեր: Այս ամենայն հայոց բառեր են մակբայքս, զոր արարեալ է, որ ի զանագան երկիր զանագան բառով խաւսին: Եւ այս բառերս որ եղեալ է, նախ՝ կրկին է, զի զմակբայն ցուցանէ: Եւ դարձեալ զանագան բառեր է ըստ զանագան բառից, որքոն ի զանագան տեղիս յայլ եւ յայլ երկիր:

Հարցումն. Զի՞նչ է «քետագամ» ասելն:

Պատասխանի. Այսինքն՝ որ անճար իրացն ճար եւ հնար առնեն:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ «տամկացութիւնն տրոհէ»:

Պատասխանի. Տամկացութիւնն տրոհէ եւ բաժանէ զզոյգն, այսինքն՝ որպէս փայտ եւ ջիւլ, որ ստանձով չորացած եւ մածեալ լինի, նա ջուր ցանեն ի վերայ, որ տամկանայ եւ տրոհի եւ որոշի, այսպէս եւ որ սովորութեամբ կապեալ է ընդ մեղաց՝ որպէս ստինձ. յորժամ յայնպիսի զղջումն գայ, որ արտասուէ, եւ տամկացեալ քակտի մեղքն ի հոգւոյ: Եւ այլ ամենայն բայքս վասն զանագան լեզուաց է զանագան բառով ասացեալ:

- 1 EG զգործողն, F զգործաւոյն
- 1 ABF զի [զշինե.]
- 1 F զշինուողն, G զշինողն
- 1 E [զշինողն] զգործողն եւ զշինողն յայտնէ
- 2 E ի [մակբ.]
- 2-3 F զգործողն, G զգործողն
- 4 G բնորունելութիւնն
- 4 ACDEFGH յաւըն
- 5 DH անուանքն
- 6 ACDEFGHI Հարցոց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 7 CD [կրկին] բա
- 7 DH ի վերայ
- 8 ACDEFGHI Հարցոց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 10 B մասանցն
- 10 B թէպէտ փի թէ եւ
- 11 B զանուան
- 12 B վասն այն
- 13 D անունն
- 15 G հինկ
- 15 CFGI ի յանյայտականն, E ի յայնյայտականն
- 16 AF ի հրամայականն, B ի հրամայականն
- 16 ABCDEI ի յըղձականն
- 18 B վասն այն
- 18 ACDEFGH յի՛ք՝ զի
- 19 A կա
- 20 B վասն այն փի վասն որոյ
- 20 ACDEFGH վասն որոյ փի վասն այնորիկ
- 21 H [ասի] եւ
- 22 B [եւ] լինի վերջադաս...
- 24 BCDF վասն այն
- 26 ACDEFGHI Հարցոց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 26-27 A տղկուգարէն
- 28 BEFH զորք

- 1 B Հանդիսայր
- 2 H ի վերայ փի ի վայր
- 3 AG կերպարանս փի կերպս
- 3 D [ասացեալ] է
- 3 AH ասան
- 4 CDI անուանս
- 4 B որկուգարաբ, E որկոյցարաբ
- 5 E խողձաղի փի խաղողի
- 5 CDGHI յի՛ք՝ բազում
- 6 B [անասելիք]՝ որպէս ասեմք սովորութեամբ, յորժամ մեծ գործ լինի զարմանալի, նայ Հարցանէ մին զմեան որ ոչ գիտէ, նա պատասխանի տայ եւ ասէ վասն զարմանալոյ գործոյն, որ ոչ կարէ լեզուաւ պատմել, յայնժամ այլ ոչինչ կարէ ասել, բայց միայն զայս պատասխանի տայ Հարցանողին, որ գիտանէ ի զործոյն եւ ասէ՝ մի՛ ասել եւ մի՛ Հարցաներ, վասնզի չէ ասելոյ եւ ոչ է պատմելոյ, թէ ինչ գարմանալի բան եւ գործ
- Հանդիպեցաւ: Այս ամենայն հայոց բառեր են...
- 10 E այլ [եւ]
- 10 G յի՛ք՝ յայլ [երկիր], I այլ
- 11 ACDEFGHI Հարցոց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 11 ACDEFGHI յի՛ք՝ ասելն
- 12 B յի՛ք՝ Այսինքն
- 12 ACD յի՛ք՝ որ
- 12 A անունն, CDFI ասնէ
- 13 ACDEFGHI Հարցոց, B յի՛ք՝ Հարցումն
- 14 AEFH Տամկացութիւնն, B յի՛ք՝ Տամկացութիւնն տրոհէ
- 14 ABCDGH զզոյգն
- 15 B նայ
- 18 G այնպիսի, B յայտնապէս փի յայնպիսի
- 18 B ի [զղջումն]
- 18 ACDFI գա
- 18 I տամկացեաց
- 19 ABCDEFI Հարցոյն
- 19 ACEFGH յի՛ք՝ եւ

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

Հարցումն՝ Վասն է՞ր ի վերջոյ եղաւ սա այլ մասանց բանին:

Պատասխանի. Զոր աւրինակ ամենայն նիւթ յառաջ պատրաստի եւ ապա կապն, որպէս զՂիլն յառաջ պարաստեն քան զսոսինձն, եւ զգալտն նիւթ պատրաստեաց զեւթն մասունս բանին, այսինքն՝ զանուն, զբայ եւ զայլն, զայսոսիկ նիւթ պատրաստեաց եւ զկնի սոցա զշաղկապն կապ սահմանեաց. զի սա կապեալ է զմիտք ընդ միտք, եւ զբան ընդ բան, զանուն ընդ անուն, եւ զանուն ընդ բայ, եւ զբայ ընդ բայ եւ այլն, վասն որոյ ի վերջոյ դասեցաւ քան զայլսն:

Դարձեալ՝ զի առաջինքն պատուական են քան զսա, վասն այնորիկ նախագասեցան սմա, բայց ոչ ամենայն առաջին պատուական է քան զվերջինն, զի կառավարն պատուական է, որ է վերջին քան զկառան, որ է առաջին, այսինքն՝ զի նախ կառքն կազմեցաւ յուսմեք է եւ ապա յետոյ կառավարն ել ի կառքն: Եւ ոչ ամենայն վերջին անարդ, որպէս մարդ յետոյ ստեղծաւ՝ քան զանասուն, եւ արեգակն՝ քան զաստեղք: Այսպէս եւ շաղկապն թէպէտ կերպիւ ինչ վերջին, բայց բազում պատուականութիւն ունի, որպէս ցուցանեն ութ մասունքն իւր: Եւ որպէս կապն երկու իրաց լինի, այսպէս զերկու ղէմքն ի մի կապէ, այսինքն

- 2 ACDEFHI Հարց
- 2 B սայ
- 4 CFI գոսսինձն
- 4 B որ [յառաջ]
- 5 ACF մամարն, GI մոմարն, H մամարն,
- D մամարն
- 6 G զեթն
- 6 ABCDEFH մասունք
- 6 F եւ [զբայ]
- 8 B սայ
- 8 B ընդ միտք
- 8 B ընդ բանս
- 9 ACE ընդ անունս
- 9 E ընդ բա
- 10 B վասն այն
- 11 ACDFI պատուական
- 11 BDE գսայ
- 11 I վասն որոյ

- 12 BEH սմայ
- 12 ACDEFHG [ոչ] եթէ
- 12 ACDF պատուական
- 12 ACDF չի՞ է
- 13 ACDEFGI զվերջին
- 13 D մի փիլ զի
- 13 ACDFI պատուական
- 14 B ապայ
- 15 B յետո
- 15 I կառքն
- 16 B գաստեղքն
- 17 ACDEFHG շաղկապ
- 17 E թէպէտեւ
- 17-18 ACDFI պատուականութիւն
- 18 G ութն
- 18 E մասունք
- 19 E կերպն փիլ կապն

որպէս ասելն՝ սա եւ նա եւ այլն: Եւ որպէս բանին ութ են մասունք, այսպէս եւ շաղկապին ութ են մասունք: Իսկ շաղկապն չորս է, այսինքն՝ եւ, կամ, զի, քէ եւ այլն:

Հարցումն. Զի՞նչ է սահման շաղկապին:

5 Պատասխանի. Այս է, զոր ասէ՝ «շաղկապ է բառ, որ շաղկապէ գորամախոտութիւնն ռեով եւ զմեկնութեան փեռնկումն յայտնն»: Զբառն փոխանակ սեռի ղնէ, այլքն բաղկացուցիչ զանազանութիւնք: Իսկ որ ասէ՝ «գորամախոտութիւնն ռեով», այսինքն՝ իւր կերպովն եւ իւր կարգովն շաղկապէ զբան ընդ բան, որպէս ասելն՝ հոգի եւ մարմին, եւ ոչ ասել անոճ, թէ հոգի եւ քար եւ այլն: Իսկ որ ասէ, թէ «զմեկնութեան փեռնկումն յայտնն», այսինքն՝ զի միտք ընդ միտք եւ բան ընդ բան խառնեալ է՝ զանյայտութիւնն ի յայտ սձէ, բայց զմիտս բանին ոչ յայտնէ, այլ զզուգաւորութիւն խաւսիցն, այս է սահման շաղկապին: Եւ գիտելի է, զի շաղկապն լինի նախագաս եւ միջագաս եւ ստորագաս: Նախագաս՝ այսպէս. «Ե՛ի Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս»: Իսկ միջագաս՝ այսպէս. «Բարի առնէ Տէր բարուց Ե՛ի Կնոցիկ՝ որ ուղիղ սրտիւք»: Եւ ստորագաս՝ «Տէր քաղաւոր, յախեանա յախտեմից Ե՛ի Ե՛ի»:

Հարցումն. Ո՞րք են ութ մասունք շաղկապին:

20 Պատասխանի. Ութ են մասունք շաղկապին, այսինքն՝ ջոկամանք, անջատականք, բազմատք, տարբազմատք, փաստ[ա]բանականք, տարա-կուսականք, բազբանականք, թարմատարք:

Հարցումն. Զի՞նչ է զանազանութիւն սոցա:

Պատասխանի. Այսպէս է զանազանութիւն սոցա. զի ջոկամանքն

- 1 ACDEFGHI չի՞՞ որպէս ասելն
- 1 B սայ եւ նայ
- 1 I այլքն
- 1-3 E չի՞՞ Եւ որպէս բանին ութ են մասունք: Իսկ շաղկապն չորս է, այսինքն՝ եւ, կամ, զի, քէ եւ այլն:
- 1 H մասունքն
- 2 CDFI շաղկապն
- 2 AEH մասունքն
- 4 ACDEFGI Հարց, B չի՞՞ Հարցումն
- 5 B շաղկապն փիլ շաղկապ
- 5 E գորամախոտութիւն
- 5 A զմեկնութիւն
- 5 D յայնէ
- 8 DEFGHI գորամախոտութիւն
- 9 ACDEFGI չի՞՞ իւր [կարգովն]
- 9 AB ընդ բանն
- 9 ACDEFGI [որպէս] ասել
- 9-10 E չի՞՞ հոգի եւ մարմին, եւ ոչ ասել
- 10 A ոչ սայ փիլ ոչ ասել
- 11 E չի՞՞ զմեկնութեան
- 11 B զմիտք փիլ միտք
- 12 B գրան փիլ բան
- 12 E զանյայտութիւն, F զանյայտութիւնն
- 13 ACDEFGI չի՞՞ ոչ յայտնէ
- 13 ABCEFGH [խաւսիցն] եւ
- 14 E զշաղկապն փիլ շաղկապն
- 14-15 ABCDFGH միջագաս
- 16 FI միջագաս
- 16 BCDI չի՞՞ այսպէս [Եւ]
- 16-17 ACDEFGI «եղիցի անուն Տնանն, [CF չի՞՞ աւրհնեալ] աւրհնեալ յայտ [CDF յայտ] հետէ [DF չի՞՞ հետէ] մինչեւ յաւիտեան փիլ «Բարի առնէ Տէր բարուց եւ այնոցիկ՝ որ ուղիղ սրտիւք»:
- 18 ACDEFGI չի՞՞ յախտեմից
- 19 ACDEFGI Հարց, B չի՞՞ Հարցումն
- 19 B Որքա՞ն փիլ Ո՞րք
- 20 ACDEFGI չի՞՞ Ութ են մասունք շաղկապին, այսինքն
- 21 G բատրանականք
- 21-22 ABCDEFG տարաբանականք
- 23 ACDEFGI Հարց, B չի՞՞ Հարցումն
- 24 E ջոկամանքն

զերկուս զէմս ջոկենն: Եւ զարձեալ մանեալ առ իրեարս միաւորեն, որպէս ասելն՝ ես եւ դու, կամ՝ Աստուած եւ մարդ, - վասն որոյ ասի ջոկամանք, զի զջոկելն եւ զմանելն ցուցանէ: Իսկ անջատականքն յերկու զէմս բաժանեն, որպէս ասելն՝ «կամ դու արա, կամ մա», - այսպէս եւ զխորհուրդս փոփոխէ, որպէս այն՝ «Կամ արարեմ գծառն բարի եւ զպտուղ[ն] նորա բարի, կամ արարեմ գծառն չար եւ զպտուղն նորա չար»: Իսկ կամն երկու զաւրութիւն ունի, այսինքն՝ տար[ը]ալուծական եւ բազզիւսական, այսինքն՝ որ զերկուս զէմս որոշէ: Եւ զարձեալ զերկու զէմս մի գործով հրւէ ի մի, այսինքն՝ «Կամ դու, կամ մա արարեմ գայս ինչ»: Իսկ բաղմատն զոճն ցուցանէ, այսինքն՝ զկարգն, բայց եւ զգոյութիւնն յայտնէ: Եւ սա եռակի է, զի երբեմն զգործն ցուցանէ, բայց զգոյութիւնն՝ ոչ, որպէս այն՝ «Երկինքն եղին ի սկզբանէ, բայց զգոյութիւնն ոչ զիտեմք»: Երկրորդ՝ զկարգն ցուցանէ, այլ զզէմն՝ ոչ, որպէս ասելն՝ «Ողիէ՞ր կաս ծածկեալ ամպովդ լուսաւորեա՞ր գմեզ, զի թեպէտ զդեմն արեգականն ոչ յայտնեաց, բայց կարգ բանին գնա եցոյց, թէ խնդրեցեք»: Երրորդ՝ զզէմն ցուցանէ, բայց զգոյութիւնն ոչ յայտնէ, որպէս ասելն, թէ «Սա՞, թէ՞ մա», - զզէմն ցուցանէ, բայց թէ՛ զի՞նչ է զգոյութիւնն՝ մա՞րդ, թէ՛ անասուն, - զայն ոչ յայտնէ:

20 Հարցումն. Որպէ՞ս զանազանին ի միմեանց թեւն, եթեւն, զիւն, թեպէտն, թիւն, բեամբն, բեանն, բենեւն:

Պատասխանի. Նախ թեւն երկբայական է առ ինքն, որպէս ասելն՝

- 1 G զերկու
- 1 ACDEFGHI չիբ՝ զարձեալ
- 1 E իրարս
- 1 B [իրեարս] խոտնն եւ
- 2 ACDEFGHI այսինքն փի որպէս ասելն
- 2 DI չիբ՝ եւ [մարդ]
- 2 B վասն այն
- 3 ACDEFGHI անջատականք
- 4 ACDEFGHI այսինքն փի որպէս ասելն
- 4 BE արայ
- 4 B նայ
- 5 ACDEFGH զխորհուրդն
- 5 E փոխէ
- 5-6 H չիբ՝ բարի եւ զպտուղ նորա բարի, կամ արարեմ գծառն
- 6 B արարեմ գծառն արարեմ գծառն [կրկն-]
- 6 ABEFH [իսկ] կամս
- 7 ABCDFGHI զպտուղ [նորա]
- 7 ACDFGH չիբ՝ նորա չար
- 9 ACDEFGH չիբ՝ զարձեալ
- 9 B զզէմս [մի]
- 9 ACDEFH գծով փի գործով
- 9 D հրասէ
- 9 AEF չիբ՝ այսինքն
- 10 E ըզոտն փի զոճն
- 11 E զգոյութիւն

- 11 BD սայ
- 11 EF զգոյութիւն
- 12 B [ցուցանէ], բայց զգոյութիւնն յայտնէ, եւ սայ եռակի է փի բայց զգոյութիւնն՝ ոչ, որպէս այն՝ «Երկինքն եղին ի սկզբանէ»:
- 12 E գոյութիւն
- 14 A զզէմս
- 14 A ասել
- 14 A ամբով, DH ամպովն, E ամբովզ
- 15 BDE լուսաւորեալ
- 15 ACDFGH զզէմս
- 17 ACDEFGHI ոչ յայտնեցեք
- 17 BDI գնայ
- 17 E զգոյութիւն
- 17 D ասէլն
- 18 A չիբ՝ է
- 18 E զգոյութիւն
- 20 ACDEFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն
- 21 ACDEFGHI թիւն փի թիւնն
- 21 ACDEFGHI թեամբ փի թեամբն
- 21 DEHI թեանէ փի թեանէն
- 21 DI թեան փի թեանն
- 22 ABE չիբ՝ Պատասխանի
- 22 ACDEFGH ասել

«Ո՛ր զիտեմ՝ թէ զա՞յս առնեմ, թէ՞ զայն»: Իսկ եթեւն երկբայական է առ այս, որպէս ասելն՝ «Եթէ լսէ մա, եթէ ոչ»: Իսկ զիւն պատճառական է, որպէս այն, որ ասէ՝ «Խոստովան եղիւրով Տետոն, զի բարի է, զի յախտեանն»: Իսկ թեպէտն հաւանական է եւ կամաւորական եւ յաւատարական, այսինքն որպէս ասելն՝ «Ի՞նչ եմ կամեմ ապաստան եմ արարեալ՝ թեպէտ գնա՞, թեպէտ մի՞ գնալ»: Իսկ թիւնն զիրն նշանակէ, որպէս ասելն՝ սրբութիւն, արդարութիւն, մարդկութիւն, արքայութիւն Իսկ բեամբն՝ որ այլ ինչ ընդ նմա լինի, այսինքն՝ զարութեամբ, ազնուութեամբ, որպէս թէ՛ զզաւրութիւնն ընդ իւր ունի: Իսկ բեանն՝ որ վասն նորա այլ ինչ լինի, որպէս ասելն՝ «Վասն արդարութեան եմ արարեմք Աստուած գայս ինչ, որպէս դարձ արեգականն վասն եգեկիա թագաւորին»: Իսկ թեանէ հոյովական է, որպէս՝ ի սրբութեան, ի քաղցրութեան: Իսկ տարբարմատն զէմ է բաղմատին, քանզի միայն զոճն յայտնէ, իսկ սա զգոյութիւնն եւ զոճն, այսինքն՝ զիրն եւ զգործն, որպէս ասելն՝ քան, քանզի, վասնզի, զի ասելն՝ «Քանի՞ ոչ-իսար գոյ էիք», - եցոյց զգոյութիւն ոչիսարին եւ զորքանութիւնն, իսկ քանզի, որպէս ասելն՝ «Քանզի մարդն զինքն ոչ զիտեմ, զի վերջամուտ եղիւ յաշխարհ»: Իսկ վասնզի[ն], որպէս ասելն՝ «Վասնզի զուպախարարն եմ պարտ է մեզ ուրախ առնել»: Իսկ փաստբանական պատճառարանական ասէ, այսինքն՝ որ յետ հարցանելոյն պատասխանէ եւ զպատճառն այլ ասէ, որպէս ասելն՝ «Զի՞նչ է այդ ի ձեռքն բում», - պատասխանէ, թէ «Դաւազան է»: Եւ զպատճառն եւս ասէ, թէ սա ի չորս տարբերաց է՝ վասն հոյոյն ըմբռնի, եւ ջրովն ի մի է կապեալ, եւ աւղովն շարժի, եւ հրովն տեսանի: Իսկ տարակուսականն՝ զի զպատ-

- 1 B երկական փի երկբայական
- 2 CDG չիբ՝ է
- 2 B չիբ՝ որպէս ասելն
- 2 BDI նայ
- 2 CDEF թէ [ոչ]
- 2-3 B պատասխանական փի պատճառական, H պատճառական
- 3 ACDEFGHI չիբ՝ որ ասէ
- 4 F յա փի յախտեան
- 4 E [յախտեան] է
- 5 ACDEFGHI չիբ՝ որպէս
- 5 B թոյ
- 5 CDI կամբա
- 6 ABCDEFGH գնայ
- 6 CDEFI թիւն
- 7 ACDEFGHI չիբ՝ ասելն
- 7 CDI արքայութիւն
- 8 B նմա
- 9 E գորութիւն [ընդ], F գորութիւնն
- 10 CDEFH թեան
- 10 B թոյ
- 11 ACDEFH զարձեալ
- 11-12 EFG եգեկիայ
- 13 ACDEFGH զի փի քանզի
- 14 BDHI սայ
- 14 ABCDEFGI զգոյութիւն
- 15 ACEFGH որոտն, DI որոյ փի որպէս ասելն
- 16 F գոյ
- 16 DEHI գորքանութիւն
- 17 ACDEFGHI [իսկ] քանզի
- 17 ACDEFGHI ասել
- 17 CDEFGI մարդ
- 18 ACDEFGHI ասել
- 18 ACDEFGHI չիբ՝ վասնզի
- 19 B թոյ
- 20 A պատճառարանականն, BEFG պատճառարանական
- 21 E է [եւ]
- 21 H ասել փի ասելն
- 22 B սայ
- 23 ACDEFGHI տարբեր
- 23 CDH ընթրնի, F ընթրնի
- 24 I յոյովն
- 24 E հրով
- 24 B տարակուսականքն

Տառն ոչ յայտնէ, որպէս ասելն՝ «Արդեաւ եթէ առնէր ո՞ր գմեղս՝ սխալա՞մք էր նմա. ապա եթէ այդ այդպէս իցէ, ապա ուրեմն այնպէս իցէ. ապա՞քն մարմին եմ, ապա՞քն պտուղ էր. ապա ուրեմն հանել կամէր. է՞ր եղէ բանական. ո՞ւմ ժողովքմ գմբերս իմ. ընդ է՞ր մեռա-
5 նիմք. զի՞ յոյովք եմ անմահք»:- Այս ամենայն հարցումն է՝ թարց պատասխանոյ:

Իսկ բարբառականն, այսինքն՝ հաւաքարանականն, որ վասն նախ-
նեացն անցեալ պատմութեանցն զարժացուցանէ զսոողսն, որպէս աս-
սել [ն]՝ «Արդեաւ այսպիսի՞ [ն] էր երազն Յովսեփոս»⁹: Գարձեալ՝
10 «Որք ննչեցին ի Քրիստոս, կորեա՞մ արդեաւք»: Եւ միտք բանին դի-
րալուր է, զի ոչ կորեան, այսինքն՝ ո՞ր հարցումն զպատասխանն եւ
զպատճառն յայտնէ:

Իսկ քարմատարքն զփոքրկութիւնն ցուցանեն, զի որպէս նկար ի
վերայ հանդերձի կամ որպէս ճամուկ ի մեկնոցի, այսպէս եւ սա միայն
15 զարդ է բանին, եւ ո՛չ թէ գոյութեանն ինչ առաւելութիւն, զի այս է՝
իկ, մակ, իրր, փոքրիկ, գեր, մակ,- ասելն:- Այսոքիկ են ութ մա-
սուներ շարկապին. եւ այսքան զանազանութիւնք սոցա, որպէս ցուցաւ
ըստ կարգի:

Հարցումն. Ու՞ր մասուներ շարկապին որպիսի՞ վանդիւ ընթանան:

20 Պատասխանի. Շարկապ զիր սոքա են. նախ ջոկամանին այսպէս՝
իւ, ալլ, գի, քեպլտ, աւ, իկ,- այս ջոկամանին է: Իսկ անջատականին՝
կամ եւ կամ թէ. իսկ բաղմատին՝ թէ, զի թէ, քեպլտ. իսկ տարբազմա-
տին՝ բան, բանգի, վասնգի, վասն ոյր, վասն որոյ, ըստ բանի անգամ.
Իսկ տարակուսականին՝ արդեաւ, ապա, ապա ուրեմն, ապա՞քն, ու-

- 1 DI յայնէ
- 1 ACDEFGHI չի՞ որպէս ասելն
- 1 E Արդեւք
- 1 A թէ
- 1 FG գմեղս փիլ գմեղս
- 2 E սոջայանք
- 2 B նմայ, ACDEFGI չի՞ նմա
- 2 B ապայ, D ապա թէ
- 2 B այնպէ փիլ աչդպէս
- 4 D կամեր փիլ կամէր
- 4 E չի՞ իմ
- 5 AFH հարցմանէ, BC հարցումն փիլ հար-
ցումն է
- 6 ABCDEI պատասխանոյ
- 7 EI հաւաքայրանականն
- 8 G գյոսոքն
- 9 CD Յովսէփս
- 9 DE արդեւք
- 13 ACDEFGHI ցուցանէ
- 13 ACDEFGH չի՞ որպէս
- 14 B սոյ
- 15 ACDEFGH գոյութեանն առաւելութիւն
ինչ [շարդաա.].

- 15 ACDE չի՞ է [իկ]
- 16 ACDEFGH [իրր] որպէս ասել
- 16 DI մակ, իրր, որպէս ասելն փոքրիկ,
գերմակ, որպէս յայսոքիկ են
- 16 A փոքրիկ
- 16 ACDEFGH որպէս փիլ ասելն
- 16 G ութն
- 17 ACDEFGHI զանազանութիւն
- 19 ACDEFGHI Հարց, E Պատասխանի փիլ
Հարցումն
- 19 G ութն
- 19 E վանգին, G վանկիւ, D ի վանդիւ
- 20 E Հարց փիլ Պատասխանի
- 20 BH սոքայ
- 20 E սոքա փիլ այսպէս
- 21 ACDFGH ջոկամանական, E ջոկամանական
փիլ ջոկամանին
- 22 E [կամ] էր փիլ թէ
- 22 E թէ փիլ գի թէ
- 23 B չի՞ վասնգի
- 24 D տարակուսականին, H տարակուսին —

րեմն, էրո՞ւմ, զմէ՞. իսկ բաղբանականն՝ արդեաւ, ապա ուրեմն,
ալլ, ալլս, այս. իսկ թարմատարքն՝ իգ, իկ, մակ, իրր, իսկ [ընդ]-
դիմակքն՝ սակայն, համայն. իսկ վարանականն՝ գէթ, գոնէ, փար-
քար:- Այսոքիկ ամենայն շարկապ էն:- Այսքան վասն բանին մասանց
5 եւ զանազանութեանց նոցին:

Հարցումն. Արդ, որպէս ասացաք՝ բանն յերկուս բաժանի, այսինքն՝
ի ներտրամադրեալ բանն եւ յարտաբերեալն. իսկ յառաջբերեալ բանն ի
ձեռն խաւսից յայտնի:

Հարցումն. Արդ՝ քանի՞ են գործարանք խաւսից:

10 Պատասխանի. Հինգ են գործարանք խաւսից, այսինքն՝ մակալեզուն
եւ լեզուն եւ փորուածք բերանոյն, աստուներն եւ շրթուներն:

Հարցումն. Քանի՞ են գործարանք ձայնին:

Պատասխանի. Տասն են գործարանք ձայնից, այսինքն նախ՝
մկուներն, որ յողնաշարն. երկրորդ՝ մէջ կողիցն, երրորդ՝ կցուածք
15 կողիցն, որ յողնաշարն է, չորրորդ՝ ախտնդանքն, այսինքն՝ վերին
երես քարթիին, որ է մերձ կողիցն, հինգերորդ՝ թոքն, վեցերորդ՝
խոշափողն. եւ չորրորդ՝ շնչերակքն, ութերորդ՝ զանկիկն, որ է կա-
տիկն, իններորդ՝ առաստաղ բերանոյն, տասներորդ՝ քիմքն, որ է
աւզնական ձայնին:

20 Հարցումն. Ջի՞նչ է էութիւն ձայնին կամ բարախումն աւղոյն:

Պատասխանի. Աւղն է էութիւն ձայնին կամ բարախումն աւղոյն, կամ
երկու կարծր նիւթոց հարկանումն:- Այսքան առ այս:

- 1 B չի՞՞ ապաքէն, ուրեմն, էրո՞ւմն,
զմէ՞. իսկ բաղբանականն՝ արդեաւք,
ապա ուրեմն,
- 1 CD արդեւք
- 1 B ապայ
- 2 CDFGH չի՞՞ այս
- 3 B զիմակք
- 3 ABDEFG [համայն] ընդ
- 3 ABCDEFG վարակներն
- 3 ADEG գեթ
- 3 E գոյնէ
- 3-4 ACDEF վարթամ
- 4 ACDEFGH ըստ փիլ վասն
- 4 BE եւ [մասանց]
- 4 A [մասանց] նորսին, CDEFGH նորին
- 5 ABDEFGH զանազանութիւնք
- 6 AC Հարց, BDEFGHI չի՞՞ Հարցումն
- 6 AC չի՞՞ Հարցումն. Արդ, որպէս ասա-
ցաք, FG չի՞՞ բանն յերկուս բաժանի...
մինչեւ էջ 184-ի 4-րդ սողի «բերակա-
նութիւնս» բառը ներառեալ, CD չի՞՞
նայնք մինչեւ էջ 184-ի տ. 4-րդ սողի
«քերականութիւն» վանկախումբը ներառեալ:
- 6 H բաժանին
- 7 H բանին [եւ]
- 7 H յարտաբերեալ
- 9 HI չի՞՞ գործարանք խաւսից
- 11 H փորուած
- 12 AEHI Հարց
- 13 HI չի՞՞ գործարանք ձայնից
- 14 I մկուներ
- 14 H կցուած
- 15 AEHI չի՞՞ է
- 15 A ախտնականքն
- 15-16 H վերիվերտ փիլ վերին երես
- 16 BI քարդիին
- 16 AEH թոք
- 16 I վեց
- 17 H շնչերակն
- 17 E գանկեկն
- 18 I ութ
- 20 AGHI Հարց
- 20 H էութիւնն
- 20 AEHI չի՞՞ կամ բարախումն աւղոյն
- 21 I Օղնէ փիլ Աւղն է
- 22 I բաղբումն

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հարցումն. Զի՞նչ է առողջանութիւնն:

Պատասխանի. Այսինքն՝ առասացութիւն, այսինքն՝ առնուլ եւ սակ, որպէս լեզուն առնու զներտրամադրեալ բանն եւ սակ արտաբերեալ ձայնիւ, այսպէս եւ ամենայն անհայտեալ ի նախադասութիւնն առեալ լինի եւ ասացեալ: Դարձեալ՝ առասութիւն, այսինքն՝ զի ամենայն բան նախ ի միտ առնուն եւ ապա սանն, որպէս տղայն զհամար տայն: Դարձեալ՝ առասութիւն, զի զո՛ր ինչ առեալ է գործով եւ կատարեալ, զնոյն սանն՝ ըստ այսմ, թէ՛ որ արասցէ եւ ուսուցցէ: Դարձեալ՝ զո՛ր ինչ առեալ է գործով՝ թէ՛ բարի եւ թէ՛ չար, ամենայն յասացութիւն գոն յահեղ աւուրն: Դարձեալ՝ ամենայն բանական արհեստ ասացութեամբ լինի, այսինքն՝ երկրտասան մասունք իմաստասիրութեան եւ այլ ամենայն պատմութիւն՝ ասելով ուսանին եւ ասելով ուսուցանեն: Իսկ անբան արհեստն ո՛չ է ասելով, այլ միայն առնելով ուսանին եւ առնելով ուսուցանեն: Եւ երկու են անբան արհեստք, այսինքն նախ՝ բնութեան գործն, եւ երկրորդ՝ նրբական արհեստք. եւ երկուքն անբան սպին, զի առանց խաւսելոյ լինին: Բայց այսու զանազանին, զի նրբական արհեստն թէ՛պէտ ըստ այսմ անբան է, զի ասելով ոչ առնեն, սակայն ըստ այսմ բանաւոր է, զի հանդերձ երեւակայութեամբ առնէ, որպէս յայտ է ի սահմանէ նորա, որ ասէ՝ «Արհեստ է նամպարհորդի՛, հանդերձ երեւակայութեամբ»⁹: Իսկ բնութեան արհեստն «անբան» ասի, զի գիտութեամբ ոչ գործէ, այլ բնութեամբ, որպէս յայտ է ի սահմանէ նորա, որ ասէ՝ «բնութիւն է նա-

նապարհորդի առանց երեւակայութեան»¹⁰, վասն այնորիկ այս երկու արհեստս առանց ասելոյ լինին: Իսկ բանական արհեստք ամենայն՝ ուսանելով է, այսինքն՝ ասելով ուսանին, վասն որոյ առողջանութիւնք ասի բերականիս, այսինքն՝ ասացութիւնք:

5 Հարցումն. Վասն է՞ր յայսմ տեղոյ՞ կարգեցաւ առողջանութիւնս:

Պատասխանի. Նախ՝ զամենայն նրբութիւն սահմանեաց եւ զուր մասունք բանին եւ զհինգ հետեւմունք անուանն, եւ զուր հետեւմունք բային, եւ զուր մասունք շարկապին: Այլեւ զվանդ եւ զփաղառութիւն, զբայ եւ զբառ եւ զբան եւ զայլ ամենայն նրբութիւն պատրաստեաց յառաջագոյն եւ ապա եղ զառողջանութիւնս, այսինքն՝ զամենայն ասելոյ նրբութիւն պատրաստեաց եւ ապա կարգեաց զասացութիւնս, զի զո՛ր ինչ եւ կամին՝ ի նոցանէ առնուն եւ ասեն: Եւ նախ՝ ի միտ առնուն զնոսա ուսանելով եւ ապա զայլս ուսուցանեն ասելով, վասն այնորիկ աստ կարգեաց զառողջանութիւնս, այսինքն ոգիւն «ասել» թարգմանի:

15 Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ առողջանութիւնք են տասն:

Պատասխանի. Զի որպէս մարդս տասն զգայութիւնք ունի՝ հինգ հոգ [ւ]ոյ եւ հինգ մարմնոյ. դարձեալ տասն են զգայութիւնք մարմնոյ լծորդովն, այսինքն՝ երկու տեսանելիքն եւ երկու լսելիքն եւ այլն: Այսպէս եւ հոգւոյն տասն են զգայութիւնք, այսինքն՝ հինգ գիտնական եւ հինգ կենդանական, որպէս յայտ է: Այսպէս եւ բերականութիւնս, որպէս կենդանի ոմն է, այսինքն՝ գիրն մարմնին, եւ բանն՝ հոգի: Դարձեալ՝ բանն մարմին, եւ մեկնութիւնն՝ հոգի, վասն որոյ ունի տասն զգայութիւնք, որպէս մարդ՝ զտասն առողջանութիւնս:

2 AEI Հարց
2 AEH ասէ, I է ասէ փի չ
2 E առողջանութիւն
3 E առասութիւն
4 H այս է փի ասէ
6 H առասութիւնն, I առասացութիւնն
7 B ապա
8 E արեալ փի տայն
8 E առասացութիւն, I առասացութիւնն, H չիբ՝ առասութիւն
8 AE չիբ՝ զի
9 E ասելն փի ասեն
9 A ուսուց, I ուսու
10 E յամենայն
11 E ասացութիւն, HI ասացութիւնն
11 AEH որ փի ամենայն [բանական]
11 B բնական

12-13 H իմաստասիրութեանն
13 HI պատմութիւնն
14 H արհեստ
15 AH գերիւս
15 E արհեստքն
16 H չիբ՝ եւ
17 H բան փի երկուքն
17 E լինի
18 H զանազան են փի զանազանին
18 H արհեստք
18 AEH չիբ՝ [ըստ] այսմ
21 H ճանապարհորդեալ
22-23 H բնութեամբ
23 AH չիբ՝ որպէս
23 I նորին փի նորա
23 H ճանապարհորդեալ

1 BH երեւակայութեամբ, I երեւակայութեանն
1 AEH վասն որոյ, I վասն
2 E արհեստ
3 H առնելոյ փի ասելոյ
3 AE ուսանել, H ուսանեն ուսանին ասելով փի ուսանելով է
3 E ունին փի ուսանին, H չիբ՝ ուսանին
3 H չիբ՝ է, այսինքն
4 I բերական
5 AI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն
5 HI տեղոյ
5 I կատարեցաւ փի կարգեցաւ
5 E առողջանութիւն
6 E չիբ՝ Պատասխանի
8 BI զվանդ
8 AH զփաղառութիւնն
8 AEHI չիբ՝ գրայ
9 AE գրանն, H գրայն փի գրան
9 B ապա
10 B ապա
11 AE զասացութիւն, HI զասացութիւնն
11 H զիր փի գոր
11 H կամեն
12 AE առնուն ի նոցանէ [չըրուն]
12 E չիբ՝ ի նոցանէ
12 B զնոսայ
13 AEHI վասն որոյ
13 H ասէ փի աստ
14 H գելն փի ոգելն
14 BE թարգմանի, H թարգմանէ
15 AEHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փի Հարցումն
16 E չիբ՝ Պատասխանի
16 H [հինգ] մարմնոյն
18 E [լսելիքն] եւ երկու լսանքն
19 H յայտն փի Այսպէս
19 ABEI հոգոյ
19 ABEHI երկու փի տասն
20 H եւ [այստ]
20 H Որպէս, I Ապա ուրեմն փի Այսպէս
20 H եւ [կենդանի]
22 E մեկնութիւն
22 B վասն այն
23 ABE զգայութիւնն, I զգայութիւն
23 G առողջանութիւնս

Դարձնալ՝ տասն են մասունք արարածոց, այսինքն՝ ծով եւ ծովա-
 յինք, ցամաք եւ ցամաքայինք, աւղ եւ աւղայինք, երկինք եւ երկնա-
 յինք, այսինքն՝ զգալի երկինք եւ լուսաւորք, մարդ եւ հրեշտակք։-
 Այս են տասն մասունք արարածոցս, այսպէս եւ քերականութիւնս,
 որպէս կենդանի գոյով, ունի տասն զգայութիւն եւ որպէս էակս ունի
 տասն մասունքս, այսպէս եւ սա էակ գոյով, զի հացուցեալ է յինքն
 զամենայն հմտութիւն բանին եւ բանին մասանց։ Եւ ամենայն իմաս-
 տասիրութիւն ի բանն բովանդակին, զի ամենայն իմաստք եւ պատմու-
 թիւնք եւ աւրէնք բանիւ լինին, վասն որոյ տասն են առզանութիւնք։

10 Հարցումն. Ջի՞նչ է, որ ասէ՝ «սնբ եմ երբք»:

Պատասխանի. Եւ այս վասն տասն պատճառի։ Նախ՝ զի մարդս,
 որ է մի անհատ, սեռական է բայտ Արիստոտէլի։ Եւ մարդս երեք է,
 այսինքն՝ հոգի, մարմին եւ միտք. երկրորդ՝ զի հոգին եռամասնեայ է՝
 բան, ցասումն եւ ցանկութիւն. երրորդ՝ զի իւրաքանչիւրքն ի մասանց
 հոգւոյն եռակի են, այսինքն՝ մէջն, կողմամբն հանդերձ, որպէս
 15 յայտ է իմաստնոց. չորրորդ՝ զի զգալի կենդանեաց սեռք են երեք,
 այսինքն՝ ծովայինք, ցամաքայինք եւ աւղայինք. հինգերորդ՝ զի կեն-
 դանի սեռն երեք է, այսինքն՝ տնկական, զգայական եւ բանական.
 վեցերորդ՝ զի սեռ էակին երեք է, այսինքն՝ անեղականն եւ իմանա-
 լիք եւ զգալիք. եւթներորդ՝ զի եւ սեռական արարածոց երեք են,
 20 այսինքն՝ Հայր եւ Որդի եւ Հոգին Սուրբ. ութերորդ՝ սեռ ժամա-
 նակին երեք է, այսինքն՝ անցեալ, ներկայ եւ ապառնի. իններորդ՝
 զի եւ աւրէնք երեք են, այսինքն՝ բնականն, որ նախ քան զըրհեղեղն,
 եւ գրաւորականն՝ Մովսիսիւ, եւ աւետարանն՝ Քրիստոսիւ¹⁰¹. տասնե-

- 1 H արարածոցս
- 1-2 EI ծովայինք
- 2 E աոգ փխ աւղ
- 2 I օղայինք
- 2 HI չի՛ք՝ երկինք
- 2-3 B երկնայինքն
- 3 C լուսաւոր
- 4 AB արարածոց
- 4 A քերականութիւն, I քերականութիւնն
- 6 B սայ
- 6 E չի՛ք՝ զի հացուցեալ... մինչեւ 13-րդ
տողի «ցանկութիւն» բառը ներառեալ
- 7 AB մասանցն
- 7 H զամենայն
- 9 B վասն այնորիկ
- 10 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն
- 10 ACDFGH սեռք երեք են [չըրուն]
- 11 ACDFGHI չի՛ք՝ զի
- 12 ABCDG Արիստոտէլի
- 13 A եռամասնեայ
- 13 A չի՛ք՝ է, B գոյով փխ է
- 13 F հոգն փխ հոգին

- 15 ABCDFI հոգոյն
- 15 E ի մէջ
- 15 DI կողմամբն
- 15 ACDFGHI չի՛ք՝ հանդերձ
- 16 ACDFGHI չի՛ք՝ իմաստնոց
- 16 E սեռս
- 16 ACDFGHI սեռք երեք են [չըրուն]
- 17 CDI ցամաքայինք
- 17 CD օղայինք
- 18 E սեռին փխ սեռն [եր.]
- 20 G եօթներորդ
- 21 B չի՛ք՝ այսինքն
- 21 G ութներորդ
- 22 B չի՛ք՝ այսինքն
- 22 ABCDFI ներկայ
- 22 ABEG ապառնին
- 24 A գրաւորական
- 24 ABCDEFG Մովսիսիւ
- 24 AE աւետարանական, GH աւետարանա-
կանն
- 24 E Քրիստոսի

որոր՝ երեք են սեռք լուսաւորացն, այսինքն՝ աստեղք, արեգակն եւ
 լուսին, վասն որոյ ասէ՝ սեռք երեք են:

Հարցումն. Ջի՞նչ է, որ ասէ՝ «առողգանութիւնք սեռականք երբք
 են. այսինքն՝ ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք»:

Պատասխանի. Այսինքն՝ զի տասն առողգանութիւնքս ի նոցանէ
 բաղկանան, որ է այսպէս. զի որ ոլորակն բաժանի յերիս՝ ի շեշտ, ի
 բութ, ի պարոյկ։ Իսկ ամանակն բաժանի յերկուս՝ յերկար եւ ի սուղ։
 5 Իսկ հագագն բաժանի յերկուս՝ ի թաւ եւ ի սոսի. իսկ կիրքն բաժանի
 յերիս՝ յենթամայ, յապաթարց եւ ի ստորատ, որ լինի տասն, վասն
 10 որոյ նոքա սեռք կոչին, որ յայսքան տեսակս բաժանին։ Իսկ թէ վասն
 է՞ր զայս չորս սեռքս երեք ասաց։ Նախ՝ զի հագագն նոյն կիրքն է,
 եւ դարձեալ՝ զի կիրքն յամենեսեանն է, այսինքն՝ ամենեքեան կրեն
 յինքեանս զազդումն եւ զգործ, այլեւ ամենեքեան կրին յայլոց։

Հարցումն. Ջի՞նչ է, որ ասէ՝ «կիրք երբք են»:

Պատասխանի. Եւ այս վասն տասն պատճառի. նախ՝ զի ի մարդն
 հոգի՝ եւ մարմին եւ միտք զանազան կիրք կրեն։ Երկրորդ՝ զի երեք
 մասունք հոգւոյն զանազան կիրք ունին. երրորդ՝ զի տնկականն եւ
 զգայականն եւ բանականն զանազան կիրք կրեն, զի յայլեւայլ ժա-
 15 նակն մարդ զանազան կիրք կրէ, այսինքն՝ ա՛յլ ազգ ի տղայութեանն,
 եւ ա՛յլ՝ յերիտասարդութեանն, եւ ա՛յլ՝ ի ծերութեանն. հինգերորդ՝
 20 զի երեք ազգ կիրք անցանին ընդ մարդ, այսինքն՝ զի յանցեալն կրեալ
 է, եւ ի ներկայս՝ կրէ այժմ, եւ ի հանդերձեալն՝ յառաջիկայն կրելոց
 է. վեցերորդ՝ երեք կիրք կրէ մարդ, այսինքն՝ նախ մարմնով աստ,

- 1 E տասն փխ երեք
- 1 AF լուսաւորաց
- 1 B չի՛ք՝ այսինքն
- 1-2 B աստեղք եւ լուսին եւ արեգակն
[չարաղաս.]
- 1 ACDEFG չի՛ք՝ եւ
- 2 E [են] վերեւում բաց թողած հատուածը
[ճջ 184, տ. 6-14] ներմուծել է գրիչը
այստեղ:
- 3 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն, E
Պատասխանի փխ Հարցումն
- 4 ACDEFGHI որակ փխ ոլորակ
- 4 DI հագագ
- 5 E Հարց փխ Պատասխանի
- 5 A որ այսպէս է [չարաղաս.]
- 5 ACDEFGHI [այսպէս] այսինքն
- 6 ACFI որակն, E որ փխ ոլորակն
- 6 ACDEG [յերիս] այսինքն
- 7 E ի բոյթ
- 7 E ի պարոյգ
- 7 G յերկու
- 7 ACDEFGHI [յերկուս] այսինքն
- 7 I երկար
- 9 ABCDEFGI [յերիս] այսինքն
- 9 ADHI յենթամայ
- 9-10 B վասն այնորիկ
- 10 B բաժանի
- 12 B [կրեն] զնայ
- 13 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն, E
պատասխանի փխ Հարցումն
- 15 B չի՛ք՝ եւ այս վասն տասն պատճառի
- 15 E չի՛ք՝ վասն
- 17 A հոգոյս, CEFHI հոգոյն
- 17 F կիրք
- 20 B զանազանին
- 20 E չի՛ք՝ մարդ
- 20 E ազգ
- 20 DI ի տղայութեանն, E ի տղայութեանն
- 21 E երիտասարդութեանն
- 21 E ծերութեանն
- 22 B չի՛ք՝ կրէ
- 22 B հանդերձեալ

5 եւ երկրորդ՝ հոգով ի կայանքն, երրորդ՝ ի յարութեանն պարզեւք կամ պատժք. եւթներորդ՝ երեք են կիրք. նախ՝ զոր կրեմք յԱստուծոյ շնորհս եւ բարութիւնս, երկրորդ՝ զոր կրեմք փորձութիւն եւ վիշտս ի դիւաց, երրորդ՝ զոր կրէ մարդ ի մարդոյ պարզեւք կամ պատժ[ք], բոս այսմ՝ «Ապրեցո՛ր զիս, Տէ՛ր, ի մարդոյ չարե»։ ութերորդ՝ կիրք երեք կրէ մարդ, այսինքն՝ ուրախութիւն եւ տրտմութիւն եւ միջակ։ Ուրախութիւն՝ որպէս ի հարսանիսս եւ ի փոռս, իսկ տրտմութիւն՝ որպէս սգաւորքն ի մահն. իսկ միջակ՝ որպէս հասարակ կեանք։ 10 Իններորդ՝ երեք կիրք, այսինքն՝ ներտրամադրեալն ի խորհուրդն շար կամ բարի, եւ խաւսեցեալն շար կամ բարի, եւ ներգործեալն՝ շար կամ բարի։ Տասներորդ՝ կիրք երեք, զոր կրեն մարդիկ, այսինքն՝ զփառս երեսնաւոր, վաթսնաւոր եւ հարիւրաւոր դասք սրբոցն եւ այսմ դիմակ դասք մեղաւորացն. զի ոմանք ոչ յարիցեն ի դատաստան, այսինքն՝ չգան ի քննութիւն խիստ շարքն, եւ ոմանք յետ կուտէ կացցեն Գրիստոսի, եւ ոմանք՝ ի ձախ կողմանէ։ Այսպէս եւ սուրբք ոմանք 15 ոչ գան ի քննութիւն, եւ ոմանք զէմ երեսաց Տեառն լինին, եւ ոմանք ավակողմեանք են։- Այսքան են կիրք երեքական, վասն որոյ ասէ, թէ՛ «Կիրք [եւ] երեք»։

20 Հարցումն. Ձի՞նչ նշանակէ, զի ոլորակն բաժանի ի շեշտ, ի բուժ, ի պարոյկ. եւ ամանակն յերկուս՝ յերկար եւ ի սուղ, եւ հազազն յերկուս՝ ի թաւ եւ ի սոսկ. եւ կիրքն յերիս՝ յենթամասյ, յապաթարց եւ ի ստորաս։

25 Պատասխանի. Նախ՝ զի ոլորակն բաժանի յերիս, այսինքն՝ ի շեշտ, ի բուժ եւ ի պարոյկ, զի յոլորեալ տարերացդ, որ տարեալք են ի միմեանս, որպէս՝ հիւսեալ եւ ոլորեալ երեք տեսակ եկաք յառաջ,

- 1 CDEF հոգով, B ի հոգով
- 1 E կայանքն
- 1 E յարութեան
- 2 ABCDEFGI պատիժ
- 2 G եթերորդ
- 3 B բարութիւն
- 4 DHI չի՛ք՝ զոր կրէ
- 4 ACDEFGH մարդ մարդոյ փխ մարդ ի մարդոյ
- 4-5 H Ձեռագիրք «պատիժ» բառից սկսած ընթերցումը ունի ոչ թէ անմիջապէս հէնց իր թուահամարի էջ 441-ում, որտեղ պէտք է լինէր, այլ էջ 445-ում։ Ըստ երեւոյթին վերանորոգման ժամանակ մի ամբողջ թերթի տառ է ընկած իր բուն տեղից։
- 5 ACEFI Ապրեցոյ, D Ապրեցոյց
- 6 E չի՛ք՝ մարդ
- 7 ABCDE ի փոռս
- 10 ABEFG ներգործեցեալն
- 13 E ոմանքն
- 14-15 E կայցեն, I կայցենն

- 15 ABEF եւ ի ձախ
- 15 ACDFGH ի ձախ կողմէ, E ի ձախմէ փխ ի ձախ կողմանէ
- 16 CFGHI յերեսաց
- 17 B փասն այն
- 17 ACDEFGH չի՛ք՝ թէ։
- 19 ACDFGHI Հարց, B չի՛ք՝ Հարցումն, E Պատասխան փխ Հարցումն
- 20 E ի պարոյց
- 20 ACDEFGHI [յերկուս] այսինքն
- 21 ACDEFGHI [յերկուս] այսինքն
- 21 ACDEFGH չի՛ք՝ եւ [ի սոսկ]
- 21 G յերեք
- 21 ACDEFGHI [յերիս] այսինքն
- 21 BCFH յենթամաս
- 23 E Հարց փխ Պատասխանի
- 24 E ի բոյթ
- 24 ACDEFGH [պարոյկ] այսինքն
- 24 CDFGHI յոլորեի
- 24 E չի՛ք՝ են
- 25 DI տառք

5 այսինքն՝ տնկական, զգայական եւ բանական մարդս։ Իսկ շեշտն նշանակէ զհոգիս, եւ բուժն՝ զմարմինս, եւ պարոյկն՝ որ միաւորեալ եմք ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ։ Դարձեալ՝ շեշտն զկենդանութիւնս մեր ցուցանէ, իսկ բուժն՝ զմահն, իսկ պարոյկն, որ դարձեալ միաւորին հոգին եւ մարմինն ի յարութեանն եւ պարակից լինին վերնոցն ի փոռս։ Իսկ ամանակն բաժանի յերկուս՝ յերկար եւ ի սուղ, այսինքն յերկար՝ հանդերձեալ կեանքն, իսկ սուղ՝ անցաւոր կեանքս։ Դարձեալ յերկար՝ անցեալն եւ ապտոնին, զի ձգտին ի ներկայս. իսկ սուղն՝ ներկայս, որ մի վայրկեան է, այսինքն՝ զի անցեալն յաւիտեանն անսկիզբն է, եւ հանդերձեալն՝ անվախճան, իսկ միջինն՝ յաւիտեանս սկսեալ եւ վախճանաւոր։

10 Իսկ հազազն բաժանի ի թաւ եւ ի սոսկ։ Նախ՝ զի առողջ կենդանւոյն հազազ շեշտն թանձր լինի, իսկ հիւանդին՝ նուազ, որ նշանակէ թաւն եւ սոսկն։ Դարձեալ՝ զի յերկար շեշտով զձայնաւորն երգեմք, իսկ նուազ շեշտով՝ զայլ խաւսս։ Դարձեալ՝ թաւն նշանակէ զմարդիկ թաւ մարմնով, իսկ սոսկն՝ զկանայս անմազ զիմաւք։ Դարձեալ թաւն՝ զգալի ծննդականքս, որ աճեն. իսկ սոսկն՝ անմարմինքն եւ լուսաւորքն, որք ոչ աճեն ծննդեամբ. իսկ կիրքն բաժանի յերիս՝ յենթամասյ, յապաթարց եւ ի ստորաս, այսինքն՝ զի ենթամասյն՝ ի ներքոյ տողին, եւ ապաթարցն՝ ի վերոյ, եւ ստորասն՝ ո՛չ ի գրոյ ներքեւ է, եւ ո՛չ ի վերոյ, այլ ի զիմաց բացատի ի կողմանէ, այսինքն՝ զի ոմանք վերին փառացն ժառանգ լինին, եւ ոմանք՝ զներքին երկիրս ժառանգեն, եւ ոմանք՝ յերկուցն զրկին։ Դարձեալ՝ զի այս վեցս շրջապատեալ են զբանն, որպէս սպասաւորք նմա, այսինքն ենթամասյն եւ ստորասն՝ ի ներքուստ կողմանէ, իսկ ապաթարցն եւ բուժն՝

- 1 CF [տնկ.] եւ
- 1 CD զգայական
- 1 ACDEFGHI շեշտ
- 2 CDH զմարմին
- 2 AB միատարեալ փխ միաւորեալ
- 3 ABCDEFH հոգոյ
- 3 B մարմն
- 3 FG նորա փխ մեր
- 4 I ի փխ իսկ
- 4 CDFHI զմահ
- 4 D բարոյկն
- 5 E մարմին
- 6 G յերկու
- 6 ACDEFGH [յերկուս] այսինքն
- 6 B չի՛ք՝ այսինքն
- 7 B ի [հանդերձ.]
- 8 E ձկտին
- 8-9 E չի՛ք՝ իսկ սուղն՝ ներկայս
- 9 B չի՛ք՝ այսինքն
- 9 BDFH անցեալ
- 10 CDEF անվաղճան
- 10 ACDEFGHI միջին
- 11 CDEI վաղճանաւոր
- 12 ACDEFGHI [բաժանի] այսինքն
- 12 B յառաջն փխ առողջ, H յառողջ
- 12-13 ACDEFGHI կենդանոյն
- 13 B հազազն
- 14 DI թաւ
- 14 ACDEH չի՛ք՝ եւ
- 14 E շեշտով
- 14 E զձայնաւորսն
- 15 D խաւս
- 16 E զմարդիկք
- 16 ACDEFGHI թաւ
- 16 AD սոսկ
- 17 ACDEFGHI սոսկ
- 17 ACDEFGHI անմարմին
- 18-19 I յենթակմասյ
- 19 AEG ապաթարց
- 19 B չի՛ք՝ այսինքն
- 20 I սուղին փխ տողին
- 20 CD ի վերայ
- 21 BCDFG չի՛ք՝ ի [դիմ.]
- 23 A լ.գ.ս. փխ այս վեցս
- 24 B նմայ
- 24-25 DI ենթամասյ

ի վերին կողմանէ, իսկ միջնակէտն՝ ի մէջն, իսկ աւարտակէտն՝ ի վերջն. սորա այսպէս, որպէս վեց շարժմամբ շրջապատեալ կան զբանն՝ որպէս սպասաւորք նմա: Դարձեալ ասէ մեկնիչն փոխութեայն, թէ ենթամասն է արեւմուտոյց, իսկ ստորատն՝ արեւմուտոյց,

5 ապաթարցին՝ զի ի բաց բարձցի այրն, այսինքն՝ զի ասէ, թէ ենթամասն է արեւմուտոյց, զի ինքն ի ներքոյ արեւնացն է մտեալ եւ

զայլ ուսուցանելով ենթակացուցանէ զնոսա յաւրէնս: Այսպէս եւ ստորատն արեւմուտոյց ասէ, զի ի ստորեւ արեւնացն հնազանդին եւ զայլ հնազանդեցուցանեն: Իսկ որ ասէ, թէ ստորատն՝ արեւմուտոյց,

10 ապաթարցին՝ զի ի բաց բարձցի այրն զնելով զնա ասի, այսինքն զի զապաթարց անունն յորժամ փոխես՝ ստորատ ասես, այրն բարձցի, զի ապաթարցին այրն է առաջին վանդ, իսկ ստորատին՝ սէն եւ տիւնն է առաջին, վասն որոյ յորժամ զապաթարց անունն փոխես եւ ստորատ ասես՝ այրն բարձաւ եւ սէն ի տեղն նստաւ: Իսկ ստորատն արեւմուտ-

15 սոյց ապաթարցին այսպէս է, զի ուսուցանէ, թէ մի՛ հպարտանար եւ ի վերոյ տեղին նստիր, այլ խոնարհեա՛ ի ներքոյ բանին եւ զիտութեան, զի շնորհս առցես, ապա թէ ոչ անուն քո յայտ առնէ զքեզ, զի ապաթարցն առանց շնորհք ասէ: Իսկ յորժամ ապաթարցն ստորատ դառնայ՝ յայնժամ նոյն արուեստն, որ ի վերոյ տողին էր, ի ներքոյ տողին լինի, զի միեւնոյն ձեւ է ապաթարցին եւ ստորատին, որ է այսպէս. սա հպարտին հնազանդութիւն ուսուցանէ:

Հարցումն. Վասն է՞ր ասէ շեշտուր:

Պատասխանի. Վասն երեք պատճառի: Նախ՝ զի շեշտն յուրակացն է: Երկրորդ՝ զի շեշտն եւ բուժն ուրրին ի մի եւ պարոյկ դառնան:

- 1 ACDEFGH միջնակէտն, E միջնակեան
- 2 BCDI նմայ
- 3 I փոփայն
- 4 ACDEFGHI ենթամասն, E ենթամասական
- 4 ACDEFGHI ստորատ, B ստորատին
- 5 E ի բաց փիս ի բաց
- 5 ACDEFGHI [այրն] զնելով զնա ասի, այսինքն...
- 5 ACDEFGHI չիբ՝ թէ
- 5-6 ACDEFHI ենթական, G ենթակայն
- 7 B ուսուցանեալ
- 10 E ի բարձ փիս ի բաց
- 10 B չիբ՝ բարձցի
- 10 B զնայ
- 10 E այս փիս այսինքն
- 11 ACDEFGHI բարձցաւ
- 12 F առաջի
- 12 CFGH վանկ
- 13 B վասն այնորիկ

- 14 ADEFG ստորն, CH ի ստորին փիս սէն
- 14 D տեղին
- 14 ACDEFGHI չիբ՝ եւ
- 16 A չիբ՝ ի
- 16 CDEFGH ի վերայ փիս ի վերոյ
- 16 B խոնարհեալ
- 17 FG շնոր
- 17 B ապայ
- 17 B քոյ
- 17 ABFH [յայտ] է
- 17 DI առէ փիս առնէ
- 18 CDHI շնորք
- 18 E ստորատն
- 19 ACDPHI դառնա
- 21 FG հնազանդութիւնն
- 22 ACDFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիս Հարցումն
- 23 E Հարց փիս Պատասխանի
- 24 ACDEFGH ուրտն փիս ուրրին
- 24 AEFH դառնայ, DI դառնա

Երրորդ՝ շեշտուր, զի ձայն ընդ բանին ուրրեալ միաւորի եւ արտաբերեալ խաւսք կազմի, զի առանց ձայնի բան ի ներարամադրեալն է, եւ առանց բանի ձայն անբան շեշտն է, որպէս անբանիցն է: Իսկ շեշտուր է՝ որ բանն ձայնիւ միաւորեալ, հիւսեալ եւ ուրրեալ հնչի:

5 Հարցումն. Զի՞նչ է յարաշեշտն:

Պատասխանի. Որ յառաջին վանգն յարի, որ լինի մի վանդ, այսինքն յառաջին ձայնաւոր զիրն յանգի, որպէս ասելն՝ Պե՛տրոս, այս շեշտ է:

Հարցումն. Զի՞նչ է նախալարաշեշտն:

10 Պատասխանի. Որ նախ յերկրորդ յանգեան ունի զշեշտն, այսինքն՝ յերկրորդ վանգն յարի, որպէս ասելն՝ Մաթե՛ոս: Եւ նախ՝ «Երկրորդ» վասն այնորիկ ասէ, զի եւ պարոյկն՝ որ երկրորդ է ըստ կարգին, զի յերկրորդ վանգն դասի, որպէս ասելն՝ Հիբա՞կլիս:

Հարցումն. Զի՞նչ է յարապարոյկն:

15 Պատասխանի. Զի որպէս յարաշեշտն յառաջին վանգն յարեցաւ, այսինքն՝ Պե՛տրոս, որպէս եւ սա յառաջին վանգն յարի ի յեզ, այսինքն՝ յառաջին ձայնաւորն յանգի, որպէս ասելն՝ Պա՛ղոս: Այսքան յազազս առողանութեան:

1 ABCDEFGH երկրորդ փիս երրորդ	տասխանի
1 DI շեշտուր	10 CFI չիբ՝ յերկրորդ
1 B միաւորին	10 EG յանկեան
2 B կազմի	11 CDFGHI վանկն
2 AG ներարամադրեալ	11 ACDEFGI չիբ՝ յարի
3 D չիբ՝ եւ առանց	12 CDEFGHI վասն այն
3 DI ձայնն	12 AEGH չիբ՝ է
3 I բան փիս անբան	13 D երրորդ
3 ADG անբանից փիս անբանիցն	13 CDFGH վանկն
5 ACDFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիս Հարցումն	13 CDH առն
5 DEI յարաշեշտն, FG յարաշեշտն	13 CDFH Հերակեա, I Հերակլեա, G Հենթակլեալ
6 E Հարց փիս Պատասխանի	14 ACDFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն
6 CDFGH զոր փիս որ [յառաջին]	14 F յապապարոյկն
6 DEHI առաջին	15 E Հարց փիս Պատասխանի
6 CDFGH վանկն	15 ACDEGH [Պատասխան]
6 ACDEFGHI յեզ փիս որ լինի մի վանդ	15 CDFGH վանկն, B ձայնաւորն փիս վանգն
6-7 E չիբ՝ այսինքն	16 B սայ
7 ACDE ձայնաւորն	16 E առաջին
7 ACDEFGHI չիբ՝ յանգի	16 G վանկն
7 ACDEFGHI ասել	16 ACDEH չիբ՝ յարի, FGI յարեցաւ
8 ACDEFGHI չիբ՝ այս շեշտ է	16 B ի մին փիս յեզ, H ի յեզր
9 ACDFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիս Հարցումն	17 E առաջի
	17 EG յանկի
	18 DHI առողանութեանն
10 A Հարց փիս Պատասխանի, B չիբ՝ Պա-	

ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Նախ՝ թէ վասն է՞ր յետ առողանութեանն դասեցաւ. երկրորդ՝ թէ վասն է՞ր ասին ոտք, երրորդ՝ թէ վասն է՞ր ասին պարզք. չորրորդ՝ թէ վասն է՞ր պարզքն երկոտասան, հինգերորդ՝ թէ որպէ՞ս են երկոտասան, այս է՝ որպէս գրեալ է յառաջիկայսդ:

Հարցումն. Վասն է՞ր ոտքն յետ առողանութեանն եղաւ:

Պատասխանի. Զի առասանութիւնն ոտն լինի, զի յամենայն ասացութիւն եւ խաւսք, որպէս յոտն ոտն վանդիցն բառ կազմի, այսպէս եւ ամենայն խաւսք ոտն ոտն է:

Հարցումն. Վասն է՞ր ոտք ասին:

Պատասխանի. Զի որպէս կենդանին ոչ կարէ թարց ոտից հաստատուն կալ, զի թէ յայտոց անդամոց պակաս իցէ, յաչաց կամ ի ձեռաց, միտով մասամբ ո՛րեւիցէ կարէ հայթայթել զհարկաւոր կեանս իւր, իսկ առանց ոտից ոչ կարէ, այսպէս եւ քերականութեանս գործի է սա, հաստատ ունի զկատարելութիւն:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասի «պարզ»:

Պատասխանի. Վասն այն ասին պարզ, զի աճմամբ լինին դոքա, այսինքն՝ որպէս երկու ոտքն մի մի պարզ գոյով եւ ոչ բաղադրեալ ինչ ընդ նմա, այլ պարզ եւ յատուկ գոյով, վասն այնորիկ կարէ ընթանալ: Իսկ յորժամ կապ ինչ բաղադրի ընդ նմա՝ ոչ կարէ գնալ. եւ որպէս երկու ոտքն, շարադրեալք մի առ մի, այսպէս եւ սոքա շարադրեալք

2 A թէ թէ [կրկն-]
 2 ABE առողանութեան
 2 ACDEFGHI եզա փն դասեցաւ
 3 ABCDEFG պարզք
 5 DE այսինքն փն այս է
 5 B չի՞ք՝ [գրեալ] է
 6 ACDEFGHI Հարց, B չի՞ք՝ Հարցումն
 6 E առողանութեան
 7 ACDEFGH [Պատ-] այսինքն զի...
 7 E առողանութիւն փն առասանութիւն
 7 ACDEFGH չի՞ք՝ զի [յամ-]
 7-8 H ասացութիւնն
 8-9 B չի՞ք՝ որպէս յոտն ոտն վանդիցն բառ կազմի, այսպէս եւ ամենայն խաւսք ոտն ոտն է:
 8 G վանդիցն

10 ACDEFGHI Հարց, B չի՞ք՝ Հարցումն
 11 B առանց փն թարց
 12 ACDEFGH չի՞ք՝ ի [ձեռաց]
 13 BCE որպէս եւ իցէ փն որ եւ իցէ
 13 AE հայթայթել
 14 ABCDEF չի՞ք՝ է
 14 B սայ
 16 ACDEFGHI Հարց, B չի՞ք՝ Հարցումն
 16 BCFGH ասէ
 17 B ասին պարզ փն լինին դոքա
 17 CFGI վասն այն
 18 H անկար է փն կարէ
 18 AE չի՞ք՝ երկու
 19 B նմայ
 21 ACDEFGHI ոտք
 21 ACDEFGHI [սոքա] շարադրեալ

պարոյկ առնուն յերկու վանդից ի մի խառնումն, որպէս ասելն՝ Երակլէս: Դարձեալ՝ յորժամ վանդին առաջին զիր ձայնաւոր իցէ, որպէս՝ Պաւլոս. դարձեալ կենդանի սեռն պարզ գոյով զանազան տեսակ առնէ, այսինքն՝ զի կենդանին ո՛չ բանական է եւ ո՛չ անբան, ո՛չ երկոտանի եւ ո՛չ չորքոտանի, ո՛չ սողուն եւ ո՛չ թռչուն, զի զայստակ զաւրութեամբ ասի ի սեռն, եւ ո՛չ՝ ներգործութեամբ: Եւ զի պարզ գոյով վասն այնորիկ կարէ ի զանազան տեսակ բաժանիլ, այսպէս եւ ոտք պարզ են, ասէ, զի կարեն աճումն ընդունել:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ ասէ՝ «ոտք եմ պարզ բրկոտասան»:

Պատասխանի. Զի որպէս երկինքն պարզ գոյով վասն բոլորակ ձեւոյն եւ երկոտասան կենդանակերպաբ¹⁰² ընթանայ, այսպէս եւ յերկոտասան մասն բաժանի երկիր¹⁰³, այսպէս եւ երկոտասան են ազգք մարդկան¹⁰⁴, այսպէս եւ աշխարհս մարդածեւ ասի ըստ իմաստասիրացն, այսպէս եւ կենդանակերպք ըստ ազգաց բաժանեալ են ի վերայ երկրի, այսինքն՝ Ռոյն՝ պարսիկք, որ է գլուխն, Յուլն՝ բարելացիք, որ է պարանոցն, Եկաւորն՝ գամիրք, որ է ուսքն ձեռաւք, Սեցգետինն՝ հայք, որ է լանջքն, Առիւծն՝ ասիացիք, որ է կողքն, Կոյսն՝ ելլազացիք, որ է կուշան եւ փորն. Կչիռն՝ լիբէացիք, որ է կոթունքն, Կարիճն՝ կրետացիք, որ է առնացի անդամն, Աղեղնաւորն՝ ելլիմացիք, որ է անդամքն, Այծեղջիւրն՝ ասորիք, որ է բարձքն, Զրհոսն՝ եգիպտացիք, որ է սրունքն, Զուկն՝ հնդկիք, որ է թաթ ոտիցն¹⁰⁵:

Արդ, որպէս սասցաք, զգալի արարածքս այս են՝ երկինք, որ երկոտասան կենդանակերպաբ ընթանայ, եւ երկիրս յերկոտասան մասն է բաժանեալ, եւ ազգ [ք] մարդկան՝ երկոտասան ազգ [ք] են եւ երկոտասան անդամք: Այս ամենայն երկոտասան շաւղաբ ընթանան: Այսպէս եւ քերականս այսոքիւք վարին երկոտասան ոտամբք:

1 ACEFH վանդիցն, G վանկից
 1 ACDEFGHI ասել
 7 ACDEFGHI եւ վասն այնորիկ [DI վասն այն] պարզ գոյով կարէ փն եւ զի պարզ գոյով վասն այնորիկ կարէ...
 7 G բաժանեալ
 8 ACDEFGHI Հարց, B չի՞ք՝ Հարցումն
 11 A կենդանոյ կերպիւք, C կենդանոյ կերպք, D կենդանոյ կերպաբ
 11 CDHI ընթանալ
 11-12 D երկոտասան [մասն]
 12 ABCDEH ազգ
 13 A մարդոյ ձեւ, F մարդու ձեւ
 13 B է [ասի]
 14 ACI կենդանայկերպք
 14 D ի վերս
 15 C չի՞ք՝ այսինքն
 15 B չի՞ք՝ այսինքն... մինչեւ 25-րդ տողի «շաւղաբ ընթանան» բառերը ներառեալ:
 15 C գլին
 15 G բարիլացիք
 16 H ոտք
 16 DHI ձեռաւքն
 16 AEF Սեցգետինն
 17 DI Կչիռն
 19 H [որ է] անդամն
 19 I չի՞ք՝ է [առնացի]
 20 F Այծեղջիւրն
 20 H բարձք
 21 H թաթք
 22 D զսղալի
 23 A կենդանոյ կերպաբ, C կենդանակերպ, D կենդանակերպք, F կենդանակերպք
 23 ACH ընթանալ
 23 E յերկիրս
 23 FG չի՞ք՝ [մասն] է
 25 AD կենդանայ, E կենդանեաց [անդամք]
 25 E [անդամք] երկոտասան
 26 ACDEHI ոտամբք

Դարձեալ պարզ վասն յատուկ գոլոյն ասի: Իսկ թէ ո՞րպէս են երկոտասան – այդ է, զոր ասէ, թէ ի սոցանէ երկչարավանդ չորք, եւ եռավանդ ութ՝ որ լինի երկոտասան:

Հարցումն. Որպէ՞ս է երկչարավանդ, որպէ՞ս է եռավանդ:

5 Պատասխանի. Երկչարավանդ այս է, որ երկու վանդ շարի, որպէս ասելին՝ համ–րո՞ր, զի յերկու ձայնաւորացն, որպէս ասելն՝ Մաշո՞ր: Իսկ որ ասէ «քառամանակաց», այսինքն որ լինի չորք, զի երկու ձայնաւոր ի համ–րո՞ր կայր եւ երկու ի Մաշ–ո՞ր, որ լինի քառամանակ բաղաձայնիցն: Եւ կամ նոյն ինքն համ–րո՞րն երկու վանդ է եւ երկու ձայնաւոր, որ լինի քառամանակ, այսպէս եւ Մաշ–ո՞րն: Իսկ որ ասէ «մեծասար», այսինքն յերկու ձայնաւորացն է՝ յերկայնէ եւ յաղատէ, որպէս ասելին՝ Կալի՞ր, այսինքն՝ զի այն եւ ինի յերկար են, իսկ հիւնն՝ աղատ, այս երկավանդն է: Եւ այլքն ամենայն այսպիսի չաւաւք ընթանան: Իսկ որ ասէ՝ եռավանդ ութ, որպէս ստեղծ՝ ի յերկայնէ միոյ եւ յերկու աղատից՝ եռամանակ, որպէս ասելին՝ Սո՞ր–ո՞ր, մո՞ր, այսինքն՝ եռավանդ է Սո՞ր–ո՞ր, մո՞ր: Եւ երկու երկայն զերկու ձայնաւորն ասէ, որ է՝ այր եւ ո: Եւ քառամանակն, զի չորս բաղաձայն գոյ, այսինքն՝ ս, դ, մ, ն քողարորք, այսպէս եւ այս երկու ձայնաւոր է եւ չորս անձայն, այսինքն՝ ք, դ, ք, ր:– Այսոքիկ ըստ վանդին երեք են՝ եռավանդ, իսկ ըստ գրոյն՝ չորս, վասն այնոքիկ քառամանակ ասի: Իսկ որ ասէ՝ «յերկայնէ եւ յաղատէ եւ յերկայնէ», այսինքն՝ զերկու երկայնն յառաջն եւ ի վերջն զնէ եւ զաղատն ի մէջն, եւ ասէ հինգամանակ, որպէս ասելն՝ Ամ–րա՞կ, մո՞ր, քողաղատ, այսինքն՝ զի առաջին զիր զայրն ունի եւ վերջինն՝ ո, եւ

հիւնն եւ ք անձայն ի մէջն, որ է առաջին վանդ՝ մ, ք, կ, եւ երկրորդն՝ դ, ու որ լինի հինգ, վասն որոյ ասի՝ հինգամանակ, այսինքն՝ որ հինգն մանեալ են ի միասին: Իսկ որ ասէ՝ «յաղատէ եւ յերկարէ եւ յաղատէ»՝ քառամանակ, այսինքն՝ զի նախ եւ վերջին բաղաձայն է, իսկ միջինն ձայնաւոր,– այսպէս եւ զայսն իմացի: Իսկ որ ասէ ներքեւ՝ այս զեռավանդն ցուցանէ, զի երեք ձայնաւոր է: Իսկ որ ասէ սոնգ՝ երեք անձայն է, այս վասն եռավանդին է: Իսկ որ ասէ՝ «յերկու երկարաց»՝ վեցամանակ, որպէս ասելն՝ Յո՞ր–հա՞ն–ն, այսինքն՝ զի եռավանդ է եւ վեցամանակ, այս է՝ եռավանդ, զի երեք ձայնաւոր ունի եւ երեք վանդ է, իսկ վեցամանակ, զի վեց գիր մանեալ են ընդ միմեանս՝ երեք բաղաձայնքն եւ երեք ձայնաւորքն:– Այսքան յաղագս ոտից:

ՅԱՂԱԳՄ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆՑ ԲԱՅԻՑ

Հարցումն. Վասն է՞ր զկնի ոտիցն դասեցաւ սա ի վերջոյ ամենայնի:

Պատասխանի. Ձի բայն մի մի ոտն է, որպէս ասելին՝ գնալ, գալ, նստել, կանգնել, գրել, գործել,– այսոքիկ են բայքն եւ ոտն ոտն իր են: Իսկ որ ի վերջոյ քան զայսն դասեցաւ, այսինքն՝ զի նախ անուն պիտի տալ, որպէս ասելն՝ Պետրոս, եւ ապա՝ բայ, որպէս ասելն՝ գնաց կամ եկն, այսպէս եւ նախ ասացութիւնն է, եւ ապա խաւսելոպ ասեն՝ գնաց կամ եկն: Այսպէս, նախ ոտն է պիտոյ, եւ ապա՝ ոտիւք

- 1 BGI ասէ
- 2 A երկչարավանդ, G երկչարավանդ
- 3 G եռավանդ
- 3 G ութն
- 4 I Հարց
- 4 E ասէ երկչարավանդ փխ է երկչարավանդ
- 4 G երկչարավանդ
- 4 G եռավանդ
- 5 E Ձի՞ք՝ Պատասխանի
- 5 G երկչարավանդ
- 5 G վանկ
- 5 B շարին
- 6 ACDEFGH չի՞ք՝ ասելն [Մաշ–ո՞ր], I ասել
- 6 A Մաշո՞ր
- 7 B չի՞ք՝ Իսկ որ ասէ
- 7 ACDEFGH չի՞ք՝ որ լինի չորք
- 8 E յերկու
- 9 D ընդ [բաղ.]
- 9 CFG վանկ
- 11 G յերեք փխ յերեք
- 12 A Դո՞ր
- 12 B չի՞ք՝ այսինքն

- 13 E հիւնն, I հիւն
- 13 CDFGH երկավանդն
- 13 E այքն փխ ալէքն
- 14 DI չաւաւք, E չորք փխ չաւաւք
- 14 ACEF ասելն փխ ստեղծ
- 15 BE եւ [եւ.]
- 16 G եռավանդ
- 17 BE այքն
- 17 B ոչն փխ ո
- 17 BCDEFI քառամանակ
- 19 B չի՞ք՝ այսինքն
- 20 CDFGH ըստ վանկին
- 20 B եւ [եռավանդ]
- 20 G եռավանդ
- 20 BDF վասն այն
- 21 DI աղատ
- 22 B երկայն փխ երկայնն
- 22 ACDEFGHI յառաջ
- 22 DH չի՞ք՝ ի [վերջն]
- 23 A Ամպակո՞ւ
- 24 D քողաղատ
- 24 ACDEFGH վերջին
- 24 B ոյ

- 1 E հիւն, CDFGH հիւն
- 1 D չի՞ք՝ է
- 1 CDFGH վանկ
- 2 B վասն այնորիկ
- 2 B ասէ
- 2 G հնգամանակ, BC ամանակ փխ հինգամանակ
- 3 BCDH հինգ, G հիւն
- 6 CDFG զեռավանդն
- 6 AEFH զերկու փխ զի երեք
- 6 ACDEFGHI ձայնաւորն
- 6 ACDEFGHI չի՞ք՝ է
- 7 ACDEFI սուկք, B յերսուկք փխ սոնք
- 7 G եռավանկին
- 8 ABCDEFHI յերկարաց
- 8 I ասել
- 8 ABCDEFHI Ովանէս, G Յօհաննէս
- 9 G [զի] եռավանդ

- 9 ACDEFGH այսինքն փխ այս է
- 9 CDGH [այս է] եռավանդ
- 9 B ձայնաւորէ
- 10 CDGH վանկ
- 13 E ԲԱՅԻ
- 14 ABCDEFGI Հարց
- 14 B սայ
- 17 E այսք փխ այնորիկ
- 18 B չի՞ք՝ այսինքն
- 19 ACDEFGHI թէ փխ որպէս ասելն [Պետրոս]
- 19 B ապայ
- 19 I չի՞ք՝ որպէս
- 19 ACDEFGH չի՞ք՝ ասելն
- 20–21 B չի՞ք՝ այսպէս եւ նախ ասացութիւնն է, եւ ապա խաւսելոպ ասեն՝ գնաց եւ եկն:
- 21 B ապայ

զնան կամ գան, որ լինի բայ, վասն որոյ զվերջին դասն ընկալաւ եւ զկնի ոտիցն կարգեցաւ:

Հարցումն. Զի՞նչ են խոնարհմունք բայիցն:

Պատասխանի. Նախ՝ ստացաւ ի ճառս բային, թէ հետեւին բայի ութ- խոնարհմունք, այսինքն՝ տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, զէմք, ամանակք, լծորդք: Իսկ խոնարհմունք հինգ իր հետեւեցան նմա, այսինքն՝ սահմանական, աներեւոյթ, հրամայական, ըզձական, ստորագասական: Իսկ որ այժմ ասէ՝ «խոնարհմունք բայից», այսինքն նախ՝ հետեւէր խոնարհմանց սահմանականն, աստ նախ գայն դնէ: Իսկ ի հետեւմանց բային առնու զլծորդութիւնն եւ զամանակն եւ զզէմքն եւ զթիւնն, եւ նախ զխոնարհմանց հետեւողն առնու եւ զտալիսն ասէ՝ «բայ է սահմանական», եւ ապա՝ ի հետեւմանց բային առնու զլծորդն եւ զամանակն եւ զզէմքն եւ զթիւնն, զի եւ սոքա բային են, որ անդ ի կարգանայն էին: Եւ արդ, զի վասն խոնարհման բային ճառս, վասն որոյ նախ զհետեւող խոնարհմանց ասէ՝ զսահմանականն, եւ ապա զայլսն ի հետեւողացն բային՝ զլծորդն եւ զամանակն եւ զզէմքն եւ զթիւնն:

Հարցումն. վասն է՞ր ասին խոնարհմունք բայից:

Պատասխանի. Նախ՝ զի բայն խոնարհ է քան զանունն, զի անունն զէութիւնն ցուցանէ, իսկ բայն՝ զպատահումն, որ է գործն: Դարձեալ՝ զի անունն նախ է, եւ բայն՝ երկրորդ նմա, որպէս ստացաւ, թէ անուն, բայ, վասն որոյ առաջինն բարձր է քան երկրորդն, որպէս հուրն քան զաւղն, եւ Երեւակն քան զԼուսնիկագն¹⁰⁶, վասն որոյ խոնարհմունք ասի բային:

Դարձեալ՝ զի բայն զանունն ոչ կարէ ստեղծանել, բայց անունն զբայն ստեղծանէ, զի մին Պետրոսն կարէ բազում գործս առնել, որ

են բայք, որպէս՝ արարիչն զարարածս ստեղծանէ, իսկ արարածն՝ զարարիչն ոչ, – վասն որոյ բայն խոնարհ ասի: Երկրորդ՝ զի բայն յայտորիկ խոնարհի եւ ապա բայ անուանի: Դարձեալ՝ զի յորժամ գործեն կամ զնան կամ գան, եւ ապա բայ անուանին: Իսկ բայն առանց սոցա ոչ գոյանայ, վասն որոյ խոնարհի եւ հետեւի սոցա եւ ապա զգոյութիւնն եւ զանունն ի սոցանէ առնու, որպէս արարածն՝ յարարչէն: Դարձեալ խոնարհմունք բայի՝ զի բայն միայն անուն է, իսկ նոքա՝ իր եւ անուն, զի գործելն եւ գալն եւ գնալն զիրեանց անունն ունին, այլեւ բայ եւ անուանին եւ ե՛ն իր:

Դարձեալ՝ զի որպէս անունն մեծ էր քան զբայն, այսպէս եւ սոքա անուան հանդիպեցան: Իսկ բայն զանուան տեղի ոչ լնու: Դարձեալ՝ զի ասի խոնարհմունք բայից, զի սոքա զբայն շարարեան եւ շարարառնան ի գոյն իւրեանց: Իսկ բայն շարարառնի եւ ոչ շարարեթէ զնոսա, միայն անուամբ՝ առանց գոլոյ նոցա:

Դարձեալ խոնարհմունք բայի՝ զի բայն մի է, իսկ նոքա՝ բազում եւ անհուն. իսկ անհունն առաւել է քան զհունաւորն, վասն որոյ բայն ի նոսա խոնարհի:

Դարձեալ՝ վասն այնորիկ ասէ «խոնարհմունք բայից», զի եւ նոքա ի բայն խոնարհին եւ ի ներքոյ բային անուանն դասին:

Դարձեալ՝ զի բայն որպէս սեռ է, եւ նոքա որպէս տեսակք նմա. եւ տեսակքն հետեւողք են սեռին, վասն որոյ ասէ՝ «խոնարհմունք բայից»:

Դարձեալ՝ զի եւ բայն անուն է, որ ասեմք բայ, վասն որոյ սա կրկին է, զի է՛ր բայ եւ ունի անուն, զի նոքա թարց սմա միայն գործեն, եւ ո՛չ՝ այլ ինչ: Եւ վասն այսքան պատճառիս ասի խոնարհմունք բայից, զի այսպէս խոնարհին միմեանց:

- 1 B վասն այն
- 2 ACDEFGHI չի՞՞ կարգեցաւ
- 3 ACDEGHI Հարց, F Հարցում, B չի՞՞
- Հարցումն
- 5 B տեսակք են փխ հետեւին
- 5 B չի՞՞ խոնարհմունք, այսինքն
- 5 DI տրամադրութիւն
- 6 H ամանակ
- 6 G հինկ
- 6 BCF նմայ
- 7 BCDEI [այսինքն] որ
- 10 E զլծորդութիւն
- 11 G հետեւողն
- 11 AB յառաջինն
- 11 ABCDFGH եւ [ասէ], G որ է փխ ասէ
- 12 B ապայ
- 13 H չի՞՞ եւ [գամ.]
- 13 B եւ զի սոքայ [շարադաս.]

- 14 B ի մարմնականացն փխ ի կարգմանցն
- 15 G զհետեւող
- 15 E խոնարհմունք
- 15 B ապայ
- 16 BCDHI հետեւողաց
- 17 ABGH զթիւքն, D թիւն
- 18 ACDEFGHI Հարց, B չի՞՞ Հարցումն
- 19 BCDH [քան] զանուն
- 19 BCFDH [զի] անուն
- 20 ACDEFGHI զէութիւն մարդոյն
- 20 H գործ
- 21 B նմայ
- 22 E վասն այնորիկ
- 23 CDFHI գոյ, G գոյ
- 23 AF չի՞՞ քան [զԼուսնիկագն]
- 25 B անանունն փխ զանունն
- 26 D զՊետրոսն
- 26 CDH գրագում

- 2 BD վասն այն
- 2 DHI խոնարհի փխ խոնարհ ասի
- 3 B ապայ
- 4 E գնա փխ գան
- 4 B ապայ
- 4 B չի՞՞ բայ
- 5 ABCDGI գոյանան
- 5 B վասն այն
- 5 B ապայ
- 6 DI զգոյութիւն [եւ]
- 6 ACDEFGHI առնէ
- 7 A խոնարհմունք
- 7 A [միայն] անուան
- 8 ACDEFGHI [անունն] այսինքն
- 8 BDHI անուն
- 12-13 ACDEFGH [շարարառնան] այսինքն
- 15 D նոքա փխ նոքա
- 16 ACDHI անուն, E անուն ունին փխ ան-

- Հուն
- 16 BDF վասն այն
- 18 DH չի՞՞ [զի] եւ
- 20-22 E չի՞՞ Դարձեալ զի բայն... մինչեւ «բայից» բառը ներառեալ:
- 20 B նմայ
- 21 G հետեւողք
- 21 B չի՞՞ են
- 21 B վասն այն
- 23 B վասն այն
- 23 B սայ
- 24 ACDEFGHI եւ փխ է [բայ]
- 24 DEFGHI եւս փխ եւ [ունի]
- 24 A անունն
- 24 B սմայ
- 25 E չի՞՞ վասն
- 25 ACD պատճառս
- 26 E [այսպ.] ի
- 26 B չի՞՞ խոնարհին միմեանց:

Դարձեալ՝ զի եւ անուէն խոնարհի բայիցն, այսինքն՝ զի մարդն՝ որ անուէն է, կամ Պետրոսն, խոնարհի ի զանազան գործս եւ յարուեստս, եւ առանց սոցս ոչ կարէ կալ, զի կամ ի քուն է, կամ արթուն, կամ պարպայ, կամ ի գործ, կամ ողջ, կամ հիւանդ, կամ կուշտ, կամ բարցած, կամ ուրախ, կամ տրտում, եւ այլ այսպիսիք ամենեքեան բայք կոչին, առանց որոյ ոչ կարէ կեալ մարդ. զի կամ գոյ է, կամ՝ ոչ գոյ եւ այլն:

Դարձեալ՝ ամենայն ինչ ի բայս խոնարհին, եւ սա զամենայն գրուեալ ունի, եւ ամենեքեան խոնարհին ի ներքոյ բային, վասն որոյ սա ի խոնարհմունք բայից, վասն այնորիկ ընդ անուանն զստեցաւ: Զի ամենայն ինչ, որ անուէն ունի, իր է, ի ներքոյ սորա խոնարհեալ կայ, եւ սա, որ քան զամենայն խոնարհ երեւէր, քան զամենեւեան բարձրացաւ, ըստ այսմ որ սսէ, թէ զխոնարհս բարձրացոյց:

Դարձեալ՝ վէմն, զոր անարգեցին շինողքն, նա եղև գլուխ անկեան: Այսքան յարգս խոնարհմանց բային:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ սսէ՝ «բայ սահմանական, ներգործական, պարզ»:

Պատասխանի. Զի սսելն՝ սահմանական, ներգործական, պարզ, այսոքիկ բայք են եւ որ սոցին նման: Դարձեալ զայն ցուցանէ, թէ սահմանն է, որ զիրն ներգործութեամբ գոյացուցանէ, եւ թէ զսահման իրին բառնան՝ էութիւնն ապականի: Իսկ որ սսէ պարզ, այսինքն՝ զի սսելն, թէ սահմանական, ներգործական, սորա ոչ սսին բաղադրեալ, այլ պարզ բայք են առանձին-առանձին, զի սահմանականն այլ ինչ է, եւ ներգործականն՝ այլ, թէպէտ սահմանն է, որ ներգործէ զիրն:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ սսէ՝ «լծորդութիւն առաջնոյ»:

- 1-2 B չիբ՝ Դարձեալ՝ զի եւ անուէն խոնարհի բայիցն, այսինքն՝ մարդն՝ որ անուէն է, կամ Պետրոսն:
- 2-3 D1 արուեստս
- 3-4 B [արթուն] է
- 5 E բարցած
- 6 AH ոչ էանա, CDEFGI ոչ էանայ փիս ոչ կարէ կեալ
- 8 B սայ
- 9 ACDEFGH խոնարհեալ են փիս խոնարհին
- 9 ACDEFGHI բանին փիս բային
- 9 B վասն այն
- 10 ACDEFGH վասն որոյ
- 11 B սորայ
- 12 B սայ
- 13 F բարձաւ
- 13 ACDEFGH չիբ՝ որ սսէ

- 14 G շինողքն
- 14-15 A սն փիս անկեան, BCDEFH անգեան
- 15 B Այս փիս Այսքան
- 16 ACDEFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն
- 16 AF բա
- 18 ABE չիբ՝ Պատասխանի: Զի սսելն՝ սահմանական, ներգործական, պարզ
- 20 H չիբ՝ որ
- 20 ABE յայտնէ փիս ցուցանէ
- 20 D գահման
- 20 D ներգործութեամբ
- 20-21 B չիբ՝ եւ թէ զսահման իրին բառնան՝ էութիւնն ապականի:
- 21 A էութիւն
- 23 DH բանք փիս բայք
- 26 ACDEFGH Հարց, B չիբ՝ Հարցումն

Պատասխանի. Զի զամանակն առնու լծորդ բանիս, այլ եւ ամանակն լծորդ ունի առաջին գնեակայն, եւ երկորդ լծորդ ներկային անցեալն է, զի նախ ներկայ է եւ ապա անցեալ դառնայ:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ սսէ շեշտուոր բայից ամանակի:

Պատասխանի. Զի շեշտուորն երեք է, այսինքն՝ շեշտն եւ բուժն, միաւորեալ ուրիշն եւ պարոյկ դառնան, այսպէս եւ ամանակն երեք է՝ ներկայն, անցեալն եւ ապառնին: Եւ որպէս պարոյկն շեշտուոր յերկուցն է առեալ՝ ի շեշտէն եւ ի բթէն, այսպէս ներկայն շեշտուոր է ընդ անցելոյն եւ ընդ ապառնոյն: Եւ նախ սսէ գնեակայն եւ ապա զանցեալն եւ ապա զապառնին: Եւ անցելոյն սսէ յարաձգական եւ յարակալ եւ գերակատար, այսինքն՝ յարաձգական, զի ձգտի անցեալն մինչեւ ի ներկայս եւ գնեակայս յինքն զարձուցանէ եւ անցեալ առնէ: Իսկ յարակալ՝ անցեալն է, որ մերձ է ներկային, որպէս մին շարաթով յառաջ կամ մին ամսով կամ մին տարով: Իսկ գերակատար՝ զվաղուց անցեալն սսէ, որպէս քսան կամ երեսուն տարով յառաջ: Իսկ անսահմանականից, որ յիշէ, զանորիչն սսէ, որ ունի յանցելոյն եւ ի ներկայէն եւ յապառնոյն: Եւ ապա յետ նորա զապառնին յիշէ:

Հարցումն. Զի՞նչ է, որ սսէ՝ «ըստ երից դիմաց եւ ըստ երից թուոց»:

Պատասխանի. Այսինքն՝ գեղականն եւ գերկականն եւ գյոգնականն սսէ, որ սսէ վասն եզականին՝ կոփեմ, կոփես, կոփէ. իսկ երկականն՝ կոփում, կոփոս, կոփոյ. իսկ յոգնականն՝ կոփեմք, կոփէք, կոփենք:

- 1 B չիբ՝ Զի
- 1 ACDEFGH առնուլ
- 1 H ամանակ
- 1-2 B չիբ՝ ամանակն լծորդ ունի առաջին գնեակայն, եւ երկորդ
- 2 CD ներկային [անցեալն]
- 3 B ներկա [է]
- 3 CH ապայ
- 3 CH գառնա
- 4 ACDFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիս Հարցումն
- 5 E Հարց փիս Պատասխանի
- 6 ACDEFGH [երեք է] այսինքն
- 7 B չիբ՝ անցեալն
- 7 ABCEFG պարոյկ
- 7 B շեշտուորն
- 9 ACDEFGHI ընդ ապառնոյն եւ ընդ անցելոյն [շարաղաս.]
- 9 B ապառնոյն
- 9 B ապայ
- 11 CDHI յարակալ
- 11 A գերակա կար, B գերական կար փիս գերակատար
- 12 E գնեակայս փիս գնեակայս
- 13 CDH յարակալ
- 13 ACDEFGHI ներկայի
- 14 E կամ կամ [զրկն.]
- 16 G որիչ է փիս որ յիշէ
- 16 E անցելոյն
- 17 ABCDEFGHI յապառնոյն
- 18 ACDEFGHI Հարց, B չիբ՝ Հարցումն, E Պատասխանի փիս Հարցումն
- 18 D դիցմա փիս դիմաց
- 18 B թէ փիս ըստ [երից դիմ.]
- 20 E Հարց փիս Պատասխանի, G չիբ՝ Պատասխանի
- 21 ABCDEFI զոգնականն
- 21 AFGH կոփես փիս կոփես
- 21 A երկական
- 22 A կոփո փիս կոփոյ
- 22 CD յոգնականն
- 22 CDHI կոփէքն

Դարձեալ՝ այլ իմն բան ծանուցանէ «բոս երկց զիմաց եւ բոս երկց թուոց», այսինքն որ ինչ երեք զէմք են՝ մին թիւ ոչ ասի, այլ՝ երեք թիւ: Եւ որ ինչ երեք թիւք են՝ մին զէմ ոչ ասի: Այս՝ վասն Սուրբ Երրորդութեանն է, զի որ զերիս թիւ Սուրբ Երրորդութեանն մի թիւ ասէ՝ նոցա՝ է, որ զերիս անձնաւորութիւնն ուրանան: Այսպէս եւ՝ որ զերիս թիւն մի զէմք ասէ՝ այն Սարելին է, որ մի անձն առաց եւ երեք անուն, այլ այս է՝ երեք զիմացն երեք թիւ է, եւ երեք թիւն երեք զէմք է:— Այսքան առ այս:

SUMMARY
ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԲԱՌԱՐԱՆ
ՅԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՅԱՆԿ

2-3 E չի՛ք՝ այլ՝ երեք թիւ: Եւ որ ինչ երեք թիւք են՝ մին զէմ ոչ ասի:
 3 ABCDFH մի փխ մին
 4 ACDEFGH չի՛ք՝ [վասն] սուրբ
 4 A երրորդութեանն է, CDEF երրորդութեանն է փխ երրորդութեանն է

4 G զերեք
 5 E անձնաւորութիւն
 6 ACDEFGH չի՛ք՝ այն
 6 ADG Սարելին
 6 E միայն փխ մի անձն
 8 E յսքան փխ Այսքան

SUMMARY

The presentation of this scientific work is the **first publication** in armenology of Grammatical Commentary of Arakel Sjunetsi, XIV century, which is entitled: "On Grammar; A Brief Commentary". The narration was aimed as a Text-book for the use of, first of all, Tatev University students and then for the Higher Educational Centers of historical Armenia and Armenian Kingdom of Cilicia. As a very important Manual for grammar courses, the original text was recopied in many Manuscripts and was in wide use in the curriculums of educational Institutions.

His scholarship the author had received in Tatev University of historical Armenia, listened the lectures of famous scholars, philosophers and notable connoisseurs of ancient human civilization and specially Armenian culture as well as sciences like Trimagisters Hovhan Vorotnetsi and Krikor Tatevatsi who were successively rectors of this celebrated Higher Educational Institution. Here Arakel Sjunetsi too lectured many years philosophy, theology, rhetoric, grammar and literature, afterwards headed the same University. In all these spheres of humanitarian sciences Arakel Sjunetsi has left written heritage of rich content as manuals, scientific narrations of commentary character or creative writings and poetry. By his social position he was at the same time the Archbishop of Sjunik, having great impact on solving ecclesiastical and social-political life of Armenia.

Putting into scientific circulation the "Interpretation of Grammar" together with the appropriate research of linguistical character and historico-philological annotations in strict examination by us, we have represented the **critical text** on the synthetic bases of the comparison of nine Manuscripts. This precious Monument of Armenian scientific heritage of Medieval Ages is prepared in the Research Institute of Ancient Manuscripts named after Mesrop Mashtots- "Matenadaran", in Yerevan, capital of Soviet Armenia, where we have studied and deciphered ancient Manuscripts written in classical Armenian (գրքարար)

for 25 years. To prepare this critical text of Grammatical Interpretation it needed seven years of examination and research from us in the manuscriptal world. Of course, considerably helped us our antecedent publications of similar critical texts and studies of grammatical interpretations of Esayi Nechetsi "Examination of Grammar" in 1966, of Vardan Areveltsi "Interpretation of Grammar" in 1972, and "Linguistical-grammatical Theory of Manuscriptal Art", in 1962. All are publications of Academy of Sciences of Soviet Armenia.

This scientific work of ours too of Arakel Sjunetsi's heritage was foreseen to be published in 1975, and officially was notified to the scientific public about that, even decided were the number of examples and the price too, but by unfortunate circumstances it didn't come out at that time for scientific circulation.

As is confirmed by all specialists, particularly, by historians of Universities in the Middle Ages, curriculum of higher education was based on Seven Liberal Arts, which consisted, in its turn, by a) Trivium disciplines, that form Grammar, Rhetoric and Logic; b) by Quadrivium disciplines, that comprise Astrology, Arithmetic, Geometry and Music. So was elaborated curriculum of Datev and before that Glatzor Armenian Universities in the Middle Ages.

It is not accidental that Grammar had been appreciated as "The gate and key of all wisdoms". As one of greatest Armenian scholar and political figure of XI century Krikor Magistros has emphasized in his famous compilation of Grammar: "**Only through Grammar one may enter in all branches of sciences and wisdoms**". So highly and deeply were conceived the role and meaning of Grammar, its place and significance in the curriculum system of higher education. From this it follows that without knowledge of laws and theory of Grammar it was impossible to assume and overcome all the other disciplines of higher education. For that very reason, in the curriculum of Armenian Universities and higher educational centers (վարդապետարանների) of the Middle Ages Grammar, with Rhetorics, was considered as "preliminary discipline" or "preparative subject", which meant only after procuring firm knowledge of Grammar it was permitted to the students the right to get through the other higher disciplines of mainly theoretical character. It is noteworthy in this case to refer to the words of another celebrated scholar and rector Esayi Nechetsi of Gladzor University, who had narrated a Grammar text-book for the students of his headed Higher Educational Institution. In his Preface we read: "**This is the gate of all wisdom and education, and it is necessary with this Grammar to ascend as on ladder to the peak of wisdom.**"

Moreover, Grammar as conceived by Armenian scholars in the Middle Ages, helps the students with such a linguistical-philological skill and knowledge that by assuming this discipline they may penetrate to the obscure and distorted passages of ancient Manuscripts, to decipher and reconstruct the most intricate, knotty and ambiguous readings, assisting to purify and recorrect in their real forms and meanings the thoughts of centuries written on parchment from subsequent copyings. In relevant to this Krikor Magistros with good reason has

insisted at the same time: **"By assistance of Grammar only we may be well informed of all meanings of the words and can without any ambiguity and with utmost clarity as well as correctly pronounce all the letters, words and sentences."**

But by this confirmation too doesn't expire the characterization of the role and significance of Grammar; it is essential to conceive that in the educational system of Middle Ages Grammar was commonly acknowledged by Armenian scholars as **prerogative and basis for intellectual development of individual generally**. On this occasion a notable Armenian of high reputation Hovhanness Erznkatsi, XIII century, in his principal work "Collection of Grammatical Commentaries", appealing to the reader, demands: "With great supplication I ask you not to be negligent toward at least a bit learning of my this book and being skilled, **because it bestows a great and powerful intellectual richness to the learners, and for a lot of people it serves as a key for the gates of wisdom**".

It is important to observe that if scientific preparation and publication of Grammatical texts were neglected for a long time in Armenia, the reason was bound, obviously, with their compound and strictly specialized character which necessitates professional preparation and concentration of intensive labour with extreme scrupulousness by the publisher **not only because of gloominess of their terminology, but also of their being Manuals of classical armenian language and its grammatical laws**. Comparatively it is easier to prepare and publish any historical or other kind of texts of ancient literature, when sometimes omissions and shortcomings are perhaps tolerable...

In the research Preface (11-63 pp.), as a result of scientific necessity, we have set ourselves the task of firstly, giving a detailed explanation of some problematic questions revived by this Monument of grammar Arakel Sjunetsi, which are important contribution to the history of development of the armenian grammatical rich heritage of interpretative character; secondly, by the study of the grammatical conceptions of Arakel Sjunetsi, we have tried to explain the whole system of his grammatical views, which, in essence, is rather inaccessible and incomprehensible even to the contemporary linguist-grammarians; and thirdly, by a scrupulous textual analysis we have, on the one hand, the task of verifying the links and relations with similar grammatical interpretative works, and on the other hand, based on the obtained textological conclusion, the task of estimating this grammatical work.

Arakel Sjunetsi, as previous all armenian Commentators of Grammar, had a distinct aim: to elucidate the theses of Dionysus of Thrace, the eminent grammarian of the II century B.C., by examining at the same time the facts and problems of the classical Armenian language.

Examining by method of philological comparison with all Grammatical Commentaries of his predecessors, we have revealed all the sources from which the author has profited in narrating his Manual. It is certain now that Arakel Sjunetsi has made considerable use of, reviewing and extending this or that particular theses of David Anghat

(V-VI centuries), of anonymous grammarian of the VI century, of Movses Kerthogh (VII century), of Stepanos Sjunetsi (VIII century), of Hovhanness Erznkatsi (XIII century), of Esayi Nechetsi (XIII-XIV centuries). It is characteristic, however, that Arakel Sjunetsi quite often is not satisfied by the explanations on the same grammatical question given by this or that interpreter before him; he proposes a new interpretation. He is the first Commentator Grammarian, that, in difference of his predecessors, has constructed his text in Question-Explanation form, that is in catechetical method; he presents fundamental problems or theses of Dionysus of Thrace in questioning and in separate paragraphs gives his wide explanations, revealing thus his linguistic and grammatical views and conceptions.

A similar approach was certainly essential, firstly, for the teaching of, from the theoretical point of view, such intricated and difficult subjects and sciences as are, for example, grammar, rhetoric, philosophy, theology etc.

This principle arose, however, not only as a result of detailed and exhaustive demands of the interpretative work by the author under consideration but, and this is of particular importance, **under the pressure of pedagogical-educational methods for text-books foreseen as manuals**.

And it must be noted, that Arakel Sjunetsi was, indeed, a well-known and merited pedagogue who, for many years, headed Tatev University, as we have mentioned above. It is not at all accidental that in manuscriptal sources Arakel Sjunetsi is mentioned among the most distinguished and celebrated pedagogues and professors. In one of Colophons we read: "Remember our distinguished Professors: Gosh, Vardan, Nersess, Sarkis, Esayi, Tiratour, **Arakel**, Krikor...".

In conclusion we assess that the present Grammatical Commentary of Arakel Sjunetsi has valuable investments in the history linguistico-grammatical thought of Medieval Ages particularly in the sense of dept and thoroughness of theoretical problems that he examines and elucidates, which enrich and complete **philosophical interpretation and generalization of language and Grammatical Science**.

Parallel with the correct solution of a number of linguistico-grammatical problems there are some common shortcomings and errors in the work, which are tributes of the given historical past of human civilization of that period that we have revealed in the Preface. For example, the grammar of the Middle Ages, by its embrace of problems and the nature of matters being in close connections with the phenomena of superstructure: of theology, philosophy, rhetoric, literature (popular, oral creation, and the theory of poetic and prosaic composition), arts has, in its turn, partially obtained a superstructural character. Since language in the grammars of Middle Ages, was not regarded exclusively as a means of intercourse among people, that is principle means of communication, and since the science which explains linguistic units and grammatical relations as the science of revealing only the expressive means of language, naturally grammatical text-books had to pay tributes (and certainly did) to such phenomena

of world outlook interpretation, which, however, being pure linguistic facts, **can correctly obtain scientific explanations by relying only on the discovery of structural and naturo-historical developments.** From this point of view the work by Arakel Sjunetsi "On Grammar; A Brief Commentary" is of no exception. The noted fact, however, inspite of being one of the most important characteristics of all grammatical interpretations of the Middle Ages, simultaneously gives them a kind of "encyclopedic" nature. The study of those works is of valuable significance not only for the history of the grammatical thought, but also for the revealing the spheres of interests of the thinkers and scientists of the period. That is why the cognitive meanings of the interpretative works on grammar are, in fact, all-embracing. For this very reason, the presented scientific Monument of literary value to the public may interest as grammarians, philosophers, theologians, teachers and aspirants of Armenian language and literature, theoreticians of Arts history, as well as the armenologists generally.

The work proposed is provided with indexes of proper nouns, of brief explanations and annotations, vocabulary and of employed literature.

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. «Քերական» անելով տուեալ կոնտեքստում Առաքել Միւնեցիի նկատի ունի յոյն նշանաւոր հեղինակ Դիոնիսիոս Քրակացու աշխատութիւնը, որը մեկնարանում են միջնադարի բոլոր հայ քերականները, այդ թւում եւ՝ Առաքել Միւնեցիին:

Քրակացիի ապրել եւ ստեղծագործել է 170-90 թթ. մ.թ.ա.: Աշակերտել է աեբքանդերեան դպրոցի կարկառուն քերականներից Արիստարքոսին: Մշակույթի պատմութեան մէջ յայտնի է նա "Τίχη η γραμματικῆ" փոքրածաւալ, բայց մեծարժէք աշխատութեամբ, որը յունարէն լեզուի քերականական, բնոյ որում՝ զերագանցապէս ձեւարանական իրողութիւնների ուսումնասիրման համակարգն ստեղծեց: Այն մեծ զարկ տուեց քերականագիտութեան զարգացմանը ինչպէս բիւզանդական աշխարհում, այնպէս եւ քաղաքակիրթ շատ երկրներում, այդ թւում եւ՝ Հայաստանում: Քրակացու աշխատութեանը իրազեկ են եղել, ինչպէս վկայում են նաեւ հայ մեկնիչները, Ապոստոլոսը, Հերովդիանոսը, յունա-հռոմէական աշխարհի նշանաւոր քերականները: Ի դէպ, առաջին ծանօթութիւնը Քրակացու երկի մասին մեր զգրութեան մէջ հաղորդում է զեռեսու Դուիթ Անյաղթը՝ գրելով իր Մեկնութիւնում. «Արք, այս Դիոնիսիոս Քրակացի, գրեալ զգիրս զայս, որպէս վերագոյն ասացաք, սակայն անոճ եւ անշարմար զնա կարգեալ մինչև յարամանեալ շարագրեաց զսա հանդերձ իբրովք դիւտիւք: Եւ ասէ՝ քերականութեամբն յինել Հմուտ ամենայն իմաստից եւ խորութեամբ մաքրել զրան եւ զրա[ւ] եւ զգիր մասքուր եւ վճիտ արտասանութեամբ» (Մաշտոցի անուան Մատենադարան, Ձեռ. 3217, Թ. 29թ-30ա):

Քրակացու այն աշխատութիւնը թարգմանուել է բազմաթիւ լեզուներով՝ հիմք ծառայելով զրանց քերականական համակարգերի ուսումնասիրման աստիճանին ու զարգացմանը: Հայերէն թարգմանութիւնները, ունենալով փոքր-ինչ ազատ փոխադրութեան բնոյթի, ամենահին թարգմանութիւններից է, որն իրականացրել է Դուիթ Անյաղթը (տե՛ս Գ. Զաւուկեան, «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ Միջնադարեան Հայաստանում», էջ 53-61, մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Շաւյի Նշեցի», Վերլուծութիւն քերականութեան», էջ 13, ծանօթ. 18): Ինչպէս յոյն, այնպէս եւ հայ քերական մեկնիչները Քրակացու դրոյթները մէկ առ մէկ քննութեան առնելով՝ համապատասխան լեզուների իրողութիւններով փորձում էին «բացատրել» ու «հիմնաւորել» զրանք՝ նոյնիսկ նաեւ այն բոլոր դէպքերում, երբ Քրակացու քերականական դրոյթները բացառապէս բխել են յունարէնի քերականական կառուցուածքի օրինաչափութիւններից եւ չէին համապատասխանում, սակեք, հայերէնի բնութագրմանը:

Քրակացու յունարէն տեքստը առաջին անգամ Ֆարրիչիոսը հրատարակում է 1715 թուականին, Հատրուզում. վերջինս, լեզու-ոճական բնութեան հեթանոսներով նաեւ այն հաստատմաներ, որոնք հետագայում վերագրուել են Քրակացուն (առողանութեան, բայական համակարգի, տաղաչափութեան վերաբերեալ նիւթերը), չի ընդգրկում Քրակացու ընացրում՝ համարելով զրանք «անհարգազա» Քրակացու երկի լեզու-ոճական ստանձնայատկութիւններին (տե՛ս Հ. Մ. Թէոփիլեանց, «Վարք Երեւելի Արանց», հ. Ա., Վեներտիկ, 1839, էջ 200):

Այնուհետեւ Փարիզի Արեւելեան լեզուների Արքունական դպրոցի դասախոս Յակոբ Շահան Զրպար Արքունական գրագարանում յայտնաբերելով Քրակացու հայերէն թարգմանութիւնը, "Journal Asiatique"-ում տպագրում է այն՝ զուգորդելով զրան յունարէն ընագիրը եւ հայե-

բկնի հետ նաև ֆրանսերեն թարգմանությունը հետեւեալ վերնագրով՝ «Grammaire de Denis de Thrace: extraite de deux manuscrits arméniens de la Bibliothèque du Roi, et publié en Grec, en Arménien et en Français; avec notes et éclaircissements par J. Ch. Cirbied, professeur d'arménien à l'école Spéciale et royale des langues orientales vivantes près de la Bibliothèque de Roi, etc. A Paris, 1824. Իսկ 1830 թուականին սոյն աշխատությունը լոյս է բերւած ամբողջական առանձին գրքով, զարձեալ Փարիզում: Այս հեղինակի կարծիքով՝ «Գրոնիսիոս Թրակացու քերականութիւնը... Հայերեն (թարգմանութեամբ) առաւել ամբողջական է, քան մեզ հասած յուշարձն ընդհրոյ» (էջ XIII):

Յաջորդ հրատարակութիւնը իրացուել է Լայպցիգում, 1883 թ., Ուշիդալի կողմից՝ «Dionysius Thracis, Ars Grammatica» (տե՛ս ն. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ 1): Զորրորդ հրատարակութիւնը Թրակացու երկի պատկանում է ն. Աղոնցին՝ 1915 թ., Ս. Պետրբուրգում, Ռուսերէն լեզուով կատարած աշխատասիրութեամբ՝ «Дионисий Фракийский и армянские толкователи» [արտգրքով, զուգարկր անբատրով՝ Թրակացու երկի հայերէն թարգմանութեան գիտա-բնական ընթերցումներով և յունարէն համապատասխան բնագրով (տե՛ս էջ 1-56)]: Իսկ հինգերորդ հրատարակութիւնը, որ Փարիզում վերջերս լոյս տեսաւ, ն. Աղոնցի սոյն աշխատասիրութեան ֆրանսերէն թարգմանութիւնն է՝ «Denys de Thrace et les commentateurs arméniens», traduit du Russe, par René Hotterbeex, Louvaine, 1970.

2. «ՅԱՎԱԿԱ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ»:- Ըստ միջնադարի մեր դպրութեան տեսութեան՝ ամէն մի ուսումնասիրողի վերնագիր պէտք է ստարկայի ինքնանուանում լինի, ասում է Աւարելի Միւնեցին, և այդ շահով էլ Թրակացու երկի «Արուեստ քերականութեան» խորագրում վերաբերութիւն ցոյց տուող յատկացուցիչը («քերականութեան») արտացոլում է այն գիտակարգը կամ զարմեցիքը, որով ուղղակի նշուում է ստարկան ևս որի ուսումնասիրմանն է նուիրուած առեւալ աշխատութիւնը: Իսկ եթէ Թրակացին վերնագրում չի անշարկում նաև քերականութեան, իբրև գիտակարգի, ստեղծողի մասին, ապա այդ այն պատճառով միայն, մեկնում է Միւնեցին, որ ստանալին նշանակութիւն ունի ո՛չ թէ հեղինակը, այլ՝ բուն գիտակարգը կամ զարմեցիքը: Միւս կողմից՝ Թրակացին նախքան ձեռնամուխ լինելը քերականութեան զարմեցիքի հեղինակուածը, առաջին հերթին հիմնովին եւ ըստ լուսկան ծանօթացած պէտք է լինել այդ գիտակարգին, բարձր ևս իրացրած այն իր շտապիչների ամբողջ ոլորտով և առանձնապատկութիւններով, յետո՛ւ նոր շարագրէր իր աշխատութիւնը: Հետևաբար պէտք է իրօք բացատրել խորագրում միտմանակ մասնանշելու իր անուանը, որն ստորագրաւ նշանակութիւն ունի տուեալ դէպքում: Բացի այդ, քերականութիւն սովորելիս մարդ հարողակից է լինում ոչ թէ հեղինակի անուանը՝ նրանից գիտելիքներ քաղելու համար, հիմնադրապէս պատճառարանում է Միւնեցին՝ այլ՝ բուն իսկ ստարկային կամ զարմեցիքին: Նշանակում է՝ հեղինակը համարժէք եւ նոյնական չէ նրա շարագրած գիտակարգին, ուստի ևս նրան չէ, որ ուսումնասիրում երբ, այլ բուն ստարկան, որն ստեղծ է միշտ բնագրում, մեր աչքի առաջ, ի տարբերութիւն հեղինակի, որ կարող է շանշուել մեզ ևս ստեղծ չլինելի մեզ հետ միտմանակ: Այս առթիւ զուգահեռ անցկացնելով Թրակացու Քերականութեան խորագիրը՝ «Τὴν ἄρχαίαν ματρίαν» («Արուեստ քերականութեան») այլ բնոյթի աշխատութիւնների վերնագրերի հետ, Միւնեցին միանգամայն ճիշդ կերպով մտանցում է անում այն տարբերութիւնը, որ սակայն վերաբեր միւս. վերջիններս շատ յաճախ անշարկում են միայն հեղինակներին՝ ստույգ պարզ կական ստարկաների կամ գիտակարգերի րոյանդակութեան բացայայտան, որով անհասկանալի է մտում, թէ ի՞նչ գիտակարգ են ներկայացնում նրանք: Նման տիպի աշխատութիւնների համեմատութեամբ Թրակացու աշխատութեան վերնագիրը, բնականորէր, անհամեմատ յարող է ևս իմաստասիր, քանի որ բնագրէր մէկ բառով իսկոյննեթ բացայայտում ենք տեսնում, թէ տուեալ գրքին ի՞նչ բովանդակութիւն ունի: Վերջինիս առաւելութիւնը բնոյցծուած է նաև նրանով, ասում է Միւնեցին, որ մեր ուշագրութիւնը բեւեռել է ստիպ ոչ թէ ձեւական, ճանաչողական տեսակետի երկրորդական ու ոչ էական նշանակութիւն ունեցող այն հարցի վրայ, թէ ո՞վ է արտայայտել այս կամ այն միտքը, այլ՝ թէ իմաստասիրն ի՞նչ արժէք է զգորութիւն» ունի տուեալ առթիւ, նրանում արժարձուած հարցադրումների գիտական-ճանաչողական բնորոշումը: Այս մտեղծումը, սակայն, պայմանաւորուած էր միջնադարի բնոյհանուր հոգեբանութեամբ, երբ մարդ իր արժանիքներով ու բարեմասնութիւններով անտեսուած էր կամ բոլորովին նուստուսցուած:

3. «ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՊՈՐՓԻՐ»:- Պորփիրը գրականութեան մէջ ճանաչուած է նաև որպէս «Պորփիր Փիւնիկցի»: Նա ապրել է 230-304 թթ. ընթացքում: Աշակերտել է յուն փիլիսոփայ Պլատոնին և հանդիսացել փիլիսոփայութեան մէջ բնագոյնական ուղղութեան կրողնուս:

Ներկայացուցիչներից մէկը: Հեղինակ է մի շարք մեկնութիւնների, որոնք մեծ մասամբ վերաբերում են Պլատոնի փիլիսոփայական սխտանի պարզեցմանը և Արիստոտելի տրամաբանական երկերի վերլուծութեանը: Նրա «Ներածութիւն» երկը լայն շրջանառութեան մէջ է եղել ամբողջ միջնադարում, և հայ մեծանուն իմաստասէր Դաւիթ Անյազթըր գրեւոր VI դարում թարգմանել է այն հայերէնի ու մի ամբողջական խորաբնի մեկնութիւն նուիրել իրան: Պորփիրի երկի հայերէն թարգմանութիւնը գնահատուած է որպէս աշխարհի ամենավաղ թարգմանութիւններից մէկը (տե՛ս «Давид Непоседимый, Толкование Аналитика Аристотеля» երկը, աշխատասիրութեամբ Ս. Արեւշատեանի, 1967 թ., էջ 147): Պորփիրը թէև քրիստոնեկութեան հակառակորդ է եղել և չուրք 15 աշխատութիւն գրել «Ջնդգէմ քրիստոնէութեան», սակայն բարոյագիտութեան վերաբերեալ գրած աշխատութիւնում զարգացրել է հայեացքներ, որոնք իրենց լուսկանքը շատ մերձ են քրիստոնէութեանը: Նրա երկերից շատերը սուգուել են անյայտութեան մշուշում և չեն հասել մեզ:

4. Եփրեմը, ըստ բրիտական ասանդապատումի, Յովսէփ Նահապետի երկրորդ որդին էր, որը նոյնպէս իր հերթին նահապետ է ճանաչուել Տրէական 12 ցեղերից մէկի ևս նրա անունով էլ հետագայում կոչուել է մարտունակ այդ ցեղը: Այն երբայեցիներն ծագում ունի եւ նշանակել է «պղտորներ», «փարթեմանալը»:

5. «ԵՍ ՎԱՅՆ ԱՅՄԱՆՎ ՎԱՍՏԱՆԱՍՍՈՅ ՈՂ ԵՂԷ ՉԱՍՏԱՆՈՒՅ»:- Իր տեսարանում ունենալով ժամանակի բացմաթիւ ժառանգրական յուշարձաններ, Առաքել Միւնեցին նրանց առաջացման բնոյհանուր բնոյթի հիման վրայ բացայայտում է քերականութեան, իբրև գիտութեան, ստեղծման մի առանձնապատկութիւնը եւս, որը շահագանց կարեւոր խորհուրդ ունի եթէ շատ մտտեղեցական երկեր հեղինակում են առանձին անհատների կողմից, ասում է նա, ապա քերականութիւնը, իբրև գիտակարգ, ստեղծուել և ամբողջացուած է որպէս սերունդների հաստատուած մտքի արդիւնք՝ յարածից ժամանակի ընթացքում, այդ իսկ պատճառով հնարակոր չէ քերականութեան զարմեցիքի վերնագրում որևէ առանձին քերականի, իբրև հեղինակի, անուանը նշել: «...Ձի այլ գրեւորի իւրաքանչիւրքն ի միողէ ունենէլ ասացաւ, իսկ քերականս՝ ո՛չ այսպէս, այլ ի բացմոց ասացեալ, վասն այսորիկ ոչ յիշէ գմի ոմն»: Այս միտքը սնուելու ճիշդ է՝ հարցադրման ծայրայեղ ու սպառիչ բնորոշման դէպքում, քայց եւ այն տեսապէս է որոշ մեթոդականութեամբ՝ իրազանում՝ իւրաքանչիւր գիտութիւն իր ստաշացմամբ սերունդների հակառական մտքի արդասիք լինելով հանդերձ այն կարող է զարգացուել ևս իրօք զարգացում է) նաև համադրող՝ նոր հետետրիւններով ու ընդհանրացմանով հարստացում աշխատութիւններում, որոնք գրուած կը լինեն ինչպէս նորագոյն, այնպէս և հնագոյն ուսումնասիրողների կողմից: Ըստ երեւոյթի այս հանգամանքը եւս նկատի է ունեցել Առաքել Միւնեցին քիչ յետոյ, երբ գրում է, որ անցելուած ստեղծուած քերականական երկերի հեղինակը առանձին մի առաւելութիւն չի ներկայացնում իրենից այն ուսումնականների նկատմամբ, որոնք հետագայում նոյնպէս հետագոտում և զարգացնում են քերականագիտութիւնը, քանի որ, վերջին հայտնով, բոլորն էլ հասաւարապէս ճանաչուած են իբրև «բրթեղներ», և կամ, նոյնն է՝ քերականագէտ-լեզուաբաններ: Այս հարցում Միւնեցին արդարացի է, սակայն այն իմաստով միայն, որ ոչ մի անհատ հետագոտող այս կամ այն գիտակարգի լրիւ ու բացարձակ հեղինակ լինել չի կարող, քանի որ գիտակարգից յարասու զարգացման ու ամբողջական գործընթացում են գտնուում: Ենթադրուածից բխող այս հետևուցութիւնը միանգամայն ճիշդ հայեացք է անշուշտ, որ արդեւք է խորաբնի գիտարանի:

6. «...ԵՐԷ ԱՅՄՈՒՄ ՍՈՐԱ ԵՄ ԵՄՐԱԿԱՅ»:- Հարկ է նշել, որ իբրև ներածութիւն ծոռայող իր այս զարմեցիքի առաջին էջերում Միւնեցին, նախորդ քերականների նոյնաբանով ձեռնարկների յարաբերութեամբ, մի շարք կարեւորագոյն հարցարկումների առաւել փաստարկուած, ամբողջական ու հետետրուական շարադրանքն է տուել շատ սեղմ տողերով: Հէջն նշուած հարցադրումների թէկուզեւ թուարկումը միայն ցոյց է ստիպ Միւնեցու բնոյգրութիւնների լայն ծիրը՝ արժարժան ինդիւնի կարեւորութեամբ ու անհրաժեշտութեամբ: Միւս կողմից՝ ծրարային նման մտեցումը, մեթոտական սեսակէտից, առաւել լիակատար է զարմում քերականութեան իր զասագիրքը նախորդների նոյնաբանով երկերի համեմատութեամբ: Հարցն այն չէ, թէ նշուած հարցադրումների շարադրանքում շատ բան կայ, որ միևնույն բնոյհանրացմամբ ու գնահատմամբ առկայ է նաև նախորդ քերականների երկերում առանձնաբար՝ այս կամ այն մասնակի բնոյգրութիւններով, այլ այն, որ Միւնեցին առաջինն է, որ ցոյք ու ցրիւ ասուածները համարելով ու իրենից էլ շատ բան լրացնելով ամբողջական մերածական խօսք է ստեղծել քերականութեան դասագրքի համար, որը մամկնալարմական-մերտոական տեսակետից կարեւոր նուանում է անշուշտ:

7. Ենովքը, ըստ բրիտական ասանդապատումի, Ազամի թոնն էր՝ Սեթի որդին, որն իր

Ներքին ճանաչուել էր որպէս Իւրայէի նահապետներից մէկը: «Ենովս» անունը երբայցերէն նշանակել է «մարդ»: Ըստ մեր Թուազրութեան 1-ին դարի Հրեայ նշանաւոր պատմիչ Յովսեփոս Փարտուսի Հաղորդումների, Ենովսը միւս եղբայրների հետ միասին եղել է ճանաչուելու աստաբարաշխ կանխարեւոյակելով աշխարհի կործանումը տարերային երկակի ուժերի՝ ջրհեղեղի եւ Հրի միջոցով, կաղնեցեղում է երկուսն ալ՝ մէկը պղնձից, միւսը կաշից, եւ դրանց վրայ փորագրում է աշխարհի արարածների եւ երեւութիւնների անունները, որ... սուել է Ալքամը, Հաղորդելով միաժամանակ աշխարհի իրադարձութիւնները: Մեւեռուն նպատակն է եղել՝ յաւերժութիւն պահպանել իրադարձութիւնների պատմութիւնը աշխարհի ինչպէս ջրհեղեղային կործանումից, այնպէս էլ «Հրոյ ճարակ ակերածութիւններից» յետոյ: Գրաստեղծան այս գեղեցիկ ասանդապատումը բնորոշուել է միջնադարի հայ գրութեան տեսութեան ոլորտում (տե՛ս մեր յօդուածը՝ «Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան ստղծման նշանակութիւնը» ըստ Վարդան Արեւելցու, «Էրարեք», ամսագիր ՀՄՄՀ ԳԱ Հասարակական բաժանմունքի, 1972 թ., No. 2): Փաստորէն՝ Ենովսը դիտուում է առաջին ժամանակագիր Հնագոյն պատմութեան: (Տե՛ս Ն. Մ. Թէոփիլեանց, «Վարք Երեւելի Արանց», Տ. Ա. էջ 227, Հ. Աճառեան, «Հայոց անձնանունների բառարան», Տ. Բ. էջ 120-121):

8. Ենովքը իւրայէական ցեղերից մէկի նահապետն է եղել, սերունդի յաջորդականութեամբ՝ Ալքամից յետոյ ետեփորոզը: Սա եւս եղել է, ըստ ասանդապատումի, հռչակաւոր աստաբարաշխ եւ տուարարկու: Ենովքը եւս, Ենովսից յետոյ, Հնագոյն տարեգրիւններից է: Առաջին մարդարէն է համարուել: Երբայցերէն այդ անունը նշանակում է «տուիրեայ» (տե՛ս Ն. Մ. Թէոփիլեանց, «Վարք Երեւելի Արանց», Տ. Ա. էջ 227, Հր. Աճառեան, «Հայոց անձնանունների բառարան», Տ. Բ. էջ 126):

9. Սմբը Նոյի երեք որդիներից մէկն է եղել, ընդ որում առաջինը: Երբայցերէն նշանակում է «անուն»: Ըստ ասանդապատումի՝ նրանից են սերուել, իբր, չսեմական փոզոլորդները:

10. Արիախաղը, ըստ բերդիական ասանդապատումի, Սեմի անդրանիկ որդին էր, Սաղաւի Հայրը. ծնուել է այսպէս կոչուած ջրհեղեղից յետոյ երկրորդ տարում (տե՛ս Մնդոց, ԺԱ, 10-13):

11. Երեբը, ըստ ասանդապատումի, Սաղի որդին էր: Եղել է Հրէական նապապետներից մէկը, որն, իբր, աշխարհակոչութեան ժամանակ, երբ լեզուները խառնակուում են, միայն ինքն է կարողանում պահպանել անզգարս միճակում սղաման «առաջին լեզուն»: Ըստ որում նրա անունով էլ Հրէական փոզոլորդը հետագայում կոչուել է «Երբայցի»:

12. Յեսուս երբայցերէն նշանակել է՝ «Աստուած է մեծանձն»: Հայերէն տառագրանուել է նաեւ «Յիշով» ձեւով՝ ստորեկնից: Նկատի է առնուած Մովսէսի յաջորդին, որը եղել է Հրեաների ուսմանական առաջնորդը: Տաթևացին այդ յատուկ անունը բացատրել է իբրեւ «Յեսու»՝ փրկիչ եւ Յիսուսն փրկիչ յոյն (տե՛ս Հր. Աճառեան, Անձնանունների բառարան, Տ. Գ. էջ 526): Համանուն մի քանի Յեսուներ են յիշուում ասանդապատում մատենագրութեան մէջ: Նրանցից մէկը Մրաբի որդին է, որը երբայցերէն լեզուով Աստուածաշնչի մատեններից «Իմաստութիւն Մրաբայ» գիրքն է գրել՝ Բրիտանոսից ենթադրարար 234 տարի առաջ: Հէլց պրա թուներէնց մէկը Կուլուելիս է եղել նոյն անուամբ, Ամենիւ է եղիպտոս, ուր իր սպակիցների համար թարգմանել է իր պատի վերոյիշելով աշխատութիւնը յունարէնի. քանի որ իր համերկրացիները երբայցերէն լեզուն արդէն վաղուց մոռացել էին եւ գիտէին միայն յունարէն: Երբայցերէն բնագիրը կորստան է մատնուել եւ պահպանուել է միայն յունարէն թարգմանութիւնը, որը հիմք է ծառայել նաեւ 5-րդ դարում Հայերէնի փոխարեւութեան (տե՛ս Ն. Մ. Թէոփիլեանց, «Վարք Երեւելի Արանց», Տ. Ա. էջ 889-890):

13. Նաւե-ն (տե՛ս -տը. «Նաւեայ») վերոյիշելով Յեսուի հայրն էր:

14. Եւ 15. Ամետը եւ Ամրետը, ասանդոյթի կամ սկզբնագրիչի հիման վրայ Միւնեցուն յայտնի ա՛յն անձնագրութիւններն են, որոնք՝ Գեռնուս մարդկային քաղաքակրթութեան արշալոյսին Փիւնիկայում ստեղծում են դրահամակարգ:

16. Կիկրոփար (ակեի ստոյգ՝ Կեկրոփս, յուն. Κέκροψ) Աթէնքի հիմնադիրն է եւ Յույների թագաւորը, որն ապրել է, ըստ ասանդոյթի, 1582 թուականին ն.մ.թ.: Ազգութեամբ, սակայն, եղել է եղիպտացի, գաղթականների հետ միասին եղիպտոսից մեկնելով գաղտն է նախ Ատտիկէ, ամուսնանում տեղւոյն իշխաններից մէկի գտնելու եւ այնտեղ, ի նշանագրումն իր անունն փառքի, քաղաք կառուցում, որը հետագայում վերանուանում է Աթէնք: Իր իշխանութեան սակ համարներով տեղւոյն բնակիչներին, Կեկրոփար վարչական եւ անասա-

կան փոփոխութիւնների գծով կազմակերպական մեծ աշխատանքներ է կատարում, քաղաքական ինստիտուտներ եւ իրական նորմեր ներմուծում, ծերակոյտ հիմնադրում: Կեկրոփսն յորհրդէլ են նաեւ Երկրոյս (Տն. Տրիփս)՝ կամ բարձրահասակ, կամ էլ երկնգունան՝ եղիպտոսիս եւ յունարոս լինելու պատճառով: Բազմամուսնութեան փոխարէն առաջին անգամ Յունաստանում ներմուծում է մեծամուսնութեան օրէնքը, այդ պատճառով էլ Կեկրոփար երկրորդարարանուանուել է նաեւ Երկնակաւ՝ այդ իրողութիւնը հաստատուելու խորհրդանշող դրամ հատելու առիթով: Ըստ որում դրամի մի երեսին տղամարդու դիմագիծ է դրոշմել, միւս երեսին՝ կնոջ (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», Տ. Ա. էջ 496-497): Հայ քերական մեկնիչներին, սակայն, ասանդար փոխանուել է այն պատճառով Կեկրոփար մասին, ըստ որի նա է ստեղծել յունարէնի դրահամակարգը եւ ճանաչուել միաժամանակ յունական մատենագրութեան հիմնադիրը:

17. Մեմփիսը կամ Մեմֆիսը, միջին Եղիպտոսի երբմնի նշանաւոր մայրաքաղաքն է՝ բուրգերով հարուստ:

18. Հոմբրուր անտիկ Յունաստանի քնարեղութեան շեղբանուցուած ներկայացուցիչն է, որը մեր հին մատենագրութեան մէջ եւ քերականական երկերում վկայակոչուել է նաեւ երկրորդարար «Հոմերոն» ձեւով: Համաշխարհային փառք են բերել նրան իր երկու գլուխորդներից՝ «Իլիական»-ն ու «Ոդիսական»-ը, որոնք արայական պատերազմի հերոսապատում դրուպներն են գեղարուեստորէն վերարտադրում՝ ժամանակի հասարակական կացութեան հանդիսարարանային տեղեկութիւնների պարփակմամբ: Յոյն պատմիչ Հերոդոտի հաստատմամբ՝ Հոմբրուր ապրել է ստեղծագործել է իրենից 400 տարի առաջ, այլ կերպ ասած՝ մ.թ.ա. IX-X դարում (տե՛ս Ա. Գ. Առաքելեան, «Յունական գրականութեան պատմութիւն», 1962, Երևան, էջ 54):

19. Իսիդորոս անուշով յայտնի մի քանի նշանաւոր անձնագրութիւններ են յիշուում բնօրինակ մատենագրութեան մէջ: Իսիդորոս Աղեքսանդրացին (5-րդ դ.մ.թ.) նշանաւոր անասպական է եղել: Հայաստան է Աղեքսանդրիայի թեոփիլոս պատրիարքի կողմից եւ ապուստոս դասի Կոստանդնուպոլսում, Ոսկերեանի մօտ: Երկրորդ՝ Պեղուսիացի կամ Տիմիազցի Իսիդորոսն է, որը Ոսկերեանի շնորհիւ աշակերտն է եղել, մասնակցել է Եփեսոսի 431 թ. Տիեզերական ժողովին: Ունի հինգ հատորում ամփոփուած իմաստասիրական եւ աստուածաբանական բնութի թիթեր՝ «Զեղեցիկ եւ յատուկ յունարանութեամբ»: Երրորդ՝ իսպանացի բազմաքանքար ուսումնական է, որն հռչակուել է իբրեւ «Գոյս գիտութեանց», յայտնի է նաեւ Միլիթիացի անունով: Գրել է պատմագրական, աստուածաբանական, իմաստասիրական, կանոնական եւ այլ Նարցերի վերաբերելով գրքեր, փաճանուել է 636 թուականին: Այս երեք անձնագրութիւններից Առաքել Միւնեցին, ամենայն հասանակնութեամբ, նկատի է ունեցել Ոսկերեանի աշակերտ Պեղուսիացի Իսիդորոսին:

20. Ապոլինարը, ինչպէս պարզուած է մասնագիտական գրականութեան մէջ (տե՛ս Gram. Graeci I, III, p. 129, Christ, Geschichte der Gr. Litterature, II. Աղոնց, նշուած աշխատ., էջ III, Առաջաբան, Գ. Զատուկեան, «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները...», էջ 29) Ապոլինոսն Դիսկորոսն է, որն ապրել է 2-րդ դարի երկրորդ կէսին, նախապէս իր գործունեութիւնը ծաւակ է շողում, հետագայում՝ Ալեքսանդրիայում, ուր եւ, իբրեւ քերական, հռչակ ձեռք բերել: Գերացանցապէս յայտնի է յունարէնի շարահիւսութեան մասին գրած աշխատութեամբ (Περὶ σὺντάξεως), որն անձամթ է մասցիլ, տարարախառար, հայ իրականութեամբ: Գրել է նաեւ «Իերանուներէի», «Շաղկապներէի», «Մակրայներէի եւ «Առուստութեան մասին» աշխատութիւնները: Դաւթի շիշեցումը Ապոլինարի մասին, դատելով Հաղորդման բնութից, ասանդար ձեռք բերուած տեղեկութիւն պէտք է համարել: Ապոլինար անուամբ հայր եւ որդի են յիշուում նաեւ վաղնջական շրջանի բնօրինակ մատենագրութեան մէջ, որոնք ապրելիս են եղել, սակայն, 4-րդ դարում: Հերոզիմանոսից երկու հարիւրամակ յետոյ՝ Հայր Ապոլինարը Հեթանոսական «մեծիմաստ» եպիսկոպոսն է եղել: Ունի ջատագովական ճառ քրիստոնէական կրօնին նուիրուած: Որդի Ապոլինարը նոյնպէս եպիսկոպոս է եղել, ասորական Լաւորիկէ քաղաքում, եւ այդ քաղաքում էլ հռչակ ձեռք բերել իբրեւ քերականութեան ուսուցիչ: Նոտ աշխատութիւններ է հեղինակել՝ քանասիրական, իմաստասիրական, աստուածաբանական բնութից, ինչպէս արձան, այնպէս էլ շափածոյ, ըստ որում յատկանշական է, որ երեսուն «գրքից» բաղկացած աշխատութիւն է գրել նա իմաստասէր Պորփիրոսի դէմ: Հեղինակել է նաեւ ջատագովական եւ մեկնարկական բնութի երկեր: Դատարանական կարգաբաժանում Ապոլինար Որդին նոյնպէս ճանաչուած անձնագրութիւն է համարուում (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», Տ. Ա. էջ 59): Հարցի թէ արանցից որեւէ մէկը նկատի ունեցուած լինի Դաւթի երկում:

21. Հերովդիանոսը, մ.թ. 2-րդ դարի յոյն նշանավոր պատմաբան է, Մարկոս Աբրահամոս կոչվող օրոք Համբա ձեռք բերած: Երկար ժամանակ գործել է Հռոմում: Հեղինակել է ութ Հատորից բաղկացած պատմագրական երկ՝ յուճարէն քրմարք: լեզուով: Նրան է վերագրում նաև քերականական մի աշխատություն, որը եւ ակնարկում է այստեղ (տե՛ս «Ալբար Երեւելի Արանց», Հ. Ա, էջ 624-625):

22. Դիոնիսիոս Թրակացի, տե՛ս ծանօթ. 1:

23. Պլատոնը յունական անտիկ աշխարհի խոշորագույն մտածողներից էր, որն ապրել է 427-347 թթ. մ.թ.ա.: Նրա խզական անունը եղել է Արիստոֆլ, իսկ Պլատոնը մակիր էր տրուել նրան՝ մասնորոշման «Համապարփակության» Համար, որովհետեւ «Պլատոն» նշանակել է «բայն», «բեղաբաժակ» (յն. Πλάτων բառից): Արևելքում է նշանավոր իմաստասեր Սոկրատեսը եւ իր աշխատություններում զարգացրել է վերջինիս Հայեցողությունը՝ նյութեկողմնական պրիմարությանը, Պարմենիդեսի եւ Հերակլիտի ուսմունքների վրայ (տե՛ս «Փիլիսոփայական բառարան», Երեւան, 1975, էջ 349): Պլատոնը Համարում է օպեկեկով իդեալային գրոյթների մշակող եւ ընդհանրացող առաջին մեծ տեսաբանը, սոփիստիկական արժեքականության գաղափարաբանը: Իր քաղաքական Հաստատման արխայտիկական պետության վերաբերյալ պաշտպան էր. բայց նրա՝ պետությունը պետք է կառավարեն փիլիսոփաները, որոնք եւ Հանդիսանում են արխոստիկաները:

Պլատոնը Աթենքում 387-ական թուականներից հիմնադրում է իր դպրոցը, որը «Ակադեմիա» անունով է վերանվանում: Նրա իմաստասիրական երկերի մեծ մասը երկրորդական էրկերի ընդմիջումով էր, որոնցում արձարձում Հարցադրումներն իրենց ընդգրկման ոլորտով ակնյայտորեն Համապարփակ են:

24. Սոկրատեսը անտիկ դիալոգիկական տեսական մտածողության ամենակարևոր ներկայացուցիչներից է Աթենքի ամենանշանավոր իմաստասերներից, որը շատ մեծ դեր է կատարել անտիկ շրջանի փիլիսոփայական մտքի ձևավորման ու զարգացման խնդրում: Թողնելով խոր ազդեցություն նաև Հետագայ Հարիստոսեպիկներում: Ապրել է 469-899 թթ. մ.թ.ա., եղել է Հռչակավոր ուսուցիչը Պլատոնի, Անտիսթենեսի, Արիստոֆոսի, Եվկլիդես Մեծագույնի եւ բազմաթիվ այլ մասնագիտների, որոնք Հետք են թողել յունական անտիկ փիլիսոփայության պատմության մէջ: Լինելով դիալոգիկայի (հին առումով՝ Հակահատուկական արտեստի) անդուգական կիրառողը, սոփոսոցիստ էր զրուցակցին առաջադրած հարցերի միջոցով նրա գաղափարներում Հակահատուկականի թացայայտման Հատուկները, եւ զրուցող իրակ մասնագիտաց անուն Հակահատուկաների յայնպիսի միջոցով ճշմարտության յայնչելու միակ ճիշդ ուղին տեսողական ընդհանրություն: Սոկրատեսի Հայեցողությունը մասին պատկերացում ենք կազմում Պլատոնի, Արիստոֆոսի եւ այլոց աշխատություններում պահպանված մէջբերումների Հաստատմանը: Նրա Հռոմում էր նշանավորում է շրջագարձ մատերիախոսական նստաբարձրից մեջ գեղի իդեալայինը» (տե՛ս «Փիլիսոփայական բառարան», Երեւան, 1975, էջ 379):

25. Պիդատոսը յիշատակում է չորս անտարանիչների գրություններում եւ Գործք Առաքելացում: Նրա մասին ակնարկում է նաև Յովակիմոս Փարիսոսը: Պիդատոսը եղել է Հերաստանի գաղտնիք, որը, բայց վերջինիսների վկայություններով, անսպասելի Հրեաների պահանջին ու կաշառք վերցնելով նրանցից, խաչելություն է գատապարտում Յիսուսին՝ չնայած նրա անմեղությունը:

26. Յովսեփը Հրեաների Յակոբ նահապետի որդիներից ամենակարևորն էր: Հեզահամ-բայր ընտանիքում շնորհիվ իր Հօր շատ սիրելին լինելով, առաջ եղբայրների շար նախնածն է շարժում, որոնք ձգտում են անպայման կորստեան մատնել նրան: Համաձայն բիբլիական ասանդակառամի, 17-ամյա Յովսեփը երազ է տեսնում, բայց որի «երկնքի լուսանունները երկրագնդու էին Հնաստական Յովսեփին»: Այդ իմանալով եղբայրները, նենգարար նետում են Յովսեփին մի խորվիթարի մէջ, եւ առժամանակ յետո վաճառում նրան մաքիմիացիներին, որոնք ու տանում են Յովսեփին Եգիպտոս, ուր իր կատարած փայլուն երազանկեղությունների շնորհիվ Հանուն է նայինիս եղիպտոսի գահակալության: Յովսեփը բազր երբայցեղերն նշանակում է «թող անհի», «թող աւելանայ»:

27. «Դավիթ Փիլիսոփային: Նկատի ունի Դավիթ Անյաղթին, որը Հայ գաղութական տեսական մտքի կարևորուն ներկայացուցիչներից է: Ապրել է V դարի վերջին երեսնամյակին եւ VI դարի սկզբին բառարանական: Մտուել է Հարց գաղտնի Հերեթի գիշարում, երկրորդաբար անուանուել է նաև «Դավիթ Ներգիմացի»: Նրա ասանդական կենսագրությունը, քերթողաՀայր Մովսէս Խորենացու Հնտ, պահպանուել է «Յաղագս արքոց վարչապետացն Հայր Մովսէսի եւ Դավիթի վարքում (տե՛ս «Հնոց եւ Նորոց», Արտանշահանի Հրատ, Կ. Պոլիս, 1874,

էջ 39-87): Եղել է Մաշտոցի եւ Սահակի կրտսեր աշակերտներից: ազգակիցն է՝ պատմահայր Մովսէս Խորենացու, վերջինիս քերտորին: Հայրենի ուսումնասիրությունը յետո՝ կորիւնի, Խորենացու, Մամբրէի եւ ուրիշների Հնտ միասին, կատարելագործման նպատակով, բարձրագույն կրթութիւն է ձեռք բերում Արեւանդրիայում, բայց որոշ տուեսաների՝ ժամանակի նշանավոր ուսուցչապետ, յոյն պատմագիր Օլիմպիոդորոսի (տե՛ս Գ. Ջահուկեան, Նշում աշխատ, էջ 118), իսկ բայց կարծիքի (Մանանդեան, Չարչեան, Արեւնտեսան)՝ կրտսեր Օլիմպիոդորոսի մտ, որը նորպատմական փիլիսոփայական ուղղութեան Հանաչում ենրկայացուցիչն էր: Արեւանդրիան այս ժամանակաշրջանում, ինչպէս յայտնի է, առաջադր դիալոգիկաների զարգացման Հայրենիքն էր: Ուսումնասիրութեան ընթացքում, իր փայլուն տաղանդի շնորհիւ, Հակահատուկաներում «անպարտելի» լինելով՝ Դավիթը «Անյաղթն մակղերն է նուսնում, որով յայն Հանաչում գտնում արողը միջնագրում: Լինելով թագմարեղուն իմաստասէր, քերական եւ Հնտոր, ստեղծագործել, մեկնել ու թարգմանել է թագմարեղուն աշխատութիւններ Արիստոտէլից, Պլատոնից, Պորփիրից, Փիլոնից եւ ուրիշներից: Հելլենիստական կուլտուրայի մեծ գիտակ եւ անխոնջ պրոպագանդիստ Հանդիսանալով՝ մասնակարական Հարտես մասնագութիւն է թողել, որը մեծապէս նպաստեց Հայ գաղութական տեսական մտքի աննարարեց զարգացմանը: Նրա մասնագութեան մասունքն արժեքներից են՝ Սահմանք իմաստասիրութեան, Մեկնութիւն Մտորդութեան Արիստոտէլի, Մեկնութիւն Արեւնտեսանի Արիստոտէլի, Պերիարմէնիս Գրոց, Վերլուծութիւն Ներածութեան Պորփիրի, Գիրք Էականց, Յաղագս Բաժանման Գոյից, Մեկնութիւն Բերականի եւ այլ: Առաջիկ Մեկնելին, մեկնելով նրա «Մահահար իմաստասիրութեան» աշխատութիւնը, յայտնում է, որ Դավիթ Անյաղթը Արեւանդրիայից վերադառնալով Հայաստան, վերադառնելիք ու անուր Հայածանքների է ներթարում՝ գաղտային ներմիտ Հոգեւորականութեան կողմից, ուստի գտնացած Հեռանում է դէպի Վրաստան, ուր եւ վախճանում է: Չնայած դրան, անհերքելի իրողութիւն է, որ Դավիթ Անյաղթի աշխատութիւնները յայն տարածում են գտել միջնադարեան Հայաստանի ուսումնագիտական կենտրոններում՝ ծառայելով իրեն կարեւորագույն գաղափար փիլիսոփայութեան, տրամարանութեան եւ քերականութեան թնագաւանդում: Դրանք մշտական կիրառութիւն են գտել նաև Գլաճորի եւ Տաթևի Համալսարաններում: Միայն Մատենադարանի ձեռագրական ֆոնդում առկայ են շուրջ 300 ձեռագրեր, որոնք պարփակում են Դավիթի աշխատութիւնները (տե՛ս "ДВАДЦАТЬ АННАЛ "Введення" Порфирія", Ս. Արեւնտեսանի աշխատասիրութեամբ, Առաջադր, էջ V): Նրա աշխատութիւնների մեծ մասը առանձին Հատորով լոյս տեսա Վենետիկում, 1883 թ.: Առանձին երկեր թարգմանուել են ֆրանգերէն, իսկ վերջին երկու ասանդակներում՝ նաև ռուսերէն (« "Определения Филозофия", 1960. "Толкование АНАЛТИКИ АРИСТОТЕЛЯ", 1972. "ДВАДЦАТЬ АННАЛ", СОЧИНЕНИЯ, МОСКВА, 1975. "Анализ "Введенія" Порфирія", 1976):

Դավիթ «Մեկնութիւն քերականին» աշխատութիւնը յայնտարանից եւ երեք ձեռագրերի Համեմատական ընունկեամբ Հրատարակեց Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը «Յայերի Մատենադարանի» տարերբեր No. 3-ում (1956 թ., էջ 244-264): Փրոֆ. Ն. Աղոնցը, ակադ. Հ. Մանանդեանը եւ ուրիշներ այս աշխատութիւնը վերագրել են մի ուրիշի՝ Դավիթ Բերականի, որը, իբր, տարբեր է Դավիթ Անյաղթից (տե՛ս Ն. Աղոնց, Նշում աշխատ, էջ CLXXXVIII, Հ. Մանանդեան, «Մունարան դպրոցը», Վիեննա, 1928, էջ 211-216): Այդպէս Հարկ է նշել, որ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի լեզուաբանական եւ բանասիրական ապացուցումներն ու զրանցից լինեցած եզրակացութիւններն այն մասին, որ Թրակացու առաջին թարգմանիչն է մեկնելը եղել է Դավիթ Անյաղթը, գիտակարեն Համոզել են (տե՛ս «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում», էջ 53-61): Ըստ որում նրա եզրականումները չեն Հակատում նաև մեր մասնագրութեան մէջ պահպանուած ասանդական վերագրումներին, որը արձանագրում է «Ե. Դավիթ (գրեաց) զՄահահարանց գիրան, որը էր առկայ քիլիսոփայիցն», արքա եւ վեկլնութիւն Բեքականին» («Հնոց եւ Նորոց», էջ 86):

Դավիթ Անյաղթի աշխատութիւնների լիզուն լինելով յուճարան Հայրենիքն ամենահետաքրքիր երևոյթներից մէկը, որը բանալի է ծառայել յունարան Հայերէնի շեղուրը թացայայտելու ուղղութեամբ, իր վրայ է թեւեղել (եւ թեւեղում է) թագմարեղուն Հայտնչաների ուղղութեամբ: Ակադ. Հ. Մանանդեանի խորին Համոզմամբ՝ Դավիթ Անյաղթի աշխատութիւնների կարեւորագույն մասը նախապէս գրուած է եղել յունարեն լեզուով, յետո՞ միայն թարգմանուել Հայերէնի (տե՛ս «Դավիթ Անյաղթի խնդիրը նոր լուսարանութեամբ», Վաղարշապատ, 1904, «Յունարան վարքը եւ նրա զարգացման շրջանները», Վիեննա, 1928):

28. Գրիգոր Մագիստրոսը առաջին աշխարհիկ Հայ մասնագիրն է, 11-րդ դարի նշանավոր իմաստասեր, քերական մեկնիչ եւ ուսուցչապետ: Հիմնադրել է զինվարից եւ ԲՅնիի եւ կենտոյցի Հոգեւոր կենտրոնները, որոնք միաժամանակ նրա կատուցած ճարտարապետական յուշարձաններն են: Հելլենիստական գաղութանը քաղածանօթ լինելով, խորագիտակ էր ոչ միայն աստուածաբանութեան, այլեւ անտիկ գիտութիւնների թնագաւանդում: Փաստական մասնա-

րականության հետ ծառայած իր նամակագրությունը պարսկական է հայ դպրության տեսությանը վերաբերող հարուստ տեղեկություններ ու հարցադրումներ (տե՛ս «Գրիգոր Մաղիսաբուրի թղթերը, բնագիրը յառաջարկով ու ծանօթություններով առաջին անգամ էլ լույս ընծայեց Կ. Կուստանդնուք», 1910, Ալեքսանդրոպոլ)։ Մաղիսաբուրի մատենագրական ժառանգության մեջ կարևոր տեղ են գրում ինչպես հեղինակային ու բանաբաղային, այնպես և թարգմանական գործերը։ Նամակակիր յետոյ բանաբաղային արժեքալուր եղել է նրա քերականական Մեկնությունը, որին համարանորոն յանդրադարձել ենք մեր մի այլ երկագրություն՝ «Յոգհաննէս երգնկացի», Հասարակ մեկնության քերականի» (423 մեքենագիր էջ, 1976 թ., անտիպ) այնատեսությունների Առաջարան-ուսումնասիրությունում։ Նրա թարգմանական գործերից են՝ Եկեղիզիսի Երկրաչափությունը (որ ամբողջական չի հասել մեզ), Պատմորի Տրոմեթուրը, Եւթիոտն, «Սուրբատայ պատմականի», Մինոխի և Օրջնի և այլն։ Ամենաթրմաբան մատենագիրներից լինելով՝ Մաղիսաբուր միակն է մեր ամբողջ մատենագրության մեջ, որ հարցադրուած է եղել ինքը մեկնել իր իսկ գրած սարսափելի միջին մի ոտամուտը՝ «Պատմագրական»-ը (տե՛ս Լ. Աճառեան, Անձնանունների բառարան, հ. Ա, էջ 349-351)։

Քաղաքական իր գործունեությունները Մաղիսաբուրը նաև ժամանակի ամենազգեցելի իշխաններից էր՝ Հանդիսանով թիգրանդավեա հոսանքի պարագլուխը։ Բիզանդիայի առջև կատարած ուղղափառ-քաղաքական իր ծառայությունների համար «մաղիսորոս», «զուգ» և «կիտանա» տիտղոսների է ստացել։ Լինելով տիրապետող աւստական զաւսակարգի ներկայացուցիչը՝ դասձև Հայաստանների ու Հնդկաստանների է ենթարկել պաշտօնականներին, յարմուտ փրատական վերնախառի զագափարատության պատգամներն ու ամբայնդաման։ Անիի ողբերգական անկումից յետոյ Մաղիսաբուր իր տիրոջներն ու բերդերը թողեց թիգրանդաւանների տրամադրության տակ՝ փորձաբեր Միջագետքում կալուածքներ ստանալով։ Վախճանուց այնտեղ 1059 թուականին։

29. Յովհաննէս Պլուզի- Ապրել և ստեղծագործել է 13-րդ դարի երկրորդ կեսում։ Մնուել է շուրջ 1230-1240-ական թուականներին և մահկանացուն կեքել 1293-ին (տե՛ս Ն. Ալիկեան, Գրաթուղթիւն, «Հաննէս Աւսորայ», 1956, Վիեննա, թիւ 7-9, էջ 441, Ա. Սրայպեան, Յոգհաննէս երգնկացի, Երեւան, 1956, էջ 38)։ Աշակերտել է մեծանուն ուսուցչապետ Վարդան Արեւելցուն։ Յոգհաննէս երգնկացի Պլուզը հայ մատենագրության ուշագրաւ դէմքերից է ստեղծ ժամանակաշրջանի մշակութային գործիչների համաստեղության շարքում՝ գիտական-գրական բազմաթիւ աշխատութիւնների իր հեղինակմամբ։ Իրուե երախտար ուսուցչապետ, բազմախառն մատենագիր, իմաստասէր և քերական մեկնիչ Նո հանրաճանաչ էր ինչպէս բնաչաբանուած, այնպէս և Կիլիկիան հայկական թագաւորութեան սարճումում։ Ուսումնասցիտական բազմամեայ բեղմնաւոր իր գործունեութեան շնորհիւ երգնկացուց մեզ են հասել տարբեր գրաստերի (բանաստեղծութիւն, իրատարանութիւն, զուանարանական երկեր, զրոյցներ և այլն) և գիտութեան բնագաւտների վերաբերեալ արժեքաւոր ստեղծագործութիւններ։ Նա 1284 թուականին Երուսաղէմ կատարած ուղեւորութիւնից յետոյ վերադաւնում է Կիլիկիա և Յակոբ կաթողիկոսի առաջարկութեամբ կարգու է քերականութեան լրիւ դասընթացը կաթողիկոսական դպրատան աշակերտութեան համար։ Դեռևս այն ժամանակ բնաչաբան է և Կիլիկիայի ուսումնագիտական կենտրոններում քերականութեան առարկան անցնում էին Մաղիսաբուրի կողմած բանաբաղային (կոմպիլատի) ընդլիի դասադրով, որը շրջանառութեան մէջ գրուած միակ ամբողջական ու ծաւալուն ձեւնարին էր։ Սակայն մի ամբողջ հարիւրամեակի ընթացքում իր արդիւնաւուտ և շնորհակալ զեր կատարելուց յետոյ հայ դպրութեան մէջ, Մաղիսաբուրի աշխատութիւնը նոր ժամանակների համար ուսումնասիրութեան պահանջները բարձրադաս չէր կարող։ Ուստի կաթողիկոս Յակոբ Կալանցու և Տարնի Ս. Կատարեա եկեղեցու ուսումնական-գիտական՝ զասասաց Յոգհաննէս վարդապետի թախանձագին խնդրաբերներով ձեւնամուտ է լինում քերականական ստաւել կատարել և ամբողջական երկի ստեղծանք, որը իրականացնում է 1293 թուականին։ Այն համարուած է «Summarium (ինա՝ «Հարաւորութեամբ» - Լ. Խ.) բոլոր այն ամէնի, ինչ արուած է մինչ այլ աշխատողիւր (բնականագիտութեամբ մէջ, և աղբիւր է վերջինիս հետագայ գոյատեւումը՝ յաղորդող գործում։ Նրանում Յոգհաննէսը ոչ միայն յայտարարի է բերում փաստական Յիւրը, այլև Խաղորդում է պատմա-մատենագրական տեղեկութիւններ բարձր արժէքի» (Ն. Արոնց, Նշում աշխատ., էջ LXXXII)։ Նրա «Հուաւորում մեկնութեան քերականի» մեծաթիւք աղբիւրագրութեան աշխատութիւնը իր գիտա-բնական բնագրով, Առաջարան-ուսումնասիրութեամբ և բնագրած ծանօթագրութիւններով առաջին անգամ մեր հրատարակութեան ենք պատրաստել 1976 թուականին (423 մեքենագիր էջ, Երեւան)։ Երկար ժամանակ Յոգհաննէս Պլուզը և Յոգհաննէս Մործորեցին չգիթուած են եղել մատենագրութեան մէջ և ստանձնել հայալեզուների աշխատութիւններում, որի յուսարանման հարցով բանասիրութիւնը գրադուել է և գրական արդիւնքի հասել։

30. «Եւայի վարդապետ», Գլածորի համայնարանի հիմնադիր և բարունակաւ Եւայի Նշեցին է։ Մնուել է 1260-65 թթ., Սասունի Նիչ գաւառում։ Իր ուսումնասիրութիւնը ձեռք է բերել Մուշի Առաջինը զարգեցնելու, ապա՝ Բաջրերունեաց ճաւառում և Վայոց ձորի Արբըց վանքում՝ մեծահարա ուսուցչապետ Ներսէս Մեղեցու ժամ։ Ստացել է բարձրագոյն կրթութիւն և վարդապետական (դոկտորական) ստանձան։ 1284-ից գլխավորել է Արբըց վանքի զպրութեան աշխատանքները. այնուհետեւ 1290-ական թուականներէրց նոյն ուսումնասիրական կենտրոնը իր ուսուցչապետութեան օրաք վերածում է Գլածորի համայնարանի։ Որպէս բարունակաւ և խոհուն գիտնական մեծ համբաւ է վայելել ինչպէս բնաչաբանուած, այնպէս և Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան սանձամեններում։ Դասուանեղել է «Եօթ արտաստեղծութիւն» քերականութիւն, փիլիսոփայութիւն, ճարտասանութիւն, աստղագիտութիւն, երաժշտութիւն, և այլն։ Նրանից վարդապետական զուաւան են ստացել շուրջ 360 ուսումնակներ, որոնք կարելուր զեր են ունեցել հայ դպրութեան յարստեւման ու զարգացման (միարարական) շարժման դէմ՝ յանուն հայ կեղեցու ինքնուրոյնութեան և ազգային մշակոյթի անարգել զարգացման։ Մեր աշխատասիրութեամբ 1966 թ. լույս տեսած նրա «Էկրուծութիւն քերականութեան» համայնարանական զասագիրքը իր ընդլիւր բանաբաղական երկ է, ընդգրկում է Դուսիթ Անյաղթի, Մովսէս Քերթոյի, Ստեփանոս Սիւնեցու, Արիստակէս Գրչի, Գեղար Սիւնեցու, Համադ Արեւելցու և այլոց քերականական մեկնութիւնների հիմնական գրչութիւնն ու հարցադրումները (Մանրամատնութիւնների համար տե՛ս Դ. Ալիւան, Սրատական, Վեւեռի, 1893, Գ. Յովաչկեան, Պարզականք կամ Պոռուանք հայոց պատմութեան մէջ, ժամ Բ, Երուսաղէմ, 1942, Գ. Ջահուկեան, Քերականական և ուղղագրական աշխատութիւնները հին և միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 1954, Արգ. Մովսէսեան, Ուրուագներ հայ զարգոցի և մանկավարժութեան պատմութեան (V-XV դարեր), Երեւան, 1958, Լ. Պաշիկեան, Գլածորի համայնարանը և նրա սաների սանձաստութիւնները, Երեւանի նստակն համայնարանի զիտական աշխատութիւնների ժողովածու, հ. 23, 1946, Լ. Պաշիկեան, «Եւայի Նշեցի՝ Վերլուծութիւն քերականութեան», 1966, Երեւան, նոյնի «Գլածորի համայնարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ», Երեւան, 1973)։

31. Գլածոր ուսումնագիտական խոշորագոյն կենտրոնը մեր միջնադարեան Գլածորի համայնարանի է Վայոց ձորում (այժմ՝ ՀՍՍՀ Եղեգնաձորի շրջան, Թանահատի մօտերը)։ Որպէս համայնարան ձեւադրելու յիշատակում է 1291 թուականից։ Գոյատեղ է մինչեւ 1340-ական թթ.։ Վերածել է համայնարանի Արբըց վանք ուսումնասիրական կենտրոնից։ Գլածորի համայնարան ունը ներքին կանոնադրութիւն, ուսումնագիտական բարձրագոյն ստորհանուարում, աւարտանակների պաշտպանութիւն։ Իր ընդլիւր մեծացումը և ճաւարակագիտական կամ արուեստից գիտութիւնների համայնարանի։ Ունեցել է երեք յարանաւ ուսումնարան ներքին և արտաքին գիտութիւնների. բ. գրչութեան արուեստի՝ մանրանկարչութեան ու մատենագիտութեան, գ. խազագիտութեան ու երաժշտութեան։ Դասուանուել են աստուածարանութիւն, դիցարանութիւն, իմաստասիրութիւն, մատենագիտութիւն, քերականութիւն, ճարտասանութիւն, տրամարանութիւն, թուարանութիւն, աստղագիտութիւն-տոմարագիտութիւն, երկրաչափութիւն։ Առանձնակի ուշագրութիւն է զարժուել փիլիսոփայութեանը. ուսումնասիրուել են ոչ միայն սկզբնագիրները, այլև գրանց վերաբերեալ մեկնողական գրականութիւնը։ Մատենագիտութիւնը զասուանուելու է Արախ ողբի Գրիգորի, ինչպէս նաև Յակոբի «Պատճառաց» գրքերով, քերականութիւնը Եւայի Նշեցու «Վերլուծութիւն քերականութեան» զասագրով, որպէս օժանդակ գրականութիւն ունեւալով Դուսիթ Անյաղթի, Մովսէս Քերթոյի, Գրիգոր Մաղիսաբուրի, Վարդան Արեւելցու, Յոգհաննէս երգնկացու (Պլուզի) աշխատութիւնները։ Ճարտասանութեան արուեստ սովորելու համար օգտագործուած էր Մովսէս Սիւնեցուն վերագրուած «Գիրք Պիտոյից»-ը։ Գլածորի համայնարանում զասուանուել են շուրջ երկու տասնակն ուսուցչապետներ և վարդապետներ, այց թուում՝ Դուսիթ Սանեցին, Գրիգոր, Մարտիրոս, Կերակոս և Կիլիկիայի շատ վայրերից։ Հայաստանի ուսումնասիրական կենտրոնների համար Գլածորի համայնարանը պատրաստել է 360 ուսուցչ-վարդապետներ։ Ուսումնասիրական տեսողութիւնը եղել է 7-8 տարի (չհաւուած զբանաստեղական կրթութեան), երեք տարին, որ պէտք էր համայնարան ընդունուելու համար)։ Երջանաւարտները ստախ էր զգասասաց՝ լինելու իրաւունք։ Աստիճանի շնորհումը ստղի էր ունեւում հայկախաւոր արարողութեամբ, հայցող թեկնամուները հանդէս էին զայիւ աւարտանուերով։ Գլածորի համայնարանը իր բոլոր հիմնական յատկանիշներով ու առանձնայատկութիւններով կանգնած

էր ժամանակի եւրոպական Համալսարանների մակարդակին: Գլածորի Համալսարանը քաղաքական-գլաւանարանական պայքար է ծաւայել ընդդէմ «ուկրթութեան», որը նպատակ ունէր հայ եկեղեցին հաստատելու կաթոլիկ եկեղեցուն, պապական գերիշխանութիւն հաստատել Հայաստանում եւ Կիրիլիայում: Գլածորի Համալսարանը Հովանուորել են Պառնան եւ Օրբելեան իշխանական տները, ինչպէս նաեւ Սիւնիքի եկեղեցական իշխանութիւնը: (Մանրամասնութիւնների համար տե՛ս NՕ. 30 ծանօթագրութեան կապակցութեամբ ցոյց տրուած գրականութիւնը):

32. Մործորեցիմ Հէջե Յովհաննէս Երզնկացին է: Զեւոզրական աղբիւրներում լիչուում է, որ Յովհաննէս Երզնկացին Գլածորի Համալսարանում է գտնուել 1302 թուականից մինչեւ 1314 թուականները, այսուհետեւ՝ սկսած 1314 թուականից Մործորի վանքում, այստեղից եւ նրա երկրորդ մականունը՝ Մործորեցի յորջորջումը: Յայտնի մատենագիր է: Ծանաչուած է իբրեւ քերականութեան զասագրքի հեղինակ եւ աստուածաբանական երկերի մեկնիչ, իրատարանական-բարոյական գրութիւններ կան իր անուամբ մեզ հասած (տե՛ս նրա գործունէութեան եւ մատենագրական ժառանգութեան ընդհանուր ընտելագիրը Լ. Խաչիկեանի «Արտագրականութեան իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը» ծաւայուն յորուածը, «Բնարիկ Մատենագրականութեան», NՕ. 11, 1973, էջ 125-210), միաժամանակ թարգմանիչ՝ լատիներէնից հայերէնի փոխադրած աշխատութեամբ: Մործորեցին իր քերականական ձեռնարկը գրել է Ծայրի Նշեցու-զասագրքից յետոյ, եւ իր այդ աշխատութիւնը մեզ է հասել գրչագրերուց հետեւեայ վերազգող՝ Ճնուաստ վարչագրեալ Յովհաննէսի Երզնկացոյ, որ եւ Մործորեցի, «Համաստեւ տեսութիւն քերականին»: Դրա գիտա-քննական ընդգրկը, 14 ձեռագրական ընդգրկումներով հանդերձ, Հրատարակութեան ենթ պատրաստել մենք 25 մասով ծաւայով, իբրեւ առակին Հրատարակում: Միարարական շարժման թէ՛ մ պայքարի ծաւայման կամմանակ, ըստ երեւոյթի, հաստատականութիւն չի կարողացել գրեւորել Յովհաննէս Մործորեցին եւ որոշ աստուածուններից յետոյ անցել է Յովհաննէս Բոնեցու դիմադրած լատինաւէտ շարժման կողմը եւ այդպիսով, օպէկէտիւրօքէն, հակադրուել է նաեւ Գլածորի Համալսարանի ուղղութեանը:

33. «Սեւիքանու Սիւնիք»: 8-րդ դարի նշանուոր մատենագիր, քերական, երաժիշտ եւ իմաստասէր գիտնական է: Պատմիչ Ասեփանու Օրբելեանի Հաղորդումները Համաստեւ, Սիւնեցու Հայրը եղել է Դուին քաղաքի աւագերէցը: Սկզբում ուսումնասիրութիւնը ձեռք է բերել տեղի կաթոլիկութեան, շարունակել է Մարտնոցոյ վանքում, որի դպրագետն իր Մարտին, այստեղից փոխադրուել է Սիւնիք, աշակերտում գիտունի մեծ հռչակ վաչկոյ Մովսէս եպիսկոպոսին, որը մականունաւուել է Մովսէս Քերթոզ՝ քերականական մեկնութեան հեղինակ լինելու պատճառով: Ի նշան երախտագիտութեան եւ մեծարման՝ Ասեփանու Սիւնեցին իր Հերթին, մեկնութեան է ենթարկում ուսուցչականի երկը՝ աստուածաբանական տեսակիւնումով: Սիւնիքում առժամանակ գործունէութիւն ծաւայելուց յետոյ, նորից Դուինի կաթոլիկութեան է ժամանում, որոշ գործունէութիւն ծաւայում, եւ ապա, բարոյութիւնները ծաւայելու պատճառով, թարուն մեկնում է Կ. Պոլիս, այստեղից էլ՝ Աթէնք եւ Հռոմ, հմտանում յունարէն եւ լատիներէն լեզուներին ու նրանց մատենագրութեանը, գիտական մեծ պատրաստութեամբ վերադառնում իր ճննդպայքը՝ Դուին: Այստեղ հեղինակուել է իր երկրորդ քերականական մեկնութիւնը՝ բացասապէս թրակացու աշխատութեան Հայերէն թարգմանութեանը գրոյթների բացարձակումը: Ինչպէս իրականացրել ենք հետագայ քերականների վրայ յատկապէս Հայերէնի ստղանութեան Հարցերի վերաբերեայ իր գիտութիւններով, ինչպէս նաեւ ստղանութեան, Հայերէնի բարբառների գիտակարգում եւ այլ Հարցերի կապակցութեամբ արած արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններով» (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 176):

Ասեփանու Սիւնեցու մատենագրական ժառանգութիւնը ընդգրկում է նաեւ աստուածաբանական մեկնութիւններ, ճառեր, շարականներ, քարոյներ, եւ այլն: Նրա վաստակը յատկապէս բարձր է գնահատուում հայ երաժշտութեան զարգացման բնագաւառում: Նրան է վերագրուում «Ռեկոնոր երգերի» շարականների կանոնական մշակման առանկելութիւնը: Ասեփանուի վախճանը առաւելակապակ է աւանդում. բայց իրողութիւն որպէս նշուում է, որ վաչկոց ձորում 731 թուականին գաւուհաւարմամբ սպանում է քնած վիճակում գտնուելիս մի կնոջ կողմից, իբրեւ վրէժմանութիւն նրան Հրատարակու կշտամբած եւ պահարկած լինելու համար:

34. «Որպէս փիլիսոփայն ասէ»: - Եկատի ունի Դաւիթ Անյաղթին (տե՛ս Ման: 27):
35. Ծանաչողութեան տեսութեանը վերաբերող այս գրոյթները քաղուած են Դաւիթ Անյաղթի «Մահմանք իմաստասիրութեան» աշխատութիւնից (տե՛ս երեւան, 1960, էջ 102):

Խօսքը «Ծանաչողութեան շորս հիմնական տեսակների մասին է, որ միջնագրի մեր դպրութեան մէջ տեսական շատ արժէքաւոր Հարցադրում է՝ գիտակարգերի բնորոշում ու դասակարգման համար: Ընդ որում կարեւորն այն է, որ այստեղ արւում է մի հետեւութիւն՝ գիտակարգերի առջնադրում, որն անեկեղաւորն ընդգծում է միաժամանակ հայ տեսական մատնորութեան քարք մակարգակը: Այսպէս, ուրեմն, գիտութիւնները, ըստ Դաւիթ Անյաղթի, լինում են կամ ընդհանրական բնոյթի, կամ՝ մասնական, որ եւ նշեն է՝ պատճառական կամ անպատճառական (աղբիւրի): Ըստ այսմ՝ ճանաչողութեան տեսակները բնութագրուում են:

Ծանաչողութեան առաջին տեսակը՝ «Հմտութիւն»-ը մասնակի երեւոյթների անպատճառական (ապրիորի) իմացութիւնն է: Դիցուք՝ երբ մէկը իմանալով մի ղոզ, կիրաւում է այն, ստանց ստուլն նրա բարձիչ յատկութիւնների պատճառը հասկանալու, թէ ինչու՞ անհրաժեշտ է օշտազործել այն տուեայ հիւանդութեան համար: Նման ճանաչողութիւնը շփագանց մակերեսային է՝ հիմնուած լինելով եզակի փաստի իմացութեան փորձի վրայ: Սա՝ ընդհանրապէս «Հմտութիւն» իբրեւ ճանաչողութեան ստաջին՝ ստորին մակարդակի բմբնում է: Ասկայն հայ քերականները մեկնարանելով թրակացու գրոյթին այն մասին, որ «քերականութիւն է հմտութիւն», բոլորովին այլ բովանդակութիւն են գնում «Հմտութիւն» տերմինի մէջ՝ փաստօրէն համարժէք դարձնելով այն ճանաչողութեան առաւել բարձր տեսակին՝ քրանական արուեստին:

Ծանաչողութեան երկրորդ տեսակը, միջնագրի տեսական բրբանդութեան համաձայն, «ներհմտութիւն»-ը (իմա՝ փորձառական հմտութիւնը, որ բացառաւորութեամբ է յն. εμπειρία տերմինի) ընդհանուր անպատճառական իմացութիւն է: Այն հիմնուած է մարդկային յիշողութեան վրայ՝ Համանման երեւոյթների բազմակրկնութեամբ ձեռք բերուած վարժողական ճանաչողութիւնն որպէս, ստանց, սակայն, պատճառական կապերի բրբանդան՝ ինչպէս Դաւիթն է ստում. «Ենկ ներհմտութիւն է ընդհանուր անպատճառ գիտութիւն, որպէս այնք, որք ի ներհմտականաց բռնկաց են, որք բազում ղեզս գիտելով՝ անգիտանան զպատճառ ներդրութեան ղեզոցն» («Մահմանք իմաստասիրութեան», էջ 102):

Ծանաչողութեան երրորդ տեսակը արուեստն է, որն առաւել հերաքրբում է մեզ տուեայ ղեզոցում՝ քերականութեան բնոյթը որոշելու առումով. Դաւիթ նեակերպմամբ՝ «արիւնք է ընդհանուր գիտութիւն համընթա պատճառ» (Անյ): Իսկ այս նշանակում է, որ իր ճանաչողութեամբ արուեստն ընդգրկում է բոլոր համաստեւ երեւոյթների՝ պատճառական բրբանդմամբ հաղգծել, որով է սկզբնաբարձն տարբերում է հմտութիւնից: Այս ստումով էլ՝ պատճառական չէ, որ քերականութիւնը գերազանցապէս բնութագրուում է ոչ թէ իբրեւ «Հմտութիւն», այլ՝ որպէս «արուեստ» միջնագրի մեր բոլոր քերական մեկնիչների կողմից:

Իսկ ճանաչողութեան չորրորդ եւ վերջին տեսակը գիտական իմացութիւնն է (գրաբարեան տերմինով՝ «մակացութիւն»), որը սահմանում է Դաւիթի կողմից իբրեւ «ընդհանուր անպատճառ անվարտիտիկ գիտութիւն» (Անյ, էջ 104): Բանն այն է, բացատրում է նա, որ գիտական ճանաչողութիւնը իր կրկնակումում գտնուող երեւոյթներն ու իրողութիւնները ճանաչում է ոչ թէ մակերեսօրէն կամ արտաքնապէս, այլ զրանց էութեամբ՝ այդ պատճառով էլ նա օժտուած է «անսխալականութեամբ»: Սա շատ կարեւոր եւ իտրաքնին բմբնում է գիտական ճանաչողութեան, որն իր ուժը պահպանում է նաեւ բոլոր ժամանակների համար: Այս առիթով Դաւիթը գրում է. «Մակացութիւն է գիտութիւն անսխալ իմաց ենթակայից իրողութեանց, ըստ որում ունի գրեւութիւն, քանզի որպէս ունին գրեւութիւն իրողութեանց իրք, այսպէս գիտէ» (Անյ, էջ 104):

Բայց ինչու՞ով է տարբերում արուեստը՝ գիտական ճանաչողութիւնից: Այս մասին ծաւայելու են հնում երկար վէճեր ու տարազնութիւններ: Ոմանք այն տեսակէտն են յայտնել, որ գիտական ճանաչողութիւնը եթէ «անսխալական» է երեւոյթների հետեւեայ բացայտման իր ներգործութեամբ, ապա արուեստը իր ճանաչողութեամբ «սխալական» է: Դաւիթը մերժում է նման Հարցադրումը՝ գտնելով, որ օպէկէտիս իրականութեան ճիշդ արտացոլման տեսակէտից ճանաչողութեան այս երկու տեսակների էլ համարժէք են՝ «անսխալական» են, միայն այն վերապահութեամբ, որ եթէ արուեստը իր բնոյթով կամ էութեամբ «անսխալական» է, ապա իր օպէկէտիս ոչ նշանարժէքութեան պատճառով բոլոր է «սխալական»: Խարտուիկ «... եւ արուեստ ըստ իբրում բանին անսխալ է»- գրում է Դաւիթը՝ իսկ վասն ենթակային պատկանութեան թուի սխալական ղոց» (Անյ, էջ 104): Այլ կերպ ստած՝ արուեստի եւ գիտութեան ճանաչողութեան սկզբունքային տարբերութիւնն այն է, որ առաջինը իր էութեամբ (գիտելիքների հանրագումարով, որպէս օպէկէտիս իրողութիւնների ու հմտութիւնների արտացոլում) «անսխալական» է, իսկ իր առաւելալով՝ «սխալական», քանի որ վերջինս «հոսանուած» է եւ «ապականուող»՝ այլադիման ենթարկուող. ղեզուք՝ «հիւանդութիւն» իբրեւ «արհատ», իր էութեամբ օպէկէտիս հշմարտութիւններից առաւելած իմացութիւնների հանրագումար է, բայց նրա ենթական (իմա՝ առաւելան)՝ փայքը, աթոռ շինելիս կարող է անակնկալօրէն

չարդուելի եւ «սխալեցուցանել զարուեսան»՝ քանի որ այն «հասանուտ» ընդոյթի է: Մինչդեռ գիտական ճանաչողութիւնը այդպէս չէ: Կա եւ իր նշանակումը, իբրեւ օպեկկոնի իրականութեան շարադաս արտացոլում, եւ իր ենթակայով՝ իբրեւ օպեկկոնի իրականութեան յարաբերակաւորելն կայուն եւ անփոփոխ, անմիջական է: Դիցուք, ասում է Դաւիթը, երբըստփոթութիւնը եւ իր ենթական՝ երկիրը, աստղագիտութիւնը եւ իր ենթական՝ աստղերը: Քեանցի եւ աստղագիտութիւն անփոխ է, եւ ենթական նորին, այսինքն աստեղը» (Անդ):

36. Սրկէզդի ճիշդ ըմբռնելը «Հմտութեան» իբրոյթի իմաստն ու բովանդակութիւնը, ասում է Միւնեցին, պէտք է յստակ պատկերացում ունենանք, մի կողմից՝ «քերթութիւն», «քերթողութիւն», «շարաբարութիւն», «քերականութիւն», միւս կողմից՝ «քերական», «շարաբար», «քերթող» տերմինների մասին: «Քերթութիւնը» եւ «քերթողութիւնը» նաատարապէս ընդհանուր գիտութիւնն են ակնարկում զեղարուեստական գրականութեան, որի լեզուական իրականութիւնների օրինաչափութիւնների քայքայումը գրաւում է քերականագիտութիւնը, ուստի եւ դրանց նաոր «արուեստ» տերմինն է կիրառում: Իսկ «քերթող», «շարաբար» կամ «քերական» տերմինները ակնարկում են մասնագէտին, այն է՝ բանաստեղծին, արձակագրին կամ քերականագէտին, որ ընդհանուր անուանումով շարուեստաւոր է կոչում: Ինքնուրուիքն Հասկանալի է, որ գիտութեան, որպէս ասարկայի հետ, առնչութիւնը երբեք չի կարող ամենահարմար կամ ստորին ճանաչողութեանը պայմանաւորում լինել, այլ դա ենթադրում է պահանջում է բացառապէս բարձրագոյն ֆունկցիոնալիս, այստեղից եւ քերթողի կամ քերականի գիտական» շարուեստաւոր» լինելու պարտադր եւնարեկոնութիւնը: Հետեւաբար ընդհանուր գիտութեան կամ, աւելի ստույգ՝ գիտելիքների հանրագումարը («ընդհանուր արհեստ») կամ սխտեմը ներկայացնող «քերթողութիւնը» կամ «քերականութիւնը», ըստ Աւաքի Միւնեցու, անշարժը, անշարժը է «Հմտութեան» այն բովանդակութեանը, որով ըմբռնում էր միջնագարում որպէս ճանաչողութեան առաջին աստիճան, որը ձեռք էր բերում միանգամայն փորձի ստորոյթային ընկալմամբ եւ կատարմամբ:

37. Բաղիտիական: Սա ճարտասանական արուեստի երկրորդ տեսակն է, որը զերգացնացապէս բարդախարակական ընդոյթ ունի, իբրեւ կոչ, յորդոր կամ զգուշացում՝ դիմելու տուեալ օգտակար գործողութեան կամ խուսափելու՝ տուեալ միտակար արարքից: Ըստ Դաւիթի՝ «բարձրախոհականն փասն ապառնայ ժամանակի ունի զգոյութիւն, փասն զի յորժամ որ ուժեք խորհրդակից զոյց, փասն հանդերձելոյն խորհի» (էջ 146): Բառապատճենումն է յն. *συσβουλεύτικὸς* տերմինի, որի լու. համարձէքն է՝ *deliberativus*:

38. «Ատեմական»-ը ճարտասանական արուեստի երեք բաղկացուցիչ մասերից մէկն է. դա Հռետորական ճառի այն տեսակն է, որը գործ է ածում գրատարում, երբ «բառասարանը շատագոյում կամ ամբաստանում է որեւէ մէկին կամ որեւէ գործ»: Ըստ Դաւիթի՝ «Ասեմանը իմաստասիրութեան» երկի տուած բացատրութեան, «Ատեմականն փասն անցելոյ ժամանակին ունի զգոյութիւն, փասն զի ամենայն որ գատէ, փասն այնոցիկ գատէ զորս գործեաց» (էջ 146): Բառապատճենումն է յն. *δικαστικὸς* բառից, որին լու. համարատարում է *judicialis* բառը:

39. «Հայրդրական»-ը ճարտասանական արուեստի երրորդ եւ վերջին տեսակն է՝ բոս յունահայրական դարութեան: Հանդէսներում արտասանուող «Ջատագոյականն» կամ «պարասակական» ընդոյթի ճառ է՝ համարատարական փաստարկներով ու հիմնարարմաններով: Դաւիթը՝ «Կա այն առնչութեանը գրում է. «...Հայրդրականն յարգապ ներկային գոյանայ, փասն զի ցանկանն արքաներակայիցն բարեացն ունի յինքեան» (էջ 146): Բառապատճենումն է յն. *επιδεικτικὸς* տերմինի, որ նշանակում է՝ «սպացուցողական», սրան համարատարում է լու. *demonstrativus* տերմինը:

40. Պատիփայլէն Ապոլոնի դուստրն է կամ Արեւի իր ծնունդով պարտական է Կրեոս կղզու թագաւորի կենսացին՝ յաւերժահարս Պերսելոգէին: Ըստ աստագիտարանութեան, Պատիփայլէն ցուլի հետ կենսացելով ծնում է Մինոսաւորսին, որ հայերէն նշանակում է «Մինոսացուց»: Ի ճիշդ, այն աստագիտը եղել է մի սպարապետ Մինոս թագաւորի, որը կենսացելով նրա «Յուլ», իսկ այդ անուամբ եղել է մի սպարապետ Մինոս թագաւորի, որը կենսացելով նրա զատեք հետ, մի որդի է ունեցել նրանից եւ նորածինին անուանել են «Մինոսաւորս»: Երբ այս ճիշդ մեծանում է, Մինոս թագաւորը նրան արգելափակում է Լարիբիթոսում, որը եւ սպանում է թէւէռոսի կողմից (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արան», Շ. Բ. էջ 156-157): Նկատելով, որ Պատիփայլէն եւ Մինոսաւորսի աստագիտի մասին յիշատակում է նաեւ պատմահայր Խորենացին՝ զրկելով: Քեանիկ Երուսղի ունի, որդի կոմոյ Արչակունչույ, թագաւորէ յուրեւորդ ամի Դարեհի վերջնոյ: Եւ ունին զորոյք յազգայ նորս այսպէս: Կին ունի յազգէ Արչակունչուց, անձամբ հարստի եւ խոչորագից, վարար, զոր ոչ որ զեմագրուեաց անուղ

կունեման, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ խառնակութենէ, որպէս Պատիփայլ զՄինոսաւորս: Եւ ի զարգանալ մանկանցն՝ կոչեն անուանս Երուսղ եւ Երուսղ» (Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Մ. Արեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս, 1913, էջ 161-162):

41. Դիման, բոս ասանգապատումի, Յակոբ նահապետի դուստրն էր, իսկ մայրը՝ հօր քեռու աղջիկը՝ Լիան: Երբ Յակոբ նահապետը եղոր հետապնդուներէից փախելով հասնում է Սիւքեմ բնակավայրը, տեղի իշխանորդին Դիմայի հետ կենսացում եւ պղծում է նրան: Դիմայի երկու եղբայրները համաձայնում են սայ իրենց քրոջը Կրիսպոսին կրտսեան՝ պայմանով, որ Սիւքեմի բնակիչները թրփաւան ենթարկուեն: Մինչ այդ՝ եղբայրները անակնկալորէն յարձակում են քաղաքի վրայ եւ սրի քաշում մեծ մասին, իսկ բնակավայրը իրենց հօր իշխանութեանը ենթարկում: Ահա այս միջադէպը պէտք է նկատի ունեցան լինի Աւաքել Միւնեցին՝ Դիմայի եւ Կրիսպոսի մասին ակնարկելիս:

42. Յակոբը Խահակի որդիներից էր, որ յետոյ դարձաւ Խարյէկացիների նահապետը: Ըստ բերդական ասանգապատումի, Յակոբը երբայրներէն նշանակում է «բարոյք», «բարգաւա մարգ», որովհետեւ այդ իբրոյթները բնորոշ է եղել նրա վարքագծին: Նա բազմից խաբել է անգամ եղորը եւ թշամտներին: Իրը՝ հրեշտակը մի անգամ երեսցել է նրան ճանապարհին եւ անուանել «Խրայէկ», որ նշանակում է երբայրներէն «աստուածոսեան», այստեղից էլ «Խարյէկացիներ» անունը հրեայ ժողովրդին վերագրում:

43. «Դաիլամնակայն թիշկ», յու. Galenus (131-210 թթ.): Հռչակաւոր թշկագետ, ծագումով յոյն, Պերգամ քաղաքից, ճարտարագետի բնուանիքից: Հմտութիւն է ձեռք բերել բազմաթիւ երկրներում, եղել է Հռոմում, Ասիայում: Նրա բազմահատոր աշխատութիւնների մեծ մասը թրջ մարակ է գործել Հռոմի տանարի հրկիման հետ միաժամանակ: Իսկ փրկուած աշխատութիւններում էլ հեղինակը յայտնում է, որ ինքը շատ հիւանդութիւնների արտորոշման հարցում օգտուել է Հիպոկրատից եւ անողջացել: Միւնեցու տեքստում «գալիանական թիշկ» արտայայտութիւնը վերաբերում է պարզապէս թշկի բնորոշմանը՝ Գալիանոսի մեծագրումով:

44. Միւնեցին ակնարկում է «Ներածութիւն Պորփիրի» աշխատութիւնը:

45. «Գձի (72) ազգի լեզու»:- Այս պնդումը թուում է քարեդեան աշտարակայինութեանը մասնացած 72 նահապետների բանակային ենթադրեալ որոշակութիւնից, որոնք, իբր, յետագայում առանձին ժողովուրդների լեզուատեղծողներն են հանդիսացել: Դեանս 8-րդ դարում Ստեփանոս Միւնեցին այս առնչութեամբ գրել է. «Խրիստոսնչիւր որ ի նահապետացն ի թամանում լեզուացն եղեն իբրեւ ստեղծիչ լեզուաց եւ եղաւ այն արեւելք եւ սահմանք նոցա յիւրաքանչիւր գաւառս: Իսկ յառաջնոցն ոչ ունիլով զիւր տակարին եւ երկարակեցութեանը զմիմեանս ասանդութեամբ ուսուցանէին ուղղախուսել» (Ն. Աղոնց, էջ 183):

46. Կատարիմէն շիշում է մեր Յայտնաւորներում իբրեւ «Նեմտադիմէն», յոյն մատենագրութեան մէջ՝ «Էֆարէոնից», իսկ յատկերէն մատենագրութեան մէջ՝ «Բարիթոնից», որ նշանակում է «Ալբիթ», «Ալբարսիթ», «Վարսիթ»: Ծագումով աղբքանդրացի կոչու է եղել 18-ամեայ ջերմանայ մի քրիստոնեայ, որ բազմամուս է եղել քրիստոնէական ուսումները զրոյաների ու հարցաւորների ներքութիւններին: Դրա վառ սպասելն է այն, որ ասանգապատումի, որ Մարտիրոսնոս հեթանոս կայսեր՝ Աղեքանազրիս ժամանան աթիւր բանակէն մէջ է մտնում վերջինիս կողմից նշանակուած 50 անուանի յոյն իմաստասիրների հետ ու յաղթում նրանց՝ քրիստոնէական հաւատքի բերելով նաեւ իր այդ ընդդիմադրողներին: Կայսրը զուշանում է բանակէն ելքից եւ հրամայում տանջել ու այնուհետեւ գլխատել կրտսին: Աստագիտիսան այս պատումի համաձայն, երկու հրեշտակներ փոխադրում են նրա մարմինը Սիւն լեռը, որը վեր է ածում ուխտատեղիի: Քրիստոնէական կեկիցին յետագայում արքայանում է Կատարիմէն կոչուին՝ տանական յատուկ որ յատկացնելով նրա յիշատակին:

47. Մարտիրոսնոս կայսրը Մամիսիմամնոս Հերակլիս է, որն սպրել է 3-րդ դարում (250-310 թթ. մ.թ.), զայնասոցի: 286 թուականին ճանաչում է իբրեւ Դիոկղետիանոս կայսրի հետ գահակից Հռոմի, իսկ 305 թուականին՝ միահեծան կայսր:

48. Միւնեցին նաչերէնի բարբոսների մասին խոսելիս, իրականում, յեծում է Ստեփանոս Միւնեցու ասում սեղանութեան վրայ (տե՛ս Ն. Աղոնց, նշումն աշխատ., էջ 187): Այն չափանց արժեքաւոր հարցաւոր է 8-րդ դարում Հայաստանում գոյութիւն ունեցող բարբոսների մասին, որոնք անգնահատելի հաւատում են Հայոց լեզուի պատմութեան գարգայան անցած ուղու վերաբերեալ: Նա, կենելով բարբոսների զասակարգումը աշխարհա-

գրական զիրգից բնորոշելու սկզբունքային կարևորությունից, որը եւ պայմանավորում է այս կամ այն բարբառի յարգարեական հասկանալիությունը, երեք բաժանում է կատարում. դրանք են՝ ա) Հայաստանի ծայրամասերում՝ «չուրջերկրեայ» բարբառներ, հեղինակի արտայայտություններ՝ «քրատն զեղեղալանսն», որոնց մէջ քնդգրկում են՝ Կորձաթի, Տաշի, Խութի, Չորրորդ Հայքի, Սպիրի, Միւնիթի եւ Արցախի բարբառները: բ) Երկրի ներսում եղած բարբառները, հեղինակի խօսքով՝ «քրատն Միջերկրեայսն», եւ վերջապէս, գ) մայրաքաղաքային, կենտրոնական բարբառ, որը կոչւում է «սոսանիկ»: Սա հայ մատենագրութեան մէջ բարբառների առաջին դասակարգումն է՝ աշխարհագրական զիրգի մեկնարանամբ (տե՛ս Ա. Լարիրեան, «Հայ բարբառագիտութիւն», Երևան, 1953, էջ 80–81):

49. Կորձաթի մատենագրութեան մէջ հանդիպում է նաեւ «Կորձէք» ձևով: Հայաստանի վեցերորդ նահանգն է. այն յիշատակում են Փաստար եւ Խորենացին: Ենթադրւում է, որ Կորձաթը Սայմաստին անմիջապէս մերձ նահանգ է. «Ուրմիտ լճին արևմտադղումն էր, պրում է Հ. Հիւրչմանը,– ճիշդ չուն՝ ուր այսօր կեցած է պարսկական Սայմաս քաղաքը:․․․ ուստի Տիգրիսի վրայ գտնուող Կորձում երկրէն թաւական հեռու է («Հէին Հայոց տեղւոյ անունները», Վիլնյա, 1904, էջ 85): Արշակունիների օրօք Կորձաթը հանդիսանում էր Մեծ Հայքի չորս բոլորտիկներից մէկը եւ մատենագրութեան մէջ զերպոնցապէս յայտնի է որպէս «Կորձուաց բղճիտութիւն»: Յասկանչական է, որ Կորձում կամ Կորձից բղճիւր Արշակունեաց ժամանկ գիտուել է իրրեւ «երկրորդ սահմանակալ Ասորեստանեայ կողմէն» (տե՛ս Ս. Երնմեան, Հայաստանը ըստ Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963, էջ 60): Ակադ. Ա. Լարիրեանը իր բարբառագիտական ուսումնասիրութիւններում հաստատում է նոյնպէս, որ Կորձաթի բարբառը Ուրմիտի բարբառն է (տե՛ս «Համառոտութիւն հայ բարբառագիտութեան», Երևան, 1941, էջ 24):

50. Տաշիք նոյնպէս ծայրամասային գաւառ է (14–րդը թուարկմամբ): Այն եղել է Մամիդոնների տիրչութիւն: Փաստար Տաշքը անուանում է «աշխարհ» եւ «գաւառ», Եղիշէ՛ն՝ «ճորագաւառ», Փարպեցի՛ն՝ «գաւառ»: «Հայաստանի բաժանման ասեն 387–ին Տաշք մնաց Խարսի թագաւորին բաժինն մէջ,– գրում է Հիւրչմանը,– 428–ին Պարսից զերիշխանութեանը սակ մտաւ, 450–ին մասնակցեցաւ Հայոց այն շարժմանը, որով պարսիկներէն ապստամբեցան, եւ 591–ին Հռոմիայեցոց պետութեան անցաւ, որուն մէկ գաւառն ըրաւ Մարտիրոս Տաշքը՝ «Խորադոյն Հայք» անունով (Հ. Հիւրչման, նշում աշխատ., էջ 116–117): Ակադ. Ա. Լարիրեանը Տաշքի բարբառը համարում է «աշտմեան Արժուտի բարբառի նախնին» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», Երևան, 1953, էջ 80):

51. Խուրի բարբառը խոնկեցիների խօսուածքն է: Տեղանք՝ Ազմիթի եւ Տարօնի միջեւ գտնուող լեռնաբնակ վայր է: Այն մատենագրութեան մէջ հանդիպում է «Խոյթ» եւ «Խուիթ» գրութեամբ: Տեղանքի այս անուանումը թո՛ղմա Արժուտի ժողովրդական ստուգարանութեան ենթակնելով՝ բնեցնում է նրա բնակչութեան վայրենարար նկարագրից եւ լեզուի խրթնարան բնոյթից. «Եւ կոչին սոքա մեկնազէնք սուրհանդակը,– գրում է պատմիչը,– բնակալը ի լեռնին որ բաժանէ ընդ Ազմիս եւ ընդ Տարօն. եւ յաղապ խորնի եւ անխտազօնի խօսիցն եւ բարուցն կոչին Խուր, յորոց անուն եւ լեռնն Խոյթ անուանի» («Քոյմվա վարք. Արժուտուայ Պատմութիւն ասան Արժուտեաց», Թիֆլիս, 1917, էջ 201): Ակադ. Լարիրեանը իրաւացիորեն «Խոյթի բարբառը սասունցիների խօսուածքն» է համարում (տե՛ս նշում աշխատութիւն, էջ 81):

52. Չորրորդ Հայքը Բարձր Հայքից յետոյ երկրորդ նահանգն է: Հիւրչմանի կարծիքով՝ «Չորրորդ Հայք անունը հայ մատենագրութեան մէջ 536–է կտր միայն կրնայ յիշուած ըլլայ» («Հէին հայոց տեղւոյ անունները», էջ 70): Ակադ. Լարիրեանի հաստատմամբ՝ «Չորրորդ Հայքի բարբառը Մայաթիայի բարբառն է» (տե՛ս նշում աշխատ., էջ 80):

53. Սպիրաց աշխարհը թագադրի Բագրատունիների տիրոյթն է: Տաշքին սահմանակից է, ձորոտի դետր անցնում է նրա միջով: Այս երկրամասը յիշատակում է դեռեւս Հերոզոտը (տե՛ս Հիւրչման, նշում աշխատ., էջ 10–12, նաեւ էջ 132): Ակադ. Լարիրեանը յայտնում է այն կարծիքը, որ «Սպիրացոց իգուն Կարնի բարբառն է» (տե՛ս «Համառոտութիւն հայ բարբառագիտութեան», 1941 թ., էջ 25, նաեւ «Հայ բարբառագիտութիւն», 1953, էջ 80):

54. Եկատի ունի Մննդոց գրքի ԺԱ գլխի (1–9) պատմը բարեւոնան առասպելական աշտարակախոսութեան մասին, որով սկիզբ է առնում, իրրեւ թէ, մարդկութեան միասնական մէկ լեզուի «քանանական» ու մարդկային ցեղի տարածումը աշխարհում՝ որպէ՛ս շագատուհան Աստուայ քիչանդերութեան, Աստուան մերձեկալու մարդկային յանդուութիւնը պատժելու գիտաւորութեամբ:

55. Երմիւած, ըստ բիրիւական աւանդապատումի, երբայեցիների չորս մեծ մարզերէն–րից է, որն ապրել է, իբր, Բրիտանոյց 690 տարի առաջ. տակն է Երուսաղէմի գրաւումը քաղաքացիների կողմից, հրէական ժողովրդի գերեզմարումը, անուր ստուգարները, երկրի սերունդը, եւ խոր վերապումներից մզուած դարձել է ողբասաց, այստեղից եւ՝ համաշխարհային մատենագրութեան մէջ «երմեականք» արտայայտութիւնը, որն համարել է գրական սեւերից ողբին: Նա մարտնչել է հեթանոսութեան դէմ եւ անձնապէս ենթարկուել անուր հալածանքների ու կոտորածների: Աստուածաչնչի մատեններից մէկը վերագրում է Երմիւային:

56. Արիստոտէլը անտիկ աշխարհի «համապարփակ» մտածողն է, Պատտի բազմաբանքար աշակերտը, որն ապրել է 384–322 թթ. մ.թ.ա.: Նա կոչւում է նաեւ Ստագիրացի՝ Ստագիրում ծնուած լինելու պատճառով: Եղել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու ուսուցիչը, համարւում է ճեմարանների (պերիպատիկեանների շրջանի) հիմնադիրը: Իր ժամանակակիցների կողմից բնութագրուել է իբրեւ «հիշան փիլիսոփայից»: Ունի բազմաթիւ մեծարժէք աշխատութիւններ փիլիսոփայութեան, արամարանութեան, բնագիտութեան, ճարտասանութեան, առաքելութեան տեսութեան վերաբերեալ, որոնք ամբողջ միջնադարում ենթարկուել են յարձուն մեկնութիւնների բազմաթիւ քաղաքակրթ ժողովուրդների (այդ թւում եւ հայոց) մատենագրութեան ներսւ: Դրանք, իրրեւ հիմնական դասագրքեր, կիրառութիւն են գտել նաեւ միջնադարեան Հայաստաններում: Հայ դպրութիւնը դեռեւս Յօրք գարում (մ.թ.) Արիստոտէլի մի շարք կարեւորագոյն աշխատութիւնները թարգմանելով՝ զարգացրել է հայ գիտական մտածողութիւնը տեսութեան անհետաքրքիր բնագաւառներում:

57. Դիոնիսիոսը անուանում է նաեւ «Սպանդարմտո» եւ «Բաբոն»: Յունական դիցարանութեան վիշտութեամբ՝ Արամազդի եւ Սելէի որդին է. դիտուել է զինու սակզօդը, այստեղից եւ՝ խորհրդանշչ ցոփութեան ու շուայտութեան: Մատենագրութեան մէջ Բաբոս անունը շատ յաճախ համարժէք է գինուն, իսկ «Տեմար Բաբոս» արտայայտութիւնը՝ գինետան, «Մեկարկու Բաբոն»՝ Հարբեցողի, ցոփութեան հակալէտ մարդու:

58. Հեղինակը հնագոյն հայ վիպասանութեան մէջ զայնաց բանաստեղծութիւնների կապակցութեամբ է յիշում Արտաշէսին: Ինչպէս յայտնի է Խորենացու հաղորդումներից, հայոց Արտաշէս թագաւորի մահուն առթիւ «չուրջ գեղեղմանուն լինէին կամաւոր մահունը», «ամբողջութեանը մեռան ի մահուան Արտաշիսի, սիրելի կանաչ եւ հարձք եւ մտերիմ ծառայք» (Խոր. Բ, 4): Խօսքը վերաբերում է անշուշտ Արտաւագրեան Արտաշէսին: Ղ. Ալիշանը «եղերերգական երգ» է բնորոշում վիպասանական այս յուր Արտաշէսի մահուն առթիւ ստեղծուած (տե՛ս «Վազմապէզ», 1850, էջ 345):

59. Նկատի ունի, ըստ երեւոյթի, Խորենացու պատմութեան երկրորդ գրքի ԽԸ պարբութեան պատմական զէպերի նկարագրութիւնը, ուր հաղորդում է այն պայթարի մասին, որ ծուլաւում է Արտաշէսի եւ Երուսաղի միջեւ, Բագարանի ամրոցի գրուման, Երուսաղի կտոր՝ Երուսաղի սպանման եւ պարսից թագաւոր Դարեհի ընծաներ ու գերեզմար ուղարկելու մասին եւ այլն, որոնք գրառուած են պարսից մատեններում: Ղ. Ալիշանը փորձում է ճշգրել վիպասանական այս յիշեցումների բնոյթը՝ գրելով. «․․․միայն քանի մը ուրիշ վիպասանական քիչ ճանչցումն երեւոյն յիշենք, որոնցմէ մէկը Արտաշէսի, մէկն ուր Դարեհի մահուն վրայ եղերերգական երգը են, ինչպէս կը յիշեն հին քերականի մեկնիւք, առանց իմացնելու թէ ո՞ր Արտաշէսի եւ ո՞ր Դարեհի վրայ գրուած էին: միայն այս յայտնի կերեւալ որ ժ. եւ ԺԱ դարերու մէջ ալ զեւ Հայաստան կը գտնուէին այս երգերն եւ թեղեան զեւ գտնուէին, զուգի վերիջնալ Մազիստրոսէն բերածնիս ալ Արտաշիսի գամբանականէն ըլլայ» («Վազմապէզ», 1850, էջ 345):

60. «Դարիկ ոսանաւորքն»– Ալիշանը մտածում է Դարիկ Անյաղթին վերագրուող վիպասանական երկը Մեծն Տիգրանին եւ նրա թո՛ղ՝ Տիգրանուհուն ձեռնուած, որից պահպանուել է միայն մի քանիոր՝ 3 տողից բաղկացած, այն էլ՝ միայն քերականական մեկնութիւններում, ինչպէս այն ստեղծ է նաեւ սոյն բնագրում: Այլ կերպ՝ Դարեհեան քերթութիւնը ճանաչում է գտել «Պատեղարմն Հայոց եւ Մարաց» յորձրմամբ: Ըստ Ալիշանի՝ «կերեւալ թէ անոր վրայ իմամբ Մեծն Տիգրանի – Լ. Խ.» շինած հին Հայկականց վիպասանութեան կտորները գտեր, եւ անկէ շարժեալ՝ նոր տաղաչափութեամբ գրել է իր վիպասանութիւնը՝ Դարիկը (տե՛ս Բազմապէզ», 1850, էջ 345): Իսկ Սո. Մալխասեանը ենթադրում է, որ «Դարեհեան քերթութիւնը» նոյնն է, ինչ Խորենացու յիշատակած «չորս հաղեւորութիւնը» ժողովրդական ստեղծարարութիւնը, որից օգտուելով Խորենացին շարագրել է Մեծն Տիգրանի ուղեգրութիւնը քերթութիւնների ու պետական գործունէութեան պատմութիւնը (տե՛ս «Մովսէս Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն», աշխարհարար թարգմանութիւն Մայիսանեանցի, Երևան, 1940 թ., էջ 270, ծանօթ. 69): Մ.

Թափալ - արար. բառ. ժողովրդական բժիշկ, հոմանիշ՝ «հեքիմ» բառի:
Թարմատար - փուճ, աւելորդ, զարդի համար գործածուած բառ:
Թարց - առանց, բացառութեամբ:

Լեւիաթան - մեծ ձուկ, վիշապ:

Խոռ - պակասաւոր:

Մեքական - ծուռ, ծռմուծ, կոտորուկ, նորմայից չեղած, նաեւ՝ բարբառա-
յին:

Աստարոյս - ծովի փշոտ բոյս:

Աստիկ - տ. Մակալեզու:

Անգուղ - վեղար, գլխի ծածկ:

Անդկնդոց - նուագարան, տաւիղ:

Աողարաղ - կողակից, լծակից, կին:

Աոճատ - կէնս:

Աուղ - ծալք, հիւսուածք:

Աունդ - գնդածեւ անիւ, ճախարակ:

Հագնի - բարդի ծառ:

Համանգամայն - բոլորը մէկտեղ, միատեղ, միանգամից:

Հեքիմ - թրք. բառ, ժողովրդական բժիշկ:

Ղաֆազ - թրք. բառ, վանդակ:

Ճամուկ - գարդանախշուն ասեղնագործուած, զարդ, գեղեցիկ բանուածք,
հիւսուածք:

Ճայեկ - ագռաւի մի տարատեսակը:

Մակագանչել - բարձր, խրոխտ, սուր կանչել:

Մակալեզու - կոկորդի մուտքի վրայ կախուած հիւսուածքը, որ փակում է
այդ մուտքը կրանելու ժամանակ, մակկոկորդ, կատիկ:

Մակացութիւն - գիտութիւն:

Մակեռակ - 1. որեւէ թուի եռակին, երեք անգամ կրկնուած թիւ, 2. նոյն-
չափ եւ նրա երեքից մէկը:

Մակքառակ - չորս անգամ կրկնուած թիւ, քառակի:

Մանդիլ - թուրք բառ. թաշկինակ, ծածկոց:

Մարթել - կարողանալ, կարենալ:

Մեկնոց - խալաթ, վերնագզեստ, վերարկու:

Մամար - արար. բառ. գամ, մեխ:

Յադաստղ - ոչ ամբողջական յօդ, այլ դրա սղուածը, կարճը, համաօտուածը:

Յորեկեան - թողութիւն, թողութեան տարի, յիսուն տարուայ միջոց: Տեքս-
տում՝ «Յորեկեան, այսինքն՝ ազատարար»:

Ներարամադրեալ - մտածութիւն, ըմբռնում:

Շարաքառնամ - իր հետը վերցնել, միատեղ վերցնել, մէջտեղից վերցնել,
կրել, տանել:

Շարաքերեմ - հետը մէկտեղ բերել, իր ետեւից բերել:

Շէրասաց - երգիչ, տաղասաց:

Ոգել - 1. երգել, ներբողել, գովերգել, 2. արտասանել, 3. ոգեկոչել:

Ողբակաճ - սիրտը առնող, վիշտը թեթեւացնող, բարկութիւնը իջեցնող
[խօսք]:

Որիշ - առանձին, գատ:

Պիտակ - անուանում, կոչում: Հկո. իրողութիւն, փաստ:

Պիտակակաճ - միայն անուանը՝ կոչմանը յատուկ, բայց ոչ իսկութիւնը,
իրողութիւնը:

Սարաղան - թուրք. բառ, գլխի ծածկ, վեղար:

Սարդենի - դափնի, դափնեայ:

Սղալաղ - տես Յաւադաստղ:

Սոբճ - սուլոց, շշիւն, ճախարակի կամ նման այլ առարկաների ձայն: Սու-
լական կամ շչական բաղաձայն:

Տամկացութիւն - թացութիւն. նաեւլու, լողալու կարելիութիւն:

Տրամախոհութիւն - կշռադատութիւն, փաստերից ճիշդ հետեւութիւն անելու
կարողութիւն, ճիշդ մտածողութիւն: 2. Մտածութիւն, միտք եւ այլն:

Յիւ - տան ծածք, առաստաղ:

Փողար - փողահար, նուազող, դուզուկահար:

Փորոքութիւն - փոս, փորուածք, ծակ:

Քաղիրք - որոճող կենդանիների փորի մեծ պարկը, որի մէջ հաւաքուում է
աղբը, 2. փորոտիքը, 3. փորոտիքից պատրաստած կերակուր:

Քառակ - չորս:

Քաւշ - արու այծ, նոխալ:

Քուլ կամ Քուեայ, Քուէ - 1. խորանարդ ձեւ կամ թիւ, 2. զար, 3. բախտի
նշան, վիճակ, 4. խաղալու ոսկոր՝ քար:

Քուտագամ - փորագրուած, դրոշմուած:

ՅԱՆԿ

ԱՆՋՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

- Աբրահամ - 123, 165
Ադամ - 70, 150
Աթանաս - 115
Աթէնք - 70
Աղէկսանդր [Մակեդոնացի] - 91
Ամբէս - 70
Այրարատեան դաւառ - 82
Անէս - 70
Ապաղին - 98
Ապոլլոն - 98
Ապողինար - 71
Առաքել Միւնեցի - 67
Ասորիք - 70
Արամենակ - 82
Արիոս - 150
Արիստոտէլ - 87, 121, 128,
129, 145, 146, 159, 184
Արցախ - 82
Արփաքսազ - 69
- Գերազ լեռն - 90
Գալիանոսական - 80
Գլաձոր - 73
Գրիգոր [Տաթևացի] - 67
Գրիգոր Մագիստրոս - 73
- Դաւիթ [Թագաւոր] - 90, 151
Դաւիթ փրիխոփայն - 73, 89, 90
Դեբովրա - 90
Դինայ - 80
Դիոմիդէս - 101
Դիոնեսիոս աստուածն - 87
Դիոնիսիոս Թրակացի - 71, 86
- Երեմ - 70
Եղիպտոս - 70
Եզեկիա Թագաւոր - 179
Եզեկիէլ Կապանացի - 67
Եզեկայ քաղաք - 82
Ենովս - 69
Ենովք - 69
Եսայի [Նշեցի] - 73
Եփրեմ - 68
Երեմիա [մարգարէ] - 87
- Թերմոթէս - 92
- Իսիդորոս - 71, 86
Իսրայէլ - 90
- Լուսիա գատաւոր - 165
- Խութային - 82
- Կաղմոս - 70
Կայէն - 150
Կատարինէ - 82
Կիկրոփս - 80
Կորճայք - 82, 169
- Մործորեցի [Յովհաննէս] - 73
Մոփաց գաւառ - 82
- Հայկ - 82
Առաջին Հայք - 82
Երկրորդ Հայք - 82
Երրորդ Հայք - 82

Չորրորդ Հայք - 82
 Մեծ Հայք - 82
 Հերովդէս - 71
 Հոմերոս - 71, 86, 87, 101, 150, 174

Ման[ա]ծկերտ - 82
 Մաքսիմիանոս - 82
 Մեմփիս - 70
 Մելիտինէ - 82
 Մեսրոպ [Մաշտոց] - 70
 Մերտին - 82
 Մովսէս [Օրէնսդիր] - 70, 150, 184
 Մուշ - 82

Յակոբ [Նահապետ] - 80
 Յեսու - 70
 Յիսուս Քրիստոս - 82, 115, 122, 123, 134
 142, 173, 180, 184, 186

Յովէլ մարգարէ - 153
 Յովհաննէս աւետարանիչ - 163
 Յովհաննէս Պուլգ - 73
 Յովնաթան - 90
 Յովսէփ - 73, 180

Նարուզոզոնոսոր - 103
 Նաւէ - 70
 Նեստոր - 115
 Նոյ - 69

Շմաւոն քահանայ - 67

Պասիփայ - 80
 Պարիս - 101
 Պաւղոս [Առաքեալ] - 123, 165
 Պիղատոս - 73
 Պղատոն - 71, 81, 145
 Պոնտոս - 82
 Պորփիր - 67, 68, 81, 145

Սարելին - 198
 Սահակ [Պարթեւ] - 70
 Սաւուդ - 90, 151
 Սեւաստ - 82
 Սիդրոն լեռ - 69
 Սիսարա - 90
 Սիւնիք - 82
 Սոկրատէս - 71
 Սպերաց աշխարհ - 82
 Ստեփանոս Սիւնեցի - 73

Վայոց ձոր - 73

Տայեցի - 82
 Տիգրան [Մեծ] - 89, 90
 Տիգրանուհի - 89, 90

Փարաւոն - 92
 Փիւնիկէ - 70
 Փիւնիկս - 70

Քաղկեդոն - 115

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. Ձեռագրական սկզբնաղբիւրներ

Մաշտոցի անուան Մատենադարանի շնորհներ ¹						
	55	530	1689	1770	2332	2333
2345	2380	3217	3883	2883	8973	

Բ. Տպագիր սկզբնաղբիւրներ եւ ուսումնասիրութիւններ

Աբեղեան Մ., Երկեր, Հ. Ա., Երեւան, 1966, Հ. Դ., Երեւան, 1970:

Ալիշան Ղ., Ազգային վիպասանութիւն, «Բազմավէպ», 1850:

Ալիշան Ղ., Սիսական, Վենետիկ, 1893:

Ալիշան Ղ., Հայապատում, Վենետիկ, 1901:

Ալիցեան, Գրախօսութիւն, «Հանդէս Ամսօրեայ», Վիէննա, 1955, թիւ 7-9:

Աղայեան Էդ., Ժամանակակից հայերէնի հոլովումն ու խոնարհումը, Երեւան, 1967:

Աճառեան Հր., Հայերէն անձնանունների բառարան, Երեւան, ՀՀ. Ա, 1942, Բ, 1944, Գ, 1946, Դ, 1948, Ե. 1962:

Աճառեան, Մեկնութիւն «Ստորոգութեանցն» Արիստոտէլի, համահաւաք ընագիրը Ս. Պ. Լալաֆարեանի եւ Վ. Կ. Չալոյեանի, առաջարանը եւ խմբագրութիւնը Վ. Կ. Չալոյեանի, թարգմանութիւնը գրաբարից ուստիւրէն Ս. Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1961:

Առաքելեան Ա., Յունական զրականութեան պատմութիւն, Երեւան, 1962:

Աստուածաշունչ մատենա Հին եւ Նոր կտակարանաց, ըստ Տշգրիտ թարգմանութեան Նախնեաց մերոց, համեմատութեամբ երրոյսական եւ յունական ընագրաց, Վիէննա, 1929:

Բժշկեան Տրապիզոնցի Մ., Համառօտ նկարագիր վարուց երեւելի արանց, Վենետիկ, 1850:

Դաիթ Անյաղթ, Սահմանք իմաստասիրութեան, աշխատասիրութեամբ Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1960:

Դաիթ Անյաղթ, Մեկնութիւն ի վերլուծական Արիստոտէլի, աշխատասիրութեամբ Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1967:

Дворещкий И., Древнегреческо-русский словарь, Москва, тт. I-II, 1958г.

Եսայի Նշեցի, Վերլուծութիւն քերականութեան, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, Երեւան, 1966:

Երեմեան Ա., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երեւան, 1963:

Զարպհանալեան Գ., Պատմութիւն Հայերէն դպրութեան, Բ. Նոր մատենադրութիւն, Վենետիկ, 1878:

Թովմա Մենդիեցի, Պատմութիւն Լանկ-Քամուրայ եւ յաջորդաց իւրոց, Փարիզ, 1860:

Թովմա Մենդիեցի, Պատմութիւն սանն Արծրունեաց, Թիֆլիս, 1917:

Խաչերեան Լ., Գլխավոր Համալսարանը Հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.), Երեւան, 1973 թ.:

Խաչերեան Լ., Արուեստի բմբունումը վաղ միջնադարի Հայ տեսական մտածողութեամբ (5-7-րդ դդ.), «Սովետական արուեստ», 1971:

Խաչերեան Լ., Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու, «Լրարբեր» ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական բաժանմունքի, 1972, No. 2:

Խաչիկեան Լ., ԺԵ դարի Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, Երեւան, ժամ Ա, 1955:

Խաչիկեան Լ., Գլխավոր Համալսարանը եւ նրա սաների ատենախօսութիւնները, Երեւանի պետական համալսարանի գիտական աշխատութիւնների ժողովածու, 1946, հ. 23:

Խաչիկեան Լ., Արտազի Հայկական իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11:

Վոստանեանց Ս., Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, Աղէքսանդրապոլ, 1910:

Հիւրշման Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անունները, Վիէննա, 1904:

Վարիրեան Ա., Համառօտութիւն Հայ բարբառագիտութեան, Երեւան, 1941:

Վարիրեան Ա., Հայ բարբառագիտութիւն, Երեւան, 1953:

Վազար Ճանկեցի, Գիրք աստուածաբանական, որ կոչի Դրախտ ցանկալի, Կ. Պոլիս, 1735:

Ծիվանեան Ն., Առձեռն բառարան պատմական, աշխարհագրական եւ դիցաբանական յատուկ անուանց, յաւելելով Հայկական յատուկ անուանք, Կ. Պոլիս, 1879:

Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, Երեւան, հհ. Ա, Բ, Գ, Դ, Երեւան, 1944 եւ 1945:

Մաղաք-Թեոփիլեան Մ., Վարք երեւելի արանց, Վենետիկ, հ. Ա, 1839, հ. Բ, Վենետիկ, 1839:

Մանանդեան Յ., Դաւիթ Անյաղթի խնդիրը նոր լուսաբանութեամբ, Վաղարշապատ, 1904:

Մանանդեան Յ., Յունարան դպրոցը եւ նրա զարգացման շրջանները, Վիէննա, 1928:

Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Մ. Արեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տիֆլիս, 1913:

Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմութիւն, աշխարհաբար թարգմանութիւն Ստ. Մալխասեանցի, Երեւան, 1940:

Մովսիսեան Արգ. Ուրուագծեր Հայ դպրոցի եւ մանկավարժութեան պատմութեան (V-XV դարեր), Երեւան, 1958:

Յովհաննէս Երզնկացի, Հաւաքումն մեկնութեան քերականի, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, անտիպ, 423 մեքենագիր էջ:

Յովհաննէս Մործորեցի, Համառատ տեսութիւն քերականին, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, 482 մեքենագիր էջ, անտիպ:

Յովսէփեան Գար., Խաղրակեանք կամ Պոռչեանք Հայոց պատմութեան մէջ, ժամ Բ, Երուսաղէմ, 1942:

Նոր Բաղդիք Հայկազեան Լեզուի, Երկասիրութիւն Երից վարդապետաց յաչակերտութենէ մեծին Միսիթարայ արաւօր, Հ. Գարրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատրոյ Սիւրմէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան, հ. Ա, Վենետիկ, 1836, հ. Բ, Վենետիկ, 1837:

Չամչեան Մ., Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1786, հ. Գ:
J. Ch. Cirbied, Grammaire de Denis de Thrace..., "Journal Asiatique", Paris, 1824, նոյնը եւ առանձին գրքով, Փարիզ, 1830:

Պոստրեան Մ., Առաքել Սիւնեցի, Աղամգիրք, Վենետիկ, 1907:
 Պոստրեան Մ., Առաքել Սիւնեցի եւ իր քերթուածները, Վենետիկ, 1914:
 Զահուկեան Գ., Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 1954:

Զահուկեան Գ., Դաւիթ քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը, «Բանբեր Մատենադարանի», Երեւան, 1956, No. 3:

Սրապեան Ա., Յովհաննէս Երզնկացի, Երեւան, 1956:
 Սրուանձտեանց Գար., Հնոց եւ նորոց, Կ. Պոլիս, 1874:
 Վարդան Արեւելցի, Մեկնութիւն քերականի, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, Երեւան, 1972:

Տաշեան Յ., Յուցակ Հայերէն ձեռագրաց, Վիէննա, 1895:
René Hotterbeex, Denys de Thrace et les commentateurs arméniens, traduit du Russe, Louvaine, 1970.
 Փիլիսոփայական բառարան, Երեւան, 1975:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԷ.....	5-8
ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ	9
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ.....	11-63

ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ. ՀԱՄԱՌԱԻՏ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ 65-198 (ԲՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ)

Յաղագս նախերգանի քերականության.....	67
Յաղագս քերականության.....	75
Յաղագս վերծանության քերթածաց.....	86
Յաղագս առոգանությանցն.....	92
Յաղագս տրոհության.....	93
Յաղագս հագներգության.....	97
Յաղագս տառի.....	99
Յաղագս վանգից.....	111
Յաղագս երկար վանգի.....	116
Յաղագս երկար վանգի.....	119
Յաղագս սուղ վանգի.....	120
Յաղագս շաղաշարաց.....	124
Յաղագս բառի.....	125
Յաղագս բանի.....	127
Յաղագս բառի.....	130
Յաղագս բանի.....	131
Յաղագս առասանության.....	134
Յաղագս հետեմանց անուան.....	143
Յաղագս լծորդության.....	152
Յաղագս ընդունելության.....	157
Յաղագս յառի.....	159
Յաղագս դերանունության.....	161
Յաղագս նախադրությանց.....	167
Յաղագս մակբային.....	169
Յաղագս շաղկապի.....	176
Յաղագս առոգանության.....	182
Յաղագս ոտից.....	190
Յաղագս խոնարհմանց բայից.....	193
SUMMARY.....	200-204

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.....	207-226
ԲԱՌԱՐԱՆ.....	227-229
ՅԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ.....	231-232
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՅԱՆԿ.....	233-235

Գրքի ձեւաորումը՝ Նորիկ Գրիգորեանի
Կոմպիւտըրային գրաշարումը՝ Արամ Օրջանեանի
Տեխնիկական սրբագրումը՝ Արտաշ Համամճեանի
Տպագրումը՝ Գէորգ Թէրճանեանի

Dr. Prof. L. K. KHACHERYAN
1802 N. Wilton Pl., #1,
Los Angeles, CA. 90028, U.S.A.
Tel. (213) 469-5063